

**Trianon utóélete –
Az első sikerektől a százéves évfordulóig**

A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 33.

TRIANON UTÓÉLETE – AZ ELSŐ SIKEREKTŐL A SZÁZÉVES ÉVFORDULÓIG

SZERKESZTETTE:

BABUCS ZOLTÁN – VIZI LÁSZLÓ TAMÁS

Magyarságkutató Intézet

Budapest, 2021

Lektorálta: Majoros István

Nyelvi lektorok: Ferenczi Gábor, Kardos Tamás, Katona József Álmos,
Könczöl Miklós, Nagy Dóra, Tóth Zsolt

Az MKI szerkesztőbizottsága: Vizi László Tamás (elnök), Fehér Bence,
Katona József Álmos, Kovács Attila, Pomozi Péter, Virág István

A kötet megjelenését az EMMI támogatta.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

© Szerzők, Szerkesztők, 2021

ISBN 978-615-6117-42-7

ISSN 2677-0261

TARTALOM

Előszó	7
Tyekvicska Árpád: Civitas Fortissima. Balassagyarmat felszabadítása 1919. január 29-én	13
Soós Kálmán: Kercaszomor, a „legbátrabb falu”. Az 1920. augusztusi szomoróci fegyveres felkelés és a Communitas Fortissima címért folytatott küzdelem története	47
Suba János: Somoskőújfalu hazatérése (1921–1924)	77
Tóth Imre: A leghűségesebb város. Sopron és a civitas fidelissima- gondolat a rövid XX. században	99
Szávai Ferenc: Az osztrák–magyar határváltozás 1923	125
Gulyás László: Erősödő magyar revíziós diplomácia, avagy az 1938. évi magyar–kisantant tárgyalások, különös tekintettel a blei egyezményre	143
Botlik József: Kárpátalja visszavétele és újraegyesülése Magyarországgal 1939. március 15–17., 23–24.	159
Babucs Zoltán: A Délvidék visszatérése 1941	187
Hollósi Gábor: Újabb országcsonkítás a második világháború után: Dunacsún, Horvátjárfalu és Oroszvár (1947)	217
Borvendég Zsuzsanna: Trianon megítélése a kommunizmus évtizedeiben	229
Vizi László Tamás: Trianon, rendszerváltozás, nemzetpolitika, nemzeti összetartozás 1990–2010	255
A kötet szerzői	287

ELŐSZÓ

Trianon utóélete – Az első sikerektől a százéves évfordulóig címmel rendezett tudományos konferenciát a Magyarságkutató Intézet Budapesten 2020. szeptember 3-án. A konferencián a helyi jellegű, határkiigazító sikerek (1919–1924), az országgyarapítás (1938–1941), valamint Trianon 1945 utáni megítélése és a 2010 utáni szellemi nemzetegyesítés folyamata témakörökhöz kapcsolódóan tizenegy előadás hangzott el. Az előadók által megírt, számos új kutatási eredményt felmutató tanulmányból összeállított kötetet veheti most kezébe a tisztelt Olvasó.

A kéziratokat a szerkesztők az események kronológiai rendjét követve állították össze. Így a kötet első, Tyekvicska Árpád által jegyzett tanulmánya a *Civitas Fortissima* címmel kitüntetett Balassagyarmaton 1919. január 29-én történeteket tárgyalja. Már 1918 decemberétől több dél-felvidéki városban és faluban szerveződtek fegyveres csoportok, hogy eleven torlaszt állítsanak a „birodalomépítő” csehekkel szemben, akik 1918 novemberének elejétől megkezdték Felső-Magyarország módszeres megszállását. Balassagyarmatra, Nógrád vármegye székhelyére, 1919. január 15-én vonultak be a féktelenül mohó csehszlovák legionisták, miután a várost az ostobán pacifista magyar kormányzat a sorsára hagyta. A helyi vasutasok, közalkalmazottak és tisztviselők azonban nem akartak cseh impérium alatt szolgálni, s a környékbeli magyar katonaság segítségével, fegyveres harc árán kergették ki városukból az idegen betolakodókat. Balassagyarmat magyar maradt.

Egy Vas vármegyei falu, Szomoróc hősieles küzdelmét tárja elénk Soós Kálmán. 1920. augusztus 1-jén Szomoróc és Kerca lakossága, a magyar határőrs támogatásával állta útját a betörő szerb katonaságnak, akik később mégis megszállták a térséget és elhurcolták a csatározások résztvevőit. Ellenállásuk mégsem volt hiábavaló, hiszen a Magyar–Szerb Határmegállapító Bizottság vizsgálatának eredményeként a két település ismét Magyarország részévé válhatott.

A két hős település 1942-ben Kercaszomor néven egyesült. A magyar haza hájlája kifejezéseként 2008-ban az Országgyűlés emléktörvényt alkotott, melyben Kercaszomornak odaítélte a *Communitas Fortissima* címet.

Suba János jóvoltából megtudhatjuk, hogy 1920 után a határkijelölés folyamatában a magyar–csehszlovák határszakaszon is törekedett a magyar fél a határvonal helyi jelentőségű kijavítására. Így történt ez Salgótarján környékén, azon céllal, hogy a salgói szén- és kőbányák mellett a helyi viszonyok figyelembevételével minél nagyobb terület kerüljön vissza. Évekig tartó tárgyalások során született meg a népszövetségi döntés, így 1924. február 15-én hazatért Somoskő és Somoskőújfalu község.

Sopron, a leghűségesebb város XX. századi helyzetét vizsgálja tanulmányában Tóth Imre. A megyéje és piackörzete javától megfosztott város vezetése azon ténykedett, hogy a Magyarországhoz tartozásról szóló népszavazás sikerét anyagi előnyökre fordítsa. Az Anschluss és a német hegemonia veszélye összhangba hozta a város és a magyar kormányzat érdekeit, ám a második világháborút követően nagyot zuhant Sopron „hivatalos” elfogadottsága. A népszavazási helytállás és a lokálpatriotizmus nehezen volt összeegyeztethető a kommunista világnézettel. A vasfüggöny árnyékában támogatásra, fejlesztésre nem számíthatott, így ismét a város vezetésére hárult, hogy sokkal mostohább körülmények között legyen úrrá e helyzeten. A represszió az 1960-as évektől enyhült, köszönhetően a műemléki felújításoknak és az osztrák bevásárlóturizmusnak. A lokálpatriotizmus az 1970-es évektől kapott állami támogatást, s a rendszerváltozást követően tért vissza a helyi közbeszédbe is a *civitas fidelissima*-gondolat.

A magyar–osztrák határon szintén sikereket ért el a magyar diplomácia, ezzel is rést ütve a trianoni békeművön, olvashatjuk Szávai Ferencnél. A nyugat-magyarországi felkelés eredményezte a velencei egyezmény megkötését, amelyben Ausztria elfogadta a népszavazást Sopron és környéke sorsáról, illetve a határmegállapító bizottság tevékenységét, úgy, hogy végső esetben mérvadónak tekinti a Népszövetségi Tanács döntését. Így történt, hogy 1922 novemberében Magyarországnak ítélték Rótfalvát, Rendeket, Kis- és Nagynardát, Alsó- és Felsőcsatárt, Magyar- és Németkereszttest, Horvátlövőt és Pornóapátit, míg Lovászadot Ausztriának. Ez azonban a feleket nem elégítette ki, s a két ország

csereegyezményt kötött. Ennek értelmében Magyarország lemondott Rendeke-ről és Rótfalváról, cserébe megkapta Szentpéterfát és Olmódot.

Gulyás László Magyarország és a kisantant viszonyát tárta fel, s áttekin-tette az 1938. augusztusi bledi tárgyalások részleteit. Tanulmányában ismerteti azon taktikát, amelynek révén a magyar fél megpróbálta a csehszlovákokat le-választani a kisantantról, s aláhúzza az 1938. augusztus 29-i bledi egyezmény egyértelmű magyar diplomáciai sikerét: habár le kellett mondanunk a fegyveres revízió ideájáról, a kisantant elismerte a magyar fegyverkezési egyenjogúságot és ígéretet tett a területein élő magyar nemzetrészek helyzetének javítására.

Botlik József tanulmányából megismerhetjük, milyen folyamatok eredmé-nyeként vált ismét a magyar Szent Korona részévé 1938 novemberében és 1939 márciusának közepén Kárpátalja. A honvédség kárpátaljai hadműveleti kap-csán arra is felhívja a figyelmet, hogy az ukrán történetírás hogyan kíván hamis módon babérkoszorút fonni a főként banditizmust kifejtő Szics-gárda köré. A szerző jóvoltából megtudhatjuk, hogy a magyar kormányzat miként kívánta be-kapcsolni a visszatért Kárpátalját az ország vérkeringésébe, s hogyan működött Kárpátalja kétnyelvű közigazgatása és oktatása 1944-ig.

Jugoszlávia 1941-es felbomlásához köthető az országgyarapítás utolsó fá-zisa, amikor 1941. április 11–16. között a Magyar Királyi Honvédség kijelölt csapatai fegyverrel a kézben vették vissza a Bácskát, a Baranya-háromszöget, a Muraközt és a Muravidéket. Babucs Zoltán nem csupán a katonai lépések be-mutatására szorítkozott, hanem ismerteti azon bel- és külpolitikai eseményeket, amelyekből adódóan a magyar politikai és katonai vezetés számára „parancsoló történelmi kötelességgé” vált a délvidéki őshonos magyar nemzetrész védelme. A szerző kiemeli munkájában, hogy a délvidéki hadműveletek miatt még nem sodródtunk a második világháborús hadviselő felek sorába, mint ahogy azt so-kan vélik – tévesen.

A második világháborút lezáró, 1947. február 10-i párizsi békeszerződés még a trianoninál is nagyobb területi csonkítást jelentett a vesztes Magyaror-szág számára, ugyanis három, Pozsony alatti falut – Dunacsúnt, Horvátjárfa-lut és Oroszfalut – Csehszlovákiához csatoltak, amelyek 1920-tól Magyarorszá-g-hoz tartoztak. Hollósi Gábor tanulmányából megtudhatjuk, hogy a béketár-gyalások során a csehszlovák fél Pozsonytól délre minél nagyobb hídfőt kívánt

létesíteni, és ezzel együtt a felvidéki magyarságot kitelepíteni. E mohóságnak állta útját az amerikai és a brit delegáció, így a csehszlovákok Pozsony alatt csupán három faluval gazdagodtak, ám a területükön élő magyarok egyoldalú kitelepítéséről le kellett mondaniuk.

Borvendég Zsuzsanna a kommunizmus alatti Trianon-képet tárja elénk. Kitér arra, hogy a baloldal milyen tudathasadásos módon viszonyult a békediktátumhoz már 1945 előtt is. A „felszabadulás” után hatalomra jutott magyarországi kommunisták és a szomszédos „baráti” államok is igyekeztek agyonhallgatni Trianont, s 1956 után nem csak a forradalom, hanem Trianon kérdéskörét is tabusították, mint ahogy az nyomon követhető a hazai történelemoktatásban is. Képet kaphatunk arról, hogy a diktatúrában milyen módon viszonyult a kérdéshez és a nemzeti önazonossághoz az értelmiség és az ellenzék, s az 1980-as évek végére főként az Erdélyből tömegével menekültek és Ceaușescu „településszisztematizálási” tervének hatására, hogyan kerültek a közbeszédbe az elszakított nemzetrészek.

Vizi László Tamás a Trianon-kérdés 1990–2010 közötti megítélését tette vizsgálatá tárgyává. Megismerhetjük, milyen folyamatok vezettek ahhoz, hogy a rendszerváltozás időszakában ismételten a közbeszédbe került Trianon. Hogyan viszonyult e kérdéshez a hivatalos politika, mi vezetett a „második Trianonhoz”, azaz a 2004. december 5-i szégyenletes népszavazáshoz. Erre adott gyógyírt a második Orbán-kormány, ugyanis lehetővé tette az elszakított magyarság számára, hogy egyszerűsített eljárást követően magyar állampolgárságot kaphasson, amelynek révén megindulhatott a határok feletti szellemi nemzetegyesítés.

A trianoni békediktátumra eleddig három magyar válasz született. Az első a békés területi revízió volt, az első és második bécsi döntés nemzetközi döntőbíráskodás révén született meg, míg Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlásakor, az ott élő magyarság védelmében lépett fel a Magyar Királyi Honvédség Kárpátalján és a Délvidéken. Az országgyarapítás eredményeinek megőrzése érdekében kellett belépnie Magyarországnak a megújult világháborúba, de vesztés félként ismét elveszítette valamennyi, 1938–1941 közötti területgyarapodását. A második az 1989-ig regnáló kommunista diktatúrához köthető, amely 1956 mellett Trianont is „indexre” tette, az internacionalizmus jegyében

teljesen lemondva a szomszédos, „baráti” államokban élő magyarságról, akiket cinikus módon kiszolgáltattak ottani elvtársaiknak. A harmadik a rendszerváltástól napjainkig tartó folyamat, a nemzeti-keresztény kormányok által meghirdetett, a határok felett átívelő szellemi nemzetegyesítés. Ennek révén sikerült meghaladnunk Trianont. Nem szabad elfelednünk, bár a határokat átrajzolhatták felettünk a megkérdésünk nélkül, de attól még a magyar nemzet egy és oszthatatlan, államhatáraink pedig nem azonosak a magyar nemzet határaival.

E célt szolgálja jelen kötetünk is, hittel vallva Szabó Dezső nagyszerű gondolatát: „Minden magyar felelős minden magyarért.”

2021. október

A szerkesztők

TYEKVICSKA ÁRPÁD

CIVITAS FORTISSIMA. BALASSAGYARMAT FELSZABADÍTÁSA 1919. JANUÁR 29-ÉN

A csehszlovák csapatok betörése december elején még csak a Felvidék északnyugati részét érintette. Ennek ellenére már ekkor a kiszámíthatatlanság, a bizonytalanság érzése kerítette hatalmába Nógrád megye polgárait. Az elkövetkező hónapok uralkodó életérzését tükrözi a Balassagyarmathoz közeli Herencsény község plébánosának levele, melyet 1919. január 2-án írt a falu vezetőihez: „Tekintetes Elöljáróság! Felsőbb, hiteles értesítés folytán, mivel felsőbb Magyarországon, illetve Tótországban a tót vagy cseh–magyar határ Verőcétől Szántó¹ és Gyöngyös felé húzódik, és így Herencsény és Cserhátsurány községeket is megszállja a cseh hadsereg. Értesítem a tekintetes Elöljáróságot, hogy mivel én Surányba teszem át parókiámat és káplányom csak február 1-jén lesz, az egész parókiális épületet, mely üresen marad, felajánlom a cseh megszálló csapat parancsnokságának, lakásul és irodahelységül.”²

„Kérünk azonnali utasítást, hogy esetleges tót megszállás esetén közpénztárak és bankok mit tegyenek” – olvashatjuk a Balassagyarmati Nemzeti Tanács 1918. december 7-i táviratában.³ Három nap múlva pedig a belügyminiszter rendelkezése alapján már a vármegye főjegyzője rendelte el a községek tulajdonát képező pénzvagyont „nem veszélyeztetett helyen való elhelyezését”.⁴

1 Nógrádverőce és Zagyvaszántó.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL NML), V. 207. b. 28/1919.

3 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), K 440 B/VIII. 1918. december 7.

4 MNL NML, V. 310. b. 95/1919.

A Balassagyarmat utcáin megjelenő hirdetések megnyugtató szavai inkább csak olajat öntöttek a tűzre: „[...] az összes hatóságok helyeiken vannak, és bármi is történjék, gondoskodni fognak a fegyvertelen lakosság személyi és anyagi biztonságáról és mindent el fognak követni, hogy a védtelen lakosságot az ellenséges érzelmű katonák kíméletlenségeitől megóvják.”⁵

A „bármi is történjék” a kor emberének már nem jelentett mást, minthogy „bármi megtörténhet”. Az emberek és a közösségek egyre kevésbé voltak képesek elválasztani a tényleget a rémhírektől, hiszen az utóbbiak gyakorta valóságként köszöntöttek rájuk.

Ami addig elképzelhetetlennek tűnt, egyszerre dermesztő valósággá vált: a cseh légionisták 1918. december 22-én megszállták Zólyomot, a következő napon pedig bevonultak Besztercebányára, majd Selmecebányára. Ezzel a történelmi Nógrád vármegye északi részének a közvetlen közelébe értek.

Az első nógrádi várost, Losoncot 1919. január 3-án foglalta el Josef Ejem főhadnagy vezetésével a jaroměri sokol századdal megerősített 30. cseh gyalogezred egy különítménye. Ejem közvetlen parancsnokainak tiltása ellenére, saját döntése alapján vagonírozta be mintegy 230 fős egységét Zólyomban, és éjszaka, kivilágítatlan vonaton szállította Losoncra. A városba érve először a pályaudvart, majd a város stratégiai pontjait szállták meg. A laktanyában alvó, többszörös létszámú magyar katonaságot lefegyverezték. A legkisebb ellenállással sem találkoztak.⁶

A cseh térfoglalás szimbolikus jelzéseként 1919. január 8-án az éj leple alatt légionáriusok ledöntötték és darabokra törték a döntően magyarlakta város főterén álló Kossuth-szobrot.

Losonc megszállását követően a csehszlovák csapatok, átlépve az Ipolyt, Füle irányába tolták előre az állásaikat, „nyilván azon célzattal, hogy Salgótarjánba bevonuljanak, ahol most különben nyugalom van.”⁷

5 Magyar Nemzeti Múzeum Palóc Múzeuma, Adattár: 132. Itsz.

6 Lásd: Puntigán 2019. A váratlan rajtaütést a cseh és szlovák irodalom ugyanolyan bravúrnak tekinti, mint magyar szemszögből mi a balassagyarmati „csehkiverést”.

7 Hadtörténelmi Levéltár, I. 53. Miniszteri Fegyverszüneti Bizottság iratai (a továbbiakban: HL, I. 53. MFB), 1919/1224. Salgótarjánban 1919. január 1-jén népgyűlést tartottak a kommunista Rudas László és Szaton Rezső részvételével. A városban január 3-án zavargások-

Az Ipoly mente – ellentétben Salgótarján közvetlen környékével – 1919. január 21-ig gyakorlatilag védtelen maradt, csak a folyó bal partján szétszórt kisebb őrségek biztosították.⁸

Pedig már január 8-án befutott az első cseh páncélvonat Párkányána állomásra, másnap pedig a cseh fegyveresek megszállták a települést, ezzel a megszállók itt is elérték a Dunát, és megnyílt számukra az út az Ipoly déli torkolatához.⁹

Január 9-én a 34. légionárius ezred I. zászlóaljának katonái Csatánál átlépték Hont vármegye határát, és a demarkációs vonal mentén sorban megszállták a jobb parti községeket. Délután fél egykor egy ezerfős alakulat, két mozdonyral vontatott ötven vasúti kocsin, egy százados vezetése mellett bevonult a megyeszékhelyre, Ipolyságra. Ideiglenesen még kivonultak a városból, de másnap már véglegesen a birtokukba vették. A honti alispán jelentése szerint az ekkor érkező háromszázadnyi katonaság „többnyire cseh, azonban vannak köztük tótok, sőt tisztán csak magyarul beszélő magyarok is, akik közül egynehányra nézve kétségtelenül megállapítottam, hogy azelőtt a losonczi 25. [közös] gyalogezredben szolgáltak.”¹⁰

Ezekben a hetekben Nógrád megye székhelye, Balassagyarmat is a polgári forradalom szédületében élt. November 3-án dr. Somló József ügyvéd, „a régen kipróbált szocialista népvezér, délután megalakította a helyi nemzeti tanácsot.”¹¹ Valójában a helyi közigazgatás vezetői a jellemző forgatókönyv szerint

ra került sor. A fosztogatások elharapódzásához a kezdeti lökést a Salgótarján környékéről nagy csoportokban érkezők adták, de a városiak közül is sokan csatlakoztak hozzájuk. A fosztogatás egyértelműen antiszemita jelleget öltött: „Ezen fosztogatás előre megbeszélt terv szerint folyt; meg voltak jelölve, mely zsidó üzletek és lakások lesznek kirabolva és a vidéki bányászok még szekereket is rendeltek, melyen a rablott holmit hazavihetik. A rablás csak zsidóknál folyt és emberélet nem esett áldozatul.” (MNL NML, XV. 26. 23. 1920. július 15.) A hadügyi vezetés a Hatvanban állomásozó iglói géppuskás tanfolyam különítményét küldte Salgótarjánba. Az alakulat azután órákon belül rendet teremtett, több, halálos áldozatokkal járó sortüzet leadva a fosztogatókra. (Az iglóiakra lásd: Padányi 1942.)

8 De Sgardelli é. n., 279.

9 HL, I. 53. MFB 1919/1305.

10 Hadtörténelmi Levéltár Polgári Demokratikus Forradalom iratai (a továbbiakban: HL PDF), (11. dob.) 8–9854/85.

11 *Nógrádi Hírlap* (a továbbiakban: NH), 1918. november 3. A nemzeti mozgalmak városunkban.

összeállítottak egy névsort, amelyet azután másnap „a nép beláthatatlan tömege” előtt egy népgyűlésen jóváhagyattak.¹² A budapesti utasításnak megfelelően a helyi tanács a megyei feladatokat is ellátta.

Balassagyarmat főutcája, a 1910-es években. Előtérben a városháza

A nemzeti tanácsban döntő súlya a dr. Somló vezette szociáldemokratáknak volt. Amint Budapestről megérkezett a kinevezési értesítés, azonnal támadást intéztek Rákóczy István kormánybiztos ellen, mivel „munkásellenes törekvései, antiszemita, reakciós és dzsentrí mivolta csak veszélyeztetheti itt, a városban és a vármegyében oly szépen fenntartott rendet”.¹³ Valójában Rákóczy a *Függetlenségi Párt* tagjaként, állásánál fogva az egyetlen hatalmi ellenpólust képezte velük szemben. Az elkövetkező hetek, hónapok helyi közéletét ez az ádáz küzdelem, pozícióharc határozta meg.¹⁴

12 NH, 1918. november 3. A nemzeti mozgalmak városunkban.

13 *Nógrád vármegye* (a továbbiakban: Nvm), 1919. január 15. Elnöki jelentés a szociáldemokrata párt 1918. évi működéséről.

14 Bár ebben az időszakban Balassagyarmat közjogilag nagyközségnek minősült, tanulmányunkban, követve a korabeli szóhasználatot, a város megnevezést használjuk.

A megszállás kapujában tehát Balassagyarmat közléte, politikai közege nemhogy egységes, összetartó nem volt, hanem pontosan ellenkező irányt vett. Csak kevesek figyeltek fel az önként távozó főispán, gróf székhelyi Mailáth Géza november 24-én nyilvánosságot kapott, de három héttel azelőtt megfogalmazott szavaira: „Ezen nehéz időkben, midőn a politikai ellentétek nagyon kiélestedtek [...] csak egy kéréssel fordulok a vármegye közönségéhez. E sorsdöntő napokban, midőn hazánknak legégetőbb szüksége fiainak egyetértő összetartása – és csak ezen összetartási erő mentheti meg az újonnan született Magyarországot –, segítse mindenki tehetségéhez mértén hazáját.”¹⁵

A megszállás napjai

Decemberben Balassagyarmaton még az ellenállás gondolata fogta össze a város lakóit. A városban állomásozó 16. gyalogezred pótzászlóalja toborzásba kezdett egy palóc dandár megszervezésére. Voltak, akik a *Palóc Köztársaság* kikiáltásán munkálkodtak.¹⁶ Losonc megszállása és onnan a magyar csapatok dicstelen kivonulása után azonban a város közhangulata az ellentétébe fordult, s már csak kevesen gondoltak a fegyverfogásra.

Ipolyság elfoglalása után a csehszlovák katonai vezetés szembesült azzal a ténnyel, hogy a karácsonyi Vix-jegyzék¹⁷ a folyó mentén húzta meg a demarkációs vonalat, így az Ipoly menti vasút – mely a Losonc felé történő áruszállítást és a csapatmozgásokat szolgálta volna – nem áll a rendelkezésükre. A vonal ugyanis csak Rappig futott az Ipoly jobb partján, ezt követően a bal partra tért, s csak Ipolyvisktől délre került át megint a csehszlovák fél számára kijelölt oldalra. Pedig a Munkács–Kassa–Érsekújvár–Pozsony vasúti összeköttetés biztosítása – tekintettel az új ország kelet-nyugati irányú hosszúságára, illetve a domborzati viszonyokra – közigazgatási, gazdasági és hadászati szempontból

15 NH, 1918. nov. 24. Nógrádvármegye közönségéhez!

16 A toborzásra lásd: Vízny 1974. A hivatkozott részt közli: CF, 445–446. A *Palóc Köztársaság* kikiáltására lásd: Ladányi 1934, 123–133. A hivatkozott részt közli: CF, 393.

17 Az 1918. december 24-én átadott jegyzék szövegét közli: CF, 89–90.

egyaránt kiemelkedő szerepet játszott a csehszlovák államszervezési elképzelésekben. Így megszerzése Masarykéék számára már a kezdetektől elsődleges stratégiai cél volt.¹⁸

A helyzet „rendezésére” Luigi Piccione tábornok – aki 1918. december 25-től a csehszlovák hadsereg főparancsnoka volt – a demarkációs vonalat semmibe véve, nyilván a prágai kormány jóváhagyásával, a honti megyeszékhely megszállását követően elrendelte az Ipolyság–Losonc közötti vasútvonal bal parti szakaszának elfoglalását. A csehszlovák fél bizonyára abban bízott, hogy a magyarok ezúttal is beérik egy tiltakozással.¹⁹

1919. január hó 14-én az Ipolyságot megszálló cseh csapatok parancsnoka felszólította az Ipoly túlszéljén fekvő vasútállomást biztosító magyar őrséget, hogy délután öt óráig hagyja el a felállítási helyét, mert azt birtokba fogják venni. Indoklása a későbbiekben is sokat ismételt, hamis érvekre alapozódott: az antant a vasútvonalat jelölte ki új demarkációs vonalként, „a francia kormánytól parancsot kapott, hogy az ipolysági vasúti állomást azonnal szállja meg [...] véráldozat árán is”.²⁰

Másnap hajnalban Václav Laňka²¹ főhadnagy vezetésével egy mindössze félszázadnyi csehszlovák különítmény a vasúti sínek mentén, a Kóvár felőli

18 Lásd erre: Gulyás 2006. Beneš még március 21-én is levelet írt a francia hadügyminiszternek, melyben az Ipoly-vidék és a Losonc–Miskolc vasútvonal Csehszlovákiának juttatását szorgalmazta. Az április 27-én kiadott Klofáč-féle hadparancs egyenesen a Verőce–Mát-ra–Mályi–Gesztely–Tallya–Sárospatak vonal megszállását írta elő a csehszlovák hadsereg számára. Jellemző, hogy amikor a *Külgügyminiszterek Tanácsa* 1919. június 11-én ismertette a csehszlovák–magyar határ vonalát a csehszlovák delegációval, Kramář és Beneš elfogadta a javasolt határt, de két ponton kiigazítást kértek. Ezek közül az egyik a Csata–Kalonda–Losonc vasútvonal megszerzésére irányult.

19 Az 1918. december 22-én kiadott hadügyi irányelvek szerint, az antant erők előrenyomulása esetén, a „véröntés elkerülése végett nem fogunk fegyverrel ellent állni. Ez szükséges, mert fegyveres ellenállás az országba benyomult ellenséges erőkkel szemben végeredményben sikerrel aligha járna.” Ha a bevonuló ellenség a magyar csapatok lefegyverzését kívánja, akkor azok, fegyveres ellenállás nélkül, a fegyverszüneti szerződésre hivatkozva, a lefegyverzés ellen tiltakozást jelentsenek be és a fegyvereiket jegyzék ellenében adják át. (HL, I. 53. MFB 1919/1105.)

20 HL, I. 53. MFB 1919/1614.

21 A magyar források, feldolgozások, tévesen, Gustav Lauka, illetve Lauka Gustav néven említik. Mi, saját szövegünkben a valódi nevet használjuk, az idézetekben azonban meghagyjuk a Lauka formát.

Ipoly-hídon gyalogos menetben – az őrségét adó nemzetőrök tiltakozását semmibe véve – bevonult Balassagyarmatra. Első útjuk a laktanyába vezetett. Az álmukban meglepett nemzetőrséget lefegyverezték, akik a nap folyamán, Laňka engedélyével, a Balassagyarmattól délre fekvő Bercel községbe vonulhattak. A 16-os tisztek és a legénység lényegében szétszéledt, a városból egyenként és kisebb csoportokban szöktek ki, s indultak Aszód felé. A nemzetőrség után a polgárőrség és a munkásgárda is kénytelen volt átadni a fegyvereit.

A megszállókat a racionalitás vezette. Erejükhöz mérten – egyelőre – csupán a stratégiai szempontból fontos vasútállomást, postát, laktanyát, illetve száz méteres biztonsági sávban a vasút déli oldalát, az ún. Sivító telepet vették szoros ellenőrzés alá. Néhány helyre, pl. az északi partra vezető Ipoly-nagyhidhoz, a szécsényi kijáratnál az ún. cédulaházba őrséget helyeztek. Laňka főhadnagyot láthatóan csak katonai szempontok, a vasútvonal biztosítása vezették. A közigazgatás ügyeibe nem kívánt beavatkozni.

Böhm hadügyminiszter a balassagyarmatiak megkeresésére még úgy nyilatkozott, hogy „a Nógrád megyei védőőrségnek Rákóczy kormánybiztos által kért megerősítése, a magyar hadsereg jelenlegi állapota miatt, csak csekélyebb mérvben lesz lehetséges.”²² Ugyanakkor Vix alezredesnél, a budapesti antant misszió vezetőjénél kezdeményezte a demarkációs vonalat átlépő megszállók visszavonását.

A salgótarjáni szénmezők közvetlen veszélyeztetettsége kényszerhelyzetbe hozta a hadügyi kormányzatot: „A csehek ezen előnyomulása Salgótarjánt veszélyezteti. Az ország ezen utolsó teljesítőképes szénbányájának elvesztése a Magyar Népköztársaság szempontjából kiszámíthatatlan következményekkel járna [...] Salgótarján ezért minden eszközzel (ha harc árán is) tartandó.”²³ Böhm a terület védelmére 1919. január 21-én Jankovich Ferenc parancsnoksága alatt kirendelte a 40. hadosztály egységeit.²⁴

22 MNL OL, K 426 1919–XXXII–43. 116–118.

23 HL, PDF (7. dob.) 3–36/71.

24 Jankovich a következő csapatokkal rendelkezhetett: 1./ A Füleknél álló nemzetőrök, egy 10. gyalogezredbeli század és egy székely század; 2./ A Salgótarjában levő karhatalmi csoportparancsnokság, az ugyanitt települt székely zászlóaljjal és a 10. gyalogezred félé századával; 3./ A Budapestről aznap Salgótarjánba indított vadászrezredbeli 5. zászlóalj (kb. 750 ember,

A kiadott parancs Balassagyarmatot érintő része, hogy az ezredes irányítása alá helyezték a 16. gyalogezred Aszódon levő részét, vagyis a január 15. után a várost fejvesztetten elhagyó pótzászlóalj, továbbá a Rétságon állomásozó Pálmay-csoportot.²⁵

A 16-osok egy Magyarnándorba rendelt csoportja a Szécsénytől Ipolyszögig húzódó terület védelmét (erejüket tekintve inkább csak megfigyelését) látta el Vizy Zsigmond százados vezetésével. A nyugati irányba, Ipolyság felé biztosító Pálmay-csoporttal együtt is csak jelképes erőt képviseltek. A helyzeten némiképp javított, hogy – mint Vizy írja – január 25-én „váratlanul megérkezett Magyarnándorba Bajatz százados százhusz emberből és nyolc lovasból álló százada Kecskemétről a 38. Mollináry ezredtől.²⁶ A legénység sapkáját piros szalagok ékesítették[...] Hangoztatták, hogy cseh pecsenyét akarnak enni. Rövid érintkezés után befolyásom következtében számosan a piros szalag helyett nemzeti színű szalagot tűztek fel.”²⁷

8 géppuskás), végül a délután Budapestről ugyancsak odairányított 23. számú páncélvonat. Az ezredes csoportját a Budapesti Kerületi Katonai Parancsnokságnak rendelték alá. A Salgótarjától keletre Uzsokig nyúló terület a 39. hadosztály védvonalát képezte. [HL, PDF (7. dob.) 3–36/71.]

25 HL, PDF (7. dob.) 3–36/71. Az egységet Léván szervezték meg 1918. november elején a nyitrai 14. ezred 3. százada, egy géppuskás tanfolyam és három nemzetőrszázad maradványaiból, Pálmay Ernő százados, a géppuskás tanfolyam utolsó parancsnoka vezetésével. Soraikban elsősorban barsi és honti fiatalok – közöttük lévai és ipolysági diákok – voltak. Az alakulat zászlaján az „Előre Pálmay-csoport!” felirat volt olvasható. A fegyelmezett egység fontos szerepet játszott a novemberi területvédő harcokban.

A december 24-én átvett karácsonyi Vix-jegyzék következményeként 1919. január 8-án a hadügyi vezetés a Pálmay-csoportot az új demarkációs vonalra, Ipolyságon keresztül az Ipoly bal partja mögé rendelte vissza. A parancsnok este hét órakor sorakoztatta a lévai régi laktanyában elhelyezett egységét, ismertette velük a parancsot. A helyieknek és a környékbelieknek lehetőséget adott a kiválásra, az otthonaikba való visszatérésre. Az alakulatban ezt követően mindössze 24 tiszt és 55 katona maradt. Az egység csak kevéssel előzte meg Ipolyságon a város megszállására érkezett csehszlovákokat, így az utolsó pillanatban tudott átjutni a demarkációs záron. A csoport Nagyorosziba, majd Rétságra települt. [Ajtay 1943, 189–203.; HL PDF, HM Karh. oszt. 1919. január 20. és 22.; Gere 2002, 270.; Bars, 38/1939. sz. (1939. szeptember 17.) 2–3.]

26 Bárány Mollináry Antal tábornagy 1867-től volt a császári-királyi (majd 1889-től a császári és királyi) 38. gyalogezred ezredtulajdonosa. 1904-ben bekövetkezett halála után e méltóságot XIII. Alfonz spanyol király kapta.

27 Vizy 1974. Közli: CF, 451.

Vix alezredes is szándékot mutatott az Ipoly menti helyzet rendezésére. A január 27-i minisztertanácsi jegyzőkönyv szerint állítólag kijelentette, hogy „a csehek nagyon meg fogják bánni, ha nem engedelmeskednek”. Arról biztosította a magyar felet, hogy 48 órán belül a csehek vissza fognak vonulni az Ipoly mögé, mivel „Párizsból külön sürgöny jött ilyen parancssal.”²⁸

A csehszlovákok azonban nem mozdultak, annak ellenére, hogy párizsi reputációjukat rövid időre megtépázta az 1919. január 23–30. között zajló ún. hétnapos háború, melyet a függetlenségét frissen visszanyert Lengyelországgal vívtak Teschen (Těšín) város és környékének birtoklásáért.

A két antant szövetséges katonai összecsapása kellőképp felbőszítette a már üléselő békekonferencia vezetőit, akik nyilatkozatban ítélték el mindazokat, akik „erőszakot alkalmaznak oly területek birtokbavételére, amelyeknek jogos visszaköveteléséről a békekonferencia hivatott határozni.”²⁹ Sőt, a közlemény súlyos figyelmeztetést is tartalmazott: „[...] minden olyan birtok, amelyet erőszak segítségével szereztek meg, a legnagyobb kárt azok ügyének okozza, akik ilyen eszközökhöz nyúlnak.”³⁰

A Párizsban tartózkodó Beneš, a helyzet veszélyes voltát jól érzékelve, 1919. január 28-án a következő sürgős táviratot küldte Prágába: „Szilézia megszállása itt rossz vért szült. M. Clement Simon [Michel Clemenceau] ránk nézve igen kellemetlen dolgokat táviratozott. [...] A további előrenyomulást föltétlenül be kell szüntetni, várjanak további híreinkre. Franciaország ebben az ügyben jegyzékkel fordul hozzánk. Ebben a dologban ellenünk van. [...] Kérem, parancsolja meg azonnal, hogy a mieink ne lépjék át a demarkációs vonalat Szlovákiában, és haladéktalanul vonuljanak ki a jogtalanul megszállt területekről, főleg Salgótarjánból. Magam egyeztem meg a demarkációs vonalról, és szavam kötelez.”³¹

A csehek jelenléte az első napokban nem hozott lényeges változást Balassagyarmat életében. „Egy hete tart városunk megszállása, s – jó órában legyen mondva – eddig a csehek uralmát nem nagyon éreztük meg” – írta a *Nógrád-*

28 MNL OL, K 27 MT jkv. 1919. jan. 27. 10.

29 *Népszava*, 1919. január 26. A lap a közleményt a *Havas Híriroda* közleményére hivatkozva tette közzé, a hírt január 24-ére keltezte Párizsból.

30 *Népszava*, 1919. január 26. Az antant az erőszakos területablás ellen.

31 Král 1956, 62.

vármegye szerzője január 22-én.³² Azután azonban mégiscsak sorolja: a budapesti újságok behozatala már tilos, a vasútállomás magyar helynévtábláját szlovák nyelvűre cserélték. Ez utóbbi „rosszul esik” – teszi hozzá a hírhez a *Nógrádi Hírlap*.³³ Cenzúra van, a csehek félnek a bolsevizmustól, „amelynek itt abszolúte nincs talaja.”³⁴ Azonban hamarosan ide jön a cseh zsupán, aki a magyar hatóságokkal fog tárgyalni, és „el fog intézni sok mindent.”³⁵

Január 25-én dr. Bazovszky Lajos kinevezett zsupán az „impérium” közelgő átvételének bejelentésére a csehszlovák állam képviselőjében valóban a megyeszékhelyre érkezett. A Rákóczyval folytatott tárgyalásai során tisztázódtak a csehszlovák vezető egyéb elvárásai is: az iskolákban a szlovák nyelv kötelező tárgyként azonnal tanítandó, hamarosan a mértan és a számtan tannyelve is ez lesz; a magyar történelem helyett világtörténelmet kell tanítani. Követelte, hogy a magyar közigazgatás és a törvényszék hagyja el a várost, a tisztviselők és alkalmazottak tegyék le előtte a csehszlovák államra a hűségesküt, de ha azt le is teszik, azok közül „csak a nekik megfelelőket és megbízhatókat fogják annak idején véglegesen átvenni.”³⁶ Egyben kijelentette, hogy a vasutasokat fegyveres erővel fogják kényszeríteni a munka felvételére. Állítólag elhangzott a később sokat idézett mondat is: „Mostantól az a szék is a miénk, amin most ülök!”³⁷

A következő napon a Rákóczy vezette nógrádi küldöttség Zólyomban tárgyalta Vavro Šrobárral. A szlovák területekért felelős miniszter azonban – a kormánybiztos interpretációja szerint – nem hajlott arra a javaslatra, amely szerint Balassagyarmatot semleges városnak kellene nyilvánítani. „Nagyon sajnálom – mondta a miniszter –, hogy hazafias érzelmeikben fájdalmat kell okoznom, amikor ki kell jelentenem, hogy a most megállapított demarkációs vonal Magyarország végleges politikai határa is [...]” A vonal átlépésének igazolását pedig egy újabb magyarázattal toldotta meg: az 1917. évi londoni konferencia még ennél is délebbre húzódó határt állapított meg. „Ahová csehszlovák kato-

32 Nvm, 1919. január 22. A cseh megszállás.

33 NH, 1919. január 26. A cseh megszállás.

34 NH, 1919. január 26. A cseh megszállás.

35 Nvm, 1919. január 22. A cseh megszállás.

36 NH, 1919. február 2. A zsupán szerepe.

37 Rákóczy 1921. A hivatkozott részt közli: CF, 325.

na lábát betette, oda Csehszlovák ország impériumát kiterjesztette. Miután ez Balassagyarmaton megtörtént, a csehszlovák állam méltósága nem engedi meg, hogy alattvalói felett egy idegen állam közhivatalnokai rendelkezzenek.”³⁸

Ilyen körülmények között került sor Balassagyarmaton január 27-én a vármegyei és városi köztisztviselők és közalkalmazottak nagygyűlésére.

Az ellenállás szerveződése

A vármegyeház zsúfolt teremében hét–nyolcszáz ember gyűlt össze, nézett szembe a súlyos helyzettel. Ott voltak a hivatalok dolgozói, testületileg a postások és vasutasok, az iskolák tanári kara. Sokan magukkal hozták feleségüket, férjüket is.

A szónokok mondatai egy irányba mutattak, mindannyian az eskü megtagadására szólították fel a jelenlévőket. „Egyszerre megváltozott a terem légköre. Eltűnt a nyomasztó síri csend, olyan viharos lelkesedés támadt, mire példa nem volt még a város történetében.”³⁹ A tömeg egyhangú felkiáltással mondta ki, hogy vállalva a várható súlyos következményeket, megtagadják a hűségeskü letételét a csehszlovák államra. Pongrácz György vármegyei főjegyző ekkor magához intette Schuch Istvánt, a szociáldemokrata vasutasok egyik vezetőjét, és a tömeg előtt kezét szorította vele. Ez nem csupán két ember, hanem két világlátás, két szembenálló politikai oldal szövetségét is jelképezte, amit a jelenlévők is pontosan értettek. Balassagyarmaton létrejött az, ami addig nem volt: a cselekvéshez szükséges nemzeti egység.

A gyűlésről távozva, déli 12 órakor az Ipoly menti vasút magyar alkalmazottai beszüntették a munkát.⁴⁰ A statárium miatt mindez a legszigorúbb retorziókkal fenyegetett.

A feszült helyzetben másnap kora délelőtt tárgyalásra került sor a cseh vasúti vezetés és a magyar bizalmi testület tagjai között. A megbeszélésekről a vasutasok utólag jegyzőkönyvet vettek fel, ez ad képet a történetekről.

38 Rákóczy 1921. Közli: CF, 326.

39 Sulacsik, 1933. A hivatkozott részt közli: CF, 357.

40 HL, I. 53. MFB 1919/1787.

A két fél az állomásépület forgalmi irodájában találkozott. A vasutasok mindenekelőtt a szakszervezeti képviselőket kívánták biztosítani. Kérték, hogy a cseh vezetés ezután csak a *Magyarországi Vasutasok Szövetsége* által megválasztott bizalmi férfiak útján tárgyaljon velük. Követelték, hogy a szolgálati nyelv továbbra is a magyar maradjon és az eltávolított magyar feliratú táblákat helyezték vissza, valamint kapják meg rendesen a fizetésüket. A legsúlyosabb kijelentésük az eskü vagy fogadalom határozott megtagadására vonatkozott. Indoklasként kijelentették: „[...] mi valamennyien felesküdtünk alkalmazottai vagyunk a MÁV-nak és magyar honpolgárok vagyunk.”⁴¹ Végül követelték, hogy a cseh vezetés senkit se távolítson el a szolgálati helyéről.

A cseh állomásfőnök válasza: „[...] figyelmeztetem önöket, amint látom, passzív rezisztenciában vannak, ez pedig a megszállott területen statáriális eljárás alá esik.”⁴²

A teremben tartózkodó Laňka főhadnagy mint katonai parancsnok azonnal betiltott bármiféle további tárgyalást, elrendelte az azonnali szolgálatfelvelet, ellenkező esetben a legszigorúbb karhatalmi intézkedéseket helyezve kilátásba. Szavait a jegyzőkönyv így őrizte meg: „Miután mi vagyunk itt a megszállók, mi rendelkezünk, maguk pedig a fegyveres erőnek tartoznak engedelmessé.”⁴³ Egy Losonc felé indítandó vonathoz még aznap fegyveresekkel állította elő a szükséges személyzetet, összesen tizenegy főt.⁴⁴

A balassagyarmati vasutasok vezetői döntöttek. Késlekedés nélkül hozzáláttak a fegyveres akció előkészítéséhez.

Egy csoportjuk Rákóczy kormánybiztost kereste fel, aki azonban a katonai helyzet ismeretében nem látta megalapozottnak a fegyveres fellépést. A vasutasokat mégis két levéllel látta el: az egyiket Berinkegy miniszterelnöknek, a másikat a fegyverszüneti bizottsághoz, illetve személyesen Perczel Miklós miniszteri titkárnak címezve. Még délelőtt telefonon is felhívta a fegyverszüneti bizottságot, és szóban is ismertette velük a helyzetet. Perczel azonnal francia

41 HL, I. 53. MFB 1919/1787.

42 HL, I. 53. MFB 1919/1787.

43 HL, I. 53. MFB 1919/1787. A Felvidék elfoglalása során majd mindenhol morva- és csehországi, valamint szlovák vasutasokra cserélték le a magyarokat.

44 Gere 2002, 57.; Sulacsik 1933. Közli: CF, 361.

nyelvű átirattal kereste meg Vix alezredest, tudatva vele, hogy Balassagyarmaton a csehszlovákok a felesküdni nem akaró vasutasokat „azzal fenyegetik meg, hogy a szolgálat-megtagadók[at] statarialiter agyonlövök.”⁴⁵

Délután a kormánybiztos a leveleivel felszerelt vasutasokkal együtt szállt fel Szügyben a budapesti vonatra (a csehek csak a szomszédos községig engedték az Aszód felől érkező vonatokat), hogy ott előkészítse a megyei hivatalok evakuálását.

A másik csoport a Magyaránadorban állomásozó határfigyelő katonaság parancsnokait, Bajatz Rudolf és Vized Zsigmond századosokat kereste fel, kérve őket a katonai akció megindítására. Azok egyelőre nem adtak választ, mert Rákóczy őket is Szügybe rendelte.

A szügyi vasútállomáson a kabinba belépő századosok nyíltan kijelentették: „[...] igenis az éjjel Balassagyarmatot fel fogjuk szabadítani.”⁴⁶

Rákóczy ragaszkodott ahhoz, hogy csak akkor járul hozzá a rajtaütéshez, ha a két parancsnok felveszi a kapcsolatot a Salgótarján védelmére rendelt 40. hadosztály vezetésével, mivel „a cseheknek Losoncon ezer, Ipolyságott hétszáz katonájuk van, ha ezek a támadást megtudják, és két oldalról megtámadják Balassagyarmatot, Önök el fognak futni [...]”⁴⁷

Ennél tovább a beszélgetésben nem jutottak, mert Magyaránadorban a két tiszt leszállt. Egyenesen az őket váró gyarmati vasutas küldöttekhez mentek, tudatva velük, hogy másnap hajnalban megtámadják a csehszlovák katonaságot.

Nincs nyoma, hogy a hadosztály-parancsnokság felé bármilyen jelzést küldtek volna. Bajatz később, Balassagyarmat felszabadulásának estéjén – a tényeket némileg megmászva – a döntésüket így indokolta meg Jankovich ezredesnek írt jelentésében: „[...] 28-án délután háromszáz vasutas képviselőben egy küldöttség jelent meg és azonnali segítséget kértek, mert őket statáriummal kivégzik, minekután a szolgálat teljesítését megtagadták. Ugyancsak délután 4 órakor Nógrád vármegye kormánybiztosa is megkeresett, hogy a város sirlalmas elnyomásban él, s kérte néhány napon belül a város felmentését. A legénység

45 HL, I. 53. MFB 1919/1787.

46 Rákóczy 1921. Közli: CF, 329.

47 Rákóczy 1921. Közli: CF, 329.

követelte, hogy a tisztek vezessék őket a csehek ellen. Mindezen benyomások hatása alatt elhatároztam magamat a balassagyarmati csehek azonnali lefegyverzésére.”⁴⁸

Miután a vasutasok eltávoztak, Vizy százados – mivel ő rendelkezett helyismerettel – hozzálátott a támadási terv kidolgozásához. A vasutasok elmondása alapján azzal számolt, hogy a csehek általában elhanyagolják a kellő biztosítást. A legénység többsége a laktanya emeleti részét lakta, illetve a bejáráshoz közeli őrszobán volt egy kisebb őrsegük. Őrszemük a laktanya kapuja és a pár méterre lévő vasúti átjáró között sétált. Őrségük volt a vasútállomáson és a fűtőházban, ezenkívül a régi és új vásártéri „cédulaházakban”. A tisztek – állították a vasutasok – a Kaszinó szállodában aludtak. A parancsnokok a támadás megtervezésekor a következő erőkre számíthattak:

1. *A Bajatz-csoport.* A volt császári és királyi kecskeméti 38. Mollináry-gyalogezred kikülönített állománya és a Vilmos, német trónörökös nevét viselő volt császári és királyi 13. Jászkun-huszárezred 6 lovas járőre. A fegyverzet egy géppuska és kb. 120 puska. A három szakaszos században a szakaszok három-három rajra tagozódtak. Vizy minden rajhoz egy vasutast és egy 16-os altisztet tervezett be, mivel az előbbieket helyismerete segíthette a tájékozódást.
2. *A Vizy-csoport.* A volt besztercebányai 16. honvéd gyalogezred pótzászlóaljából, nagyobb részét tisztekből és altisztekből álló, Magyarnándorba vezényelt egység. Fegyverzet: 1 géppuska és 36 puska.
3. A terv számolt a január 15-e után Bercelre vonult balassagyarmati (megyei) nemzetőrszázad állományával, „amennyiben bevonul”. Bajatzék üzenetet küldtek, hogy a nemzetőrök legkésőbb aznap éjfélig (a futár szerint hajnali két órára) vonuljanak be Nándorba. Azok azonban végül csak másnap, a harcok közepette érkeztek Balassagyarmatra.
4. *A vasutasok csoportja.* Vizy húsz főt említ, más forrásokban 27, illetve 40 fős létszám szerepel. Bajatzéktól hazaérkezve a vasutasok azonnal hozzáláttak a szervezéshez. Előkerültek az elmúlt hónapokban el-

48 HL, PDF (40. dob.) 9–44/304.

rejtett fegyverek, a csehek által Szügy felé elszakított távíróvezetéket földalatti toldással helyreállították. A vasutasoknak egy osztagban a város déli, Szügy felőli kijáratánál kellett hajnalban várni a katonaság odaérkezését.

5. *A Pálmay-csoport.* Az egység 1919. január 16-án Pálmay Ernő százados jelentése szerint 18 tisztból, 97 katonából, 24 lóból, 23 vagy 24 géppuskából állt.⁴⁹ Két héttel később is ezt az erőt feltételezzük. A parancsnokság ezekben a napokban Rétságon volt elhelyezve, ahová csak késő éjjel érkezett meg a ködben eltévedt lovas futár. A parancsnok ennek ellenére reggel mozgósította az egységet. A csoport Rétságról Drégelypalánk irányába nyomult előre. A nap folyamán a dejtári és az ipolyveci, fegyvert ragadó lakosok segítségével váltakozó sikerű küzdelmet vívtak. A vasúti sínek felszedésével és egy cseh páncélvonat eredményes blokkolásával – tüzéségi támadás ellenében – sikerült visszavetniük a csehszlovák erőket.

A támadási terv minden raj és szakasz számára pontosan meghatározta az elérendő feladatokat. Mivel a város különböző pontjainak biztosítása, az elszórt csehszlovák őrségek lefegyverzése, de főként a vasútállomás elfoglalása jelentős erőket kívánt, a laktanya megtámadására már csak korlátozott létszámú katonai egység állt rendelkezésre. Ezért Bajatzék – hallgatva a vasutasok állítására, mely szerint a csehek nem számítanak támadásra – a meglepetés erejére és letaglózó hatására építették a tervet. A laktanya elleni támadást ugyanis a védőkhöz képest kisebb létszámú egységgel kellett végrehajtaniuk. Talán valami olyan akció járhatott a fejükben, amellyel a másik oldalon az Ejem főhadnagy vezette cseh fészázad Losoncon álmában meglepte és lefegyverezte a többszörös túlerőben lévő magyar katonai alakulatot.

49 HL, PDF (5. dob.) 3672–317/1985. 1919. jan. 16.

Balassagyarmat felszabadítása⁵⁰

A katonai oszlop, meghatározott rendben, a parancsnokok buzdító beszéde után, éjjeli 1 óra 30 perckor indult meg húsz darab rekvirált lovas kocsin Magyarnándorból Szügy község irányába. Többségük már minden bizonnyal nemzeti szint viselt a sapkáján, az egyik lovas futár a háromszínű lobogót vitte előttük.

Szügyből – miután a parancsnokok kialakították a haditerv végrehajtásához az egyes harci csoportokat – gyalogmenetben érkeztek a csikorgó hidegben Balassagyarmat határához, a megbeszélte találkozási ponthoz. Felfegyverkezve, ígéretüket tartva hamarosan megérkeztek a vasutasok is. Mint Víz megjegyzi: „[...] azt a benyomást tették, hogy egy kicsit felöntöttek a garatra s a parancsnokot, aki a lehangosabb volt, figyelmeztettem azokra a következményekre, amelyeket lármás magatartása okozhat.”⁵¹

A haditervben meghatározott ponton – már a városon belül – a támadók kétfelé váltak. Vízék tovább nyomultak északi irányba, a laktanya keleti oldala felé, a főbejárat előtti tágas térségbe. A vasutasok és Bajatz csapata nyugati irányba fordult, egy ideig együtt menetelve. Először a lakatanya keleti végének magasságában vált le róluk egy raj – talán egy vagy két vasutassal együtt – a vasúti átjáró melletti őrség lefegyverzésére. Amikor azután nyugatabbra Bajatzék elérték a vasúti főépület vonalát, Hahne Károly parancsnoksága alatt két raj és a vasutasok csoportja délnek fordult a vasútállomás és a fűtőház elfoglalására. Az egység a vasutasokkal együtt a síneken innen, a főépülettel, a környező műhelyekkel és irodákkal szemben, egy fakerítés fedezete mögött foglalt állást.

Bajatz főereje, az I. és II. Mollináry-szakasz tovább folytatta útját, majd egy idő után északra fordulva elérte a vasúti pályát, ahol az áteresz alatt áthaladva már nem egészen egy kilométer távolságra közelítették meg a laktanyát. Itt (a ma Kecse-ligetnek nevezett területen) a II. szakasz 3. raja levált, és egyelőre

50 A január 28–30. között történetekre külön hivatkozás nélkül lásd: Víz 1974, Rákóczy 1921, Sulacsik 1933 és Gere 2002.

51 Víz 1974. Közli: CF, 456. A vasúti alkalmazottak többsége, a MÁV hadifontosságú üzemlén, nem teljesített katonai szolgálatot a világháborúban, így katonai tapasztalatuk sem volt.

megfigyelő állást vett fel, azzal a feladattal, hogy a támadás megindulásakor rohanja meg a közelben lévő régi vásártéri cédulaházban elhelyezett ellenséges őrséget, majd ezt követően biztosítsa az Ipoly másik átjárójának, az ún. Kis hídnak a térségét.

Bajatzék továbbmentek és keleti irányban, egy akácson keresztül elérték a laktanya előterét képező kerthez. Jó fél óra tellett, míg az erősen bedrótozott kaput sikerült kinyitni. Ez volt az első jele annak, hogy a csehek felkészültek a támadásra. A kerítéshez közel, a laktanyaudvaron egy golyófogó – vélhetően egy legalább egy méter magas földgát – volt kiépítve. A II. szakasz maradék két raja itt maradt hátra tartaléknak. Itt helyezték el a Klausz őrmester vezette géppuskaállást is, melynek az volt a feladata, hogy csehszlovák ellenállás esetén az emelet ablakait tűz alá vegye.

A balassagyarmati honvéd laktanya, az 1910-es évek elején

Bajatz századosnak eredetileg a tartaléknál kellett volna maradnia, de ő úgy döntött, hogy a támadó I. szakasz élére áll és Péter László hadnaggyal az oldalán ő vezeti támadásra katonáit. Az udvar felől támadó egység negyven fő körül lehetett.

Vizyékrről is hamarosan levált Gáthy hadnagy vezetésével egy alcsoport, amelyik a zsidó temetőt hátulról megkerülve, a Mária Valéria Kórház háta mögé kerülve érte el a szécsényi műutat, amelynek másik oldalán volt a csehszlovák őrség által elfoglalt ún. cédulaház.

Tóth és Hackenberger hadnagyok alcsoportjai, Víz Zsigmond irányítása alatt, a zsidó temető utcai falának mentén haladtak, majd balra, nyugati irányba fordultak. Eredetileg itt kellett volna a rohamig várakozniuk, de – mint Víz írja – a hangos kutyaugatás miatt kénytelenek voltak kissé beljebb húzódni a laktanya felé. Ekkor kettéváltak, Tóth hadnagy alcsoportja az István úton, a laktanya északkeleti sarkának közelében, Hackenberger hadnagyék pedig a laktanyával szembeni fatelep sarkán, vagyis a laktanya épület délkeleti részével szemben állapodtak meg. „Síri csend uralkodott mindenütt, csak a cseh őrszemek léptei hallatszottak az éj sötétjében, s a laktanya első emeletének a csendőrlaktanya felé eső legszélső ablakában villant meg néha, néha halvány lámpafény. Csupa aggodalom között felharsant a kürtös rohamjele. Teli torokból elkiáltottam magam: 'rajta' s kiugrottunk rejtekhelyünkéből” – írja Víz százados.⁵²

A támadásra Bajatz adta ki a parancsot, ám Kovács volt 16-os ezredkürtös még be sem fejezte a támadási jelet, a csehek az emelet folyosójáról „olyan heves kézigránát és puskatűzzel fogadták az előretörőket, hogy arról csak azok tudnak ítéletet mondani, akik a támadásban részt vettek, vagy a laktanya környékén lakva közlő hallották a robbanásokat.” A sortűz és a gránátrobbanások ellenére a Mollináry-bakák folytatták az rohamot.

Mivel nem tömörültek össze, hanem szétterülve közelítették meg az épületet, a veszteségeik nem voltak súlyosak. Hamar elérték az épület falait. Bajatzot a légnyomás a falhoz lökte, azonban ennek ellenére továbbvezette a legénységet, betörték az épületbe. A lépcsőn szembetalálták magukat a Laňka vezette cseh katonákkal. Véres kézitusa vette kezdetét. A cseh parancsnok revolverrel hasba lőtte a Bajatz mellett feltörő közlegényt, Czakó Balázst. „A következő pillanatban azonban Lauka a járőr vitéz szakvezetőjével került szembe, aki előbb le akarta szúrni, majd önkéntelenül meghúzta puskájának ravaszát, s a golyó Laukát fejen találta. A cseh főhadnagy holtan rogyott össze, mire katonái a szobákba menekültek.”⁵³

52 Víz 1974. Közli: CF, 456.

53 Egy későbbi csehszlovák vizsgálat állítólag azt állapította meg, hogy Laňka egy, a környező háztetőkről lövöldöző polgár golyójától esett el. Sulacsik a Víz által leírt, fent idézett változatot tartja valószínűnek. (Sulacsik 1933. Közli: CF, 368.)

Vízzy Zsigmond (Farmos, 1884. január 18. – Gyöngyös, 1956. szeptember 30.) százados. Ezredesi rangban a budai Károly Király Laktanya parancsnokaként ment nyugdíjba, 1935-ben.

Bajatzéknak, valamint a melléklépcsőn a 2. rajnak is sikerült feljutni az emeletre. Egy pillanatra megszűnt a tüzelés. A siker már félig a kezükben volt, amikor egy szerencsétlen félreértés roppantotta meg a támadást. A felrohanó 2. raj katonái a sötétben a Bajatz vezette csapatot cseheknek nézték, és visszahagyták a lépcsőn a földszintre (egy másik változat szerint az udvarról hangzott fel a csendben egy „Jönnek a csehek!” kiáltás, és ennek a hatására történt a visszafordulás).⁵⁴ A támadók egy része kirohant az épületből, a golyófogó irányában fedezéket keresve. Többen az útba eső fáskamrába ugrottak be, ahonnan csak órák múlva tudtak megszökni.

Bajatz többi katonája a kapualjba szorult össze. Kissé megnyugodva hozzáfogtak a sebesültek kihordásához. „Az a szerencsétlen katona, akit Lauka főhadnagy hasba lőtt, két társa nyakába kapaszkodott. Lábaik mozgatni már nem bírta, csak annyi ereje volt, hogy fájdalmában rémesen ordított, s jajveszékeltése túlharsogta a rettenetes lármát, amely ily alkalommal elképzelhető.”⁵⁵

Nagyobb baj talán csak azért nem következett be, mert az ellenséges katonákat annyira megrendítette parancsnokuk halála, hogy ennek hatása alatt az emelet hátsó részébe vonultak vissza.

A kürtszó hallatán a Vízycsoport is támadásba lendült. Őket is heves puska-tűz fogadta a laktanya emeleti ablakaiból. Vízynak hátra kellett mennie, hogy a váratlan tüztől megriadt és visszafutott legénységét visszahozza a harcba: „Újból élükre álltam s rajta kiáltásokkal a leghevesebb puskatűzben újból előretörtünk. Ezalatt a laktanyából rettenetes ordítózás, ablakcsörömpölés, puskaropogás, kézigránát robbanás hallatszott ki. Ismertetőjelünket – Mollináry – rémesen ordították” – írja a százados.⁵⁶ Tóth hadnagy alcsoportja – bizonyára a felkavaró lelki hatás miatt – a város központja felé rohant, egészen a vármegyeházáig jutva. Mint kiderült, oda is csehek fészkeltek be magukat, akikkel tűzharcot vívtak.

A laktanyánál maradók kívülről is észlelték a csendet, amely Laňka lelövése után következett be. Ekkor odarohantak a főbejárathoz, és nekifeszültek a ka-

54 *Budapesti Hírlap*, 1930. március 11. Huszár Aladár: A csehek kiverése Balassagyarmatról.

55 Vízycsoport. Közli: CF, 457–458.

56 Vízycsoport. Közli: CF, 456.; Az ezred hívójelének emlékeztető szövege a következő volt: „Mollináry! Mollináry! Elszaladt a nyúl!” Ezt kiabálhatták a kecskeméti bakák.

punak. Az azonban be volt szögelve, belülről pedig egy gerendával volt lezárva. A bent lévő, kapualjba szorult katonák is segítettek a bejárat megnyitásában, ami így sikerült is.

A két egység találkozása a tartalék bevonásával akár a támadás újraindítását is eredményezhette volna, ami eldönthette volna a csata sorsát, azonban ezt egy újabb félreértés akadályozta meg. Megszólalt ugyanis a Vizek által a főbejárati fallal szemben felállított géppuska, Szabó zászlós lőni kezdte az emeleti ablakokat. A baráti tüzet azonban a kapualjba szorult legénység a cseh szlovákok támadásának vélte. A géppuska okozta hanghatás, a darabokra tört ablaküvegek csörömpölése és a sebesültek jajgatása olyan pánikot keltett, hogy a katonák fejvesztve kirohantak az épületből. A csehek az emeleti ablakokon kinyúlva, lefelé tartott pisztolyból lőtték a falhoz tapadó magyarokat. Csak Vize lélekjelenlétének tudható be, hogy nem futottak szét, hanem a századosnak sikerült őket beparancsolni a vasúti átjáró mellett húzódó árokba, ahol már védve voltak.

„Csak a Mollináry század legkisebb katonája tartott ki rendületlenül. Egy-magában térdelt sokáig a lépcsőház felső lépcsőjén és tüzelt jobbra-balra. Várta a segítséget, de hasztalan. Csak akkor hagyta el helyét és jött le, amikor látta, hogy végképp nem jön segítségére senki.”⁵⁷

A kürtjelet hallva a vasútállomáson is megindult a Hahne-szakasz katonáinak támadása, melyben a vasutasok is részt vettek. A vasúti átjáró és a fűtőház elfoglalására küldött őrzőjárat, vasutasokkal kiegészülve, gyorsan végrehajtotta feladatát, lényeges ellenállásra itt nem találtak, ezért ők is a vasútállomás felé húzódtak. A fűtőházban csak két vasutas, Petrovics József és Juhász János mozdonyfűtők maradtak hátra őrségre.⁵⁸ A harcok közepette a cseh katonák és vasutasok egy kisebb csoportja azonban ide menekült, és az egyik mozdonyral egy vasúti kocsit húzattak ki, hogy azon megszökhessenek. A két vasutas közbelépett, és amikor a mozdonyt a csehek egy időre magára hagyták, ők a váltót Aszód felé állították át. A kocsiban feleszmélt cseh katonák lőni kezdték a mozdonyt. Juhász könnyebben megsebesült, de Petrovics haslövést kapott. A

57 Vize 1974. Közli: CF, 458.

58 Gere 2002, 66.

lövöldözés közepette a síneken fekvő férfit az odaérkező felesége és fia ugyan haza tudta vinni, estére azonban belehalt sérülésébe.

Az állomásépületnél a csehszlovák katonák és a vasúti hivatalnokok kemény, szervezett ellenállást fejtettek ki. Az épület emeletén egy géppuskával, kint a peronon és az áruraktárakban szálfegyverekkel foglaltak tüzelőállást.⁵⁹ A két épület birtoklásáért elkeseredett harc fejlődött ki.

Már a roham elején halálos sebesülés történt. Az egyik sínen megcsúszott és elesett Nagy József 38-as szakaszvezető, ekkor, az esés közben kigyulladt a zubbonyára erősített lámpa. A fényfolt irányába az állomásról tüzet nyitottak, s az egyik golyó kioltotta a katona életét.⁶⁰

A magyarok a perontól gyorsan kiszorították az ellenséget, az állomásépület földszintjét is birtokba vették, de az emeletért és az áruraktárért súlyos harcot kellett vívniuk. Végül azonban sikerült megszüntetni az emeleti géppuska tüzelését, kezelői – köztük a cseh állomásfőnök – az üvegtetőn át próbáltak menekülni, de végül elfogták őket. A lövöldözésnek az egyik cseh vasúti mérnök is áldozatul esett.

A Kóvári híd és a kórház térségébe kikülönített egységek is sikeresen hajtották végre a feladatot, lefegyverezték, illetve menekülésre kényszerítették a csehszlovák őrségeket. Kóvár felé a vasutas csoport is tűzharcot vívott az ellenséggel.

A kedvező hírek ismét erőt öntöttek a laktanyából kiszorult magyar katonaságba. Bajatz a pillanatnyi tűzszünetet kihasználva egy elfogott cseh vasúti hivatalnokot küldött be parlamenterként az épületbe, megadásra szólítva fel a bent lévőket. A visszatérő hivatalnok cseh nyelven közölte, hogy a benti parancsnok (Laňka halála után Vysloužil hadnagy vette át a vezetést) elfogadta az ajánlatot, és egy kis létszámú járőr menjen be a laktanyát átvenni.

Később Vysloužil már a kórházban elmondta az öt meglátogató magyar századosoknak, hogy bár készültek a támadásra (erről 28-án este már pontos

59 Gere 2002, 63.

60 Nagy József végigharcolta a világháborút, éppen leszerelés előtt állt. Sulacsik szerint: „Bajatz annyira szerette ezt a derék fiút, hogy amikor jelentették neki Nagy József halálhírét, magánkívül volt, és hangos zokogással siratta derék katonáját.” (Sulacsik 1933. Közli: CF, 366.) A vasútállomásért folyó harcok során halálos sebet kapott még Dancsok Ferenc tizedes is.

értesülésük volt), annak heves volta mégis meglepte és alapjában véve megrendítette őket. Ezt tetőzte parancsnokuk halála. Magukra hagyva, nem tudván, hogy számíthatnak-e segítségre, valóban a megadásra gondoltak.

A hírt Bajatz hangosan kihirdette a katonáknak, mire azok örömittasan felugráltak az árokból, és rajvonalban megindultak a laktanya felé. Alig hagyták el azonban addigi menedéküket, ismét megszólalt a laktanya déli oldalán a második ablakban elhelyezett csehszlovák géppuska.⁶¹ Magyar részről számos sebesülés történt.

A helyzetet látva a parancsnokok elrendelték a hátravonulást. A pánikot fokozta, hogy egyszerre Kóvár irányából puskaropogás hallatszott (a vasutasok csaptak össze az odahelyezett, géppuskával felszerelt csehszlovák őrséggel). Az a rémhír kapott lábra, hogy az ellenség Balassagyarmattól délre, Szügy irányába vonul, bekerítési szándékkal. A parancsnokok elrendelték a Szügybe való visszavonulást. Beosztottaik a továbbiakban már nem engedelmeskedtek nekik. Még arra a hírre sem voltak hajlandók visszatérni Balassagyarmatra, hogy néhány társuk a laktanyába szorult és segítséget kér. Helyette továbbvonultak állomáshelyükre, Magyarnándorba.

A 16-osok és a Mollináryak – noha döntő sikert nem értek el, és csúfos elvonulásuk elhomályosítja eredményeiket – a Károlyi-korszak egyik legnagyobb katonai hőstettét hajtották végre. Parancsnokaik az ellenség számára váratlan támadás ígéretével és a könnyű győzelem reményével vitték őket harcba. A meglepetés azonban őket érte, mégis – a januári fagyban két óra keserves kocsizás és menetelés után – pergőtűzben, gránátrobbanások közepette, hősiezen rohamozták meg a laktanyát, törtek fel szuronyrohammal az épület emeletére, s csak a szerencsétlen véletlenek sorozata csavarta ki kezükből a győzelmet.

Távozásukkal azonban Balassagyarmat védtelen maradt. Ha a laktanyába szorult csehszlovák katonaság kitör és visszaveszi a települést, vagy végigpusztítva azt átvonul az Ipoly túlsópartjára; ha Ipolyságról, illetve Losoncról nagyobb segítség érkezik, annak tragikus következményei lettek volna.

61 A géppuska kezelője valószínűleg nem értesült a megadás részleteiről, illetve a védők, a magyarok előrerohanását látva, megrettentek az esetleges atrocitásoktól.

A magyar fegyveresek reggel fél nyolc táján hagyták el Balassagyarmatot.⁶² Ennek és a támadás sikertelenségének híre pillanatok alatt elterjedt a városban.

Pongrácz főjegyző, az egyik helyettese, Huszár Aladár, illetve a nemzeti tanács elnöke, dr. Somló József már kora reggel megbeszélést folytattak. Huszár Somlóval átment a városházára. Ekkor már tömeg állt az épület előtt. Fegyverfogásra kész férfiak, aggódó polgárok, eligazítást váró tisztviselők, közalkalmazottak, iparosok gyűltek össze.

A tömeg előtt Somló lelkesítő beszédet mondott, és Huszár Aladárt ajánlotta városparancsnoknak. Huszár személye több szempontból is jó választás volt. Az ekkor 34 éves fiatalember végigharcolta a világháborút, kétszer is megsebesült, 1918-ban főhadnagyként szerelt le. Családja évszázadok óta játszott fontos szerepet Bars, Hont és Nógrád vármegyék közéletében, ő maga személyes tekintéllyel bírt. Keresztényszocialista volt.

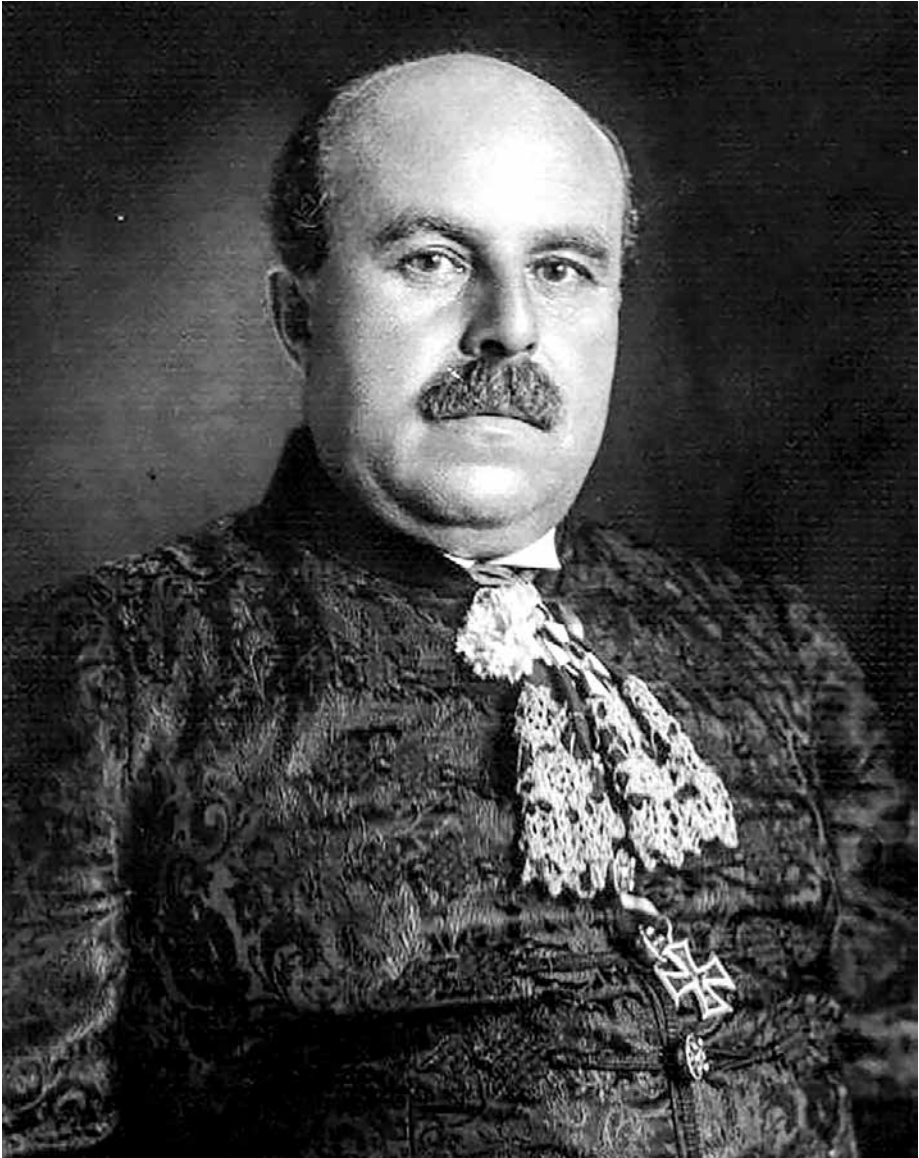
De kik álltak a rendelkezésére? A felkelés meghatározó csoportját a hűségesküt két nappal azelőtt a vármegyeháza dísztermében megtagadó tisztviselők és közalkalmazottak adták. Pongrácz főjegyző és Schuch István kézfogása tehát a felszabadítás napján is érvényes jelkép maradt.

A fegyverfogók, különösen a tűzharcban résztvevők között mindenképp a vasutasoké volt a meghatározó erő. Számolnunk kell még azzal is, hogy a munkásgárda január 15-én lefegyverzett tagjai közül is többen csatlakoztak hozzájuk.

Huszár az összegyűlt polgárságot harci csoportokba osztotta, élükre tartalékos tiszteket állított. A vasutasokat is őrséggé szervezte át. Az Ipolyon átvezető hidakhoz és a szécsényi műútra őrségeket állított. A helyzet adta spontaneitásra jellemző, hogy sokan ettől függetlenül vettek vállukra puskát, és mindenféle besztás nélkül kezdtek cirkálni a városban, figyelték a városból kivezető utakat, Ipoly-hidakat, vagy elállták a laktanya felé vezető utakat. Az idő előrehaladtával azután ezek a „magánerők” lassan csatlakoztak valamelyik szervezettebb csoporthoz. A fegyvert fogott polgárság akciója egyre koordináltabbá vált.

A legfontosabb feladat a laktanya folyamatos tűz alatt tartása volt. Tisztviselők, iparosok, tanárok – köztük az állami gimnázium 7–8. osztályos diákjai –

62 Ladányi 1934. A hivatkozott részt közli: CF, 397.

Baráti Huszár Aladár (Ipolybalog, 1885. május 10. – Dachau, 1945. február 4.) városparancsnok. 1920-tól Nógrád vármegye, majd más vármegyék főispánja. 1932–34 között Budapest főpolgármestere, ezt követően az Országos Társadalombiztosító Intézet elnöke. Németellenes tevékenységéért 1944 áprilisában letartóztatták, majd novemberben a dachau koncentrációs táborba deportálták.

a város közeli pontjairól, épületablakokból, utcasarkokról, háztetőkről folyamatosan lőtték a laktanyát, azt az érzetet erősítve a bent lévőkben, hogy a városban továbbra is katonai erő tartózkodik. Ez volt a biztosítéka annak, hogy a csehszlovákok a délelőtti folyamán nem kísérelték meg a kitörést.

Vasutasok, postások, katonaruhás polgárok egy csoportja a laktanyától keltre – nagyjából abban a térségben, ahonnan hajnalban a Víz-csoport támadása megindult – egy Őrhalom felől érkező csehszlovák vonatot állított meg. A vagonokból kiugró katonák a mozdony fedezete mellett próbáltak előrehaladni, de a kialakult tűzharc menekülésre kényszerítette őket. Egyikük azonban holtan esett össze. Magyar részről is volt halálos áldozata a lövöldözésnek. Egy kósza golyótól találva, fegyverrel a kezében, életét vesztette Vancsó József bádogos.

Harcok folytak az Ipoly-nagyhíd környékén is. A legsúlyosabb összecsapásra azonban a kovári híd irányában került sor. A vasutasok egyik fegyveres csoportja ismét összeverődött és a vasúti töltésen megindult a vasútállomásig felhallatszó lövöldözés irányába. Továbbmenve mozgásra lettek figyelmesek. Az ott lévőket magyaroknak hitték, így Rózsa András vasutas odakiáltott nekik: „Ne lőjeteK, mi vagyunk azok, a magyar vasutasok!”⁶³ A válasz helyett két csehszlovák géppuska szólalt meg. Rózsa, aki felegyenesedve ment előre, fejlövést kapott. Társai lehasalva folytatták a tüzelést, mígnem az ellenséges géppuskák elhallgattak.

Rózsa még élt, így társai, miután a géppuskatűz megszűnt, hátra támogatták, majd egy magánházhoz vitték, ahonnan kórházba került. Sokáig eszméleténél volt, halála előtt állítólag egyre csak azt ismételte, hogy „Elárultak minket”.⁶⁴ Ez a kulcsmondat adja vissza leginkább azt a tragikus megrázkódást, amelyet a hajnali támadás részesei átéltek, mikor a tervezett és várt megsejtes helyett sorozótűz közepette kellett helytállniuk.

Rákóczy kormánybiztos reggel hét órakor ért Budapestre. Emlékirata szerint első útja a Hadügyminisztériumba vezetett, ahol Makkay József százados segítségével szinte azonnal intézkedtek az iglói géppuskás tanfolyam félszázad-

63 Gere 2002, 70.

64 Gere 2002, 70.

Schuch István (Érsekújvár, 1889 – Kecskemét, 1963) mozdonyvezető, a vasúti fegyveres csoport parancsnoka. Sztrájkszervezésért 1923-ban elbocsátották állásából, 1933-ban kegydíjban részesítették, 1942-ben megkapta a Nemzetvédelmi keresztet.

nyi egységének Balassagyarmatra irányításáról, akik már 10 órakor el is indultak a harcban álló város felé.

Végül a kormánybiztos szerint délben kezdődött az a tárgyalás, mely során Stromfeld ezredes, Julier alezredes, Makkay József százados és Ágoston Péter belügyi államtitkár „segítségével mintegy kétórai rábeszélés után sikerült Böhm Vilmos honvédelmi minisztert megnyerni, hogy Balassagyarmat és a nógrádi front megvédésére fegyveres erő küldessék.”⁶⁵

Szűgy felől, körülbelül délután fél kettőkor érkezett Balassagyarmatra az iglói géppuskás tanfolyam különítményének különvonata. A hajnali támadás után a városban rekedt katonákat is hozzájuk számítva végre ismét szervezett katonai erő volt a városban! Az események egyszerre felgyorsultak. Az iglóiak – Huszár Aladárral egyeztetve – a laktanya főbejáratával szemben, illetve hátul, az udvari részen állították fel a géppuskáikat.

Az eredeti terv szerint az előlről támadó osztagnak erős tűz alá kellett volna vonni a laktanya főbejárat frontját, semlegesítve az ott elhelyezett csehszlovák géppuskát, míg a másik osztag az udvar felől rohamot indítva benyomul az épületbe.

A tűznyitás helyett azonban az egyik géppuska kezelőlegénysége Kacsóh hadnagy vezetésével a laktanyakapuhoz kúszott, azt benyomták, mire az egész osztag berohant az épület aulájába, kézitusában elsodorva az ott álló csehszlovák öröket, egészen a hátsó bejáratig előretörve. Ekkor érkezett oda az udvari részről támadó osztag. Ezzel a küzdelem eldőlt. A megzavarodott ellenség megadta magát. Az iglóiak közel nyolcvan fogollyal távoztak a városból. A feltartott kezek jelezték, Balassagyarmat felszabadult.

A harcokban polgári részről hatan vesztették életüket: Havaj József 26 éves, Hrubecz Márton 24 éves fiatalemberek, mindketten kőművesek; Petrovics József 40 éves MÁV mozdonyfűtő, Rózsa András 40 éves vasúti kalauz, Vancsó József 28 éves bádogos és Weisz Sándor 20 éves kereskedősegéd.

A katonai halottak valamennyien a kecskeméti 38. gyalogezred állományából kerültek ki. Az állami anyakönyvben nevük mellett a „Balassagyarmat fel-

65 Rákóczy 1921. Közli: CF, 334.

szabadításánál hősi halált halt” megjegyzés szerepel. Nagy József szakaszvezető, aki az állomáson vívott harcokban haslövést kapott, 22 éves volt, Dunapentelén (ma: Dunaújváros) született, és ottani illetőséggel bírt. Dancsok Ferenc tizedes ugyancsak az állomáson kapott halálos golyót, mely 22 évesen oltotta ki életét. Szikra községből (ma: Lakitelek része) vonult a hadba. Virág Lajos őrvezető a laktanya ostrománál esett el, 22 éves volt, Újkécskén (ma: Tiszakécske) született. Czako Balázs 23 éves honvéd Kiskunmajsáról származott. Ő volt a laktanyáért folytatott harc első sérültje. A visszaemlékezések szerint Lańka főhadnagy revolverlövése végzett az életével. Sebébe nem azonnal halt bele, a kórházba szállították. Amikor temették, Jeszenszky Kálmán plébános a következő személyes történetet elevenítette fel vele kapcsolatban: „A hazaszeretetről sok szép művet olvastam, sok ékes beszédet hallottam, de egyik sem markolta meg úgy a szívemet és lelkemet, mint az a pár szó, amit az itt elhunyt ifjú katonától hallottam. Czako Balázs hívatott engem. Elvégezvén a lelkieket, egy kicsit beszélgettem és kérdezősködtem, nincs-e valami közölni valója a szüleivel: 'Szerettem őket, de a hazámat még jobban szerettem.'”⁶⁶

A cseh és szlovák halottakról nehéz képet kapnunk, a források nem adnak egységes választ. Az eddig ismertté vált áldozatok: Lańka Václav főhadnagy⁶⁷, 37 éves, Diviš Jindřih, 28 éves, Dvořák Antonín, 21 éves, Havel Stanislav, 22 éves, Hruský František, 23 éves, Lebánek Jan, 26 éves, Čakovský Matej, Nohýl František, 22 éves, Piňous František, 22 éves, Šleis Karel, 21 éves, Starosta Josef, 21 éves, Šulc Václav, 26 éves, Zerzivý František, 21 éves katona és Eisner Jozef vasúti mérnök.

Vacláv Lańka főhadnagy a laktanya ostrománál kapott gégelövést. Róla – a temetését követő napokban – Huszár Aladár a következőket írta: „Lauka főhadnagyot Balassagyarmaton majd mindenki ismerte, és bár ellenségünk volt,

66 Balassagyarmati Helytörténeti Gyűjtemény, Jeszenszky Kálmán hagyatéka, 84. 2. 11.

67 Václav Lańka a Milčice-hez tartozó Plánice faluban (Klatovy körzet) született, 1882. április 15-én. Tanári végzettséget szerzett, így vonult be a Nagy Háború kitörése után a gróf Ludwig Andreas von Khevenhüller császári altábornagyról elnevezett császári és királyi klágenfurti 7. gyalogezredhez. Az olasz fronton zászlósként esett hadifogságba, 1917. augusztus 23-án. A következő év első napján csatlakozott a olaszországi csehszlovák légióhoz, ahol 1918. április 29-én avatták. A 34. legionárius ezredben szolgált haláláig.

Az Ipoly-menti harcok résztvevői a dejtári vasútállomáson, 1919. január–február

A Pálmay-csoport géppuskás raja, 1919. január–februárjában, a dejtári vasútállomáson

el kell róla ismerni, hogy mint katona, bátor és kötelességtudó volt, mint városunk állomásparancsnoka emberségesen viselkedett; egy hős katonához méltó végtisztességben részesült.”

A január 29-ét követő napokban nagyszámú katonaság érkezett Balassagyarmatra, köztük a székely zászlóalj egységei. A 40. hadosztály az Ipoly teljes magyar szakaszán támadást indított a csehszlovák erők ellen, és február 1-jére visszafoglalta a folyó bal parti szakaszát.

A párizsi békekonferencia Csehszlovák Ügyek Bizottsága március 3-tól tárgyalta a nógrádi határszakasz ügyét. Hosszas vita után március 7-ére rajzolódtott ki a trianoni határ, melyet a békeszerződést 1920. június 4-én véglegesített.⁶⁸

Vix alezredes rejtelmes ténykedéséről, a világpolitika hullámveréseiről, a párizsi palotatermek rideg és cinikus határtologatásairól Balassagyarmat polgárai azonban mit sem tudtak. Amikor elszánták magukat a véres harcra, szentül hitték, hogy sorsuk fonalát a kezükben tartják. Nem mérlegelték a világpolitika szabta lehetőségeket, ők csupán azt a darab földet akarták visszaszerezni, amelyet magukénak tudtak, s szerintük galádul eloroztak tőlük. Csak helyére akarták rakni életük kizökkent kerekét, majd eltemették halottaikat. Hősies harcuk szerencsével is párosult. Győzelmet arattak, megmaradhettek magyarnak.

A „csehkiverő” hősök emlékét a város évtizedeken át híven ápolta. Az ünnepnek csupán a kommunizmus évtizedei alatt nem volt helye a megemlékezések sorában. Az Országgyűlés döntése alapján Balassagyarmat 2005. május 30-tól hivatalosan is viselheti a „Civitas Fortissima” Legbátrabb Város címet. Az 1919. január 29-i események hősei előtti tisztelgés a polgári összefogás, a katonai vitézség és a hazaszeretet balassagyarmati ünnepévé vált.

68 A vita részleteire lásd: CF, 258–259.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ajtay 1943.** Ajtay Endre (szerk.): *A magyar katona. Századunk legszebb magyar csatái.* Második kiadás. Élet Irodalmi és Nyomda Rt., Budapest, 1943.
- CF. Tyekvicska Árpád (szerk.):** *Civitas Fortissima. A balassagyarmati „csehkiverés” korának forrásai és irodalma.* Nagy Iván Történeti Kör – Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat, 2000.
- De Sgardelli é. n.** De Sgardelli Caesar (szerk.): *A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete, 1914–1918.* Athenaeum, Budapest, é. n. (1940).
- Gere 2002.** Gere József: *A szárnyaskerek katonái. Hogyan lett Balassagyarmat a legbátrabb város? Magyar Államvasutak, Budapest, 2002.*
- Gulyás 2006.** Gulyás László: *A magyar–szlovák határ kérdése a versaillesi békekonferencián.* 2. rész. In: <http://forumszemle.eu/2006/06/27/gulyas-laszlo-a-magyar-szlovak-hatar-kerdes-a-versaillesi-bekekonferencian-2-resz> (utolsó letöltés: 2019. november 19.)
- Král 1956.** Vacláv Král: *A csehszlovák burzsoázia intervenciós háborúja a Magyar Tanácsköztársaság ellen 1919-ben.* Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1956.
- Ladányi 1934.** „Dr. K.”: *A balassagyarmati csehkiverés.* In: Ladányi Miksa, dr. (szerk. és sajtó alá rendezte): *Nógrád és Hont vármegye.* Kiadja: a Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest, 1934.
- Padányi 1942.** Padányi Viktor: *Az összeomlás. Az iglói géppuskások regénye 1918–1919.* Szerzői kiadás, Szeged, 1942.
- Puntigán 2019.** Puntigán József: *Mi történt Losoncon 100 évvel ezelőtt.* III. rész. In: <https://korkep.sk/cikkek/tortenelem/2019/01/08/mi-tortent-losoncon-100-evvel-ezelott-iii-resz> (utolsó letöltés: 2019. december 23.).
- Rákóczy 1921.** Rákóczy István: *A csehek kiverése Balassagyarmatról és az Ipoly bal partjáról 1919. január utolsó napjain.* Hiteles adatok alapján megírta: Rákóczy István nyugalmazott főispán, kormánybiztos. Balassagyarmat, 1921. július hó.
- Sulacsik 1933.** *A Balassagyarmati csehkiverés története.* A Nógrád vármegyei Madách Társaság megbízásából írta Sulacsik Zoltán ref. esp. a Társaság rendes tagja. Kiadja Balassagyarmat Megyei Város, Hollósy Géza Könyvnyomdája, Balassagyarmat, 1933.

Vizy 1974. Vizy Zsigmond: *Balassagyarmat, 1919. január 29. Vizy Zsigmond emlékirata.* Nyugat-Európai Magyar Múzeum-, Levéltár- és Könyvtáregyesület, Wien, 1974.

SOÓS KÁLMÁN

KERCASZOMOR, A „LEGBÁTRABB FALU”. AZ 1920. AUGUSZTUSI SZOMORÓCI FEGYVERES FELKELÉS ÉS A COMMUNITAS FORTISSIMA CÍMÉRT FOLYTATOTT KÜZDELEM TÖRTÉNETE

A megcsönkített Magyarország nyugati határvidékén járók különös, egyedi településjelzéssel találkoznak Kercaszomor keleti végén. Köszönjük, Szomoróc – ennyi a fekete-fehér tájékoztató tábla felirata. A Vas megyei közútkezelő cég ajándéka, ők ismerték el elsőként, és köszönték meg ily módon 2002-ben, hogy a község lakossága sikerrel fogott fegyvert magyar hazájáért.

Vas vármegye déli felében évszázadokon át 18 község alkotta a magyarok lakta történelmi Őrséget. A nyugati gyepűt védték a korai Árpád-kortól, később az ország határvidékét. Oklevél 1208 óta őrzi Kerca és a helyi Szent Viszló (Vencel) templom nevét. A Magyar Királyság határa Stájerföld felé az első világháború előtt körülbelül harminc kilométernyire volt a községtől. A színmagyar Őrségi falvaktól nyugatra a Réthey-féle etnográfiai térkép¹ tanúsága szerint az 1880-as népszámlálás idején (horvát-)vendek éltek. A Kogutowitz Manó által rajzolt dokumentum a Magyar Szent Korona országaiban szlovén anyanyelvűekről nem tesz említést.

1 Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HIM), B IX c 710

Trianon kettészakította az Órség földrajzi-gazdasági-társadalmi egységét. Hodos, Kapornak (benne Domafölde) és Bükkalja (Domonkosfába olvadva) a Szerb–Horvát–Szlovén (A továbbiakban: Sz.–H.–Sz.) Királyság uralma alá került. Csaknem az egész muraszombati járással együtt. A körülmélt Magyarország Vas megyéjének a legdélibb csücskébe szorultak a megmaradt órségi falvak.

661 kataszteri hold magyar föld a tét

Közülük kettő, Szomoróc és Kerca egyesítéséből jött létre 1942-ben Kercaszomor, amely 2008 őszén elnyerte a Legbátrabb Falu címet. Szomoróc 661 kataszteri holdnyi területét fegyveres akció után sikerült megőrizni magyarnak.

Ez parányinak tűnhet, mindössze ötvenezred része a Trianonban Magyarországtól elrabolt földterületnek. Miért érdemelte ki mégis Kercaszomor a bátorság erényéről szóló országgyűlési elismerést? A *Communitas Fortissima* emléktörvény² alapjának egyedisége abban rejlik, hogy nem a világháború csatazájában, nem is a nyugati államok által a fegyverszünet után jóváhagyott közép-európai nemzetiségi területrabló hadjáratok idején fogtak fegyvert az itt élők és itt szolgálók, hanem a megalázó versailles-i békediktátum aláírása után kényszerültek erre.

A magyar államhatalom ugyanis nem tudta megvédeni Szomorócot 1919-ben a nemzetközi szempontból is jogtalan délszláv megszállás ellen, mert a Károlyi-pacifizmus és a bolsevista téboly megfosztotta ettől a képességétől. Nem is foglalta vissza az állam a községet 1920-ban a trianoni döntésnek³ megfelelően. Papíron rendre visszakövetelte ugyan, de hagyni kényszerült, hogy egészen 1922 februárjáig idegen uralom alatt szenvedjen. Sőt, amikor a helybeliek visszaszerezték a községüket, akkor Budapest a felkelőket sokáig szláv börtönben

2 2008. évi LXIV. törvény, Magyar Közlöny, 2008. (november 12.) 159. szám, 19366.

3 Július végén a Vendvidék lakossága is várta a felszabadító magyar katonaságot, a jugoszláv megszállók hátrább vonták hivatalnokaikat és csapataikat, amint azt a Muraszombati járás főszolgabírája kényszerűen Szentgotthárdról jelentette 1920. augusztus 12-én a kormánybiztosnak. MNL VaML IV-401.b.448. 1023/920. sz.

sínylődni hagyta, majd a hazavédő akcióért még bocsánatot is kért a megszálló szerbektől.

Az ország óriási területi és népességi veszteségeihez, a térképen karmolászó idegenek erejéhez képest valóban kicsi tétel volt Szomoróc, de a Kercán szolgáló határőrök és a szülőföldjükért küzdő gazdák hazaszeretete példává, a bátorság nemzeti jelképévé emelte. Az antant jóváhagyásával a területet elorzó szlávok elleni kemény fellépésüket később nem lehetett figyelmen kívül hagyni.

Birodalmi karmok és maga ura emberek

A magyarságot ellenséges államok bilincsébe záró internacionalista békekötés után kitört kercaszomori fegyveres akció indítékainak megértéséhez mindenekelőtt néhány történelmi ténytel érdemes megismerkedni. A pannon dombvidéken gazdálkodó őrnemzedékeket fosztogatták a törökök, királyi kiváltságukat megtépázták a földesurak. Csaknem egy évszázadon át a magyarországi urak és az iszlám megszállók párhuzamosan sanyargatták. Először 1678-ban tört ki az Őrségben fegyveres felkelés a Batthyány uraság ellen, aki a törökök sarca mellett jobbágyokká süllyesztette, és sűrű robotra kényszerítette az ott élőket. Ezt még leverte a földesúr, és egészen 1848-ig – háromnegyed évszázadon át pereskedve ugyan, de – szolgálni kényszerültek őt.⁴ Az 1550-es években protestánsná lett őrnép a rekatolizációra már makacsul nemet mondott. A rangért vallást váltó Batthyányak 1732-ben Bécsből odarendelt német ajkú katonákkal megszállták az Őrség akkor már legalább másfél évszázada protestáns templomait⁵. A hívek csekély száma miatt Isten háza hamar leromlottak, a földbirtokuk hasznából csak tengődtek a katolikus papok. A templom nélkül maradt kálvinisták egy része, az őrségi családok harmada elmenekült Somogyba, Tolnába, ahol újonnan benépesített falvak-

4 Az Őrség társadalomtörténetéről legutóbb: Beluszky 2010, Kercaszomorról: Beluszky–Sikos 2011, 317–337.

5 Pataky 1990, 33–43.

ban szervezték meg hitőrző életüket⁶. A helyben maradó reformátusok pedig ötvenegy éven át egynapi járóföldre, a zalai Kustánszegre szekereztek át, ha Istenüket templomban kívánták tisztelni. Nem tértek át a katolikus hitre. Kivárták a türelmi rendeletet, és az Őrség protestáns sziget maradt a katolikus Nyugat-Magyarországon.

A hitükhöz máig hűséges, fegyverforgatásban jártas őrállók a jobbágyfelszabadítás után önálló és sikeres állattenyésztőkké, nehéz sorsú földművelőkké váltak. Maga ura emberekké. Az erdeik a haszonvétel mellett takarékbetétként szolgáltak. A századfordulón, a világháború előtt – a monarchiában szabadabbá lett Magyar Királyságban – gyorsan gazdagodott a vidék: épült a vasút, nőtt a fa ára, Grácba vitték a dús legelőn hizott állatot, kódisállásos téglaházakat, nagy istállókat emeltek. Páratlan mozaikművelés, kaszálóréses paraszti gazdálkodást alakítottak ki. Ez családfenntartó és fenntartható is volt. Kerca az Őrség egyik egyházi, iskolai és közigazgatási központja volt, kiváló lelkészekkel és tanítókkal; református templomában azóta is Angster-orgona szól. Csaknem kétezer hívet szolgált filiáiban, szórványaiban Trianonig a kercai Hodossy Lajos református lelkipásztor. A testvére, Béla pedig innen indult és lett a sárospataki Tanítóképző Intézet igazgatója, az intézmény palotájának építtetője. A kercai katolikus plébániához is kilenc falu, köztük Velemér csekélyebb számú hívei tartoztak.

Ezt a helyi fellendülést akasztották meg távoli birodalmak világalomra törő, monarchiaroncsoló karmai. Mit láttak ebből a kercaiak és a szomoróciak? A Magyar Birodalom történetét, Rákóczi, majd Kossuth és '48 szellemét megismerték az iskolában és a hitéletben. Otthonosan mozogtak a Muraszombat (ma Murska Sobota)–Grác (Graz)–Körmend háromszögben. Ezt az otthonoságot szaggatták széjjel távoli népek, messzi eszmék, vágyak és hittelenlégek. Amerika körülnézett az óhazában, munkaerőt csábított, a két faluból csaknem hetvenen vándoroltak ki. A világlátottak egy része visszatért, a „hozományból” néhányan többszobás házat építettek. A nagy háború idején idegenbe küldték harcolni az örök ivadékait, a két községből több mint száz fiatal. Olasz és orosz

6 Orbán 2000, 31–45.

csatamezőkkel és fogolytáborokkal ismerkedtek meg, no meg idegen népekkel, gondolatokkal. Negyedrészüket odavesztett.

A visszatérők beigazolódni látták az „amerikás” Ádánics József szavait, aki még a háború előtt mondogatta, a bibliájába be is írta, amit egy amerikai újságban olvasott: „az Osztrák–Magyar Monarchiát széjjelszedik”. Amerika sokévi készülődés⁷ után wilsoni elvekkel és fegyverrel, az orosz-szovjet birodalom pedig magyar bolsevistákkal és a nemzetközi proletárdiktatúra mézesmadzagjával szállt be a monarchia felszámolásába.

Alighogy véget ért a keleti szláv eszméken nyugvó brutalitás 133 napja, 1919. augusztus 12-én délszláv katonák szállták meg az Őrség délnyugati részét, Kerca szomszédait, társközségeit, filiáit, köztük Szomorócot⁸. Szerb tisztek térképeket mutogattak, demarkációt emlegettek. „Tótul karattyutak”, mondták később a helybeliek, és nem értették őket. No és azt sem, miért nem jönnek magyar katonák elzavarni a betolakodó cselákokat⁹. A szerbek a Muravidéknek elnevezett terület megszállására a párizsi békekonferencián ügyeskedtek ki antantfelhatalmazást, több helyen azonban átlépték az abban megszabott demarkációs vonalat¹⁰. Így történt ez az Őrvidéken, Szomorócon is.

A délszlávoknak ajándékba adott demarkációs vonal és azt védő granicsár-őrs elvágta a szomoróciákat kercai földjeiktől, kotormányi, dávidházi, senyeházi, szombatfai rokonaiktól. A délre és nyugatra eső őrségi falvakban lakókkal együtt a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban találták magukat. Egy odatelepült vend „községbíróként” kezdett parancsolgatni nekik, és azzal szembesítette őket, hogy már nem Budapest a fővárosuk, az már amúgy is az oláhoké. Hol átengedték a szomoróciákat a szomszéd magyar faluba, hol nem. A megszállás tartós maradt, csak 1920 nyarán csillant némi remény. A trianoni szerződésben szó szerint szerepelt – és a kercai határőröktől a helybeliek ezt tudták is –, hogy Szomoróctól nyugatra van a határ, tehát a falu Magyarország része. A megszálló

7 Glant (szerk.) 2020, a tudományos előkészítésről eredeti amerikai Inquiry-dokumentumok forrásközlése

8 Egy héttel Budapest oláh megszállása után, lásd Kovács–Tátrai 2013, 17.

9 Az Őrségben, különösen annak elszakított településein a szerbek és a még délebbi szlávok pejoratív elnevezése.

10 A Muravidék elcsatolásáról egyebek mellett: Göncz 2001, Botlik 2012, 79–92.

grancsárok ennek ellenére meg sem mozdultak. Parancsnokaik, a Vendvidéket és az Őrséget leigázó Drávai hadtest vezetői már 1919 telén tudtak arról, hogy Párizsból nézve is teljesen jogtalan Szomoróc megszállása, erről a szlovén tartományi kormány értesítette őket. A katonai „túllépést” a jugoszlávok Muravidékért felelős párizsi szakértője, Slavič Matija maga is elismerte, de biztonsági és taktikai okokkal próbálta magyarázni¹¹.

1920. augusztus 1-jén kiverték a megszálló grancsárokat

A felkelésben részt vevő szomoróciak 1970-es évekbeli elbeszélése, a helybéli családok emlékezete, történeti tanulmányok részletei¹², az egyházi feljegyzések és a levéltári források legutóbbi időbeli megszólaltatása alapján rajzolhatjuk meg a „szerbszalajtás” történetének vázlatát. A szájhagyomány törvényszerűségeit követő emlékezésekben felbukkanó színes, már-már mitikus elemeket (a támadás előtti italozás szerepe, a bebörtönzöttek közül egyesek szerepének kiemelése, a Trianon „elleni” küzdelem), melyeknek – ma kedvelt szóval élve – a narratíva tartós megőrzésében nagy szerepük lehet, ezúttal mellőzzük. A szomoróci gazdák július közepétől szervezkedni kezdtek, vissza akartak térni mielőbb Magyarországra. Papp Sándor vezetésével, akit maguk között „a falu őrmesterének” tartottak, sikerült rábeszélniük a kercai határőrparancsnokot, hogy foglalják vissza a község területét. A megbeszélések titokban a kercai kocsmában történtek.

1920. augusztus elsején este Rankay József hadnagy, a vasi határőr zászlóalj kercai őrsparancsnoka tizenhét katonájának utasítást adott Szomoróc visszafoglalására.¹³ A két falu között, a patak közelében csatlakoztak hozzájuk a szomoróci gazdák, és éjfél előtt egy órával közösen megrohmozták a grancsárok

11 Göncz 2020

12 Zsiga 2010, 17–22., Botlik 2012, 314–316.

13 Suba 2001, közöl 1921. évi katonai dolgozatot a vasi határcsendőr-zászlóaljokról, néhány bekezdésnyit a II. zászlóaljról is, de Szomorócról nem szól a hajdani feljegyzés.

„karauláját”. Kézigránátokat robbantottak, a levegőbe lövöldöztek, és nagy zajt csaptak. A szláv katonák egy része fejvesztve elmenekült Domonkosfa felé, hármat azonban elfogtak a felszabadítók. A bekerített őrházban az egyik álmából felriadt grancsár a magyarokra fogta a fegyverét, de tucatnyi puska csövét látva végül elfogadta a felkelők Papp Sándor által oroszul előadott tanácsát és Rankay hadnagy megadási utasítását, és így életben (fogságban) maradt. A grancsároktól elvett fegyvereket a civilek vették kézbe, és később azokkal is lövöldöztek.

A tizennyolc katonából és huszonhárom civilből álló felszabadító csapat ezután nyugat felé végigvonult a falun, és Domonkosfa bükkaljai részéig nyomult előre. Szomoróc határán őröket állítottak. Domonkosfai magyarok érkeztek hozzájuk az éjszaka közepén, és kérték, hogy az ő falujukat is szabadítsák fel a cselákoktól. Vita alakult ki a felkelők között, végül a határőrök és a szomoróci gazdák is úgy döntöttek, hogy nem mennek tovább. Úgy látták, a birtokba vett Szomorócot meg kell védeniük, Domonkosfát viszont még nem kapta vissza Magyarország, és az elfoglalását a szláv királyság elleni támadásként foghatná fel.

Hamarosan megjelent a domonkosfai jugoszláv századparancsnok pár katonájával, és felszólította a magyar határőröket, hogy vonuljanak vissza a „demarkációs vonalra”. A fiatal Rankay hadnagy erre nem volt hajlandó. A trianoni döntésre hivatkozva a jugoszláv grancsárőrhely felszámolását kérte, és közölte, hogy Szomorócot a békeszerződésnek megfelelően visszafoglalta. A királyi katonák erre visszavonultak, hajnalban azonban egy szláv század érkezett a domonkosfai határszélre. A parancsnok közölte, hogy Somorovci a békeszerződés ellenére a Sz.–H.–Sz. Királyság része, és arra kapott utasítást, hogy ennek fegyverhasználat által is szerezzen érvényt. Rövid ideig tartó kölcsönös levegőbe lövöldözés után, a jelentős túlerőt felmérve, a gazdák életét védve Rankay hadnagy a határőreivel és a gazdákkal együtt távozott a Szomoróc és Domonkosfa közötti, a békeszerződésben rögzített határról. A szláv karaulából az odamegrészkedő kercai fiatalok időközben elvitték az ott maradt felszerelést.

A grancsárok újra megszállták a falut, és bosszút álltak. A szerb katonaság és a horvát szabadcsapatok körében annak idején megszokott balkáni fizikai megtorlás, botozás csak enyhe büntetés volt ahhoz a brutalitáshoz képest, amellyel a szomoróci felkelőkre rátört a szlovén katonai-közigazgatási gépezet. Az elretentés volt a céljuk. A megszállók „községbírója”, a vend Svvétecz Lajos az egyik

út menti ház padlásáról kifigyelte, kik űzték a grancsárok, és listát adott ró-luk a megtorló egység parancsnokának. A jugoszláv katonák házról házra jár-va összegyűjtötték az attackban részt vevőket. A visszaemlékezések szerint heten átszöktek a demarkációs vonalon túli magyarországi falvakba, őket nem találták meg. A többieket rugdosva, puskatussal és botokkal ütlegetve Szomoróc közepére terelték. A község megszállás előtti bíróját mezítlábasan rángatták ki a házából, kéz-láb béklyóban vitték oda. Két szekér várt rájuk, azokra kényszerítették, majd kötelekkel egymáshoz, illetve a szekérhez kötözték őket. A szekéroldalból kilógott a lábuk, úgy szállították a szomoróciakat a muraszombati börtönbe.

Az elhurcoltak számáról eltérő adatok lelhetők fel. Magyar hivatalos doku-mentumokban mintegy húsz¹⁴, szlovéniai írásban¹⁵ tizennégy fogságba került személyről számoltak be. A kercai körjegyző, Nagy Sándor is húsz megkínzott és elhurcolt szomoróciról tett jelentést¹⁶ a szombathelyi kerületi kormánybiz-tosnak, aki azt továbbította a magyar külügyminiszternek és a katonai körletpa-rancsnokságnak. A felkelők visszaemlékezéseikben tíz-tizennégy megkötözött társukról beszéltek, és arról, hogy egyikük, egy ifjú kovácsmester útközben ki-oldotta magát, és megszökött a szekérről. A számok eltérését az okozhatja, hogy a magyar hatóságok a Szomoróciról átszököttek hollétéiről nem tudtak (rejtöz-ködtek), és őket is raboknak hihették. Börtönadatokkal nem rendelkezünk, ál-lítólag nem is készültek, mert a szlovén katonai hatóságok a „támadó gazdák” kiéheztetése után nem akartak „nyomokat hagyni”.

A börtönben valóban sanyargatták, kínozták, verték és éhezették a fogva tartottakat. Augusztus 12-én erről a Szentgotthárdra menekült muraszombati járási főszolgabíró jelentésben¹⁷ számolt be a szombathelyi kormánybiztosnak, az antantmissziót hatékony eljárásra kérve. Horváth Pál szemtanúktól értesült arról, hogy az utcára néző községi fogdába zárt szomoróciák ordítottak a napok óta tartó éhségtől, és a járókelők így szereztek tudomást a jugoszlávok barbár viselkedéséről. „Muraszombati úriasszonyok panaszt emeltek emiatt az ottani

14 Deak-Ujvary 1939, 574-575. (5181/pol)

15 Göncz 2020

16 1920. augusztus 6., MNL VaML IV-401.b.448. 1491/K920. sz.

17 MNL VaML Muraszombati járási főszolgabíró iratai, közig. MNL VaML IV-401.b. 1023/K920. sz.

rendőrbiztosnál, hogy kultúrállamban még a rablógyilkos élelmezéséről is gondoskodnak, ki erre azt a választ adta, hogy ezek nem érdemlik meg, és úgysis az a céljuk, hogy éhen pusztuljanak.” Erre a muraszombati polgárok közvetlenül az örökhöz fordultak, akik megengedték, hogy titokban élelmet hordjanak a magyar raboknak.¹⁸ Végül egy muraszombati ügyvéd sikerrel lépett fel a foglyok érdekében a katonai hatóságokkal szemben. A meggyötört felkelők több mint kétheti embertelen bánásmód fájó sebeivel térhettek haza a továbbra is jugoszláv királyi uralom alatt élő családjukhoz.

A magyar hatóságok irataikban a szomoróczyi felkelőket ártatlanoknak próbálták beállítani, abból a nyilvánvaló célból, hogy – „diplomáciai közbenjárásal” is – mielőbb kiszabadíthassák őket. A kerületi kormánybiztos által Szombathelyről augusztus 7-én a külügyminiszternek küldött levélben¹⁹ szó szerint ezt olvashatjuk: „...az elhurczoltak a f. hó 1-én Szomoróczy községben lejátszódott incidensben teljesen ártatlanok s az egész dolog a kerczai hadnagy habár hazafias szándékból és túlbuzgóságából eredő, de meggondolatlan egyéni vállalkozása volt, aminek szomorú következményeit ártatlanul szenvedik az elfogottak”.

A magyar külügyminisztérium még ugyanazon a napon diplomáciai jegyzékben²⁰ fordult a szerb–horvát–szlovén állam budapesti küldöttségéhez. Közli (téves időpontok megjelölésével), hogy a magyar hadsereg egyik járőrszakasza feletteseik tudomásán kívül támadta meg és fegyverezte le a Szomoróczon lévő jugoszláv állomást. „E végtelenül sajnálatos incidens” miatt a magyar királyi külügyminiszter elnézést kért. Tudatta, hogy vizsgálatot indítottak, és „mindent megtesznek annak érdekében, hogy a bűnösök megbűnhődjenek és hogy hasonló incidenseket a továbbiakban elkerüljenek”. A jegyzéket megküldték a szövetséges katonai küldöttségnek²¹ is. Hamelin francia tábornok tíz nappal később örömét fejezte ki²², hogy a magyar külügyminiszter gyorsan intézkedett, és nem várta meg a délszláv királyság tiltakozását a „szomoróczyi sajnálatos esemény rendezésével kapcsolatban”.

18 Források 2008, 322–323.

19 MNL VaML IV-401.b.448. 1491/K920. sz.

20 Deak–Ujvary 1939, 550–551. (5127/pol)

21 Ld. 11.

22 Deak–Ujvary 1939, 581. (5492/pol)

Augusztus 16-án Teleki Pál külügyminiszterként a szövetséges katonai küldöttség közbenjárását kérte²³, hogy a túszként elhurcolt húsz szomoróci szabadlábra kerülhessen, és visszatérhessen a lakóhelyére. Utalt arra is, hogy kifogásolható bánásmódban részesülnek a letartóztatottak Muraszombatban.

Teleki augusztus 7-i levelére Milan Milojevic jugoszláv követ, akit Hágából ez idő tájt helyeztek át Budapestre, december 1-jén válaszul²⁴ leírja országa szempontjából a szomoróci támadást. „Ebben az ütközetben a magyarok egy géppuskával voltak felfegyverkezve (a lakosság szerint kettővel is)” – állítja egyebek mellett, és közli, hogy veszteség nem volt, a három foglyul ejtett katonájukat elengedték. Arra kéri Teleki Pál miniszterelnököt, hogy adjon parancsot a magyarok által a grancsároktól elvitt tárgyak mielőbbi visszaadására. Egyebek mellett puskát, bajonetteket, töltényeket és gránátokat követel, de szerepel a listában például egy alsónadrág és egy zsebkendő is.

Nyilván nagyon megdöbbentek volna a szomoróciak, ha értesülnek arról, hogy a saját külügyminiszterük bocsánatot kér a megszálló államtól, amiért ők fegyvert fogva, bátran visszafoglalták magyar falujukat. Diplomáciai vagy tárgyalástechnikai játéknak is találhatnánk a megdöbbentő eljárást, de valószínűbbnek tetszik, hogy – a trianoni kísérlévélnék hitelt adva – a baranyai és bácskai magyar érdekek védelme jóval fontosabb volt Magyarországnak számára, ezért Szomoróc ügyében nem kívántak külügyi afférba bonyolódni.

Bátor és tapasztalt katonák és civilek fogták a fegyvert

A szomoróci felkelés főhősét, Rankay József²⁵ hadnagyot a jugoszlávok kiverése után áthelyezték Kercáról egy másik vasi határőr századba. Egyéb fegyelmi kö-

23 Deak-Ujvary 1939, 575. (5181/pol)

24 Uo. 797–798.

25 Hadtörténelmi Levéltár (HL) II. 1486 – 221. névlajstrom

vetkezményről nincs adat, a rangját nem veszette el.²⁶ Sőt bátor tette hivatásbeli büszkeséggel tölthette el, társai tisztelték, ahogy teszi most az utókor is. Egyre magasabbra ívelt a katonai pályája, a Délvidék visszatérésekor már alezredesként szolgált a Honvédelmi Minisztériumban. Máramaros vármegye hajdani központjában és koronavárosában, a mai kárpátaljai Visken (Viskove) született 1899-ben. Katolikus gimnáziumi éveit után a nagyváradi királyi hadapródiskolában végzett 1917 nyarán, a következő nyáron már századparancsnokként az olasz hadszíntéren küzdött. Egymást még nem ismerve, több szomoróci felkelővel együtt harcolt a piavei csatákban. Csaknem egyévi hadifogság után tért haza. Szülővárosát előbb az oláhok rabolták ki, majd a nem fosztogató, de annál inkább kegyetlenkedő csehek foglalták el, ezért nem tudott hazatérni. Így lett a nyugati végek védelmezője, a vasi határőr zászlóalj kercai őrsparancsnoka. Egészen 1921 májusáig a nyugati határt védte, akkor a szülővidékéhez valamivel közelebb, Jászberénybe került szakaszparancsnok hadnagyként. Két évvel később Szolnokon lett századparancsnok, ott 12 éven át élénk társadalmi életet élt és tanult, ahogy utána öt évig miskolci géppuskás századparancsnokként is tette. 1926-ban államtudományi doktorátust nyert el Budapesten, a következő évben Szegeden főtiszt, majd 1940-ben a fővárosban törzstiszti végzettséget szerzett, és őrnaggyá léptették elő. Felszabadítóként ünnepelték 1939-ben Visken, majd a Felvidéken és Erdélyben is. Ekkor már a Honvédelmi Minisztérium alosztályvezetője. Alezredes, amikor 1942-ben megjelenteti a tartalékos tisztek vezérfonalául szolgáló fő művét. 1944-ben a keleti fronton (Kolomea) zászlóaljparancsnokként vett részt Rakovczyk elfoglalásában, ahol az ígért német segítséget nem kapták meg, emiatt hatalmas veszteség érte a magyar egységeket, Rankay is súlyosan megsebesült. Minisztériumi előadóként a háború végén Bajországba került amerikai hadifogságba. A tábor lakói le akarták beszélni arról, hogy hazatérjen, de ő a rabtársai által később is felemlített, máig érvényes választ adta nekik: „Hazaárulás izmaink erejét más országok boldogulásánál sorompóba állítani”. 1946-ban igazolta a minisztérium, de nemzeti érzelmei miatt tényleges szolgálatba nem léphetett. Ingtatlanközvetítéssel foglalkozott a

26 HL AKVI 1899/1758.; HM Igazoló Bizottság 8249.; HM 1920. 13. oszt. eln. 13003.

fővárosban, majd üzemekben dolgozott. A nyugalmazott alezredes 1956-ban szovjetellenes katonai szolgálatra jelentkezett. A szabadságharc bukása után a budapesti tüdőkórházba menekült a megtorlás elől, és tbc-ben ott halt meg. A Farkasréti temetőben nyugszik.

Dr. Rankay József alezredes későbbi sorsa meggyőző erővel jelzi, hogy amit 22 éves kercai őrsparancsnok hadnagyként tett, az nem múltó, ifjúkori fellángolása volt, hanem igazi katonai cselekedet: a hazáját szolgálta.

Kercai legénysége, a tizenhét határőr közül egyedül Marton János nevét ismerjük. Őrvezető volt akkor, és szomoróci lányt vett feleségül, gyermekük is ott született. A feleség családja nem engedte el vele a szeretteit, amikor Ker-cáról áthelyezték. A gyermeke mostohaapa mellett felnőve Szomoróc utolsó fazekasmestere és leventeparancsoka lett. Marton János később különleges katonai megbízásokat teljesített Nagycenken, a lengyel menekült tisztek Teleki Pál kormánya által felügyelt evakuálásában. Korabeli sajtóhírek²⁷ szerint 1940 tavaszán a 44 éves őrmester „kiesett” a Szombathelyről Nagykanizsára tartó vonatból. Családja csak évtizedek múlva tudta meg, hogy a halálát idegen kéz okozta.

A szomoróci felkelés civil vezetőjének, Papp Sándornak az élete sem egészen hétköznapi parasztsors volt. Szomorócról „kitántorgott” Amerikába, ott bodrogolasi magyar lányt vett feleségül. Az Ohio állambeli Youngstownban megalakította a gróf Batthyányról elnevezett magyar betegsegélyező egyletet, és a tűzoltóság egyik helyi vezetője volt. Hazatérése után 1911-ben bevonultatták, majd a háború orosz hadszínterén többször megsérült, végül fogságba esett. Rátermettsége révén három fogolytáborban is a parancsnokok technikai segédjeként működött, megtanult oroszul. Tomszkból 1918-ban tért haza²⁸. A bolsevik uralom idején Szomoróc direktóriumát vezette. A szerb megszállás megmentette az esetleges későbbi felelősségre vonástól, amit a kercai katolikus pappal szembeni birtokügyei okozhattak volna²⁹. Amerikai és katonai tapasztalatai nyomán jó szervező volt, a gazdák részéről ő vezette a fegyveres akciót,

27 Zalamegyei Hírlap, 1940. május 22. 3. (előző napi MTI-hír alapján több országos lapban is)

28 Dorombo 1934, 310. Papp Sándor tart. törzsőrmester.

29 A kercai plébánia Historia Domusa, 1919

„örmesterüknek” tartották. A leigázók elleni tevékenysége miatt kétszer is jugoszláv börtönbe csukták, szabadulása után Szomorócon a granicsárok tolmácsa volt. A visszatérés után részt vett a község társadalmi életében, kádármester és magángazdálkodó volt haláláig. A tsz-nek egy kapavágásnyi földjét sem adta, és be sem lépett. A lánya, az unokája és a dédunokái sokat tettek a szomoróci emlékezetkultúráért.

A civil felkelők a későbbi társadalmi hányattatások ellenére földművesként, gépészként szinte mindannyian szép kort értek meg. Róluk nincs te-rünk írni, Pongrácz Antalról viszont talán elsőként illett volna. Ő ugyanis a szomoróci küzdelem hősi halottjának tekinthető, annak ellenére, hogy nem a fegyveres támadás során, hanem hét évvel később hunyt el. A község leg-módosabb gazdájának egyik fia császári szanitécként szolgált a világháború-ban, hazatérése után orvos szeretett volna lenni. A délszláv megszállás ebben megakadályozta, így eggyel több oka lehetett, hogy fegyvert fogott ellenük. Utána elmenekült a faluból, nem tudták bebörtönözni, de titokban többször visszatért. A granicsárok veszélyes lázítónak tekintették, és gyakran keresték. A család a pincében, krumplihalom alatt készített neki rejtékhelyet. Egy al-kalommal ebbe is beledöfködtek szuronyaikkal az örök, és sebeket ejtettek a 28 éves Pongrácz Antal mellkasán és gyomrán. Kórházba került, de teljesen nem gyógyult fel, és 1927-ben a hazavédelem hőse belehalt a Szomoróc visz-szafoglalása miatt szerzett sérüléseibe. Vágyát a testvére, Ferenc teljesítette be. Kercaszomor szülötteként híres fővárosi sebészorvos lett. Horthy Miklós csapatában ő is fehér lovon vonult be Erdélybe, emiatt később hátrányos meg-különböztetések érték³⁰.

A bátorság erényének őrfalubeli forrásai közül korábban már említettünk néhányat. Az itt kiemelt személyek sorsából az is látható, hogy kiváló képességű határőr vezetők szolgáltak a kercai helyőrségben, és világháborús poklokat, fo-golytáborokat megjárt, tapasztalt katonák voltak a gazdák között. Idegen fe-nyegetések miatt harcoltak messze földön, saját céljaikért Szomorócon. Voltak kiváló lelkészek és tanítóik. Községi közösségeikben, a közös munkában és a

30 Pongrácz 2016, 39–41.

kikapcsolódásban is összefonódott az életük. A földjüket, a családjukat, a rokonságukat, a hazájukat, az iskolájukat, a nyelvüket és a hitüket védték. A vérségi-nemzeti kötődés mellett a református komasági rendszer páratlan hálózata sűrűvé és mégis átláthatóvá szőtte az itt élők mindennapi életét. Néhányukat ifjú szerelmi szálak, jegyességek fűzték a megszállt területen élő lányokhoz. Ez az érdek- és kapcsolati háló növelte a bátor fellépés esélyét, de a szülőfalu és Magyarország iránti elkötelezettség és hűség nélkül fellépésüket nehéz volna megmagyarázni. Szomoróc visszatérése által a fegyvert fogó gazdák többségének a rokonsága ugyanis az új határon túl rekedt, és száz évvel később is ott éli nemzetiségi életét. Voltak évtizedek, amikor a szomoróciak nemcsak nem találkozhattak a pártosfalvi, szerdahelyi, domonkosfai, kapornaki, hodosi és domaföldi testvéreikkel, a nagyszüleikkel, sógoraikkal és komáikkal, hanem a határ közelében még csak nem is láthatták egymást, még a rokonaik temetésére sem mehettek át. Megközelíthetetlen, elaknásított határszél választotta el őket. Ma éppen határtalan a helyzet, de a kercaszomori bátrak életük egy részét, különösen a keleti szláv szocializmus Tito-ellenes éve alatt, a rokonaiktól való elszakítottság sérelmében élték le. Még titokban sem tudtak átszökösni egymáshoz, vagy templomba átjárni, mint ahogy tették az 1919-1922-es szerb-szlovén megszállás idején.

A határmegállapító bizottság meggyőződött a magyarságukról

Visszatérve ehhez a korszakhoz, Szomoróc a trianoni paragrafus ellenére a tényleges határmegállapítás hosszúra nyúlt időszaka után lehetett újra Magyarország része. A szerb vezetésű jugoszláv királyság minél több barázdát szeretett volna elszántani Magyarországtól. Így volt ez a Muravidéken is, ahol a magyar állam iránt hűséget érző vendek elszakításaért folyt hosszú küzdelem. A katolikus papok egy részének politikai szerepvállalása, a szerb diplomaták ügyeskedése Amerikában és Franciaországban döntő befolyással volt arra, hogy a vend falvak zöme délszláv uralom alá került.

A déli határzóna véglegesítésével foglalkozó nemzetközi bizottság³¹ ún. vendvidéki látogatásai, a megígért népszavazást pótló meghallgatásai során folyamatosan Magyarország melletti szimpátiatüntetésekkel találkozott. Ezek egy részében szomoróciak is részt vettek. A piros-fehér-zöld színbe öltöztetett Muraszombat 1921. szeptemberi hatalmas tömegrendezvényén négy szomoróci³² férfit is elfogtak, és a maribori börtönbe zártak mintegy száz magyar és vend társukkal együtt. Közülük hárman jeleskedtek az előző évi szerbfuttatásban is, a negyedik lefogott a szuronysebeitől szenvedő szanitéc édesapja volt. Rendszeresen halállal fenyegették mindannyiukat, és csak nemzetközi diplomáciai nyomásra engedték el őket a délszláv királyi erők.

A magyar–szerb nemzetközi határmegállapító bizottság a több mint öt órán át tartó 1921. október 7-i ülésén³³ hallgatta meg Szomoróc és a szomszédságában található falvak küldöttségeit. Közülük akkor a Sz.–H.–Sz. Királyság területére eső községek a francia nyelvű jegyzőkönyv szerinti megnevezéssel: Domonkosfalva, Szomoróc, Kisszerdahely, Pártosfalva, Kisfalu, míg magyar oldaliak: Kotormány, Dávidháza, Senyeháza, Kercza, Gödörháza, Velemér, Magyarszombatfa.

Az elnöklő David Cree (angol) ezredes a tanácskozás kezdetén – szavai szerint – „ismételten tiltakozott” a szerb–horvát–szlovén állam jelen lévő határbiztosánál amiatt, hogy a jugoszláv csapatok továbbra is megszállás alatt tartják Szomoróc községet, holott a békeszerződés értelmében az Magyarország része. Jelezte, hogy a község képviselőit ennek ellenére meghallgatják. A magyar biztos, Vassel Károly ezredes írásban és szóban is arra kérte a bizottságot, hogy a szláv hatóságokkal engedtesse szabadon Szomoróc letartóztatott lakosait, tekintve, hogy a falu és ők is Magyarországhoz tartoznak, magyar állampolgárok. Ezt a bizottság a jegyzőkönyv tanúsága szerint felhatalmazás hiányában nem teszi meg, csak kérelmet tud felterjeszteni.

31 Működéséről ld. Suba 1999, benne Szomoróc 226., 231. Még: Bacsa 1998., MNL OL K. 52. a m-jug. hmb iratai.

32 HL I. 52. 3. doboz

33 Uo. francia nyelvű jegyzőkönyv, Procés verbal, No 17. 1–11.

A bizottság korábbi helyszíni vizsgálatai után a Sz.–H.–Sz. Királyság hatóságai az említett kemény megkorlátozásokkal válaszoltak a felkeresett településeken élőkkel szemben, miután azok, magyarok és vendek, tótságiak és őrségiak egyaránt, heves érzelmenyilvánítással, tüntetéssel és felszólalásokkal Magyarország melletti kiállításukat fejezték ki. Októberben viszont már megelőző lépéseket tettek a katonai és közigazgatási hatóságok. A megszállt településeken hirdetményben börtönnel fenyegették a magyar érzelműeket, a szláv megszállást ellenzőket, majd a bizottság érkezése előtt a királyság katonái és csendőrei akadályozták a lakosság szabad közlekedését.

Szomorócon három személyt tartóztattak le október 7-én reggel, hogy megakadályozzák megjelenésüket a bizottság előtt. Kisfalun (ma Pordašinci Szlovéniában) szintén letartóztatások voltak, ott magát a polgármestert is lefoglalták, és rögtön helyettesítették is egy meg nem választott, hanem a szlovén hatóság által kijelölt személlyel. A következő napokban is folytatódtak a letartóztatások, többek között Szécsiszentlászlón, Kebeleszentmártonban. A magyar biztos folyamatosan tiltakozott, de valójában eredmény nélkül.

Az október 7-i meghallgatáson a szlávok által kinevezett Szvétecz előljáró szólt a szomoróciak nevében, ő mutatta be a küldöttség tagjait, akiket állítása szerint egy ülésen választottak meg. A bizottság kérdésére Szvétecz közölte, hogy tizenkét éve lakik a faluban és két éve vezetője annak [ti. a megszállás óta]. Elismerte, hogy a kérdőíveket tíz nappal korábban már megkapták, de a bizottság érkezéséről csak reggel [a meghallgatás reggelén!] értesítette a szerb–horvát–szlovén csendőrség a községet. A szomszédos Kerca küldöttségét tizenkét éve választott községbíró vezette, és öt nappal korábban magyar alispáni sürgönyből értesültek a meghallgatás időpontjáról.

Több település, így Magyarszombatfa és Pártosfalva delegáltjai nem tudták megmondani, hogy hol is húzódik náluk a pillanatnyi határvonal. A kercaiak néhány hektárnyi szomoróci magánföldterületükről, a szomoróciak a kercai határban lévő földjeikről, szőlőjükről számoltak be. A szomoróciak a megszállás után elveszítették a lehetőséget, hogy Szentgotthárdon vagy Körmenden vásároljanak téglát, cserepet, azt most csak Muraszombatban tehetik meg. Vasútra Dávidháza helyett Hodosra kell menniük. Orvosi ellátáshoz Őriszentpéter helyett Tótkeresztúron, állatorvoshoz pedig a sokkal távolabb lévő Muraszom-

batban juthatnak. A kercaiak arra panaszkodtak, hogy korábban Szomorórcra és Domaföldre jártak kovácshoz, most mindkét község elvesztése nehezíti a gazdasági életüket. A bábaasszonyuk is határon túli most, szomoróci. Megtudta a bizottság, hogy a szomoróciak a Magyarországon lévő szombathelyi mezőgazdasági szervezet tagjai, annak Kercán van kihelyezett tagozata is, de a határ miatt nem tarthatják a kapcsolatot.

A határmegállapítás egyik fő szempontjának, legalábbis mézesmadzagként, az etnikai tényező számított. A bizottsági ülésen kiderült, hogy Szomoróc kétszáz lakosából mindössze 13–14 szláv (pontosabban vend), a többi magyar. A jelen lévő „polgármester” és az egyik küldött vend. A küldöttek bejelentése szerint a község 600 hektárjából mindössze 13 hektár van szláv ember birtokában. Kercán csak magyarok élnek, és csak magyaroknak van birtokuk.

Arra a kérdésre, van-e kérésük vagy beadványuk a bizottsághoz, a szomoróciak panasszal válaszoltak. Lett volna beadványuk, mondták, azt előre el is készítették, de azoknál az embereknél van, akiket a granicsárok letartóztattak³⁴. Cree elnök kifogásolta a szerb biztosnál ezt az eljárást. Előadták továbbá a szomoróciak, hogy huszonkét lakosuknak van birtoka, illetve vetett területe Kercán, és a szláv katonák bántalmazzák őket, ha odamennek. Ugyanígy két éve akadályozzák az átjárásukat a kercai templomba és iskolába.

A kercaiak követelték, hogy szabadon átjárhassanak Szomoróc felé. Kérték valamennyi letartóztatott szabadon bocsátását, különösképpen a maribori börtönbe zárt szomoróciakét. Panaszolták, hogy a lekipásztoruk nyájának jó része a határ túloldalán, a megszállt Kapornakon, Domaföldön, Domonkosfalván, Pártosfalván, Kisfaluban, Nagytótlakon és Csekefán van.

Gödörháza delegációja is felszólalt Szomoróc elfoglalása ellen és a letartóztatottak elengedése érdekében.

Cree bizottsági elnök az ülés végén még egyszer felhozta azon személyek büntetésének ügyét, akik a korábbi eseményeken Magyarország mellett álltak ki. Elismerte, hogy a foganatosított intézkedések megítélése és bírálata nem

34 Vassel Károly ezredes, magyar határbiztos az október 7-i és további letartóztatások ügyében a nemzetközi bizottságnak október 12-én francia nyelvű tiltakozó jegyzéket adott át, amelyben munkája ellehetetlenülésére is utalt, HL I. 52. 100–102. lap

tartozik a bizottságra, de szerinte a büntetések kirívóan szigorúak voltak, és a Sz.–H.–Sz. Királyság biztosától azok enyhítését kérte.

A bizottság 1921. decemberi marburgi börtönlátogatása, majd későbbi döntése és annak antantjóváhagyása után Szomoróc visszatért Magyarországhoz.³⁵ A délszláv állam földmérői Belgrád költségére voltak kénytelenek kimérni a szomoróci határ végleges pontjait magyar állami tisztviselők és szakértők felügyelete mellett – mégpedig a község nyugati és déli szélén. A szerbek készítették el az örvidéki határköveket is³⁶. A falu a magyar–szerb határkijelölés hat szakasza közül az elsőben volt, és így már 1922. február 9-én újra Magyarország földje lett. Boldog zsákfalu.

A sokhangú harang dicsősége és elhallgattatása

Alighogy elvonultak a jugoszláv határrendőrök és földmérők, a szomoróciak gyűjtésbe kezdtek. A háború idején elrekvirált harang helyett újat öntettek a Kárpát-medence legszebb egy ágasfás haranglábjába. Papp Sándor naplója őrzi, ki mennyi koronát vagy dinárt adott arra, hogy Sopronban az új harang palástján ércbe öntethessék: „A jugoszláv uralom alóli felszabadulás emlékére szerezte Szomorócz község lakossága 1922. évben.” A legbátrabbak harangja azóta is a szülőföld erejét és a haza szeretetét hirdeti. Ezt tette 2002 augusztusában is egy héten át a Kossuth rádióban. Bózsöny Ferenc bátor elődökét ismertető szavai után innen szólt a déli harangszó.

Ezzel elérkeztünk az emlékezetkultúra korszakaihoz. A történelem birodalmi küzdelmei úgy hozták, hogy ebből kettő jutott Kercaszomornak – több mint fél évszázadnyi közbeékelődő hallgatással.

35 Vassel 1924, 7.

36 Vassel 1924, 13. „Az »A« szakaszban felmértetett és állandósított a jugoszlávok által 101,85 km” (1922 július havától 1923 őszéig).

Az első örömkorszak a harang felszentelésével vette kezdetét, és a második világháború végéig tartott. A község 1923-tól minden esztendőben február 9-én tartotta meg a nemzeti ünnepet, nem március 15-én. Az ünnepélyeken részt vettek a csendőrök is, akiket – a korábbi vármegyei szerveződés átalakításakor – 1925-ben telepítettek Szomorócra, és az őrsüket 1934-ben helyezték át Kercára. A legnagyobb szomoróci felszabadulási rendezvény 1942 februárjában volt, több száz résztvevővel, amikor a Délvidék visszatérése nyomán a mai Muravidék népe is eljöhetett ünnepelni. Ebben az örömteli időben született közigazgatási döntés Kerca és Szomoróc egyesüléséről, és végül Kercaszomor lett a község neve. Még pár alkalommal ezután is felvirágozhatták a Zsohár-kocsmát, és szavalhattak a lépcsőjéről, dalolhattak, színjátékolhattak, de azután betiltották az ünnepet a keleti szláv birodalom, a Szovjetunió internacionalista megbízottai. A jugoszláv partizánok 1945-ben igyekeztek rávenni az éppen átvonuló-megszálló szovjet-oroszokat, hogy Szomorócot adják nekik. Azok egy ideig hajlottak is erre. Több héten át a kercai Haricsa-hegy oldalában táboroztak, és a partizánok vend-szlovén megbízottait hagyták szervezkedni a szomoróci falurészben, de azok végül nem értek el eredményt.

Kercaszomor magyar maradt, újra zsákfalu. Hamarosan két új világbirodalom határán találták magukat a lakói, és elérkezett a megfélemlítés, a hallgatás kora. A délszláv és a keleti szláv uralomvágy ütközőzónája húzódott itt, Tito és Sztálin kakaskodása a legmélyebb zártságba taszította a vidéket. Hosszú évekre elaknásították a határt. A Kerca-patak mentét, a határszél a helybeliek is csak külön engedéllyel közelíthették meg, néha a magyarországi rokonok sem látogathatták a szomoróciakat.

Az őrségi erdők államosítása, a határfelügyelet szigora, a „láncos kutya” időszakban a különös határszéli halálozások, a kémkedés és a durva tévesztés a „hallgatni arany” parancsát róttá az Őrség népére. Mindezt tetézte a brutális ki telepítés. Több család elmenekült előle³⁷, de így is 39 kercaszomorit³⁸ vittek el az Alföldre, gyanús személynek vagy kuláknak minősítve őket, köztük szomoróci

37 Pongrácz 2016, 111–121.

38 Bognár Ernő visszaemlékezése. A Vas Megyei Honismereti Egyesület kiadványa, Szombathely, 2013.

fegyveres felkelők családját. Megtörtént az Őrségben – ami Szent István óta soha, még a hitüket, szabadságukat támadó Batthyányak idején sem –: elvették a földjüket. Ezzel megkezdődött a mindmáig tartó társadalmi bomlás: az elvándorlás és az elszegényedés. Kercaszomor az 1970-es évek végére elveszítette lakossága felét.

A februári ünnepek megszűntek. A szomoróci falurészben 26 család összefogott, és felső kényszer nélkül, saját elhatározásból szövetkezeti csoportot hozott létre 1951-ben. Akkor még retorzió nélkül megtehették, hogy éppen február 9-én, a korábbi helyi nemzeti ünnepnapon alakították meg a tévészéjüket. Azután a hetvenes évekig csak a disznótorok kései óráiban került szó a szerbek „szalajtásáról”, ha biztosak voltak benne, hogy senki nem ólálkodik az ablak alatt. Ilyenkor azt mondták: „Na, erre igyunk egyet!”

Először 1974-ben Moldova György *Az Őrség panasza* című könyvében³⁹ említi meg a szomoróci küzdelmet, téves (a korabeli gyakorlat szerint szándékosan módosított) adatokkal és jókora csúsztatásokkal. „Partizánharcnak” nevezi a szomoróciak felkelését, és a tényleges okok helyett azt írja: „...május 9-ét, a hazához való visszatérés napját, most már nincs, aki megünnepelje, egész Szomorócon nem lakik százötven ember”. Holott a könyv megírása idején még a hős gazdák közül is éltek kilencen! A könyvet néhányan olvasták a faluban, mások négy évvel később találkozhattak a felkelés emlékével. A műemlékvédők felújították a haranglábat, és a földre rakták a harangot, amelynek a palástján az arra járók olvashatták a jugoszláv uralom alóli felszabadulás szövegét. Ez is csak pár napig tartott.

A rendszerváltás után, 1997-ben riport készült a hajdani szomoróci események emlékééről a *Vas Népében*⁴⁰, és a helyi képviselő-testület is kénytelen volt foglalkozni vele, de úgy döntöttek, nem bolygatják a témát. Örültek, hogy évente egyszer-kétszer egy napra megnyithatták a határt Domonkosfa felé. Véglegesen 2007 decemberében szűnt meg a határsorompó, Domonkosfa és Kercaszomor lakói nagy ünnepséget csaptak. Ekkor állították fel a határvonalon a „szomszédoló padot”, amelynek egyik ülőrésze Magyarországon, a másik Szlovéniában van (Ausztria és Szlovákia határán is elhelyeztek egyet-egyét).

39 Moldova 1974, 279–280.

40 Vas Nép, 42. évf. 76. szám, 1997. április 2. 12.

Az emlékezetkultúra új korszaka már emléktörvényen nyugszik

Végül 2002 februárjában tört meg a hallgatás korszaka. A visszatérés 80. évfordulóján Szomoróc hőstettéről tárca jelent meg a Népszabadságban⁴¹, Kercaszomoron pedig emlékkonferenciát tartottak. Ezen István Lajos professzor, a Vas Megyéért Egyesület elnöke javasolta a „legbátrabb község” cím odaítélését, amit Zsiga Tibor történész tudományos érveléssel is alátámasztott. Augusztusban a község művelődési háza előtt felavatták Szervátiusz István Életfa című szoborkompozícióját, amelynek két kopjafáján emlékeztető szöveg és névsor is olvasható. Ugyanekkor a megye civil szervezetei a „Vas megye legbátrabb községe” címet adományozták Kercaszomornak. A magyar kormány 2002 őszén baloldali érvelésekkel még megtagadta az állami elismerést. Hatévi társadalmi összefogás és parlamenti küzdelem eredményeként, amelyet V. Németh Zsolt és Bebes István képviselők vezettek⁴², Balassagyarmat emléktörvényéhez hasonlóan Kercaszomor is elismerést kapott. A 2008. évi LXIV. törvény örök emlékezetül rögzíti Kercaszomor tántoríthatatlan hazavédő bátorságát.

A *Communitas Fortissima* címről szóló hivatalos dokumentumot Lezsák Sándor, az Országgyűlés alelnöke 2009. februárban, a visszatérés ünnepén adta át. Beszédében „vakmerő gyávaságnak” nevezte, hogy a rendszerváltozás után két évtizednek kellett eltelnie az igazságtételig. Arra biztatott, hogy a Kárpát-medence legkisebb zugaiban is fel kell tárni, és közismeretté kell tenni végre, mi történt itt valójában 1919-től 1921-ig.

Kercaszomoron évente kétszer van ünnep: február elején a visszatérése, és a turistaszezon közepén, augusztusban a *Communitas Fortissima* falunap. Évről évre újabb arcát mutatja fel a közös múlt ezeken a rendezvényeken: kiállításon, bélyegen, koncerten, versmondóversenyen, lovastalálkozón... Könyvsorozatot indított a község Kercaszomor értéktára címmel: először egy elüldözött módos

41 Népszabadság, 60. évf. 34. szám, 2002. február 9. 8.

42 Országgyűlési Napló, 2008. október 20. 1441–1443.

család, a Pongrácz Dánielék története, majd az Őrség költőjének, Kapornaky Gyulának a versgyűjteménye jelent meg, a harmadik kötet rövidesen a bátrak történetét dolgozza fel dokumentumokkal. Bemutatkozott a fővárosban is a legbátrabb falu mai népe több alkalommal: az egyik március 15-i ünnepség díszvendégként a Múzeumkertben, vasi találkozón a Szántó Piroska Emlékmúzeumban, könyvbemutatón Erzsébetvárosban és a Rákóczi Szövetség estjén. Törökbálint nemzeti emlékparkjában pedig az elsők között avatták fel a két bátor település emlékkopjafáját. Balassagyarmat és Kercaszomor képviselői évről évre vendégek egymásnál, a bátorság barátságot szőtt a két település társadalmi életében.

Budapesten 2018. július 7-én született a Fortissimi (Legbátrabbak) Alapítvány, amely a bátorságot és a hűséget mint örök emberi értékeket őrző közösségeket támogatja. Tevékenységi körébe tartozik az idősebb generációk nemzetvédő tapasztalatainak gyűjtése, rendszerezése és a felnövekvő generációk rendelkezésére bocsátása az oktatás, a nevelés és a közösségi-kulturális élet terein. 2007 óta nyitva a szlovén–magyar határ, megszűntek a laktanyák. A száz éve elszakított falvak lakói a különös koronavírus (SARS-CoV-2) megjelenéséig szabadon találkozhattak egymással. Rendszeresen részt vesznek egymás ünnepi eseményein. Domonkosfán könyvbemutatót tartottak Szomorócról és az Őrség költőjéről. Az Őrzők öröme 2020–2022 programot a Fortissimi Alapítvány és a hodosi magyarok művelődési-turisztikai egyesülete közösen szervezi. A budapesti Nándori cukrászda jóvoltából a bátrak tiszteletére megszületett a Fortissimi torta. Az Ország torta különdíjat elnyert, Őrség-szerte használatos alapanyagokból készített süteményt a 2020. augusztusi *Comunitas Fortissima*-emlékmű leleplezésekor mutatták be Kercaszomoron.

A szomoróci felkelés 100. évfordulóján, 2020. augusztus 1-jén Kercaszomoron a magyar nemzet miniszterelnöke nevében Gulyás Gergely, Miniszterelnökséget vezető miniszter avatta fel a hősök emlékművét. Magyarország francia „hóhéját”, Clemenceau-t idézte az ünnepségen, aki azt mondta száz éve: „Magyarország az, ami megmarad.”

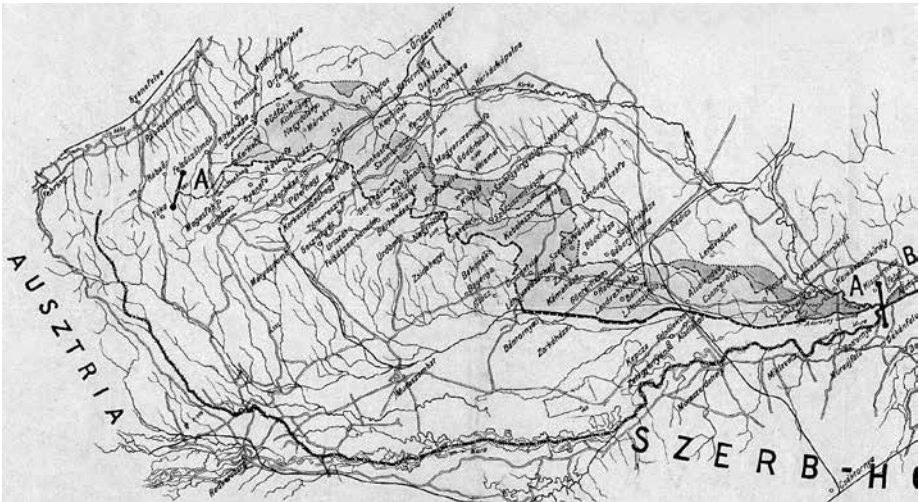
A miniszter beszédéhez hozzátehetjük: tőlünk, magyaroktól függ, hogy lesz-e még alkalma bárki idegennek erre a szóhasználatra. Magyarország az, amit megvédünk, ahogy ma ezt tennünk kell, vagy ahogy a szomoróci felkelés hősei tették. Érdemük ott áll betűkbe vésve, huszonöt bátor ember neve. Tizenhat vitézséget vállaló határőr nevét még keresik az utódok.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bacsa 1998.** Bacsa Gábor: *A magyar-jugoszláv (S.H.S.) határ megállapítása és kitűzése. A trianoni szerződés szerint. 1921–1924.* Püski Kiadó, Budapest, 1998.
- Beluszky 2010.** Beluszky Pál: Az Őrség – az ellentétek szűkmarkú, szép földje. *Honismeret*, 38. (2010) 3. sz. 69–76.
- Beluszky–Sikos 2011.** Beluszky Pál – Sikos T. Tamás (szerk.): *Változó falvaink. Tizenkét falurajz Kercaszomortól Nyírkarászsig.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011.
- Bene 1997.** Bene János: *Huszonnégyes honvédek a Kárpátokban.* Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 1997. (A Nyíregyházi Jósa András Múzeum kiadványai, 42.)
- Deak–Ujvary 1939.** Deak, Francois – Ujvary, Dezso (Éd.): *Pièces et documents relatifs aux rapports internationaux de la Hongrie.* Volume 1. 1919–1920. Royal Hungarian University Press, Budapest, 1939.
- Doromby 1934.** Doromby József: *A volt cs. és kir. 83-as és 106-os gyalogezredek története és emlékkönyve.* Hollósy Ny., Budapest, 1934.
- Források 2008.** *Források a Muravidék történetéhez – Viri za zgodovino Prekmurja.* (szöveggyűjtemény), 871–1921. 2. kötet, Vas Megyei Levéltár–Zala Megyei Levéltár, Szombathely–Zalaegerszeg, 2008.
- Göncz 2001.** Göncz László: Muravidék, 1919. A proletárdiktatúra időszaka a Mura mentén és a vidék elcsatolása. In: *Vasi Szemle LV* (2001) 147–167.
- Göncz 2020.** Göncz László: Forró légkör, szomoróczi „hatalomváltások”. *Népújság*, 64. évfolyam, 32. sz., Lendva, 2020. augusztus 12.
- Kovács–Tátrai 2013.** Kovács Attila – Tátrai Ágnes: *Magyarok a Muravidéken. 1918–1945. Kronológia.* Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet és Intézet za narodnostna vprašanja, Lendva–Ljubljana, 2013.
- Moldova 1974.** Moldova György: *Az Őrség panasza.* Magvető, Budapest, 1974.
- Orbán 2000.** Orbán Róbert: „Őrségi falvak” Somogyban. *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények.* Szombathely, 2000. 4. sz. 31–45.
- Országgyűlési Napló**, 2008. október 20. 1441–1443.

- Pataky 1990.** Pataky László: *Az Őrség múltja a kercaszomori református egyház-község történetének tükrében.* Őrségi Baráti Kör, H. n., 1990.
- Pongrácz 2016.** Pongrácz Dániel: *Határszéli kálvária. Szomoróci családunkat széjjelszórta a XX. század.* Kercaszomor Értéktára 1. Kercaszomor Önkormányzata, Kercaszomor, 2016. (2. kiadás)
- Suba 1999.** Suba János: A Jugoszláv Királyság északi határának kitűzése. (A Magyar-Jugoszláv Határmegállapító Bizottság működése, 1921–1924) In: *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 43. Pécs, 1999. 223–242.
- Suba 2001.** Suba János: A Vas vármegyei határrendőr-zászlóalj története, 1919–1921. In: *Vasi Szemle*, 55. (2001) 687–704.
- Vassel 1924.** Vassel Károly: *A déli országhatár kitűzése.* (Bizalmas jellegű beszámoló), Zala Károly Könyvnyomdája, Nagykanizsa, 1924.
- Zsiga 1996.** Zsiga Tibor: *Muravidéktől Trianonig.* Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva, 1996.
- Zsiga 2010.** Zsiga Tibor: Mi történt Szomorócon? *Honismeret*, 38. (2010) 3. sz. 17–22.

KÉPMELLÉKLET

Vassel Károly magyar határbiztosnak a déli végek elhatárolásáról szóló jelentéséhez mellékelt térkép részlete a határmegállapító folyamat „A” szakaszáról. Sötétebb sáv: a visszanyert, jugoszlávok által kiürített területek, közte Szomoróc egésze. Világosabb szürke sáv: a határmegállapító nemzetközi bizottság által Magyarországnak ítélt, de Párizsban mégis a délszláv királyság alá gyűrt területek (Szeged, 1922, mérték: 1:200.000, HM HIM B.XV.c.308.)

A 22 éves Rankay József hadnagy vezetésével foglalták vissza
a jogtalanul megszállt falut (*fent*).

A délszláv megtorlás szuronyszúrásaiba később belehalt a 28 éves Pongrácz Antal,
két gyermek édesapja. A fénykép 1920. augusztus 4-én készült róla, amikor
elmenekült a szülőfalujából (CFK-fotógyűjtemény)

Szomoróc nyugati részén az 1942. februári nagy ünnepségre készülnek, amelyen újra magyarországi magyarként vehettek részt az elrabolt őrségi falvak lakói is (CFK-gyűjtemény)

Magyarország és Szlovénia között 2007-ben megszűnt a schengeni határ. Domonkosfa és Kercaszomor között decemberi örömnepén állította fel a két ország a szomszédolópadot
Simon Attila felvétele

A felkelés 100. évfordulóján Kercaszomor a hősök tiszteletére emlékművet állított a megszállók hajdani őrháza helyére, a Tisza István emlékoszlop és a Rankay-emlékfa közelében

Kemencei Ilona felvétele

SUBA JÁNOS

SOMOSKŐÚJFALU HAZATÉRÉSE (1921–1924)

Bevezetés

Magyarországnak a trianoni diktátumban leírt új határát a határmegállapító bizottságok jelölték ki a terepen. A határmegállapítás első fázisa az államhatár *delimitációja*. A *delimitáción* az államhatárok megvonását értjük, vagyis az adott terület politikai hovatartozásának eldöntése, amelyre a béke- vagy egyéb szerződésekben kerül sor, amikor újból megállapítják az államhatárokat. Emellett meghatározzák a határvonal irányát, és az adatokat a szerződés mellékletét képező nagy méretarányú térképen is ábrázolják.

A második lépés az államhatárok *demarkációja*. Az államhatárok demarkációján a határ térbeni megjelenítését, azok kitzűzését értjük terepen az adott térségben, s ezt rendszerint az államok kétoldalú – némely esetben többoldalú – bizottsága hajtja végre. Ezt a demarkációs bizottságot a köznapi nyelvben határmegállapító bizottságnak nevezik (a továbbiakban: HMB). A demarkáció eredménye a határnak messziről láthatóvá tétele (*abornement*). A kitzűzött határvonalat különböző határjelekkel jelölik meg.¹ A korábban elvégzett határjelölés ellenőrzését, felülvizsgálatát *redemarkációnak* nevezzük. Ez általában az új határjelzések elhelyezésével, a régiékek megváltoztatásával, esetleg kicserélésével jár.

A határmegállapítás mindig politikai döntés eredménye, s ezt burkolják a jog köntösébe. A nemzetközi jognak nincsenek anyagi jogi szabályai

1 Suba 2008a.

arra vonatkozóan, hogy adott esetben két állam között a határ hol húzódjék. Nem jogi, hanem politikai kérdés, hogy egy adott esetben hol vonják meg a határt.²

A HMB-k okmányaiból láthatjuk, hogy delimitációs és demarkációs munkálatok keverednek össze. Az utasításokból kiderül, hogy a HMB-ok feladata két részből állt: az egyik a politikai rész, a delimitáció (határvonal megvonása, a területek elhatárolása), vagyis tárgyalás, javaslatok, ellenjavaslatok útján a HMB-nál Magyarországra nézve a legkedvezőbb döntések kieszközlése. A másik a műszaki rész, vagyis a döntés után a határvonal kijelölése, kikaróztatása, azután határkövekkel való állandósítása, és az „Utasítások”-ban előírt térképek és határokmányok elkészítése.³

A határmegállapító munka elveit szabályozó legfontosabb okmányok

Az 1920. június 4-én Trianonban aláírt békeszerződés cikkelyei

Magyarország új határvonalát a 27. cikk határozta meg. Ez a határleírás elnagyoltan jelzi a határvonal menetét. Oly módon, hogy a szöveges részben Csehszlovákiával szemben 27 szakaszban állapítja meg a határvonalat, vagyis ennyiszor szerepel a békeszerződésben a „helyszínen megállapítandó vonal” kifejezés.⁴ A határleírást egy 1:1 000 000 méretarányú térkép rögzíti a 28. cikkben.⁵ A határvonal pontos megállapítását a békeszerződés 29. cikke

2 Suba 2004.

3 Suba 2001.

4 A szöveget közli: Suba 1996. II. k. 10–16.

5 A Térkép jelzete: Hadtörténeti Térképtár (HT), B XV c 321. Ugyanilyen térképet kaptak a többi országok is az általuk kötött békeszerződés kapcsán. Lásd: Carte N.1 Tchecho-Slovaquie. HT: B XIV a 50; Carte N.2 Roumanie HT: B III c 67; Carte 3. Yougo-Slavie HT: B III c 67; Autriche, HT: B XIV a 4.

a bizottságokra bízva, ezek a szövetséges és társult hatalmak, valamint az érdekelt államok képviselőiből állnak, ahogy azt a 42., a 46., az 50. és a 71. cikkelyek szabályozták. A békeszerződés 30. cikke a vízfolyásokkal megjelölt határvonalat határozza meg aszerint, hogy hajózható vagy nem hajózható vízfolyásról van szó. A 34. cikk azt a fontos rendelkezést tartalmazza, hogy a határköveket egymástól „látótávolságnyira” kell elhelyezni. Ez a kikötés azért volt fontos, mivel kedvezőtlen terepalakulat esetén sűrűn kellett elhelyezni a határköveket, s ez jelentősen megnövelte a határkijelölés és -felmérés költségeit. Ezeket a költségeket a 29. cikk szerint az érdekelt államok közösen viselték. A 35. cikk meghatározza, hogy a határrendezésre vonatkozó végleges jegyzőkönyveket, térképeket és egyéb okmányokat három eredeti példányban kell kiállítani.⁶

A „Millerand-levél”

A magyar kormány számára a legfontosabb okmány – amely bizonyos mozgásszabadságot biztosított részére – a szövetséges és társult hatalmaktól származott: ez volt az úgynevezett „Millerand-levél”, vagyis a magyar békedelegáció elnökéhez intézett válaszuk kísérőlevele. Ez tulajdonképpen a trianoni határok bizonyos mérvű „revízióját” helyezte kilátásba: „[a helyszínen megéjtett vizsgálat esetleg szükségessé fogja tenni, hogy egyes helyeken a szerződésben megállapított határt áthelyezzék] [ha a határmegállapító bizottságok] úgy vélik, hogy a szerződés intézkedései [valahol igazságtalanok], [módjukban lesz erről jelentést tenni a Nemzetek Szövetsége Tanácsának. Ebben az esetben a Szövetséges és Társult Hatalmak hozzájárulnak, hogy ha az egyik érdekelt fél kéri, a Szövetségek Tanácsa felajánlhassa jó szolgálatait abból a célból, hogy az eredeti határt ugyanazon feltételek mellett, békés úton megváltoztassa ott, ahol ennek megváltoztatását valamelyik bizottság kívánatosnak mondja.]”⁷

6 Suba 1996. II. k.18–19.

7 Suba 1996. II. k.20–22.

Nyílt utasítások a határbizottságok részére

Ebben általános szinten szabályozták a határmegállapító bizottságok szervezését, jogkörét, működésének elveit; az utasítás műszaki részében pedig a határki-tűző munkálatok menetét, munkamódszerét és elkészítendő okmányait.⁸

„Pótutasítások a magyarországi határmegállapító bizottságok részére”

Később a felmerülő kérdések megoldására szükségessé vált egy újabb utasítás kiadása „Pótutasítások a magyarországi határmegállapító bizottságok részére” címen. Ez 1921. június 3-án kelt. A legfontosabb rendelkezései a következők voltak: „Elvileg a határt a helyszínen kell megvonni, úgy, amint a békeszerződés megállapította. Semmi szín alatt nem szabad a határmódosításoknak olyan természetűeknek lenniük, hogy lényegében kérdésessé tegyék a szerződésben leírt vonalat.” Az utasítás szabályozza azt is, mikor és milyen feltételek esetén lehet a Nagykövetek Tanácsához fordulni.⁹

A magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság

A magyar kormány a miniszterelnök tehermentesítésére 1922 augusztusában létrehozta a Határmegállapító Központot. Elnöke gróf Csáky Imre lett, akit később Szőgyén László váltott fel. Négy határmegállapító bizottság alakult: a magyar–csehszlovák (a továbbiakban: M–CS HMB); a magyar–román; a magyar – szerb–horvát–szlovén; valamint a magyar–osztrák. A Határmegállapító Központnak mind a négy alá volt rendelve.¹⁰

8 Suba 1996. II. k.23–36.

9 Suba 1996. II. k.37–39.

10 Suba 2008b.

A M–CS HMB 1921. július 21-én Brünnben tartotta meg alakuló ülését. Elnöke Carey angol alezredes lett. A „nem érdekelt hatalmakat” Uffler francia alezredes, Pellicelli olasz alezredes és Andó japán őrnagy képviselte. A csehszlovák küldöttséget Roubik miniszteri osztályfőnök vezette. A magyar küldöttség vezetője Tánzos Gábor altábornagy volt. A határmegállapító bizottság a Nagykövetek Tanácsán keresztül a Népszövetség Tanácsa alá tartozott.¹¹

A munkát a határvonal általános tanulmányozásával kezdték. Ennek az volt a célja, hogy megállapítsák azokat a határrészeket, amelyekre nézve pontosan lehetett alkalmazni a békeszerződés rendelkezéseit, valamint azokat a határszakaszokat, amelyek vitára adtak okot. A vitás kérdések eldöntéséig – a rend fenntartása érdekében – a békeszerződés által megállapított határt fogadták el ideiglenes határuul.

A politikai határok megállapításának menete

A politikai határok megállapítása rövid idő alatt, 1922 őszére lezajlott. A M–CS HMB a határt 19 „munkaszakaszra” osztotta fel. A magyar javaslatok Dévénytől kiindulva Pozsony, Nagyszombat, Galgóc, Pálosnagymező, Selmecbánya, Zólyom, Tiszolc, Gölnicbánya, Nagymihály, Remete, Ungvár, Munkács visszacsatolását javasolta, majd ennek elvetése után a magyar biztos egy újabb javaslatot dolgozott ki. Ez Kassától keletre már csak tiszta vagy túlnyomó részben magyarlakta területeket ölelt fel, s megadta a lehetőséget arra, hogy a csehszlovák állam a Kassa–Újhely–Csap vasúti vonal helyett előnyös feltételek mellett egy másik vonalat építtessen.¹²

A M–CS HMB a már ismertetett magyar javaslatokat – amelyek arra irányultak, hogy az egész határszakasz mentén nagyobb mértékű határkiigazítást eszközöljenek Magyarország javára – felületes és futólagos helyszíni szemlék után elvetette.¹³

11 Suba 2002.

12 Suba 1996.I.k. 34.

13 Részletesebben: Suba 2010a.

A nemzetiségi kérdés helyett a gazdasági s elsősorban a közlekedési szempontok kerültek előtérbe.¹⁴ Bevezették a „béke alapja” fogalmát. A HMB a Dunavonalat, valamint a Kassa–Sátoraljaújhely–Csap–Királyháza vasútvonalat a béke alapjának jelentette ki.

A HMB 1921. november 30-án, december 19-én és 1922. január 13-án tartott ülésein a határ legtöbb szakaszán a magyar biztos tiltakozása ellenére a trianoni vonalat állapította meg határvonalul.¹⁵

A magyar–csehszlovák bizottság a trianoni vonalhoz ragaszkodott, amelytől egyes helyeken eltérni elsősorban gazdasági okokból lehet.¹⁶ A csehszlovák biztos minden alkalommal hangsúlyozta, hogy a cseh kormány szigorúan ragaszkodik a békeszerződésben meghatározott határokhoz. Az ezektől való legkisebb eltéréstől is a legmerevebben elzárkózik, mert – mint ezt több ízben is kijelentette – a Csehszlovák állam egész léte ezeken a pilléreken nyugszik, ezek képezik a bázisát az egész köztársaságnak.¹⁷

Az elnök csak a kapott utasításokat fogadta el. Bár elismerte, hogy a kísérőlevél alapján a magyarok kívánhatnak új határvonalat, de kérte, hogy a kísérőlevélnek ne csak a magyarokra kedvező intézkedéseit vegyék figyelembe. A M–CS HMB többi tagja elismerte, hogy a kísérőlevél jogalapot szolgáltat a határvonalnak egész hosszában való kiigazításra. Ragaszkodtak azonban ahhoz, hogy a magyar fél egy olyan határjavaslatot terjesszen elő, amely legalább részben elfogadja a trianoni határt. A bizottság azt akarta elérni, hogy a magyarok a trianoni vonal egyik vagy másik szakaszát önként fogadják el, ez esetben hivatkozhatnak majd arra, hogy a trianoni vonal egyes szakaszainak elfogadása a magyarok részéről önként, minden külső erőszak alkalmazása nélkül történt.

A határmegállapítás politikai része hozzávetőlegesen már 1922-ben befejeződött, de a műszaki munkálatok ellenőrzésével párhuzamosan néhány fontos részletkérdés megvitatására még szükség volt.

14 A nemzetiségi kérdésre lásd: Suba 2012.

15 Ezekről részletesebben: Suba 2003., Suba 2009.

16 Suba 1997.

17 Suba 1996. I. k. 34.

Az a tény, hogy a bizottságok tevékenysége és mozgása a trianoni vonal mindkét oldalán csak egy szűk sávra terjedt ki, azt mutatta, hogy csak helyi jellegű kiigazításokra voltak felkészülve, illetve kaptak engedélyt. Ez azonban azt is jelentette, hogy a határkiigazítás, ha a helyi gazdasági érdekek megkövetelik, a magyar oldalra is kiterjedhet. Ez a szűk mozgáslehetőség megfelelt a „béke alapját” illető különböző bizottsági értelmezéseknek is. A bizottságok által képviselt elvek és utasítások leszűkítették és korlátozták a magyar igényeket és törekvéseket. Ennek ellenére a magyar fél úgy értelmezte a trianoni vonalat, hogy lehetőleg kitolja a határt, mert ha a Népszövetség nem fogadja el a magyar javaslatokat, akkor a trianoni vonal marad a végleges határ.

A magyar kormánynak ennek következtében arra kellett szorítkoznia, hogy a határvonalnak helyi jelentőségű kijavítása mellett a határmódosítás mértékét tekintve területileg ugyan kicsi, de gazdasági szempontból országos értékű eredményeket igyekezzen elérni.

Salgótarján térsége¹⁸

1921. nov. 4-én a miniszterelnöknél tartott tanácskozáson a határmegállapításban érdekelt politikai vezetés azt a döntést hozta, hogy a magyar biztos nem terjeszt elő újabb javaslatot és hogy „semmilyen határszakaszról kifejezetten semmi körülmények között le nem mondunk”.¹⁹

A magyar kormány ezen elvi kijelentése miatt a tárgyalások azért nem szakadtak meg, mert a határt fontosság szerint több szakaszra osztották, s az első két helyen:

a, Kassa (Pelsőc–Salgótarján térsége)

b, Salgótarján–Ózd (Nógrád–Gömör vármegyék részei) szerepeltek.²⁰

18 A kérdésről Bacsa Gábor írt egy tanulmányt: Bacsa 2002. Mivel mindketten írtunk ebbe a kötetbe, úgy egyeztünk meg, hogy ő a tényleges politikai vitákról ír, jómagam pedig a határmegállapító bizottságról (Suba 2002).

19 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), a Miniszterelnökségtől áttett iratok (1920–1949) (K. 479) 9444–1921.

20 A magyar vezetés számára életbevágóan fontos volt a kassai és a salgótarjáni szakasz. Megítélésük szerint, ha ezeket a szakaszokat az antant hatalmak elhanyagolnák, akkor a tárgya-

Ezen szakaszokon a HMB kijelentette, hogy ott csak részletesebb tanulmányozás után fog dönteni. Ezekután a magyar delegáció joggal remélhette a kifejezetten a HMB felszólítására benyújtott felvilágosító adatok tanulmányozása alapján a még meg nem szavazott részekben az előnyösebb döntést vagy legalábbis a kérdéseknek a helyszínen való behatóbb tanulmányozását.

A salgótarjáni szakaszról a gyakori kiszállások, valamint a különböző részletkérdéseknek a HMB általi tanulmányozása miatt remélhető volt, hogy e helyen a magyar fél területi kiigazítást kap. Az akkortájt csehszlovák megszállás alatt fekvő Salgóháza szénterületének visszacsatolása a békeszerződés szövege szerint is megillette a magyar felet. A magyar delegáció minden erőfeszítése arra irányult, hogy ezen a szakaszon a szénterület visszacsatolása mellett egy, a helyi viszonyokat tekintetbe vevő, minél nagyobb területet magába foglaló javaslat elfogadására bírja a bizottságot. A trianoni békeszerződés 27. cikkében közölt határleírásra támaszkodva, amely szerint a helyszínen állapítandó meg az a vonal, „Magyarországnak hagyja Zagyvaróna és Salgó helységeket és a bányákat”.

A HMB 1922. március 22-i ülése

A francia és olasz biztosok a salgói szénterületnek és Somoskő községnek Magyarországhoz való visszacsatolása mellett foglaltak állást. Ez nem lépte túl a bizottság jogkörét, hiszen a békeszerződésben megnevezett pontnak eltolásával nem járt volna. Az angol és a japán biztosok a fenti területen kívül még Somoskőújfalú község egész területének visszacsatolását is javasolták (elfogadva a magyar érvelést). A szavazás 3–3 arányban döntetlen maradt. A bizottság elnöke ezt jelentette a Nagykövetek Tanácsának. A magyar kormány Táncos Gábort Párizsba küldte, hogy a „mértékadó köröket” kedvezőbb megoldás elfogadására bírja.²¹

lások felfüggesztését is fontolóra kell venni, ha az a.) és a b.) szakaszon a magyar érdekek „lényeges sérelmet szenvednének”, akkor a tárgyalások barátságosan felfüggesztendők. A többi részekben, azaz c.) az Ipoly-vonal és d.) a Csaptól Magasligetig terjedő szakaszról hallgatólag el is lehet tekinteni. Hasonlóképpen az e.) Duna-vonaltól kivéve a Csallóközt, amelyet szintén elsőrangú érdeknek tekintett a magyar kormány. Suba 1996.I. k. 37.

21 Suba 1996 I. k. 39.

1922. július 12.: A Nagykövetek Tanácsának válasza

A Nagykövetek Tanácsa nem döntött, ugyanis az érvényben lévő utasítások szerint nem is volt joga hozzá. A javaslatokat visszaküldte. Utasította a bizottságot, hogy a trianoni békeszerződés határozatainak megfelelő többségi szavazás útján állapítsa meg a határt. Ez előnytelen döntés volt a magyar fél számára, ugyanis a határmegállapító bizottság a Népszövetséghez küldendő javaslatától elállt e szakaszon, és nyilvánvalóvá vált, hogy a bizottság egyöntetű megállapodást nem tud létrehozni, ha a trianoni határt akarja kiigazítani.²² Válaszában a Népszövetség két megoldást ajánlott. Az egyik megegyezés a két érdekelt állam között, ugyanis az előírások szerint egyhangú HMB döntés kellett, a másik pedig a kérdés felterjesztését a Népszövetséghez.²³

A határmegállapító bizottság vonakodása

A M–CS HMB nem foglalt állást ebben az ügyben. Carey ezredes bizottsági elnöke vonakodott a kérdésben határozott állást foglalni, illetve a magyar fél javára dönteni. A kétoldalú magyar–csehszlovák tárgyalások nem vezettek eredményre. A magyar fél szerényebb kívánságokkal állt elő: Somoskőújfalu községháza és a vasútállomás csehszlovák területen maradhatott volna. Az így leszűkített magyar határjavaslat a békeszerződésnek csupán egy pontját – a Karancs 727. magaslattal – érintette volna.

Azonban a cseh kormány szigorúan ragaszkodott a békeszerződésben körülírt határokhoz. A HMB elfogadta a cseh küldöttség kérését: a kérdést terjesszék a döntőbíró elé.²⁴ A csehek reménykedtek abban, hogy a Nagykövetek Tanácsa fog döntést hozni. A magyar fél elvben hozzájárult a döntőbíró kéréséhez. Viszont kérte, hogy a Népszövetség döntsön, mert a Nagykövetek Tanácsa a döntést e kérdésben már a bizottság első felterjesztése alkalmával elutasította. Továbbá a határkiigazítással kapcsolatos valamennyi rendelkezés

22 MNL OL, K 481. 872–1922.

23 Uo.

24 Uo.

végrehajtása ügyben – az utasítások értelmében – a Népszövetség volt hivattott eljárni. Például: a magyar–osztrák határmegállapítás alkalmával a velencei egyezmény alapján már precedens is volt.²⁵ Nem is beszélve arról, hogy ez a tény a magyar fél messzemenő engedékenységét bizonyította.

Az 1922. október 6-i ülés

A dolog érdekessége az volt, hogy a bizottság saját hatáskörében is elintézhette volna, mert a határmegállapító bizottság szabályzata értelmében a szavazatok egyenlő megosztásakor az elnök két szavazatot adhat le,²⁶ és az elnök ezzel a lehetőséggel itt nem élt. A magyar biztos 1922. október elején felszólította az elnököt, hogy éljen ezzel a jogával. Carey alezredes az október 6-i ülésig vonakodott a válaszadástól.²⁷ Miután ő a japánnal együtt a magyar javaslat mellett szavazott, második szavazatának leadásával Somoskőújfalu visszacsatolását biztosíthatta volna. A bizottság elnöke a második szavazatát az I. számú javaslat (Somoskő és Somoskőújfalu községek visszacsatolása) mellett adta le. Ezáltal megvolt ugyan a szavazati többség a magyar fél számára kedvező megoldáshoz, s a bizottság saját hatáskörében jogosult volt a határt e javaslat szerint meghatározni. Azonban a bizottság úgy döntött, hogy az ügyet a Népszövetséghez terjeszti fel, és ezt az október 27-i jegyzék alapján az elnök meg is tette.

A bizottságon belül élénk vitát keltett a felterjesztett jelentésnek az a része, amelyben a francia, olasz és cseh biztos a szóban forgó terület legnagyobb részét (tehát a Zagyvarónától északra, Somoskő körül félkörben, egészen Somoskőtől északra eső területet) szintén visszacsatolásra javasolja, és amely szerint csak egy, a Somosújfalutól északra fekvő 4 km-es sáv képezi a vitás területet.

25 MNL OL, Miniszterelnökségi Levéltár, Magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság magyar delegációja, Általános iratok (K 481) 784–1922.

26 Lásd: Suba 2002.

27 A magyar biztos jelentése szerint azonban egyelőre nem merte magát erre a lépésre elhatározni. Az volt a valószínű, hogy az angol követ útján kér majd erre nézve utasításokat. A Határmegállapító Központ vezetője (Csáky Imre) a magyar biztos kérésére, felkérte Kánya Kálmán külügyminisztert, hogy Hohler angol követ útján befolyásoltassa az elnököt a döntő szavazat megtételére. MNL OL, K 481. 1012/C-1922.

A bizottság csehbarát része ekkor mindent elkövetett, hogy a szavazatukat – amelynek értelmében Somoskőt Magyarországnak juttatják – érvénytelenítsék.

A magyar biztos jegyzékben felkérte az elnököt, hogy a Népszövetség döntéséig az utasításoknak megfelelően a II. javaslat alapul vételével határozza meg az ideiglenes demarkációs vonalat. Ez Somoskő visszacsatolását jelentette volna.²⁸

A salgótarjáni határszakasz ügye a Népszövetség előtt

A magyar és a cseh kormány a döntést előzetesen kötelezőnek ismerte el. A Népszövetség főtitkársága részletes megbeszélést folytatott az érdekelt államok szakértőivel 1923. február 25. és március 2. között.²⁹ Mindkét fél maga fejtette ki álláspontját, majd pedig észrevételeiket írott beadvány formájában kölcsönösen megküldték egymásnak. A Népszövetség hivatalnokait a következő kérdések érdekelték: a salgótarjáni bánya hozadéka, a Somoskőújfalú határába eső földbirtokok viszonyai és vasúti kapcsolatai.

A nem hivatalos megbeszéléseken kiderült, hogy a magyar érvek igen hatásosak és cáfolhatatlanok, viszont a csehek joggal hivatkoznak arra, hogy ők Somoskőújfalúval katonai szempontból rendkívül értékes magaslatokat veszítenének el.

A kérdés az volt, hajlandó-e a magyar kormány beleegyezni olyan megoldásba, amely csaknem teljesen Magyarországnak juttatná az elnök által javasolt területet Somoskőújfalú községgel együtt, ellenben a cseheknek meghagyná a község határában lévő, uralgó sátorosi magaslatot. Így a magyar kívánság nagyrészt teljesülne, csak a sátorosi kőbánya veszne el.

Ebből is kiderült, hogy az utódállamoknak az egyoldalú katonai érdekek fontosabbak voltak, mint a néprajzi szempontok és Magyarország gazdasági érdekei.

Ennek ellenére a magyar kormány fenntartotta javaslatát, így számolni kellett a sátorosi kőbánya elvesztésével, de nem került napirendre Derenk köz-

28 MNL OL, K 481. 986–1922.

29 MNL OL, K 478. 5204–1923.

ség átengedése, sem az Ipoly szabályozása kapcsán a magyar részről nyújtandó kompenzáció kérdése.³⁰ A diplomáták már a korábbi gyakorlatból tudták, hogy a Népszövetség sohasem dönt az egyik fél javára.

Az 1923. áprilisi 17-i ülés

A Népszövetség Tanácsának legelső ülésén, április 17-én napirendre került e kérdés. Az ülésről a magyar biztos határozott kívánsága ellenére nem készült jegyzőkönyv. Az ülés lefolyása a következő volt: a kérdés előadója, Da Gama (Brazília londoni nagykövete) felolvasta expozéját, amelyben a kérdés kialakulásával foglalkozott. Utána az elnök (Wood angol közoktatási miniszter) felszólítására a két érdekelt állam képviselője ismertette álláspontját. A csehszlovák megbízott (Osudsky párizsi csehszlovák követ) Magyarországot azzal vádolta, hogy a somoskőújfalui határkiigazításban katonai előnyök elérésére törekszik. Tánczos altábornagy azonnal reagált, „itt csak Csehszlovákia lehet az, akit katonai előnyök elérése törekszik”. Ezután egy zárt ülésen az a döntés született, hogy az ügyet tanulmányozás és véleményezés céljából egy katonai albizottságnak adják át.³¹ A katonai albizottság Careyt, Pellicellit, valamint a két érdekelt állam képviselőjét is meghívta, utána alakította ki az április 22-i álláspontját.

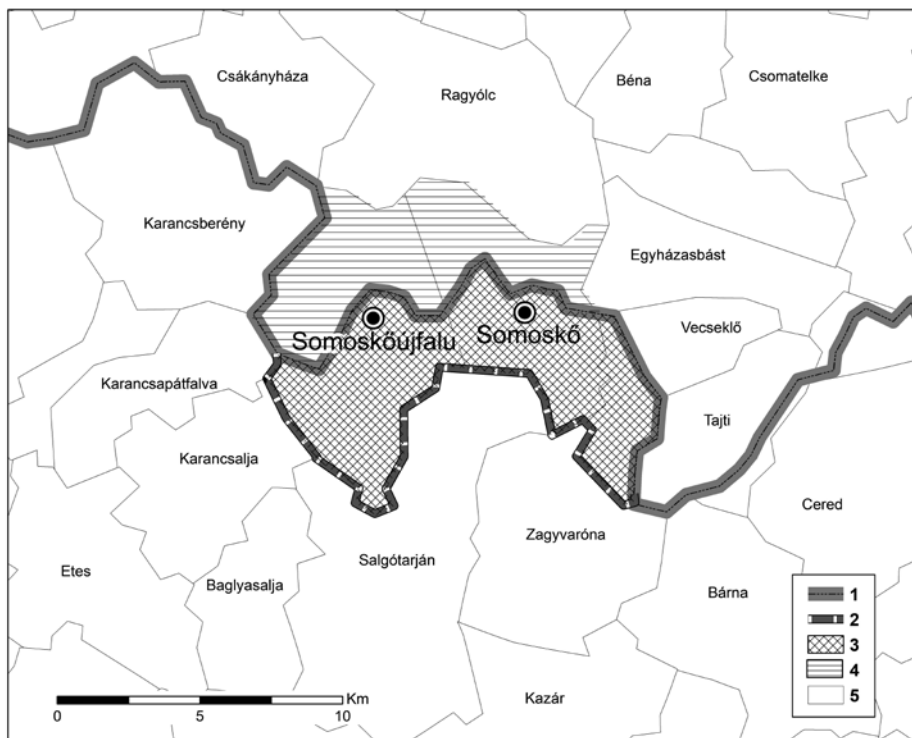
Az április 23-i ülés

A tanács egy újabb titkos ülésen napirendjére tűzte a salgótarjáni határkérdést. Az ülés rövid volt. A katonai albizottság jelentésének kiosztása után Mantoux (a Népszövetség politikai osztályának igazgatója) felolvasta a döntést. A tanács egy kompromisszumos javaslattal egy harmadik megoldást talált. Alapelvük az volt, olyan döntést kell hozni, amellyel mindkét fél egyformán elégedetlen.³²

30 MNL OL, K 478. 5204–1923.

31 Uo.

32 MNL OL, K 481. 1949/C-1923.

Jelmagyarázat: 1. Magyarország határa 1924 után; 2. A trianoni határ 1920–24 között; 3. A Magyarországhoz visszakerült települések magyarországi területe; 4.

A Csehszlovákiához került külterületek; 5. Településhatárok.

Forrás: Csüllög Gábor– Gulyás László – Suba János: *Térképek a trianoni békediktátum történetéhez*. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2020. 168.

A kiszivárgott hírek szerint a francia (Gout), az olasz (Gartassó) és a belga képviselők a magyar követelés elutasítása mellett döntöttek, és a csehszlovák érdekeket fokozottan figyelmébe ajánlották a Népszövetségnek. A magyar álláspontot Wood angol elnök, Da Gama előadó és Svédország képviselője, Unden támogatta. Hosszabb vita után Wood elnöknek sikerült a tanácsot rábírnia, hogy legalább olyan mértékű határkiigazítást ítéljen meg Magyarország javára, amely összeegyeztethető a katonai szakértők által megjelölt vonallal.

A magyar fél képviselője megköszönte Somoskőújfalu visszacsatolását. Azonban csalódottságának adott hangot, mivel a tanács nem a Somoskőújfalu egész vidékét csatolta vissza Magyarországhoz, noha a szóban forgó terület hovatarozása tulajdonképpen nem volt vitás, mert azt a határmegállapító bizottság egyhangúan – a cseh képviselő szavazatával együtt – Magyarországnak ítélte. A határmegállapító bizottság ide vonatkozó döntését a békeszerződés helyes értelmezésével indokolta, tehát a tanács döntésének ez a része szembe helyezkedett a békeszerződéssel. A cseh képviselő (Osudsky követ) csak annyit mondott: „Országom kötelezte magát, hogy a tanács döntését elfogadja, tehát tartózkodom minden megjegyzéstől.” Ezután felkelt, és ingerülten elhagyta az üléstermet.³³

Az 1923. április 23-i döntés

E döntés Magyarországnak juttatta Somoskőújfalu és Somoskő községeket, továbbá a salgótarjáni Kőszénbánya Rt. összes elszakított aknáját, telepét és a bányajogosítványok területét, valamint a Hofbauer Ervin tulajdonát képező bazaltbányát. Somoskőújfalu községgel együtt visszakerült Magyarországhoz a község vasútállomása, a községhez tartozó csaknem összes gazdabirtok, valamint a Krepuska család tulajdonát képező erdőbirtok nagy része. Magyarország engedélyezte Csehszlovákiának a somoskőújfalui állomás használatát.

Csehszlovákiának jutott az uralgó magaslatok láncja. Így nem került vissza a Krepuska család birtokának egy része, a Kocsis család tulajdonát képező Bigréti-pusztá, a somoskői gazdabirtokoknak egy része, sem a sátorosi állami kőbánya, sem pedig a Krepuska-féle bazaltbánya.³⁴ Csehszlovákia engedélyezte a Krepuska-féle kőbánya kitermelését, és a termékeknek Magyarországra való elszállítását. (Ez a határtól 9 km-re található macskalyuk-somoskői kőfejtő.)

Ez a döntés csak a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. érdekeit elégíthette ki. A társaság összes elszakított aknáját, telepét és bányajogosítványos területét visszakarta.

³³ Uo.

³⁴ MNL OL, K 481. 1924/C-1923.

Az ítélet azt a területet is megcsonkította, amelyet a HMB Magyarországnak javasolt juttatni. A Népszövetség katonai szakértői álláspontja szerint a sátorosi hegytömb által alkotott stratégiai vonalat a csehek nem aknázhathaták ki, ha elvesztenék a Somoskőtől északra emelkedő, domináló magaslatokat (jóllehet a csehek többször lemondtak róluk).

A döntés két feltételt tartalmazott:

A csehszlovák kormánynak azon jogát, hogy Somoskőújfalú állomást mint határ- és vámállomást használhatja, s e célra a magyar kormánynak minden könnyítést meg kell adnia.

A csehszlovák kormánynak azt a kötelezettségét, hogy a Somoskőtől északra fekvő kőbánya kitermelésére és a termékek Somoskőújfalú állomásra való szállítására minden szükséges és segítő intézkedést meg kell tennie.³⁵

Értelmezési akadályok

A határra vonatkozó népszövetségi döntést Salgótarján környékére nem tudták értelmezni. A HMB bizottság elnökének a határozattal kapcsolatban értelmeznie kellett a döntést. 1923. november 17-én a magyar és cseh biztosoknak írásban adott utasításokat a végrehajtást illetően. Az elnök szerint a Népszövetség 1923. április 23-án a következő határozatot hozta:

Magyarországnak meg kell adni a kőkitermelési jogot, s ehhez a kőbánya Somoskő község Csehszlovákiának ítélt részén található.

Csehszlovákiának meg kell adni a jogot, hogy a somoskőújfalui indóházat használhassa a határ és vám szolgálataira.

Meg kell adni Csehszlovákiának azt a jogot, hogy folytassa a határ- és vám-szolgáltatásokat, és hogy ehhez minden kívánt berendezést biztosíthasson.

Meg kell adni a somoskői kőbánya tulajdonosának a jogot, hogy úgy termelhesse, mint azelőtt, és hogy minden kívánt és szükséges berendezést használhasson a bazalt gazdaságos kitermelésére.³⁶

35 MNL OL, K 481. 1955/C-1923.

36 MNL OL, K 481. 434/C-1923.

A Nagykövetek Tanácsa többször utasította (1923. június 1-jén és 5-én, július 18-án és augusztus 2-án) a határmegállapító bizottságot a határ megállapítására, valamint az állomás és a kőbánya használatára irányuló két jegyzőkönyv megszerkesztésére.

A cseh kormány fellebbezésében a határvonal salgótarjáni szakaszának felülvizsgálatát kérte, mert a „Salgó VIII” nevű bányakoncessziót majdnem teljes egészében Magyarországnak ítélték. A Nagykövetek Tanácsa a fellebbezést elutasította, és a megállapított határt véglegesnek minősítette. A csehszlovák kormány újból fellebbezett a Népszövetség Tanácsánál azzal az érveléssel, hogy a megállapított határvonal nem felel meg teljesen a Népszövetség Tanácsa április 23-i döntésének. Ezt is elutasították.

A magyar–cseh tárgyalások első szakasza

Az utasítás előírta, hogy a két kormánynak tárgyalást kell folytatnia a közös határállomás és a kőbánya kitermelésének ügyében. Ezek 1923. október 29–30-án Pozsonyban, 1923. december 12-én Prágában folytak.³⁷

A határállomás kérdése

A területi viták kérdéséhez – hogy a tisztánlátást még jobban elkerüljék – bekapcsolták azokat a vasútállomásokat is, amelyeket a határ- és vámellenőrzésre jelöltek ki. 1922. november 22-én vasúti egyezmény született a magyar és cseh fél között, hogy a határon mindenütt közös vasúti határállomásokat fognak működtetni. Ezt azonban még nem ratifikálták, így ez az egyezmény Magyarországra nézve nem volt kötelező.³⁸

A magyar biztos azt az utasítást kapta, hogy a Salgótarján–Fülek vonalon ne engedje a közös határállomás kijelölését, a csehek a Népszövetség döntése szerint használják Somoskőújfalu, a magyarok pedig Salgótarján állomását. A csehek mindent elkövettek, hogy ezen a szakaszon is közös határállomás le-

37 MNL OL, K 481. 1955/C-1923.

38 MNL OL, K 478. 6583–1923.

gyen. Somoskőújfalu vasúttechnikai okokból erre nem volt alkalmas, politikai okokból szerették volna e célra kijelölni Salgótarjánt (mélyen bent a magyar területen). Az elvi kérdés az volt, hogy Somoskőújfalu közös vagy csak cseh-szlovák határ- és vámállomás lesz-e?

A bazaltbánya ügye

A tárgyalások célja a szakkérdések megbeszélése volt. A következő vitás kérdések merültek fel: a kőbánya kiterjedése, a munkások nemzetisége és a fizetés pénzneme, valamint a kőszállító berendezések száma és szervezése. A bazaltbánya ügyében a tárgyalást elnapolták.

A Nagykövetek Tanácsa 1924. január 9-i határozata

A Nagykövetek Tanácsa 1923. október 30-án utasította a határbizottság döntését. Ha nincs megegyezés a két állam közt, a határbizottság szerkessze meg az egyezménytervezeteket, és ezeket jóváhagyás céljából terjessze a Nagykövetek Tanácsa elé, amely 1924 januárjában határozatot hozott.

1. Addig, amíg a vasúti állomás használatára és a kőbánya kitermelésére vonatkozó jegyzőkönyvek érvénybe nem lépnek, a két kormány a Népszövetség döntése szerint neki ítélt területet nem foglalhatja el.
2. Egyhavi határidőt ad a két érdekelt kormánynak, hogy az említett jegyzőkönyvekben foglaltakról megegyezzenek.
3. Ha a kitűzött határidő alatt a két kormány megegyezésre nem jutna, a magyar–cseh határmegállapító bizottság köteles egy ideiglenes jegyzőkönyvet felvenni, amely addig marad érvényben, amíg a végleges jegyzőkönyvre vonatkozólag megegyezés nem születik.
4. A kérdéses területek átadása megtörténik, mielőtt az ideiglenes jegyzőkönyv életbe lép.³⁹

39 MNL OL, K 478 6939–1924.

A magyar fél álláspontja az volt, hogy a két kormány között a megegyezés nem támogatandó, mert a Nagykövetek Tanácsának döntése alapján a biztosok ideiglenes jegyzőkönyvvel rendezik az ügyet, s ez minden tekintetben megfelelné a magyar érdekeknek. Egyelőre tehát sem Fülel, sem Salgótarján nem lett határállomás.

A két kormány közötti tárgyalások második szakasza és eredménye

Az újabb tárgyalások 1924 januárjában kezdődtek meg Prágában, és február 9-én zárultak le. Megegyezés született a somoskőújfalui állomás, valamint a somoskői bazaltbánya kérdésében. Mindamellett a két kormány abban állapodott meg, hogy határbiztosaik útján javasolják a határbizottságnak a területátadás (a demarkációs vonal eltolása a 446. és 485. magassági pontok között) február 15-ei megkezdését.

1924. február 9-i megállapodással a magyar fél látszólag vereséget szenvedett, mind a somoskőújfalui vasútállomás, mind a somoskői bazaltbánya ügyében. A felvett jegyzőkönyvből kitűnik, hogy két éven belül a cseh kívánságoknak megfelelő épületeket kellett létesíteni Somoskőújfaluban.

A somoskői bazaltbánya ügyében ugyancsak a cseh kormány álláspontja érvényesült. Azt a területet, amelyet a Népszövetség döntése érintett, a bányatulajdonos köteles állampolgárságra tekintet nélkül a szomszédos falvak lakóit alkalmazni. (A legfontosabb kérdés a magyar fél számára az volt, hogy a cseh állampolgárokat – nemzetiségtől függetlenül – cseh valutával kell fizetni.)

Azonban a legfontosabb tény, hogy a határvonal kijelölése és átadása megtörtént ezen a szakaszon.⁴⁰ 1923. február 15-én 16.30-kor lezárultak a határviták.

40 MNL OL, K 478 2036/C-1924.

Befejezés

E terület 1938-ban a területi visszacsatolások után megváltozott, a helyi gazdasági élet felülírta a hajdani határvonalat. Később, az 1947. évi párizsi békeszerződés végrehajtásával – amellyel visszaálltak a trianoni határok – kerül újra reflektorfénybe, amikor a *redemarkációs* munkák során helyreállították, illetve újfent kijelölték a határt.⁴¹

41 A kérdéstről bővebben: Suba 2010b.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bacsa 2002.** Bacsa Gábor: Határviták Salgótarján térségében (Somoskő és Somoskőújfalu) 1921–1924. In: Pásztor Cecília (szerk.): *„Ahol a határ elválaszt „Trianon és következményei a Kárpát-medencében.* Nagy Iván Történeti Kör – Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat–Várpalota, 2002. 225–249.
- Suba 1996.** Suba János: Magyarország határának kitűzése és felmérése 1921–1925 között. (A határmegállapító bizottságok működése) 1996. Doktori disszertáció (kézirat. I–IV. k)
- Suba 1997.** Suba János: A magyar–csehszlovák határ helyszíni megállapítása és kitűzése 1921–1925 között. *Limes*10.(1997) 2. sz. 29–41.
- Suba 2001.** Suba János: A magyarországi határváltozások végrehajtói – A Határmegállapító Bizottságok a XX. században. In: Zeidler Miklós (szerk.): *Tanulmányok a XIX–XX. század történetéből.* ELTE, Budapest. 2001. 273–284.
- Suba 2002.** Suba János: Egy határmegállapító bizottság anatómiája: a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság szervezete 1921–1925. In: Pásztor Cecília (szerk.): *„Ahol a határ elválaszt „Trianon és következményei a Kárpát-medencében.* Nagy Iván Történeti Kör – Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat–Várpalota, 2002. 199–224.
- Suba 2003.** Suba János: A Duna, mint határfolyó. In: Frisnyák Sándor – Tóth József (szerk.): *A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza.* Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszék – PTE Földrajzi Intézet, Nyíregyháza–Pécs, 2003. 305–314.
- Suba 2004.** Suba János: Az államhatár fogalmának változásai a magyar földrajzi szakirodalomban. In: Reményi Péter (szerk.): *Az Integrálódó Európa politikai földrajza.* PTE TTK FI. Pécs, 2004. 125–129.
- Suba 2008a.** Suba János: Államhatárok – a földrajzi tér elválasztása. In: Szabó József – Demeter Gábor (szerk.): *Geographia generalis et specialis. Tanulmányok a Kádár László születésének 100. évfordulóján rendezett tudományos konferenciára.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2008. 381–386.
- Suba 2008b.** Suba János: A határkijelölés humán faktorai a XIX–XX. században – A Határmegállapító Bizottságok. *Rendvédelem-történeti füzetek*, 14. (2008) 17. sz. 2010. 84–96.

- Suba 2009.** Suba János: Trianoni határ megállapítása és kitűzése Zemplénben 1921–25. In: Dr. Gál András – Dr. Hanusz Árpád (szerk.): *Tiszteletkötet Dr. Frisnyák Sándor professzor 75. születésnapjára*. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet és a Szerencsi Bocskai István Gimnázium, Nyíregyháza–Szerencs, 2009. 329–340.
- Suba 2010a.** Suba János: A trianoni csehszlovák határmegállapítás egyik mozzanata: a politikai határbejárás. *Közép-Európai Közlemények*. 3. (2010) 3. sz. 80–89.
- Suba2010b.** Suba János: A trianoni északi határszakasz redemarkálása az 1947. évi békeszerződés szerint. *Közép-Európai Közlemények*. 3. (2010) 4. sz. 98–108.
- Suba 2014.** Suba János A nemzetiségi kérdés és a határmegállapítás a trianoni határ északi szakaszának kijelölésénél 1921–1922 között. In: Végh Andor (szerk.): *A kisebbségek geopolitikája*. PTE TTK FI. Pécs, 2014. 79–87.

TÓTH IMRE

A LEGHŰSÉGESEBB VÁROS. SOPRON ÉS A CIVITAS FIDELISSIMA-GONDOLAT A RÖVID XX. SZÁZADBAN

Bevezetés

Nem ritka a XX. századi Magyarországon, hogy személyek, közösségek, akár egész települések, városok egymástól gyökeresen eltérő politikai és erkölcsi megítélés alá estek, és a róluk formált kép az időben is diametrálisan átalakult. Utóbbiak közé lehet sorolni az 1921. évi népszavazás utáni Sopront is. A várossal alkotott elképzelések, az ország és a hatalom Sopron-képe, valamint a helyiek önmeghatározása történeti koronként (néha azokon belül is) változott, mi több: időnként egymás mellett, egymással párhuzamosan létező Sopron-képekről is beszélhetünk. Ezek nem ritkán mutattak szinkroneltéréseket, esetenként ellentétesek is voltak egymással, volt azonban, amikor összhang jellemezte őket. Ilyen időpillanatnak tekinthetjük az 1921 decemberét követő hónapokat, az 1930-as évek végét, valamint az ezredforduló idejét. Mint látni fogjuk, ezekben az időszakokban hasonlított egymásra leginkább a helyiek „önarcképe” és az országot irányító elitek Sopronról kialakított imázsa.

Az azonosulásoknak és eltéréseknek azért van nagy jelentősége, mert alapvetően ezek jelölték ki a mindenkori hatalom és a város között kanyargó utat. Az éppen aktuális Sopron-képek mindemellett az elmúlt század makro- és mikrohistoriai szakaszainak legfőbb jellemzőit is magukba sűrítették, ezáltal várostörténeti összefoglalóként is alapul szolgálhatnak. Ezek miatt

érdemes a kronológia sorrendjében áttekinteni őket.¹ Figyelembe véve tehát a város modernkori státuszmódosulásait, a következő korszak-képeket rekonstruálhatjuk:

- 1921 után Sopron, mint Trianon alternatívája, a revízió első sikerének színtere az országos politikában;
- a húszas évek második felétől lankadatlan hűség-eszmény a helyi társadalomban, kitérő reakciók a hatalom részéről;
- a harmincas évek közepétől a „fenyegettség” imázsa;
- a második világháború után Sopron, a kispolgár és a reakció otthona; a represszió évei;
- 1960–70-es évektől a „Díszkapu a Vasfüggönyön”², azaz a kirakatszocializmus korszaka;
- a rendszerváltást követően az „újrafelfedezett *civitas fidelissima*” eszménye.

A népszavazás hatása a város megítélésére

Az 1921-es soproni népszavazás eredménye azonos eszmei alapállásba hozta a hatalmat, a helyi politikát és társadalmat, sőt az országos közvéleményt is Sopron megítélését illetően. Az természetes, hogy a siker részesei és fő alakítói elégedettséggel gondoltak a decemberi napokra és – a hamar jelentkező nehézségek ellenére is – optimizmussal tekintettek a jövő elé. A kormányzat az első – és sokáig egyetlen – külpolitikai sikerét ünnepelhette Nyugat-Magyarországon. Az első bécsi döntésig a soproni *plebiscitum* volt a revízió egyetlen (pontosabban legmérhetőbb és leglátványosabb) sikertörténete. A szavazás utáni általános lelkesültség legfőbb manifesztuma az 1922: XIX. tc. volt, amely lehetővé tette, hogy a város kiegészítse barokk címerét a *Civitas Fidelissima* felirattal.

1 Követve és kissé módosítva a köztörténetben általánosan elterjedt „rövid XX. század” terminológiáját, az időszámítást a várostörténetben cezúrának tekinthető soproni népszavazás pillanatától kezdjük.

2 A Frankfurter Zeitung megállapítása Sopronról. Közli: Hárs 1994, 19.

A hatalom és a város érdekeit ez idő tájt – bizonyos határokon belül – viszonyosság jellemezte, hiszen a kormányzat Sopront tudta példaként állítani, amikor a nemzethez való csatlakozás, illetve tartozás előnyeiről érvelt. A nemzet testéből 1918–19-ben kiszakított nemzetiségekkel szemben Sopron az idegen ajkú lakosság államhűségét, patriotizmusát szimbolizálta. Fontos volt ez az integrális revízió talaján álló csoportoknak, de különösen fontos lehetett a 20-as évek első felének elszigeteltségre ítélt magyar külpolitikája számára is, amely a kényszerű beilleszkedési politika közepette, a sérelmi alapú revízió helyett a pozitív propagandára helyezte a hangsúlyt. Erre jó lehetőséget kínált a soproni példa. A népszavazás sikere tálcán hozta az érveket az elhibázott trianoni döntéssel szemben, időről időre újabb impulzussal táplálva a békefelülvizsgálat propagálását. Sopron példa volt a békekötés igazságtalanságára, és a nemzethez tartozás igényére. Az érdekeket tehát — bizonyos határokon belül — a viszonyosság jellemezte.

A tételt a politika és a „civil” élet számos szereplője is megfogalmazta. „[...] Sopron népe elől járhatott abban, hogy elégtételt adjon a világszerte megrágalmazott Hungáriának; megcáfolhatta azt a hazugságot, hogy itt nem mindenki egyformán jogosított, édes gyermeke a hazának” – hangzott el a városi tanács 1922. január 2-i díszközgyűlésén.³ Ennél célratörőbben fogalmazott a *Virradat* 1922. április 2-i számában, amikor arról írt, hogy ha a soproni népszavazás képes volt részt ütni a trianoni diktátumon, akkor ezt más ponton is meg lehetne kísérelni.⁴ A szavazás egyéves évfordulóján pedig Horthy Miklós igazolta személyes jelenlétével az esemény jelentőségét. Ő óvatosabban, de lényegét tekintve ugyanezt fogalmazta meg: „[...] a haza nem fogja sohasem elfelejteni Sopron városának és környékének azt a nagy szolgálatot, melyet az ország ügyének nehéz időkből tett. A múlt évi népszavazás eredményének nemcsak az a jelentősége, hogy az ezeréves Magyarország területének egy drága részét mentette meg, hanem ezen messze túlmenő erkölcsi értéke is van. A Sopronban és környékén tartott népszavazás volt az első eset, ahol a trianoni szerződés betűivel szemben győzött az igazság ereje. Az elszakításra ítélt részek közül ez volt az

3 MNL GyMSML SL SVLt Tanácsi jegyzőkönyvek, 1922. január 2.

4 *Virradat*, 1922. április 2.

első hely, ahol a lakosságnak módjában állott szabadon kinyilatkoztatni, hogy megmaradni kíván-e a magyar haza kebelében. És Sopron példája megmutatta az egész világnak az ezeréves magyar állam vonzó, összetartó erejét.”⁵

Az egymáshoz nagyjából hasonló eszmefuttatások politikai summázata gróf Bethlen István 1922. december 7-i parlamenti beszédében hangzott el. A miniszterelnök érvelése szerint alapjaiban volt hibás a párizsi döntéshozók szemlélete. Nem mindenki akart ugyanis más államhoz csatlakozni, és eltávolodni hazájától, csak azért, mert nem volt magyar. A soproni népszavazásnak azért van nagy jelentősége – hangoztatta Bethlen –, mert bebizonyította, hogy a feltevés, melyből a trianoni szerződés kiindult, hamis és valótlan. „A soproni népszavazással megdőlt a trianoni szerződésnek minden morális alapja és az a feltevés sem vált valóra, melyre a trianoni szerződést alapították” – tette hozzá a kormányfő. Mindezt megerősítendő igyekezett kidomborítani azokat a nehézségeket, amelyek ellenében sikerült diadalt aratni. A népszavazás annak ellenére vezetett magyar sikerre, hogy a nyugat- magyarországi területeket évszázados gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok fűzték Ausztriához. „Nem szabad elfeledkezni arról a vonzóerőről sem – figyelmeztetett –, melyet a 70 milliós német nemzet gyakorolt erre a nemzetiségi területre. Hasonló körülményekkel más területek esetében nem kellett volna számolni. Ha a magyar hazafiság gondolata ilyen kedvezőtlen feltételek dacára is meggyőző eredményt könyvelhetett el, máshol sokkal kedvezőbb kimenetelű lehetett volna, ha a győztesek alkalmat adnak népszavazások lebonyolítására.”⁶

A kormányzat kül- és belpolitikai gondolkodásától⁷ bizonyos távolságot mutatott, hogy a helyi politikai osztály kommunikációjában a más nyelvet beszélő társadalom tagjai a „gyanúsak” kategóriájába kerültek. Azokról volt szó, akik 1921 decemberében Ausztriára szavaztak. Ők lettek a „hűtlenek”, akiket – néhány egyedi esetet kivéve – a szavazás titkossága miatt elvileg nem lehetett

5 Idézi: Hiller 1989, 291.

6 Gróf Bethlen István beszéde a soproni népszavazás emlékének törvénybeiktatásáról szóló törvényjavaslat vitája során, a Nemzetgyűlés 67. ülésén, 1922. december 7-én. NN 1923, 210.

7 Amely Németország és Magyarország egymásrataltsága miatt a kisebbségi politika területén közös fellépést tartott kívánatosnak.

a „hűségesektől” elválasztani. A diszkriminatív közbeszéd és a hozzá kapcsolódó cselekvések ezért a helyi német társadalomhoz tartozó polgárok összességét érintették hátrányosan. Ezen a ponton már észlelhetővé váltak a helyi és a kormányzati hatalom nézőponti eltérései.

A másik különbözőség hosszabb távon mutatkozott meg. A várospolitikai folyamatosan igyekezett a szavazás erkölcsi sikerét kézzelfogható eredményekre is átváltani. Jóllehet nem az elvárt mértékben, de a kormányzat megpróbált eleget tenni a kívánságoknak. A kérések iránti fogadókészség megvolt benne, de Budapest azzal is tisztában volt, hogy a soproni példában rejelő – fentebb említett – lehetőségek érdekében áldozatokat, elsősorban anyagi áldozatokat is kell hozni. Az 1927 után aktívabb korszakába lépett, kedvezőbb nemzetközi környezetbe került magyar külpolitika azonban már egyre kevésbé igényelte „Sopron” erkölcsi támogatását. A kormányzati oldal motiváltságát az jelzi, hogy a támogatások legdinamikusabban a szavazástól az 1920-as évek közepéig érkeztek, annak ellenére, hogy az 1922. évi választásokon az Egységes Párt súlyos vereséget szenvedett annak ellenére is, hogy az 1922. évi választásokon az Egységes Párt súlyos vereséget szenvedett, és a soproni mandátumot a kormány belügyminisztere, gróf Klebelsberg Kuno nem tudta megszerezni. A bukást még csúfosabbá tette, hogy a nemzetgyűlésbe az MSZDP jelöltje, Hebelt Ede került be. Amikor tehát a kormány Sopront különféle előnyökben részesítette, ezt abban a tudatban kellett tennie, hogy ezzel egy „szocialista várost” támogat. Hebelt látványos győzelme kormányzati köröknek különösen rosszul esett, és látható dilemmát okozott a városhoz fűződő viszonyukat illetően. Kozma Miklós, az MTI elnöke a kampányt szervező Gömbös Gyulához írt levelében utalt is rá, hogy a szocialisták győzelme „erkölcsileg elcsúfítaná” a népszavazás eredményét.⁸ Az ominózus választási eredmény azonban nem pusztán erkölcsileg, hanem nemzeti szempontból is veszélyes tanulságokat hordozott. Voltak ugyanis olyanok (elsősorban külföldön), akik a nemzetgyűlési választás eredményét összefüggésbe hozták a népszavazás eredményével és torz, de magyar szempontból kétségkívül kínos eredményre jutottak. Ennek Thurner

8 Iratok 1956, 290.

Mihály soproni polgármester egyik átgondolatlan megjegyzése adott nyomatékot, amely szerint Hebeltre ugyanazok szavaztak, akik annak idején Ausztriára. Osztrák elemzők természetesen azonnal rávetették magukat Thurner kijelentésére és igyekeztek érvként felhasználni a népszavazási csalás teóriája mellett.⁹ Mindent összevetve tehát a választási fiasco több mint kínos volt Budapest számára és mindenképp befolyásolta a város későbbi megítélését.

A hatalom retorikai megnyilvánulásai a választás eredményétől függetlenül (vagy tán épp amiatt) ezt követően is túlárado együttérzésről tettek tanúbizonyságot, de a valóságban a források az idő haladtával szép lassan elapadóban voltak. Az 1921 utáni nagy felbuzdulást követően néhány évvel az ígéretek is elfogytak. Sopron nem részesült a hőn áhított megkülönböztetett bánásmódban,¹⁰ és az éljenzések elhalkulása után kiderült: konkrétumok terén vajmi kevésre számíthat. Bár felkarolása érdekében több eredmény született (mint szó volt róla, leginkább a húszas évek közepéig) a nagyratörő tervek és választási ígéretek jó része papíron maradt.¹¹ Ettől kezdve váltak egyre tapinthatóbbá a két fél, vagyis a hatalom és a helyi politika kommunikációjában mutatkozó eltérések. A városvezetés várakozásai szónoki szinten továbbra is kaptak megerősítést. Természetesen kedvező fogadtatásra talált a helyiek körében, hogy a hűségkapu avatásán megjelent Bethlen István miniszterelnök 1928 októberében kijelentette: a kormányzat kész segítségére sietni a gazdaságilag szorult helyzetben lévő városnak. „A magyar nemzetnek Sopronnal szemben becsületbeli adósságai vannak” – mondta Bethlen, akinek a szavai mintha csak a soproni városvezetés szólamait visszhangozták volna. Ezek a nemzethez tartozás hangoztatása mellett sűrűn emlegették a nemzet háláját, és az ezért járó különféle ellenszolgáltatások igényét is igyekeztek kifejezése juttatni. Bár a törvényhatóság egymást követő beadványai a legkülönbözőbb kérésekkel ostromolták a kormányt,

9 Hans Cnobloch budapesti osztrák követ jelentése a soproni választásokról. ÖStA AdR NPA Kt. 17. 140/pol. 1922. június 8.

10 A polgármester hiába érvelt például a városi tisztviselők és alkalmazottak szolgálati idő kedvezménye érdekében. Az illetékes minisztériumok kedvezőtlenül fogadták a népszavazás sikerét honoráló javaslatot, és csak eseti lehetőséget biztosítottak a kedvezményes nyugdíjra. GyMSML SL SVLt Thurner Mihály polgármester iratai 5. d.

11 Köszönhetően a fentebb említett választási eredménynek is.

a feliratokban már-már eposzi kellékké csontosodott civitas fidelissima jelző egyre kevésbé gyakorolt hatást a minisztériumok apparátusára. A talpon maradás biztosítására a költségvetés nem biztosított külön, célzott forrásokat, és tudomásul kellett venni, hogy a külső támogatások helyett Sopronnak elsősorban saját erejére kell támaszkodnia. A tanulságot szerencsésen vonták le a város vezetői. A dualizmus alatt még jelentős erővel bíró kereskedőváros beszűkült gazdasági terének újrakonstituálása érdekében nagyon tudatos várospolitikát folytattak. A tervszerű politika új funkciókkal gazdagította Sopron regionális és országos gazdasági szerepét.

A kormányzat közömbössége a húszas évek közepére közjogi értelemben is válósággá vált. Összefüggött az 1922-es választások eredményével is, hogy az 1925-ös választójogi reform Soprontól megvonta a titkos szavazás jogát. Három ún. egymandátumos törvényhatósági várost (Székesfehérvárt, Baját és Sopront) fosztottak meg a titkos szavazás lehetőségétől. Arányos képviseleti rendszer szerint lajstromos, titkos választásokat csupán az egynél több választókerület alkotó, vagyis kettő vagy több képviselőt választó városokban tartottak. Sopron a nyílt választással elesett egy nyugati polgári demokráciákhoz fűződő jogtól, de ennél is keserűbb érzés volt, hogy a törvény a „legelőkelőbb” városok sorából kiemelte és az alacsonyabb rangú települések szintjére degradálta a leghűségesebb várost. A helyi társadalom önérzetében megsértve, a kormányígéretekben újra csalatkozva vette tudomásul, és a *civitas fidelissima* megcsúfolásaként fogta föl az újabb döntést.

A legnagyobb csalódást talán mégis a város regionális szerepének visszaszerzéséről szőtt álmok szertefoszlása jelentette. Sopron bajaira a végső orvoság a békeszerződés revíziója, az egykori Sopron vármegye területének visszaszerzése, azaz a nyugati irányú revízió lett volna. Erre azonban Budapest nem sok hajlandóságot mutatott. A magyar kormányzati szervek félreérthetetlenül jelezték a helyi hatóságoknak és politikusoknak, hogy a területi polémiákat tisztán diplomáciai ügynek tekintik, és azokat csakis a mindenkori államközi kapcsolatoknak alárendelve hajlandók kezelni. A miniszterelnökség óva intett a kérdés felbolygatásától, amely a Németország és Ausztria felé szövődő baráti szálak szakítószilárdságát komolyan próbára tette volna. A burgenlandi kérdés nemcsak, hogy nem illeszkedett bele a revíziós komplexum akkori fogalmába,

másodrendű kérdést sem jelentve a hazai kormánykörök számára, hanem éppenséggel ellentétes volt a magyar külpolitika aktuális és hosszabbtávú céljaival egyaránt. Az elcsatolt nyugati területek érdekében kifejtett agitáció nem csupán az osztrák–magyar, illetve német–magyar viszony elmérgesedését eredményezte volna, hanem jelentősen akadályozta volna a magyarországi német népiséggel kapcsolatos kérdések kezelését is, olyan körülmények között, amikor a „*Volkstum*” ügyében a konfrontációt mindkét fél igyekezett elkerülni. A magyar külpolitikának e mellett még egy következménnyel is számolnia kellett. Idehaza jól tudták, hogy a térség visszaszerzése érdekében kifejtett erőfeszítések szinte minden etnikai alapot nélkülöznének. Ez pedig nemcsak a magyar fél Burgenlandra vonatkozó jogigényét kérdőjelezte meg, hanem kényesen érintette a többi elszakított terület iránti revíziós szándékok érvrendszerét is. A kormányzat joggal tartott attól, hogy ha az osztrák- és németellenes hangulatkeltést támogatja, olyan érzéseket táplál a kívülállókban, amelyek megkérdőjeleznék a teljes magyar revíziós gondolat igazságát. Amellett, hogy a távolabbi szemlélők, vagyis a Nyugat hatalmainak esetleges rosszallását kivívnák, fegyvert adnának a környező országok politikusainak kezébe is, akik mindent megtettek, hogy a magyar külpolitikát lejárássák. Mindezekre való tekintettel le kívánták venni a burgenlandi kérdést a napirendről.¹²

Mindez nem akadályozta meg a kormányt abban, hogy ha szükség volt rá, megpendítse a helyiek előtt a békés revízió lehetőségét Burgenland ügyében is. Bethlen fentebb idézett soproni (és nagycenki) – mint utóbb kiderült – rögtönzött beszédében tett kísérletet arra, hogy a kormány által ígért és a húszas évek második felétől egyre lassabban csordogáló különleges támogatásokról elterelje a figyelmet. Jó rezonanciája volt ennek ott, ahol Sopron régi térségi szerepének visszaszerzéséről álmodtak, mégpedig a kínálózó lehetőségeket jobban megragadó kormányzati külpolitika révén. Ha erős túlzással is, de alapvetően helyesen fogalmazta meg ezt a *Der Freie Burgenländer* című lap is, amikor a következőket írta: „Sopron teljesen ebek harmincadjára jutott [...] A városban nem segítettek. Valamit azonban hoznia kellett a miniszterelnöknek is, s ő az üres

12 MNL OL K 28 Miniszterelnökségi Levéltár (ME) – 1934 – L – 16197. 269.

gyomrú és rongyos nadrágú soproniaknak egy szép patrióta beszédet hozott.”¹³ A beszédet követő (főleg ellenzéki) osztrák felzúdulás nyomán és német kormány érdeklődésére a magyar külügyek irányítója, Walko Lajos nem győzött sajnálkozni amiatt, hogy Bethlen eltért az előre rögzített tematikától. Walko igyekezett megnyugtatni a diplomáciai partnereit, hogy mértékadó körökben nem akad senki, aki abban reménykedne, hogy Burgenland bármikor is vissza kerül Magyarországhoz.¹⁴ Ez nagyjából meg is felelt a valóságnak.

A veszély évei

A harmincas évek vége felé mindazonáltal épp a külpolitikai események közelítették egymáshoz a soproniak és a kormány álláspontját. A XIX. századtól kezdve szinte folyamatosan felbukkantak nagynémet eszmék, melyek egy része területegyesítő gondolatokat tartalmazott. Sopron és környéke mindvégig központi szerepet töltött be ezekben a pángermán kombinációkban. A harmincas években a hitleri geopolitika következményeként felerősödött a német *Ostraum*-politikuskok és agitátoraik hangja. A kor több publicistája megpróbálta a közvélemény figyelmét felhívni közeledő a veszélyre. A német agitáció legfőbb érve az volt, hogy Magyarország revíziós igénye Burgenlandra tarthatatlan, ellenkezőleg: Németországnak lehet területi követelése Magyarországgal szemben, mert az a népszavazás csalásával elvette Burgenland fővárosát, Sopront.¹⁵ (A náci állam- és pártapparátus sokszor egymásnak is ellentmondó szervezetein, illetve azok szándékain nehéz volt kiigazodni. A német külügyminisztérium mindenesetre igyekezett fékezni a pángermán szervezetek agitációs tevékenységét, mert az veszélyeztette a német aktuálpolitikai érdekeket. A soproni közvéleményhez ezek a berlini törekvések vagy nem jutottak el, vagy – érthetően – nem nyugtatták meg őket.)

13 Idézi: Haslinger 1996, 111.

14 A berlini külügyi államtitkár bizalmas utasítása a bécsi német követnek, 1928. október 29. PA AA R-73415

15 Tóth 2020, 362–364.

A feszültség az *Anschluss* idején érte el a tetőpontját. Feltűnt ugyanis, hogy a német kormány, illetve a kancellár külön kérés nélkül is elismerte a jugoszláv és svájci határok sérthetetlenségét, az olasz–német Brenner-határt pedig már március 11-én garantálta Mussolininek. A leendő szomszédállamok közül csupán Csehszlovákia és Magyarország nem kapott megnyugtató garanciát határaitra. A világ politikára figyelő része erősen gyanította, hogy Hitler következő lépése a cseh állam, illetve a Szudéta-vidék annexiója lesz. Nem volt mit csodálkozni azon, hogy a csehszlovák kormánynak magának kellett kieszközölnie a németek megnyugtatónak csak nehezen nevezhető biztosítékát, a határokat illetően. A német–magyar határ elismertetésére azonban a csehekhez hasonlóan a magyar kormánynak is külön lépéseket kellett tennie. Március 14. után Sztójay Döme berlini követ hozta szóba a garancia kérdését. Otto von Erdmannsdorff budapesti német követ erre hivatkozva közölte Kánya Kálmán külügyminiszterrel, hogy a magyar–német határt magától értetődőnek ismerik el. Előbbi nem kis megütközésre azonban hozzátette: a birodalmi kormány kéri, hogy a biztosítékot ne hozzák a nyilvánosság tudomására. Miután Kánya ragaszkodott hozzá, hogy a német deklarációt a közvélemény elé tárják, március 22-én Karl Werkmeister német ügyvivő megismételte, hogy a birodalmi kormány elismeri Magyarország határainak sérthetetlenségét, amit Kánya már másnap a parlament külügyi bizottságában ismertetett.¹⁶ A határok kérdését Berlin ezzel a maga részéről elintézettnek tekintette, Ernst Weizsäcker államtitkár egy hónappal később, április 13-án, a követ útján mégis nyomatékosította magyar partnerei számára, hogy Hitler a határt véglegesnek tekinti. Az Erdmannsdorffnak küldött utasítás világosan tartalmazta, hogy nincsenek Magyarországnak nemzetiségi alapon visszaadandó területek, mivel „bizonyos magyar helységek exklávéként ékelődnek be” a birodalomba, és nem közvetlenül a határ mellett fekszenek. Weizsäcker azt ajánlotta, hogy mindazok, akik nagylelkű gesztust várnak Németországtól, győgyuljanak ki téveszméikből, mert ezek még vita tárgyát sem képezhetik. Mindehhez pedig érvként utalt az 1921-es népszavazás vitatható eredményére, továbbá arra, hogy a Fertő-tótól délnyugatra eső része-

16 Juhász 1988, 134. vö.: Wilhelmstrasse 1968, 118–119. sz. dok. 263–265.

ken szintiszta német települések vannak. „Bárhogy is legyen a dolog, ha összeházasolnánk a burgenlandi magyar vérségű lakosságot és a határon túli német vérségűeket, ez nagy mértékben Magyarország kárára ütne ki” – jegyezte meg az államtitkár.¹⁷

A veszélyt észlelő helyi társadalom, amennyire csak lehetett, megpróbálta biztosítani magát, és az Anschlusst követően megnyerni magának a kormányzati politika valamely fontos exponensét, pontosabban annak támogatását. Erre 1939-ben adódott komolyabb lehetőség, amikor az országgyűlési képviselőválasztások alkalmával gróf Csáky Istvánt, az ország külügyminiszterét nyerték meg a város képviselőjelöltjének. Csáky személyére elsősorban a város „érintetlenségének garanciájaként” tekintettek itteni hívei.¹⁸ A magyar külpolitika ezúttal fogadókésznek mutatkozott a soproni megkeresésekkel kapcsolatban. Csáky igyekezett is hivatalos nyilatkozatra bírni a német vezetést azzal kapcsolatban, hogy az új közös határt sérthetetlennek tekintik. 1939. január 16-i berlini látogatása alkalmával pedig felvetette a Sopron-, Moson- és Vas vármegyék területén zajló német propaganda ügyét, amely – csakúgy, mint a hazai német nyelvű sajtó és rádió agitációja – megfogalmazása szerint: „nem szolgálta a jó német–magyar baráti viszonyt”.¹⁹

A második világháború kirobbanásával a várost érintő közvetlen veszély elmúlt, hiszen más kérdések kerültek a német politika látóterébe. Bár az Auswärtiges Amt²⁰ irattárában ott pihentek a térség bekebelezését elemző elaborátumok, erről természetesen mit sem tudtak Magyarországon. A figyelem elterelődött a térségről. Csáky 1941-ben bekövetkezett halálával pedig a közvetlen személyes kapocs is megszűnt a város és a külügyi kormányzat között.²¹

17 Wilhelmstrasse 1968, 119. sz. dok. 265.

18 *Soproni Hírlap*, 1939. május 20.

19 MNL OL K 28 ME Minisztertanácsi és kormányzótanácsi jegyzőkönyvek. 1939. január 10. és 14.

20 A német külügyminisztérium

21 A kormánnyal való kapcsolatot továbbra is biztosította a Csáky helyére megválasztott új képviselő, Varga József, aki a kereskedelem- és közlekedésügyi tárcát birtokolta a kabinetben.

Sopron és a Sopron-kép a második világháború után

Az 1945 utáni időkre utalva szokás azt mondani, hogy Sopront elhanyagolták, nem törődtek vele. Ezt némileg pontosítanunk kell annyiban, hogy az érdeklődés hiánya helyett a valóságban nagyon is élénk figyelem kísérte a várost, igaz, hogy ez a mindennapokban semmiféle jótékony hatással sem járt és a gyakorlatban jobb esetben is mellőzésnek tűnt.

Kétségtelen, hogy a város recepciója az új rendszerben problematikusabbá vált. Az érdekérvényesítésben a helyi politika korábbi érvei is hatástalanokká, sőt egyenesen hátrányosakká váltak. A két háború korának ismert tételmondatai (népszavazási helytállás, nemzethűség) nacionalista kisugárzásuk miatt érvényüket veszítették. A népszavazás megünneplését külpolitikai okokra hivatkozva már 1946-ban ad acta tették. A kormányzat indoklása szerint a párizsi béketárgyalásokon nem kívánt hatást váltott volna ki egy Sopronból kiinduló és esetleg az egész Dunántúlra kiterjedő „reakciós és revíziós” megmozdulás.²² Az 1945 utáni pártzsargonban a „reakció” diabolikus jelzője kezdett Sopron névéhez tapadni.²³ Ennek és a geopolitikai helyzet csapdájának köszönhető, hogy a várost az ötvenes évek végéig parkolópályára állították, a fejlesztések során mellőzték, miközben azonban vigyázó szemeket rajta tartották.

A Sopronnal szemben hozott adminisztratív intézkedéseknek voltak racionális és kevésbé észszerű, de a rendszer belső logikájából könnyen magyarázható indokai egyaránt. Az utóbbiak közé tartozott, hogy a város társadalmi, szociológiai összetétele nem illeszkedett a rendszer programideológiájába. Kispolgári társadalmi bázisa negatív, az osztályellenséggel szinonim, de legalábbis megbízhatatlan kategóriának számított. Az új kontextusban nem ha-

22 Idézi: Szita 1987, 150.

23 A Sopronnal szemben táplált előítéletet tanácstestületi ülésein többször felpanaszolták a város vezetői. Lásd: MNL GyMSML SL SVLT XXIII. 501. 2. Tanácsi jegyzőkönyvek 1951. február 14., 1954. április 25.

tottak jól a kulturális hagyományok és az egykori iskolavárosi rang emelegetése sem, helyette sokkal értékesebb szóösszetétellel vált a „munkásváros” kifejezés, amelyet Sopronra csak nagyon korlátozott mértékben lehetett alkalmazni. Még az ötvenes évek végén is vádasként érték a helyi vezetést amiatt, hogy a kultúrát aránytalan mértékben támogatja, ami a hatalom szemében szintén kispolgári beállítottságúvá tette a várost. E probléma egyik velejárójaként felmerült, sőt hosszú ideig tartotta magát az egyetem áttelepítésének gondolata is. Az átköltöttes kapcsán szintén tetten érhető a kispolgárság-munkásosztály fogalmi ellentétpárjának használata. A Bányászati Minisztérium a város vezetése előtt félreérthetetlenül utalt arra, hogy ha Miskolcon a munkásokat megmozgatják az egyetem érdekében, nekik minden bizonnyal nagyobb súlyuk lesz, mint az ittenieknek.²⁴ A költözés mellett ugyanakkor súlyosan esett a latba az intézmény előző rendszerben betöltött szerepe, a hallgatók és a professzorok által tanúsított hazafias magatartás is.

Az országsszerte meghirdetett éberségi kampányok Sopronban sokszorta dinamikusabban törtek elő. Az egyházak hagyományosan fontos szerepe, a forradalmi hagyományok hiánya ugyancsak nem segítette a politikai rendszer szervesülését. Rontotta a város megítélését, hogy az 1945-ös választásokon – több más nyugat-magyarországi választókerülethez hasonlóan – a kommunista párt legfőbb ellenfelének számító Független Kisgazdapárt magasan az országos átlag feletti eredményt ért el, s a megyéből hat kisgazda képviselő jutott be a nemzetgyűlésbe. A koalíció időszakában ráadásul kisgazda főispánok álltak a megye élén. Közülük Hám Tibor 1947-ben fő vádlottként szerepelt a köztársaságellenes összeesküvés néven elhíresült bűnperben, amelynek célja a kisgazdapárt szétfűzése volt. Nem a város iránti figyelem csökkenésére utal, hogy az 1947-es választásokon Rajk Lászlóra, az akkor még erőskezű belügyminiszterre bízták a Sopron megyei mandátumot.

Az internacionalista és alapvetően osztálystruktúrákban gondolkodó kommunista világnézet számára problematikus volt Sopron nemzetiségi összetétele, a német kultúra, amelyet nem sikerült gyökeresen kiirtani. A kitelepítés után

24 Uo. 1954. február 19.

is tartotta magát a probléma olyannyira, hogy a nemzetiségi kérdés megoldását kvázi feltételül szabták 1954-ben a nagyobb önállóság megadásának.²⁵

A nyugati határszél városai, Sopron (mellette Kőszeg, Szombathely és Győr) polgárosodottságának foka miatt az „öröklött” ellenségek száma is meglehetősen nagy volt. Földrajzi helyzeténél fogva a térség „készen” kapta az új rendszert, amely még annyira sem szervesült, és annyi spontaneitást sem tudott felmutatni, mint az ország más, keletebbre eső területein. A határövezetben különösen ügyeltek arra, hogy a „régii” tisztségviselők leváltása következetesen megvalósuljon. A hidegháborús hisztéria országos hullámverései, köztük a Rajk-per (1949), a „klerikális reakció” és a „kulákság” ellen indított, és az 1949–1950-ben az egész országot elárasztó kampányok nemcsak elérték a környéket, de az ellenségtől elválasztó zónában különös jelentőséggel érvényesültek. A földrajzi helyzet nagyon alkalmas volt a külső és belső ellenségkép összemosására is. Ennek elterjedtségét és politikai közbeszédbe való beépülését számtalan idézet aláhúzza. Egy példa ezek közül – nem a rendszer főideológusai közé számító – Kiss Árpád választási beszéde. Az akkor könnyűipari miniszter ebben – „nagy kedvet csinálva” a megválasztásához – azt dörögte, hogy „[...] Sopron határszéli város, a belső és külső ellenség itt fokozza aknamunkáját Nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy Sopron utolsó tanyája volt Szálasinak, ide menekültek a Horthy és Szálasi főkolomposok [...]”²⁶

Mindezek ismeretében is a legfonotsabb, hogy a város megítélését alapvetően a határmentiségből eredő helyzete határozta meg. Annak ellenére, hogy a szomszédos Ausztria egy része a szovjet enkláve részévé vált (még a szomszédos Burgenlandnak sem volt egyetlen olyan pontja, amely a nyugati megszállási zónákkal érintkezett volna), a város a vasfüggöny közvetlen szomszédságába került. Sopron és környéke olyan *cordon sanitaire*-ré vált, mely több mint két évtizeden át nyugatról, de főleg keletről, az ország belseje felől szinte megközelíthetetlen volt.²⁷ Ez eredményezte, hogy az ország közvéleményében lassan kialakult az a

25 Győr-Moson-Sopron Megyei Hírlap, 1954. november 16.

26 Kiss Árpád könnyűipari miniszter választási beszéde. Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1953. május 12.

27 A város és környéke a déli határszakasszal egyetemben az ún. „2” zónába került, ami az oda történő belépést szigorú engedélyhez kötötte.

kép, mely egyszerűen csak „Sopronországként”²⁸ aposztrofálta a várost, s amely szívósan része is maradt a hazai köztudatnak, olyannyira, hogy a határsáv megszüntetése után még sokáig valamiféle vonzást gyakorolt a távolabb lakókra.

A megyei rendőr-főkapitányság III/III. állambiztonsági osztálya még az 1960-as évek derekán is azt tartotta a város, illetve a járás operatív szempontból leginkább figyelembe veendő tulajdonságának, hogy Ausztriával határos. „Ennek következtében nagy számú olyan személy él itt, akiket ellenséges magatartásuk, gyanús nyugati kapcsolataik miatt operatív szempontból kiemelt személyként folyamatos ellenőrzés alatt kell tartani.”²⁹

A soproni városvezetés és lakosság sokszor volt kénytelen védekezni azokkal a vádakkal szemben, amelyek kispolgársággal, reakcióval gyanúsították őket. Ennek nehézségét azonban fokozta, hogy a reakció és a sovinizmus vádjai csak ritkán hangzottak el nyíltan, inkább négy szem között juttatták kifejezésre őket, illetve lappangó formában fontak előítéletet a város köré.³⁰ Előbbiekre ezért a gyakorlatban sorozatosan igyekeztek rácsafolni. A különböző munkaversenyben a járás mindig a jól teljesítők között végzett. A tanácsi vezetésnek ennek ellenére bizonygatnia kellett, hogy a dolgozók és nem kispolgári érdekek védelmében jár el, s a város nem marad el a pénzügyi tervek teljesítése során, a mezőgazdaság szocialista átszervezésében, sőt élen jár a begyűjtésben is.³¹

28 Bognár 1989, 54.

29 Összefoglaló jelentés, 1966. december 1. Operatív dossziék (O-dossziék) O-18810/3 BM Győr-Sopron Megyei RFK III/III. A Győr-Sopron Megye területén élő, ellenséges tevékenységgel gyanúsítható politikai elítéltek. Ábrahám József.

30 Ennek köszönhetően a fenti megnyilvánulásokat dokumentálni is elsősorban személyes visszemlékezésekből tudjuk. Ezek közé tartozik Bognár Dezső egykori polgármester, majd tanácselnök (1949–1959) feljegyzése is, amelyből a korszak vezető ideológusának Sopronnal kapcsolatos véleményét rekonstruálhatjuk. Bognár a városban tervezett ünnepi hetek ügyében személyesen interveniált Révai József népművelési miniszternél (1944-től 1956-ig az MKP, illetve az MDP KV tagja, 1950–1951-ben a párt főtitkárhelyettese is volt), aki őt és vele az egész tervet azzal utasította el, hogy Sopron reakciós és sváb város, s az ünnepi heteket megrendezik ugyan, de Szegeden. Bognár hiába vágott vissza a „szegedi gondolat” felemlítésével, ezzel nem aratott különösebb sikert a párt harmadik emberénél. Idézi: Szabó Jenő: A Soproni Városszépítő Egyesület története 1869–1984. Különlenyomat a *Soproni Szemle* 1983. 1., 2., 3., 4. és 1984. 1. számában megjelent tanulmányról. Sopron, 1984. 57–58.

31 MNL GyMSML SL SVLt XXIII. 501. 2. Tanácsi jkv. 1958. február 19.

Az igyekezet ellenére Sopron „*civitas non grata*”-vá vált, hosszú ideig „leírták”, fejlesztéséről szó sem lehetett, és egykori szerepét is igyekeztek korlátozni. A legszembetűnőbb változás a megyei rang elvesztése volt, mely az 1950. évi tanács törvénnyel vált véglegessé. Sopron megyeszékhelyi rangját már a két világháború között is elsősorban politikai okokból tarthatta meg, hiszen a kormányzat a békeszerződés utáni helyzet átmenetiségét ezáltal is igyekezett ébrentartani. Az észszerűség mindazonáltal már akkor a megyerendszer egyszerűsítését, a kis vármegyék megszüntetését, öszevonásokat diktálta. Így került sor például Győr-Moson-Pozsony ideiglenesen egyesített vármegyék létrehozására, vagy közös főispánok állítására (pl. Sopron–Vas esetében, 1935-ben). Az 1950-es korszerűsítés tehát a központosítás jegyében született, de rendezett egy régóta elhúzódó problémát. A trianoni csonka vármegyék felszámolásával egyidejűleg (25-ből 19 megye) megpróbálták a járások létrehozásával az önállóság látszatát kelteni. A járásokon keresztül azonban a centralizáció ugyanolyan maradéktalanul érvényesülhetett, mintha nem is lettek volna.

A várost ért legfőbb sérelem azonban nem is a megyeszékhelyi rang elvesztése volt, hanem az, hogy a Soprontól megvonták a törvényhatósági jogát. A helyi tanács végrehajtó bizottsága az ötvenes években többször is felvetette a város jogi státuszának kérdését.³² (A megoldás, mint tudjuk, a rendszerváltozásig váratott magára.) A közigazgatási egyszerűsítéssel párhuzamosan megszüntetett utolsó helyi újság, a *Sopronmegyei Hírlap* azzal igyekezett megnyugtatni olvasóit, hogy „[...] Sopronnak nem a megyeszékhelyi rang adta meg a fejlődést, hanem az öt éves terv hatalmas beruházásai [...]”³³

A magyarázat talán éppen ezen a ponton volt a legkevésbé elfogadható, egyszersmind a legcinikusabb is. Az akkor még csak épphogy elkezdődött öt éves terv Sopron számára vajmi kevés fellendülést hozott a későbbiekben. Az 1950-es évek iparosítási hullámának nagyberuházásai elkerülték a környéket. A stratégiai fejlesztések elmaradása azonban nem elhanyagolás, hanem tudatos politikai megfontolások eredménye volt. Határközelben veszélyesnek számított bármiféle komoly iparfejlesztés. A dolog pozitív következménye az lett, hogy

32 Bognár 1989, 4. 56.

33 *Sopronmegye*, 1950. március 14.

az 1950-es évekre jellemző gazdasági diszfunkcionalitás káros hatásai Sopron esetében kevésbé érvényesültek, és az észszerűtlen iparosítás hatásai jórészt elkerülték a várost, megőrizve ezáltal a városképet. (Ennek meghatározó jelentősége lett a hatvanas években a kialakuló idegenforgalmi fejlesztésben, de előzményeit már az 50-es évektől meg lehetett figyelni.) Mindamellet a forgalom jelentősen visszaesett. A 42 ezer lakosú város ellátása akadozott, az árak az országos átlag felett álltak.³⁴ Sopronban a háború utáni helyreállítást követően is katasztrofális volt a lakáshelyzet. Annak ellenére, hogy a város a második világháború legnagyobb pusztításait szenvedte el,³⁵ a lakások száma 1944-hez, a várost ért súlyos bombatámadások előtti időszakhoz képest csökkent, miközben a lakosság szám ha lassan is, de emelkedett. A lakáskérdés tarthatatlansága a tanácsulések állandó témája volt, ám lakásépítésre a város az ötvenes évek második feléig nem kapott fejlesztési támogatást.

Némi változás, illetve elmozdulás körvonalai az ötvenes évek közepén kezdtek kibontakozni. Ez nagyrészt az 1953-as Nagy Imre-féle kormányprogram megvalósításának volt köszönhető, amely tartalmazta a tanácsigazgatási rendszer működésének korrekcióját, és lehetőséget biztosított a helyi politika emancipációjára, ami az omnipotens országos és megyei pártappártus bizonyos mérvű visszavonulását eredményezte.

A változás leglátványosabb kísérőjelensége a Sopron–Győr vita eszkalálódása volt 1954-től. A kortársak előtt is köztudomású volt, hogy a megyeszékhely – gyáripari szerepének köszönhetően – óriási kormánytámogatásban részesült. A megyei pártbizottság Győr gazdasági erejének és társadalmi összetételének köszönhetően jelentős súllyal rendelkezett az országos politikában, amelyet sokszor Sopronnal szemben is próbált kiaknázni. A megyei költségvetés igazságtalannak tartott leosztása miatt folyamatosan éleződött a feszültség a két település között. 1954 júniusában azonban először fordult elő, hogy a Megyei Tanács kihelyezett ülést tartott a városban. Ez csupán formális gesztusnak bizonyult, soproni témákkal érdemben ekkor sem foglalkoztak, amit még az ülésről tudósító megyei sajtó is

34 Jegyzőkönyv a „Sopron problémái” címmel megrendezett ankétról, 1957. október 11. l.: Bognár 1989, 52–55.

35 A rombolás csak a fővárosban volt súlyosabb.

kénytelen volt elismerni.³⁶ A *Győr-Sopron Megyei Hírlapban* mindenestre 1954-től egyre több cikk jelent meg Sopron gondjairól. November 16-án az egyébként megyei születésű Hegedűs András³⁷ kilátásba helyezte, hogy az irányítási, döntési mechanizmusok decentralizálása révén Sopron megkapja néhány vállalat és intézmény közvetlen irányítását. Ígéret született a lakásínség megoldására is. A Minisztertanács ugyanakkor 1955 őszén – korábbi ellentmondásos határozatait³⁸ felülvizsgálva – hozzájárult a *Soproni Szemle* című művelődéstörténeti folyóirat újbóli kiadásához.³⁹ 1956 októberében Hegedűs egyik beszéde során a kishatárforgalom lehetőségét is megcillantotta az álmétkodó soproniak előtt.⁴⁰ Jellemző azonban, hogy a miniszterelnök finoman szólva még ki nem forrott koncepciója azonnal indexre került, s arról a korabeli sajtó már nem is tudósíthatott.

A hatalom és a város bizonyos fokú közeledésének az 1955-ös visszarendeződés, majd a forradalom hullámverése vetett átmenetileg véget. 1956-nak nem csupán politikai, hanem pénzügyi következményei is hátrányosan érintették a fejlesztési programot, így Sopron gondjai egyáltalán nem enyhültek. 1957 májusában emlékiratot fogalmaztak a Minisztertanácsnak, az Országos Tervhivatal és az Országgyűlés elnökének. A központi szervek részéről Apró Antal, Trautmann Rezső és Kiss Árpád⁴¹ is támogatta, hogy nyilvános fórumon vitassák meg Sopron fejlesztésének kérdéseit. Az anketra 1957. október 11-én került sor. A város vezetése elsősorban a város jogi státusának megváltoztatásában, illetve a gazdaságfejlesztésben látta a kivezető utat. Az iparfejlesztéssel kapcsolatos igények irrealitását tudomásul vették és a kitörési pontot az idegenforgalom fejlesztésében keresték.

Az idegenforgalom beindulása közép- illetve hosszú távon a jogi feltételrendszer megváltoztatásának lehetőségét is maga után vonta. Az egykori tör-

36 *Győr-Sopron Megyei Hírlap*, 1954. július 16.

37 Hegedűs András Szilsárkányban született, de középiskoláit Sopronban végezte. 1952-től az állami mező-és erdőgazdaságok, majd az állami gazdaságok és erdők minisztere, 1953-tól földművelésügyi miniszter, 1955 áprilisától 1956. október 24-ig miniszterelnök.

38 A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala első hozzájárulását 1955. február 4-én visszavonta.

39 *Győr-Sopron Megyei Hírlap*, 1954. november 16.

40 Dr. Kubinszky Mihály és Hárs József szóbeli közlése

41 Apró Antal az országgyűlés elnöke, Kiss Árpád az Országos Tervhivatal elnöke, Trautmann Rezső építésügyi miniszter

vényhatósági jog visszaszerzésére ugyan kevés esély mutatkozott, az elzártág fokozatos oldása nem tűnt lehetetlennek. 1957-ben persze ennek még nem volt túl nagy esélye, de néhány év múlva óvatos elmozdulás történt. Ennek feltétele volt a településfejlesztési koncepció, s vele együtt az idegenforgalmi szerep elfogadtatása a kormányzattal. A város már megtette az első lépéseket. 1951–1952-ben elsőként alakult műemléki albizottság a Soproni Városi Tanácsban, a középkori város felkutatásának feladatával.

Az idegenforgalom kibontakoztatására építő elképzeléseknek úgy látszott azonban, véget vetnek az 50-es évek második felének nemzetközi feszültségei. A „hrucsovi nyitást” követő rakétadiplomácia szinte egyik pillanatról a másikra fagyasztotta be ismét a nemzetközi kapcsolatokat. Ennek szenvedő alanya lett Sopron is, ahol a kilábalás lehetősége múlt a kapcsolatok normalizálódásán. A nemzetközi feszültségek csak az 1962-es mélypont után kezdtek elmozdulni az enyhülés irányába.

A tervek megvalósulását mindazonáltal segítette, hogy sikerült megnyerni a műemlékvédelmi, művészettörténész szakmai elit támogatását. Közbelépésükkel a belváros feltárását már nemzetközi érdeklődés kísérte, s ez kényszerítően hatott az országos vezetésre is. A soproni műemlékvédelem ügye 1962-re kormányprogram szintjére emelkedett, 200 millió forint érkezett a feltárások meggyorsítására. Komoly eredményt az 1970-es évekre sikerült elérni, amikor a város – a franciaországi Colmar után másodikként – Európai Műemléki Aranyéremben részesült. A kitüntetés legfontosabb politikai következménye az volt, hogy Sopront képtelenség volt tovább mellőzni, s ez nagyfokú védettséget biztosított a városnak.

Mindeközben már az adminisztratív nyomás enyhülése is érzékelhetővé vált. (Kezdetben még azért is harcot kellett vívni, hogy Sopron bekerüljön a Magyar Rádió országos időjárásjelentésébe, többször más vidéki hatóság intézkedéseit kellett kivédeni.⁴²) A kormányzat egyre nagyobb megértést mutatott a város fejlesztési tervei iránt. Az osztrák–magyar kapcsolatok javulásával sűrűsödtek

42 Gyakori volt, hogy a BM rendelettel ellentétesen üdülés céljára sem adtak határsáv engedélyeket Sopronba. A Veszprém Megyei Tanács Művelődési Osztálya például kifejezetten megtiltotta a középiskolások kirándulását határsávba.

a határon átnyúló kapcsolatok (és persze az ezzel együtt járó állambiztonsági feladatok is). 1963-ban „a Párt és a Kormány politikája következtében kialakult kedvező légkör” lehetővé tette, hogy nyugati turisták utazási könnyítéssel utazhassanak be Sopron, Kőszeg és Szombathely területére. A fő vonzeró a Soproni Ünnepi Hetek rendezvénye volt. A vízum nélküli utazás lehetősége egy napra szólt, és az Ünnepi Hetek valamely rendezvényére szóló meghívó birtokában bárki igénybe vehette. Meghívót pedig igazán nem volt nehéz szerezni, mivel majd’ minden burgenlandi és bécsi utazási irodában fellelhető volt. Ennek köszönhetően nem csupán osztrákok, hanem amerikaiak, olaszok, belgák, franciák is ezrével lépték át a határt, olyanok, akik éppen Ausztriában turistáskodtak. Hosszú sorok kígyóztak a határállomásnál, ahol 20 schilling befizetése ellenében már emelkedett is a piros–fehér–zöld sorompó. A határőrökre soha korábban nem látott nyomás nehezedett, statisztikájuk szerint 7 percenként 30 autót engedtek be az országba. Az egyik közeli burgenlandi faluból valaki átjött körülnézni, maradt egy órát, aztán hazament és „kétszázadmagával” tért vissza Sopronba.⁴³ Az 1960-as évek végére felszedték az aknamezőt, és jóval humánusabb elektromos jelzőrendszert telepítettek a magyar oldalra. 1968-ban feloldották a határövezetet, így az elválasztó zónának ez a része csak egy 2 kilométeres határsávra olvadt. A határforgalom könnyítéséről Bécsben 1965. április 9-én aláírt osztrák–magyar egyezmény megvetette az alapját az 1967. évi 21. sz. törvényerejű rendeletnek, amely a forgalom ellenőrzésének könnyítéséről intézkedett.

A Kádár-rendszerben a lokálpatriotizmus és a kispolgári értékrend megítélése is némi változáson ment keresztül, s ez kihatott a Sopron-kép alakulására. A hatvanas évektől kibontakozó „dezideologizálás” eredményeképpen a hatalom visszavonta azt a hadüzenetet, amelyet az ötvenes években a régi rendszerhez köthető, vagy annak tartott értékeknek – és velük magának a városnak – küldött. Kádár még belügyminiszter korában értésére adta Bognár Dezső tanácselnöknek, hogy jó vezetővé csak akkor válik, ha nem csupán a

43 *Népszabadság*, 1963. július 9. 8. A részleges nyitás eredményeként sikerült nagy áttörést elérni: 35 000 idegen vendég látogatta meg a rendezvényt, szemben 1954-gyel, amikor nyolcvanán érkeztek.? Ugyanerről lásd: Mollay 1985, 26.

város kommunistáinak, hanem minden polgárának polgármestere lesz. A túlzottan lokálpatriótának tartott tanácselnököt 1959. december 31-i hatállyal mégis (vagy épp emiatt) menesztették a város éléről.⁴⁴ A változtatásra csak Bognár utódai számára nyílt lehetőség. A kádári konszolidációs diktatúra egyik jellegzetessége, a hatalom és a társadalom „összekacsintása”, a kompromisszum-alkotás gyakorlata az 1971-ben jóváhagyott új soproni címer heraldikai motívumaiban nyert szimbolikus megerősítést. A se nem Kossuth-, se nem Rákosi-féle állami címer analógiáját⁴⁵ követve a hatalom jóváhagyta a város címer „*Civitas Fidelissima*–vörös csillag-hibridjét.”⁴⁶ 1977-ben a város 700. évfordulóján az emancipációját újrakívívó lokálpatriotizmus pedig ismételt állami jóváhagyásban részesült.

Azzal párhuzamosan, hogy ötvenes évek gerincropogató polgár- és polgárosodásellenes ideológiája lassan erodálódott, megindult (folytatódott) egyfajta – elsősorban fogyasztási – polgárosodás is a magyar társadalomban. Sopron ennek a folyamatnak a fókuszába került, immáron épp a határközelségből eredő pozíciója miatt. A hetvenes évektől kialakuló sajátos „kirakatszocializmus” révén új fegyverrel gazdagodott a helyi politika eszköztára. Sopron, visszaszerelve valamit egykori történelmi szerepéből, újra „nyugati kapu” lett, ahol az országba érkező külföldiek első benyomásaikat szerezheték a szocialista rendszerről. Egyre nagyobb súllyal esett a latba, hogy a városba érkező külföldiek itthagytak valutája jelentősen hozzájárult az ország fizetési mérlegének javításához. Az egy lakosra jutó tőkés idegenforgalmi bevétel az országos átlag tízszerese volt.⁴⁷ Ez újabb érv volt, melyet a hatalom akceptálni volt kénytelen. A városi pártvezetés (főleg a gazdaságpolitikai titkárság) kemény lobbiküzdelmeket folytatott – nem egyszer a megyei pártbizottság akarata ellenére –, hogy a rendkívül elmaradott infrastruktúra fejlesztéséhez támogatást szerezzen, és a város

44 Szabó 1983, 66.

45 A kádári népköztársasági címerben a búzalkalász, a nemzeti színek és a vörös csillag elegyét alkották meg, szemben az ötvenes évek állami címerével, amelyben kizárólag a sztálinista ideológia heraldikai motívumai kaptak helyet.

46 A hatalom ez esetben a Képző- és Iparművészeti Lektorátus, illetve a Győr-Sopron Megyei Tanács formájában öltött testet. Lásd: Horváth 1991, 88–89.

47 Szántó 1985, 126.

iparpolitikai mozgásterének korlátait tágítsa. Hasonlóképpen, Győrt kikerülve próbált eljárni a tanácsi vezetés is, hogy a hiányzó anyagi erőket biztosítsa. A központi államapparátus részéről ekkor már nem volt nyoma Sopron hátrányos megkülönböztetésének, de a geográfiai helyzetnek kijáró kitüntetett figyelem továbbra is megmaradt.

Mindemellett gyakrabban sikerült forrásokat szerezni a városnak, többek között az Országos Tervhivatal elkülönített tartalékaiból is,⁴⁸ és ennek köszönhetően – különösen a nyolcvanas években – számos eredmény született, különösen a városépítészetben, a lakásberuházások és az infrastruktúra területén. A gazdaság terén a „gyógyegységek városában” felerősödő önállósodási törekvések egyre inkább találkoztak a központi akarral.⁴⁹ Nem sokkal a rendszerváltást megelőzően az MSZMP gazdaságpolitikai titkárságán felmerült egy soproni vámszabaderület létrehozásának gondolata is. A terv révén Sopronból egyfajta kis „Hong-Kong” válhatott volna. Ez azonban olyannyira feszegette volna a rendszer kereteit, hogy az ügy elaludt, később pedig okafogyottá vált.

Sopron-képek az ezredfordulón

A kilencvenes évek a Sopron-kép változását hozták. A város vonzereje csökkent, a határ megnyitásával elvesztette korábbi különlegességét. A határnyitás, az 1990-es Páneurópai piknik révén mégis új színnel gazdagította a város szimbolikus környezetét. Az esemény az európai egység és a szabadság jelképévé vált, s eközben a várospolitikai hagyományos identitáselemei is újjáéledtek. A hazai történelmi emlékezetben több évtizedes hallgatás után ugyanekkortól kapott ismét szót a nyugat-magyarországi határtérség első világháború utáni sorsa. A soproni népszavazás emlékezete az 1990-es évek óta egyre elevenebbé vált, és az emlékezés jelei is több helyen feltűntek. A népszavazás, és Sopronyi Thurner Mihály polgármester személye a helyi történelmi gondolkodás egyik legfontosabb elemévé vált. A szavazásra való emlékezés a hosszú agyonhallga-

48 MNL GyMSMLT SL SVLt. XXXI.13. Weiszböck Rezsóné iratai

49 Szántó 1985, 22.

tást követően, a kilencvenes évek második felétől újra a várospolitikai rangjára emelkedett. Ezzel egyidőben a történeti probléma politikai rezonanciája is felerősödött. Bár már korábban (pl. a szavazás 75. évfordulójakor) is voltak olyan próbálkozások, amelyek megkísérelték a népszavazás emlékét a hazai közgondolkodásba újraintegrálni, az esemény saját önértékén és a lokális önazonosságra kifejtett hatásán alig terjedt túl, és csak 2001-ben, a „Hűség napjáról” szóló kormányrendelettel kezdett beemelődni a nemzeti emlékezetkultúra marandó elemei közé.

IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári források

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

ME = Miniszterelnökségi Levéltár

GyMSML SL = Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára

PA AA = Politisches Archiv des Auswartigen Amtes R-73415

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv

AdR = Archiv der Republik

NPA = Neues Politisches Arvhiv

SVLt = Soproni Város Levéltára

Nyomtatott források

NN 1923. *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója*. VI. kötet. Atheneum, Budapest, 1923.

Sajtóforrások

Virradat, 1922. április 2.

Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1953. május 12.

Győr-Moson-Sopron Megyei Hírlap, 1954. november 16.

Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1954. július 16.

Népszabadság, 1963. július 9.

Soproni Hírlap, 1939. május 20.

Sopronmegye, 1950. március 14.

Forrásgyűjtemények

- Wilhelmstrasse 1968.** Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Lóránt – Juhász Gyula (összeáll.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. 1933–1944.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1968.
- Iratok 1956.** *Iratok az ellenforradalom történetéhez, 1919–1945.* II. kötet. A fasiszta rendszer kiépítése és a népnymor Magyarországon 1921–1924. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Nemes Dezső. A kötet forrásanyagát összeállította és a szerkesztésben részt vett: Karsai Elek. Szikra Kiadó, Budapest, 1956.

Folyóiratcikkek

- Bognár 1989.** Bognár Dezső: Sopron város törvényhatósági joga. *Soproni Szemle*, 43. (1989) 4. sz. 50–56.
- Hiller 1989.** Hiller István: A soproni egyetemi hallgatók szerepe és hatása a város politikai arculatának alakulásában (1919–1945). *Soproni Szemle*, 43. (1989) 4. sz. 289–315.

Könyvek

- Hárs 1994.** Hárs József: *A Soproni Ünnepi Hetek története.* K. n., Sopron, 1994.
- Horváth 1991.** Horváth Zoltán: *Sopron város címerei a történelmi események hátterében.* Ikva Kiadó, Budapest, 1991.
- Juhász 1988.** Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945.* Harmadik, átdolgozott kiadás, Kossuth Kiadó, Budapest, 1988.
- Mollay 1985.** Mollay Károly (szerk.): *Sopron a felszabadulás óta (Eredmények és tanulmányok).* A Soproni Szemle Kiadványai. Új sorozat 13. sz., Sopron, 1985.
- Szabó 1983.** Szabó Jenő: A Soproni Városszépítő Egyesület története 1869–1984. Különlenyomat a *Soproni Szemle* 1983. 1–4. és 1984. 1. számában megjelent tanulmányról. A Soproni Szemle Kiadványai, Sopron, 1984.
- Tóth 2020.** Tóth Imre: *Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig.* Kronosz Kiadó, Pécs, 2020.

Könyvfejezetek

- Haslinger 1991.** Peter Haslinger: Das Burgenland – ein Faktor in den bilateralen Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn 1921–1938? In Roland Widder (szerk.): *Burgenland 1921. Anfänge, Übergänge, Aufbau. Symposium im Rahmen der „Schlaininger Gespräche“ vom 24.–29. September 1991. auf Burg Schlaining*. Burgenländisches Landesmuseum (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland Heft 95), Eisenstadt, 1996.
- Szántó 1985.** Szántó István: *Az iparpolitika mozgásteret Sopron város iparának példájára*. Doktori értekezés. Kézirat, Budapest, 1985.
- Szita 1987.** Szita Szabolcs: Az ifjúsági mozgalom történetének főbb vonásai Sopron megyében 1945–1950. In: Lónyai Sándor – Szita Szabolcs – Marton László: *Tanulmányok az ifjúsági mozgalom Győr-Sopron megyei történetéhez*. MSZMP Győr-Sopron Megyei Bizottság–Hazafias Népfrent Győr-Sopron Megyei Bizottság, Győr, 1987.

SZÁVAI FERENC

AZ OSZTRÁK–MAGYAR HATÁRVÁLTOZÁS 1923

A magyar külügyi irányítás helyzete

Az osztrák–magyar határ ügye kiemelt diplomáciai esemény volt, története szerteágazó. Az ügy fontosságát mutatja, hogy az egész kérdést a magyar miniszterelnök irányította, szinte napi szinten referáltak neki az eseményekről. Különösen érdekes az is, hogy az első világháború két olyan államáról van szó, akik vesztesként kerültek ki abból és jelentős területeket veszítettek a versailles-i béke következményeként. Ebben a helyzetben nem volt egészen közömbös az újabb veszteség, vagy esetleg nyereség elkönnyvése. A magyar külügyi irányításban fontos szerepet töltöttek be a Ballhausplatzon nevelődött diplomaták, a Tanácsköztársaság külügyi szervezeteiben is jelentős volt a szerepük. 1919. július 2-án és 8-án Kun Béla a külügyi népbiztosságból 142 főt bocsátott el. És ebből 46 személy dolgozott az egykori közös minisztériumban. Köztük találjuk a Horthy-korszak egy sor későbbi követét. Korszakunkban az egyik meghatározó gróf Teleki Pál külpolitikai koncepciója volt. Szűkebben vett témánk esetében Teleki Pál 1921. április 24-i levele mutat támpontokat a szolgálat vezetőinek, ebben ír elvárásairól. A levél idézi a ballhausplatzi szellemet, elsősorban a folytonosságot. Az elképzelés lényege az volt, hogy a korábbi ismereteket, a jó gyakorlatokat a külügyi szolgálat javára kell fordítani. Fontos volt a közös külügyi szolgálat alatt keletkezett tapasztalatok felhasználása, hangsúlyozták a felelősségérzetet és a kötelességtudatot. Kiemelt fontosságú volt a hivatali titkok megőrzése, a közigazdasági kérdésekben való jártasság. Szükséges volt a nemzetközi jogi ismeretek használata, a szolgálati érdekek előtérbe helyezése. Elő-

írta a vezetők példamutatását, a szolgálat tiszteletét, a vezetők példamutatását és a szerénységet. Gróf Teleki Pál nevéhez fűződik az az ügyviteli szabályzat, ami meghatározta a külügyi szolgálat alapelveit. Ez 1920 áprilisában jelent meg, s tartalmazta azokat a feladatokat, amelyek végrehajtásával a leromlott ország gazdasági felemelkedését és talpra állítását célozták.

A külképviseltek tekintetében magyar szempontból Bécs mindig kiemelt státusú volt a korszakban, az első követség itt létesült még az ún. őszirózsás forradalom idején. Aztán követte a berni képviselő, Berlinben 1919. szeptember második felében, Rómában már 1919. november 16-án nyílt magyar képviselő. Varsóban 1919. november 19-én nyitották meg a képviselőt. 1920 derekán Rómában munkához látott a második magyar követség is a pápai állam mellett, a Vatikánban. Igencsak megkésve, csupán 1920 szeptemberében tűzték ki a magyar lobogót Párizsban. Az arisztokraták száma és szerepe 1921-ben 7%, míg 1916-ban ez a szám az összes kinevezett állomány 16%-a volt. 1921–1944 között összesen 50 főnemesről volt szó.

A londoni képviselő is viszonylag későn, 1921. június elején nyílt meg, végül a sort az 1922 januárjában megnyíló washingtoni követséggel zárhatjuk.

Az első világháború utáni útlevél- és vízumkényyszer igen nagy tömegeket vitt a követségekre.

1920. június 14-én a Nemzetgyűlés XI. számú törvénye intézkedett a forradalmakban szerepet játszott állami alkalmazottak állásának törvényes megfosztásáról. Ezzel egy tervezett magyarányú létszámcsökkentést hajtottak végre. Ez az intézkedés a Külügyminisztériumot igen hátrányosan érintette.

1921-ben 14 követség, képviselő, konzulátus, konzuli képviselő kezdte meg munkáját. Követség Bécsben, Bernben és a Vatikánban, képviselő Berlinben, Hágában, Rómában, Varsóban, Belgrádban, Prágában és Párizsban, főkonzulátus Berlinben, konzulátus Hamburgban és Kölnben, valamint konzuli képviselő Triesztben. A bukaresti magyar képviselő 1921. januárban nyílt meg, két hónappal később Stockholmban létesült követség, májusban pedig a Nemzetek Szövetsége genfi központja mellé telepítenek magyar titkárságot. Ugyancsak májusban létesült konzulátus Münchenben, és csupán ezután, 1921. június 3-án (az első helyre tervezett), még mindig csak képviselő Londonban. A szófiai 1921 augusztusában, és októberben a washingtoni követség. 1922-ben

Kolozsváron misszió alakult, februárban a belga fővárosban született magyar követség. Diplomáciai kapcsolat viszonyossági alapon indult el Spanyolországgal. Madridban 1926-tól rendeztek be követséget, addig az ügyeket Párizsból intézték. Ugyancsak februárban Montrealban főkonzulátus nyílt, majd működésnek indultak az amerikai konzuli helyek: New Yorkban főkonzulátus, Chicagóban, Clevelandben és Pittsburgben konzuli kirendeltség. Az anyagi lehetőségek hátráltatták az újabb követségek alapítását, 1923-ban Tallinnban (Reval) követség, Milánóban konzulátus kezdte meg munkáját.¹

Az osztrák–magyar kapcsolatok

Többszöri igénybejelentés után, 1919. július 20-án a békekonferencia elismerte Ausztria igényét Nyugat-Magyarországra. Majd oda is ítélték a területet Ausztriának. 1919. szeptember 10-én Ausztria aláírta a saint-germaini békét. 1920. február 13-án Magyarország jegyzéket küldött Ausztriának, amiben javasolta, hogy az érdekelt lakosság maga döntsön állami hovatartozása felett. 1920. július 22-én a Nagykövetek Tanácsa által kiadott „Általános Utasítások” értelmében megszerveződött az osztrák–magyar határmegállapító bizottság. 1921. február 15-én Gratz Gusztáv külügyminiszter vezetésével kormányküldöttség érkezett Bécsbe, hogy Nyugat-Magyarországról tárgyaljon. 1921. augusztus 3-án megegyezés született a kérdéses területről, de az osztrák külügyi bizottság ezt elutasította, így nem léphetett érvénybe.²

A két vesztes ország vitás kérdéseiben a döntőbíróság szerepe a velencei protokoll és a Burgenlandi Egyezmény esetében realizálódott. A két dokumentum szabályozta a meglévő vitás kérdésekben a döntőbírói út lehetőségét, ami aztán a Nemzetek Szövetségének elvei szerint 1925-ben került felállításra.³ Addig is folytak tárgyalások a két fél között, ezek gazdasági és kulturális szinten, aztán beletorkollottak a közös vágyon megosztásának tárgyalásaiba.

1 Pritz 1996, 9–37.

2 Sallai 1996, 6–9.

3 Lásd bővebben: Szávai 2004.

Az első világháborút lezáró béke Saint-Germain-ben Nyugat-Magyarországot (Burgenland) Ausztriának ítélte. A terület átadása azonban a Lajta Bánság kikiáltásával nem volt végrehajtható. Olaszország kapta meg a közvetítő szerepet Ausztria és Magyarország vitájában a rendezés elősegítésére. Az 1921. október 13-i velencei protokoll szabályozta a terület átadását, valamint az osztrák–magyar határmegállapító bizottság felállítását. Ausztria elfogadta a népszavazást Sopron és környéke sorsáról, illetve a határmegállapító bizottság tevékenységét, úgy, hogy végső esetben elfogadja a nemzetközi szervezet döntését.

A velencei protokollt a nyugat-magyarországi kérdés rendezése tárgyában írták alá. Ennek második szakasza tartalmazta a burgenlandi területet megtisztítását a bandáktól, hogy a területet békében és nyugalomban adhassák át Ausztriának. Ausztria és Magyarország kötelezte magát arra, hogy az esetleges előttük álló népszavazás eredményét elfogadják. A népszavazást követően nyolc napon belül át kell adni annak az országnak, aki erre jogosult az eredmények ismeretében. Ha erre 14 napon belül nem lett volna hajlam, akkor érvénybe lépett volna az egyezség hiányában a vitás kérdések rendezése céljából a döntőbírói út, amit a trianoni békeszerződés 239. paragrafusa mondott ki, s amit ugyanúgy a saint-germaini békeszerződés is megfogalmazott. Mindemellett Ausztria elfogadta a két ország közötti határmegállapító bizottság döntéseit a határok kérdésében, amely a Nagykövetek Tanácsának felügyelete alatt állt. Ausztria kötelezte magát arra, ha nincsen megállapodás, akkor a Népszövetség Tanácsának a döntését fogadja el a vitás ügyben.⁴

A másik dokumentum a Burgenlandi Egyezmény volt, amely Budapesten, 1923. február 26-án keletkezett. Ennek VI. cikkelye nagyon világosan kimondta Ausztria és Magyarország azon szándékát, hogy mind ők és állampolgáraik vitás kérdéseiben, függő pénzügyi kérdéseiben, különösen az Osztrák–Magyar Monarchia felszámolásának közös vagyonát, államadosságát illetően baráti tárgyalásokon megállapodik. Ha mindez 1923. május elsejéig nem történne meg, akkor döntőbíróság felállításával keresik a vitás kérdések megoldását.⁵

4 Szávai 1999, 99–103.

5 Szávai 1999, 103–106.

Különösen fontos volt az 1923-as esztendő, több eredményt hozott. Az osztrák és magyar tárgyalódelegáció gazdasági és kulturális területen kereste a megállapodást az Osztrák–Magyar Monarchia egykori közös vagyonának megosztását illetően, ebben komoly eredményeket értek el, ugyanakkor a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok mellett fontos volt a közös határ rendezése is.⁶

A határmegállapító bizottság tevékenysége

A határkérdés jelentőségére utal néhány kortársi megnyilatkozás a két világháború közötti Közép-Európában. Ugyanakkor diplomáciai értelemben is egy apró eredmény azzal kecsegtetett, hogy meg lehet változtatni a megváltoztathatatlan. Ebben az értelemben általában határ alatt két területet elválasztó részét, sávot, valamilyen egységet alkotó földszélét értették. Az a terület (ország, földrajzi alakulat), ameddig valamely földrajzi egység, ország (ki)terjed. John Kenneth Galbraith szerint ebből a szempontból az első világháború vízváltó volt, mert szétbontotta az évszázadok óta működő gazdasági és társadalmi kereteket, határokat. Az egykori tartós biztonság elveszett, helyette kezdetét vette a bizonytalanság kora. Mindezt a második világháború folytatta. A feloldhatatlan ellentmondás abban rejlett, hogy a kisantant egy rögöt sem kívánt visszaadni, Magyarország pedig mindent szeretett volna visszacapni. Kánya Kálmán szerint nem lehetett elvárni egy országtól – amely a békediktátum alapján területének $\frac{3}{4}$ -ét veszítette el –, hogy a feledés fátylát borítsa a múltra, és őszintén együttműködjön. Kozma Miklós, az MTI elnök-vezérigazgatója jegyezte fel naplójában,⁷ hogy a trianoni Magyarország ketrecébe kilencmillió magyart zártak, akiket három oldalról a kisantant vesz körbe, az Anschluss esetén pedig Németország is. Ha visszacapunk nagyobb területeket, akkor valamivel nagyobb ketrecben fog több magyar élni.⁸

6 Szávai 2004.

7 1938. szeptember 28-án

8 Pritz 1996, 214–225.

A Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság magyar elnöki pozícióját báró Villani Frigyes⁹ töltötte be – szinte elfeledett diplomata, aki ma több figyelmet érdemelne a történetírásban. Tanulmányait 1900-ban Bécsben a Theresianumban kezdte, majd 1904-ben a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen államtudományi doktori oklevelet szerzett. Több minisztériumi beosztása volt ekkor Fiumében. Az első világháború utolsó évében, 1918 májusában nevezték ki a fiumei kormányzóság vallás- és közoktatásügyi osztályának élére. 1919 januárjától már a külügyminisztérium állományában volt. A Soproni Szövetségesközi Bizottságban és a Határmegállapító Bizottságban képviselte hazánkat. Már 1920 márciusában tagja volt annak a „missziónak”, amely a nyugat-magyarországi határhelyzetet vizsgálta. A Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság tevékenységéről és a soproni népszavazásról jelentést adott ki, amely ma is fontos dokumentum a téma megértéséhez.¹⁰

A Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság 1921. július 27-én kezdte meg működését. Iratanyaga csak töredékes. Az iratok a Határmegállapító Központ utasításából és információiból, a delegációk egymásnak átadott emlékirataiból, megállapodásokból és jogi jegyzőkönyvekből, valamint a technikai albizottságok jelentéseiből állnak, és különböző határjavaslatokkal, a határvonalak leírásával, községek, üzemek, bányák kérelmeivel és panaszaival, a határkövek elhelyezésével, valamint a bizottság költségeinek fedezésével kapcsolatosak.¹¹

A magyar delegációban bizottsági elnök báró Villani Frigyes dr. I. oszt. követségi tanácsos volt, helyettese Dr. Traeger Ernő miniszterelnökségi osztálytanácsos, a segédbiztos (műszaki) Makay Gyula műszaki tanácsos. A bizottság katonai segédbiztosa Okolicsányi Károly vkt. százados. Egyéb beosztottak a központban: Ullein Antal alkonzul, Papp Gyula kir. mérnök, Szabó Sándor főhadnagy (tolmács és fordító), Veress Zoltán főhadnagy (segédtiszt). A kül-

9 Báró Villani Frigyes (1882–1964). Czetz–Szűts 2018, 35–45. 1923-ban Prágai követ, 1925–1928 között bukaresti követ, 1928–1934 között párizsi követ, 1934 és 1935 folyamán olasz és albán követ volt, 1939-ben kétszer visszatartották, végül 1941-ben nyugdíjazták. Ezt követően vállalkozásokba fogott. Lásd még erre a témára: Murber, 2018. 184.

10 Villani 1923.

11 Suba 2019, 197–234. és https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_Lev_Lelt_08/?pg=169&layout=s

szolgálatban: Zsadányi József műszaki tanácsos, Brumm Theofil főmérnök, Dienes Tibor tómérnök, Schmidt Károly mérnök. Ezeken kívül még egy ideig Vaczek Lajos konzuli irodaigazgató és Sárkány Barna tartalékos főhadnagy is tagjai voltak a magyar delegációnak, amely a vízügyi kérdésekben Károlyi Sándor min. oszt. tanácsosnak, a szombathelyi kultúrmérnöki hivatal főnökének a közreműködését is igénybe vette.¹²

A Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság magyar delegációja a Határmegállapító Központi Iroda felügyelete alatt a Nagykövetek Tanácsa által kiadott utasítások és pótutasítások alapján fejtette ki tevékenységét. A magyar delegációnak politikai és technikai feladata volt: politikai téren a lehető legkedvezőbb döntés kieszközlése, technikai téren pedig a döntés után a határvonalak kijelölése, a határkövek felállítása és a térképek felvétele. A bizottság szavazattöbbséggel hozta határozatait.¹³

A képzeletbeli határvonalat fix pontok kijelölésével kellett megállapítaniuk. Ilyen volt Moson megyében Köpcsénytől keletre egy pont, illetve a Mosonszentjánostól délnyugatra lévő 115. magassági pont. A két fix pont közötti képzeletbeli vonalon kellett a bizottságnak a határkijelölést elvégeznie. A fix pontoktól eltérni csak mindenki egységes szavazatával lehetett volna a két fél rovására. A fix pontok közötti határvonal kijelölése viszont többségi szavazattal volt lehetséges. A meghallgatások összesített mérlege Magyarország számára volt kedvezőbb.

Az „A” szakasz az osztrák–magyar–csehszlovák hármas határponttól a Fertő-tó déli részén megjelölt pontig tartott. A „B” szakasz ettől a ponttól az Írottktóig, a „C” szakasz az Írottktótól a magyar–osztrák–jugoszláv hármas határpontig. A szakaszok kijelölése után a Határmegállapító Bizottság antant tagjai felszólították a magyar és osztrák határbiztosokat, hogy készítsék el, majd terjesszék elő elképzeléseiket a határ konkrét vonaláról. A magyar delegáció 1921 decemberében kezdte el kidolgozni javaslatát.¹⁴

A Szövetséges Tábournoki Bizottság 1921. augusztus 28-ban állapította meg a területek átadását. Közben az osztrákok bevonulási kísérletet tettek, de visz-

12 Sallai 1996, 9.

13 Sallai 1996, 6–13.

14 Kolnhofér 2008, 131.; Zsiga 2008, 249–250.

szaverték őket és Prónay Pál fővezér 1921. október 1-én kikiáltotta az önálló Lajtabánságot. Mindez új helyzetet teremtett. Mivel a Nagykövetek Tanácsa Olaszországot jelölte ki közvetítőként, mint Szövetséges Főhatalmat, és a velenicei egyezményben Ausztria vállalta, hogy elfogadja a Magyar–Osztrák Határ-megállapító Bizottság döntését, és megállapodás híján a Népszövetségi Tanács ítéletét.¹⁵

Az osztrák–magyar határkérdés nemzetközi dimenziója

A határkérdés nemzetközi dimenzióját a bizottság összetétele, valamint a működését szabályozó népszövetségi irányelvek mutatják meg. A végleges döntés is a Népszövetségi Tanácsnak köszönhető. Mindennek az alapja a Nemzetek Szövetségének Egységománnyában első helyen szereplő háború elkerülésének kötelezettségvállalása, ez azonban többet jelentett, mint egy pusztán terminológiai megjelölés, ezzel egyben a nemzetközi jog egy területének szabályozása kezdődött el, ami a 19. században már elkezdődött és a 20. században uralkodó kritériumnak bizonyult: a nemzetközi jog egy fejlődő területének tendenciája.

Különösen a 11. cikkely jelentőségét kell kiemelni, mivel eddig erre kevés figyelem összpontosult. A szervezet nem a 19. századi „európai koncert” tagja, hanem egy világszervezet kívánt lenni, egyben dokumentálta az egykori ellenséges államok (vesztes országok) rövid időn belüli felvételét a Nemzetek Szövetségébe.¹⁶

A megalakításában alapvető szerepet játszott Wilson amerikai elnök, mégis határfokát jelentősen befolyásolta, hogy az USA távol maradt a szervezetbe történő belépéstől.

A húszas években azonban sok esetben tudott vitás kérdéseket csillapítani, megoldani, a harmincas évek elején a leszerelési elképzelései kudarcot vallottak.

¹⁵ Zsiga 2008, 243–258.

¹⁶ Kimminich–Hobe 2000, 49–50.

Még a marseilles-i merénylet kapcsán is pozitív eredményeket tudott felmutatni, de a harmincas évek közepétől sorra hagyták el a szervezetet a fegyverkező államok és gyakorlatilag tevékenysége eredménytelenné vált.¹⁷

A Nemzetek Szövetsége a biztonságpolitika mellett, annak részeként fontos hangsúlyt fektetett a vitás kérdések békés rendezésére, adott esetben, saját hatáskörben, illetve a vitázó felek döntőbíróóságainak felállításával és segítségével. Ez nem a Hágai Állandó Döntőbíróóság működését és hatáskörét érintette, hanem a két vitapartner vegyes döntőbíróóságát. Ebből a szempontból az első világháborút lezáró békerendszer rengeteg kérdést nem, vagy csak homályosan szabályozott, sokszor az élet produkálta a rendezésre váró kérdéseket. Nem beszélve az országok ellenérdekeltségéről, vagy éppen a nemzetközi előírások be nem tartásáról. Természetesen voltak olyan ügyek, amelyek az államok közötti utódlásból származtak, a területátadás rendezéséből és következményeiből, de a korábbi államalakulat vagyonának, aktíváinak és passzíváinak megosztásából is.

Különösen indokolt volt ez az Osztrák–Magyar Monarchia megszüntetése esetében, hiszen utóállam nélkül tűnt el, úgy, hogy szinte letörölték Európa térképéről.

A Nemzetek Szövetsége a béke biztosításában fontos szerepet tulajdonított a vitás kérdések megoldásának, szabályozásának, ebben ajánlotta a Szövetség tagállamainak, hogy vegyes választott döntőbíróóságot működtessenek.

A nemzetközi szervezet tevékenységi körébe tartozott a kisebbségi ügyek rendezése, kisebbségek védelme, valamint a mandátum-rendszer működtetése. Emellett feladatai között volt Danzig szabad város ügye, az Európai Egység kérdésével kapcsolatos bizottság működtetése és szervezése. Nem véletlen tehát az sem, hogy a Páneurópa-gondolatot éppen a szervezet keretein belül hirdették meg.¹⁸

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásakor a térségben alakult új államoknak számos kérdésben alakult ki nézeteltérése, de a szövetséges és más államokkal is. Külön érdekes az Osztrák–Magyar Monarchia területén alakult államok vitája, azon belül is a reáluniót alkotó két fél, az osztrák és a magyar partner ilyen jellegű konfliktusa.

17 Ormos–Majoros 1998, 270–275.

18 Kleines Handbuch des Völkerbundes 1935, 81–117.

A döntőbírói rendezést az Egységokmány 13. szakasza részletezi, ennek érdekessége, hogy azokban az esetekben javasolta a döntőbíróóságok működtetését, amikor diplomáciai úton nem volt esély a kérdés kielégítő elintézésére, illetve a nemzetközi kötelezettségek megszegésének esetén. Olyan döntőbíróóság dönthetett, amelynek összetételében a felek megállapodtak, tagjait közöttük lévő egyezség jelölte ki. A felek kötelezték magukat az ítélet végrehajtására, ha nem, a Tanács indítványozott az ítélet végrehajtására megfelelő intézkedéseket.¹⁹

A 36–39. cikkely foglalkozott az államközi döntőbíróóság létrehozásával, illetve a véleménykülönbségek kétoldalú rendezésével. Ezek döntéseiket szenátusok keretében hozták, egy cseh és egy osztrák elnök vezetésével, Prágában és Bécsben. Harmadik döntőbíró kinevezése esetén keletkező költségeket fele-fele arányban finanszírozták a partnerországok. A ratifikációs okmányokat kicserélték Bécsben²⁰, a népszövetségi regisztrációja is megtörtént.²¹ Ilyen jellegű döntőbíróóságok sorra alakultak a térségben, több ezer egyéni kérelmet tárgyaltak, illetve jogi személyekét, céljuk volt, hogy jogi eljárás keretében orvosolják a bizonyított kérelmeket.

Azok az esetek, amelyek politikai jelleget öltöttek és a Nemzetek Szövetsége tárgyalásainak sorozatába bekerültek, elsősorban magyar, illetve az egykori Osztrák–Magyar Monarchia vonatkozásában határvitákat tartalmaztak. Ilyen volt 1921-ben a délszláv állam területén lévő egykori Osztrák–Magyar Monarchia tulajdonának likvidációja. Az osztrák kormány 1921. június 7-én²² terjesztette a Tanács elé az ügyet,²³ a délszláv állam kormánya 1921. szeptember 16-án hozta a Szövetség főtítkárának tudomására, hogy megállapodott Ausztriával az ügy elintézésére a közvetlen tárgyalások elindítására.²⁴

19 Vladár 1930. 75.; A trianoni békediktátumot becikkelyező 1921. évi XXXIII. tc.-ben és az azt módosító 1929. évi XXXVI. tc.-ben foglalt szöveg.

20 1926. március 22-én

21 League of Nations (a továbbiakban LON) The Archives of the League of Nations, Geneva. (A továbbiakban A/Geneva). 1919–1927. R 1251/17/52020/52020. 1926. június 9-én.

22 LON A/Geneva C. 112. M. 64. 1921. Mayr Michael osztrák külügyminiszter levele Sir James Eric Drummond főttitkár számára, majd a főttitkár 1921. június 15-i levele az osztrák és a délszláv kormányok számára.

23 LON A/Geneva Assemtly. Doc 9, 1921.

24 Kleines Handbuch des Völkerbundes 1935, 121.

A Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság 1921. július 27-én Grazban tartotta alakuló ülését. Ebben képviseltette magát a két tárgyaló fél mellett Anglia, Olaszország és Japán. Tevékenységét szabályozta a Nagyköveti Konferencia által kiadott utasítás, valamint az 1921. június 3-i pótutasítás. Az utóbbi a Millerand-féle levél²⁵ alapján lehetőséget adott arra, hogy ott, ahol a határ nem felelt meg a néprajzi és gazdasági követelményeknek, ott a népszövetségi tanácshoz forduljon.²⁶

Az osztrák kormányt Pflügl Emmerich képviselte, a délszláv államban lévő osztrák tulajdon felszámolásának kérdésében, a délszláv államot M. Jovanovich az 1921. június 28-i elnökségi ülésen. Ennek végső eredménye volt, hogy az osztrák fél is hozzájárult a délszláv állammal a közvetlen tárgyalások lebonyolításához.²⁷

A Népszövetség levéltárának politikai iratai között felbukkant egy levél, amelyet eredetileg Zichy Gyula püspök írt Francis Alphonsus Bourne bíborshoz, amiben vázolta a pécsi szerb megszállás²⁸ tényét, illetve közbenjárását kérte az angol kormánynál. Mindemellett azt is kérte, hogy annak tartalmát mutassák meg Sir Eric Drummondnak, így eljutott tartalma a Nemzetek Szövetsége főtitkárához.²⁹

Válaszában a jogi helyzetet rendkívül nehéznek tartotta a Nemzetek Szövetségének főtitkára a békeszerződés miatt, ugyanakkor szükségesnek vélte a Szövetség megfelelő eszközökkel történő beavatkozását.

Természetesen magyar szempontból nagy jelentőségű ügy volt a burgenlandi határ kérdése. Ezzel kapcsolatosan több levél érkezett a Nemzetek Szövetségéhez, amit 1921. szeptember 12-e előtt együtt köröztettek. Ezek között találjuk Eduard Beneš csehszlovák külügyminiszternek, az osztrák parlament

25 1920. május 6-án jelent meg az ún.: „Millerand-levél”. Lényege az, hogy lehetséges, hogy egy helyszíni vizsgálat bebizonyítja majd a békeszerződésben vett határok egyes pontokon való megváltoztatásának szükségességét.

26 Soós 1971, 175-176.

27 LON A/Geneva Council. 13th session. 19th meeting, 28.06.21

28 A témára lásd bővebben: Szűts 1991.

29 LON A/Geneva R 590/11/12646/12646. Az eredeti levél 1921. április 30-án kelt, a levelet 1921. május 7-én küldték Westminsterből Genfbe, a választ a főtitkár 1921. május 24-én írta.

tagjainak (köztük Viktor Kienböck), valamint a magyar titkárság Baranyai Zoltán által írt levelét a főtitkárhoz a nyugat-magyarországi szituációról.

A magyar levél válaszolt a szeptember 10-i jegyzékre, aminek lényege a nyugat-magyarországi területről a csapatok kivonása, illetve a kérdés szeptember 21-ig történő elintézésének, valamint gróf Apponyi Genfben történő utazásának a kérdése volt.³⁰

Beneš levelét a Nemzetek Szövetsége főtitkáranak, a Nagyköveti Konferencia elnökének küldte el, amelyben kifejtette, hogy Nyugat-Magyarország három hete nem került az osztrákok kezébe, ezt több ezer fős katonai erő akadályozta, több halálos áldozata volt a cselekményeknek, s ez súlyosan sérti a békét. Leírta a közép-európai térség súlyos gazdasági állapotát, a határok biztosításának fontosságát. Kinyilvánította a Csehszlovák Köztársaság elkötelezettségét a béke ügye mellett, valamint intézkedéseinek összhangját a Szövetséges Államok konferenciájával.³¹

A Nemzetek Szövetségének Tanácsa természetesen élénk figyelemmel kísérte a nyugat-magyarországi eseményeket, arra a véleményre helyezkedett 1921. szeptember 1-jén, hogy a Szövetség részéről ebben a pillanatban nem szükséges a beavatkozás, azonban felkérte az osztrák kormányt, hogy megfelelő módon informálja, mivel az ügy alakulásának nagy figyelmet szentel a szervezet és a szükséges intézkedések meghozatalában is fontos ez.³²

Az ausztriai pártok parlamenti képviselői 1921. szeptember 23-i kelezéssel eljuttatták informatív levelüket, melyben kifejtették, hogy óvni kívánják Ausztriát a háborús veszélytől, ami akkor Magyarország által jelentős mértékben fennállt. Mivel a trianoni és a saint-germaini békeszerződés értelmében a nyugat-magyarországi terület Ausztria része, ennek értelmében Ausztria át kívánta venni a területet. Az ottani alakulatokat, majd a soproni Szövetséges Bizottság által kiküldött osztrák csapatokat a magyar csendőrök, reguláris erők és a civilekből álló Rongyos Gárda feltartóztatta, ezért nem valósult meg a terület átadása. Sőt szeptember 5-én a magyar ellenállók a régi Ausztria határát

30 Uo. 593/11/16258/15516.

31 Uo. 593/1919–1927/11/15860/15516

32 Uo. R 593/11/15516/15516

átlépve Kirschlag körzetében fegyveres összetűzést provokáltak, ami véres áldozatokkal járt. Így a köztársaság szövetségi tanácsa tiltakozó levelet intézett a genfi második Népszövetségi Gyűléshez, annak 10. és 11. paragrafusa alapján, így az Osztrák Köztársaság került a magyar háborús cselekményekkel szemben védelemre, és Magyarországot lehetett rávenni a békeszerződésekben foglaltak betartására.³³

Időközben Della Torretta 1921. szeptember 15-én kezdte el a tényleges és egyelőre titkos közvetítést az osztrák és a magyar fél között.³⁴

Ez az út vezetett Velencébe. Az olasz nagyhatalmi közvetítés sikerrel járt, 1921. október 6-án határozott a Nagykövetek Tanácsa, majd október 11-én Bethlen miniszterelnök és Schober kancellár kétnapos tanácskozás keretében Della Torretta közvetítésével Velencében megkötötte a velencei egyezményt, amely rendezte a területi vitát, ugyanakkor a vitás kérdések rendezésében egy döntőbíróóság lehetséges megalakítását tartalmazta. Mindemellett 1921. december 14-én megkezdődött a soproni népszavazás, amelynek eredményét többszöri megvitatás után 1921. december 23-án fogadta el a Nagykövetek Tanácsa, a térség hivatalos átadására pedig 1922. január 1-én került sor.³⁵

A Tanács végül 1922. szeptember 19-én tárgyalta a 21. tárgyalási napon és állapította meg a határok végső állapotát egy döntőbírói határozat keretében.³⁶

A magyar delegáció 1921. szeptember 24-i ülésén határozatot hozott arról, hogy a magyar és osztrák delegáció nyújtsa be határkiigazításra vonatkozó javaslatát.

A magyar kormány nem számított arra, hogy a Népszövetségi Tanács a Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottságnak mégis inkább Magyarország érdekeit érvényesítő határozatát teljes egészében jóváhagyja.

A Népszövetségi Tanács 1922. szeptember 17-i ülésén hozott döntés értelmében Ausztria megkapta Pomogy (Pomhagen), Léka (Lockenhaus), Hámortó (Hammer), Csém (Schandorf) és Szentpéterfa községeket, Magyarország pe-

33 Uo. R 593/11/15966/15516

34 Ormos 1989, 89.

35 Lásd erről bővebben: Uó. 102–110, 128–133.

36 Kleines Handbuch des Völkerbundes 1935, 122–123.

dig Rendek, Rótfalva, Kismarda, Nagymarda, Felsőcsatár, Alsócsatár, Magyar-keresztes, Németkeresztes, Horvátlövő, Pornó községeket és a kőszegi erdőt. Később csereszerződés keretében Magyarország lemondott Rendek és Rótfalva községekről, cserébe megkapta Szentpéterfát és Olmódot.

A határmegállapítás és a soproni népszavazás eredményeként Magyarország 64 384 kataszteri hold és 55 403 lakos nyereséget könyvelhetett el.³⁷

A Népszövetség 1922. szeptember 17-i határozata értelmében a Magyarországnak jutott községek 1923. január elsején kerültek Magyarországhoz, ugyan ezen a napon csatoltak vissza 1400 kataszteri holdat Pinkamindszent, Felsőrönök, Rábafüzes és Felsőszölnök határából, Ausztria átvette Lovászd (Luising) községet. A Szentpéterfára és Olmódra vonatkozó csereegyezményt később foganatosították.³⁸

Magyarország 1922. július 2-án terjesztette be a magyar–délszláv határ ügyét, ez 1922. szeptember 30-án zárult le. 1922. november 16-án a magyar kormány a Nagyköveti Konferencia elé vitte a cseh–magyar határkérdést, első sorban Salgótarján környékének ügyét. A felek döntését a Tanács 1923. április 23-án elfogadta.³⁹

1921. július 26-tól vált esedékessé a magyar békeszerződés végrehajtása. A határmegállapító bizottság központja Sopronban volt. Carlo Antonio Ferrario tábornok vezetésével a nyugat-magyarországi területek átadásának rendjét kidolgozták. Az ügy nemzetközi jellegét mutatta a Szövetségek Közi Katonai Bizottság, majd a Népszövetség Tanácsa, de a határkijelölő bizottság összetétele is.⁴⁰

Az osztrák–magyar határ kijelölésére létrejött bizottság 1921. július 27-én Grazban tartotta alakuló ülését. A bizottságban Franciaországot André Jocard tüzér őrnagy, Olaszországot Enrico Calma őrnagy, Angliát Arthur Craver ezredes, Japánt Juhachi Yamagutchi vikomte ezredes képviselte. A bizottság elnökének Jocard őrnagyot választották. Ausztriát Stefan Neugebauer miniszteri tanácsos képviselte. A magyar biztos személye többször változott. Az alakuló

37 Soós 1971,176.

38 Uő. 177.

39 Kleines Handbuch des Völkerbundes 1935, 123–124.

40 Kolnhofer 2008, 89.

ülésen Keresztes Artúr ezredes vett részt, a munka érdemi részét báró Villani Frigyes dr. I. osztályú követségi tanácsos végezte el. Miután Villani prágai nagykövet lett, a tisztséget az addigi helyettes, dr. Traeger Ernő miniszterelnökségi osztálytanácsos viselte.⁴¹

A végső döntés meghozatalának fontos lépése volt, hogy a Szövetséges Tábornoki Bizottság 1921. augusztus 28-ban megállapította a területek átadását, s az osztrákok kísérletet is tettek a bevonulásra. 1921. december 3-án 10 falu Ausztriának történő átadásáról döntöttek. Az osztrák igények is megfogalmazódtak, ám ahogy láttuk, a békekonferencia nem változtatott a határokon. Egyes vélekedések szerint ez ajándék volt Ausztriának az Anschluss tiltása miatt. Kétoldalú tárgyalásokon való megoldás lehetősége került szóba.

Az osztrák követelések a tizedét sem tették ki a magyaroknak. Éppen ezért helyszíni szemlékre volt szükség. Autóval a Magyar–Osztrák Határmegállapító Bizottság bejárta a határszakaszt 1922. március 2–12. között. A Népszövetség Tanácsa londoni ülésén tárgyalta 1922. július 19-én a magyar–osztrák határjavaslatot. Elnapolták. Csalódottság volt emiatt. Az 1922. szeptemberi ülés Paul Hymans belga képviselő terjesztett elő javaslatot, és 1922. szeptember 19-én hirdették ki a döntést. Hosszú előkészítő munkálatok után a Népszövetség Tanácsa 1922. szeptember 17-én hozta meg döntését. Ennek értelmében Magyarországnak ítélték Rótfalvát, Rendeket, Kis- és Nagynardát, Alsó- és Felsőcsatárt, Magyar- és Németkeresztet, Horvátlövőt és Pornóapátit. A trianoni szerződés szerint Magyarországhoz tartozó Lovászd községet pedig Ausztriához csatolták. A döntés egyik felet sem elégítette ki. Nem került vissza többek között az erősen magyar érzelmű Szentpéterfa és Olmód. Ausztriának viszont közlekedési problémát okozott a Kőszeg környéki rendezés. A megoldásra Jocard őrnagy felszólította az osztrák és magyar delegációt egyeztető tárgyalásra. Ezek eredményeként 1922. november 22-én csereegyezmény jött létre. Magyarország lemondott Rendekről és Rótfalváról, amelyek németajkú községek voltak, cserébe megkapta a horvátajkú Szentpéterfát és Olmódot.⁴²

41 Uő.

42 Vares 2008, 286.

1923. január 10-én az első szakaszt hajtották végre, majd 1923. március 8–9-én Olmód és Szentpéterfa hovatartozását rendezték. Összességében az eredetileg Ausztriának ítélt terület 16,1, a lakosság 8,1%-át kapta meg Magyarország.⁴³

Az államhatár végső, pontos helyét az 1924-ig működő, nemzetközi összetételű határmegállapító bizottság rögzítette. A döntés értelmében közel egy tucat falu hovatartozása változott meg a két békeszerződésben leírtakhoz képest. Azonban valóban minden igyekezet ellenére az osztrák–magyar határvidék továbbra is egy nyelvi és vallásilag heterogén peremvidék maradt.⁴⁴

De mégis a versailles-i békeművön sikerült egy apró, ám fontos rést ütnie a korabeli magyar diplomáciának, ami százalékokban ugyan kicsi, de tényleges teljesítményben annál nagyobb volt.

Utóélete

A kishatárforgalom szabályozását, elsőként általánosan az 5.300/1923 M.E. rendelet jelenítette meg. Ebben rögzítették, hogy a kishatárforgalom területi hatálya a határkerületre terjedt ki, amely alatt a vámhatárral párhuzamos 10–15 kilométeres sávot kellett érteni. A pontos területi hatályt minden viszonylatban a szerződés mellékleteként az érintett községek, települések felsorolásával tüntették fel.⁴⁵

A kisebb határszéli személyforgalom szabályozása tárgyában a 11.110/1926 M.E. számú kormányrendeletben gondoskodtak az Osztrák Köztársasággal kötött megállapodás életbeléptetéséről. 1945 után a magyar–osztrák határkérdés és annak szerepe jelentősen ártértékelődött, politikai jelleget is öltött. A korabeli döntés és határkijelölés a kedvező látogatási és utazási körülményekről szólt. A „hűséges falvak”-ban ma már emléktábla hirdeti a történelmi tény, hogy a trianoni békediktátum ellenére visszatérhettek hazájukhoz.⁴⁶

43 Zsiga 2008, 256.

44 Murber, 2018. 182.

45 Sallai 2003, 157–171.

46 Zsiga 2008, 256–257.

IRODALOMJEGYZÉK

- Czetz–Szűts 2018.** Czetz Balázs – Szűts István Gergely: Villani: egy elfeledett diplomata testvérpár. *Közelmúlt* (2018) 1. sz. 35–45. Letöltés ideje: 2020. augusztus 10.
- Kleines Handbuch des Völkerbundes 1935.** *Kleines Handbuch des Völkerbundes.* Genf, Informationsabteilung, 1935.
- Kolnhofer 2008.** Kolnhofer Vince: *A gradistyei horvátok és a magyar–osztrák határkijelölés.* Doktori disszertáció (PhD). Pécs, 2008.
- LON** (League of Nations) *The Archives of the League of Nations.* Geneva. 1919–1927.
- Murber 2019.** Murber Ibolya: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk* (2019) 2. sz. 181–214.
- Ormos–Majoros 1998.** Ormos Mária – Majoros István: *Európa nemzetközi küzdőtéren.* Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Ormos 1989.** Ormos Mária: *Civitas fidelissima.* Szekszárd, IPF Monográfia, 1989.
- Kimminich–Hobe 2000.** Otto Kimminich – Stephan Hobe: *Einführung in das Völkerrecht.* 7. Auflage. Francke Verlag, Tübingen und Basel, 2000.
- Pritz 1996.** Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két háború között.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1996.
- Sallai 1996.** Sallai János: A magyar–osztrák határ története a XVIII. századtól napjainkig / Az osztrák–magyar határ története. *Soproni Szemle*, L. (1996) 4. sz. 6–13.
- Sallai 2003.** Sallai János: Az osztrák–magyar határ kijelölése utáni problémák rendezése (Problem Settlement after the Determination of the Austrian–Hungarian Border). *Tér és Társadalom*, XVII. (2003) 4. sz. 157–171.
- Soós 1971.** Soós Katalin: *Burgenland az európai politikában 1918–1821.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- Suba 2019.** Suba János: A magyar államhatár a trianoni békediktátum előtt és után 1867–1941 (Hungarian borders before and after the dictated peace treaty of Trianon 1867–1941.) Dr. Parádi József szerk.: *Emlékkönyv Keserű István születésének 90. évfordulója tiszteletére.* Salutem 7. Szemere Bertalan Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság, Budapest, 2019. 197–234.

- Szávai 2004.** Szávai Ferenc: *Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései.* Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2004.
- Szávai 1999.** Szávai Ferenc: *Az Osztrák–Magyar Monarchia közös vagyona.* Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 1999.
- Szűts 1991.** Szűts Emil: *Az elmerült sziget. A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság.* Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1991.
- Vares 2008.** Vares Mari: *The question of Western Hungary/Burgenland, 1918–1923: a territorial question in the context of national and international policy.* University of Jyväskylä, Jyväskylä, 2008.
- Villani 1923.** Villani Frigyes: *Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar–osztrák határmegállapításról.* Sopron, Székely és Társa ny., 1923.
- Vladár 1930.** Vladár Ervin: *Mi is a népszövetség?* Budapest, 1930. Aktuális problémák. Kiadja a Magyar Külügyi Társaság. Szerkeszti Radisics Elemér. 1. füzet. A Nemzetek Szövetsége Egységokmányának hivatalos magyar fordítása.
- Zsiga 2008.** Zsiga Tibor: *Az ezerszer elátkozott Trianon és a „húséges falvak”.* In: Kiss Dénes – Csomor Lajos – Dr. Drábik János: *A fordulat. Trianon újraértékelése – konferencia 2008. augusztus 17.* Magyarok Világszövetsége, Budapest, 2008. augusztus 16–20. 243–258.

GULYÁS LÁSZLÓ

**ERŐSÖDŐ MAGYAR REVÍZIÓS
DIPLOMÁCIA, AVAGY AZ 1938. ÉVI
MAGYAR–KISANTANT TÁRGYALÁSOK,
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A BLEDI
EGYEZMÉNYRE**

**Közvetlen előzmények:
a magyar–kisantant tárgyalások
megindulása és dinamikája 1937-ben**

Az 1937-es év elején halvány fordulat vette kezdetét a kisantant államok Magyarországgal szembeni politikájában, megpróbálták addigi külpolitikájukon változtatni.¹ Ezért magyar–kisantant tárgyalásokat kezdeményeztek. Oly módon, hogy Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia budapesti követei külön-külön, de közel egy időben – Miloš Kobr budapesti csehszlovák ügyvivő (1937. január 19-én), Alexandr Vukčević budapesti jugoszláv követ (január 21-én), Raoul Bossy budapesti román követ (1937. január 23-án) – felkeresték Kánya külügyminisztert, és javasolták országuk, valamint a kisantant és Magyarország viszonyának rendezését. Kis hangsúlykülönbségekkel mindhárom ajánlat arról szólt, hogy a magyar kormány a katonai egyenjogúság elismerése fejében később megemáradási szerződést a kisantant államokkal.

1 Ádám 1968, 133.

Joggal merül fel a kérdés: Miért kezdeményezett a kisantant tárgyalásokat Magyarországgal? Válaszunk: Belgrádban, Bukarestben és Prágában egyre jobban érzékelték a Berlin–Róma-tengely erősödését, és egyre inkább elkezdtek kételkedni abban, hogy Franciaország és Nagy-Britannia ellensúlyozni tudja és akarja ezt. Nézzük Csehszlovákia félelmeit: Prágában attól tartottak, hogy egy csehszlovák–német háború esetén Magyarország hátba támadja őket.²

Kánya Kálmán³ – külügyminiszter – gyakorlatilag mindhárom ajánlatot elutasította, egyértelműen a kivárás álláspontjára helyezkedett. A magyar külpolitika irányítói egymást közt azt hangoztatták, hogy Magyarország számára nem sürgős a tárgyalás a kisantanttal, illetve egyes államaival, az idő Budapestnek dolgozik.

Ezen szituációt ismerve könnyen megérthetjük, hogy az 1937-es év két legfontosabb kisantant–magyar tárgyalássorozata (a sinaiai konferencia augusztus végén és szeptember elején, továbbá a genfi megbeszélések szeptember végén) megegyezés nélkül zárult.⁴

Mivel a magyar külpolitika Sinaiában⁵ elhangzott ajánlata – melyet Bárdossy László⁶ elsőként a kisantant politikusai közül Victor Antonescu⁷ román külügyminiszterrel ismertetett – a későbbiek megértése miatt fontos, jelen helyen bemutatjuk ezen négy pontból álló javaslatot:

1. Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia a saját elhatározásából elismeri Magyarország katonai egyenjogúságát.
2. Kinyilvánítják, hogy a három állam saját elhatározásából bizonyos adminisztratív intézkedéseket hoz a magyar kisebbség javára.
3. Magyarország kijelenti, hogy saját elhatározásából megneemtámadási nyilatkozatot tesz, amelyet a szomszéd államok viszonznak.

2 Csehszlovákia egyre nehezebbé váló külpolitikai helyzetéről lásd: Lukes 1996, 234–255.

3 Hosszú külpolitika pályafutásáról Tóth Imre önálló kötetet írt, lásd: Tóth, 2016.

4 A részletekről lásd: Gulyás 2016, 28–34.

5 Mivel Sinaia egy román település – ebben az időben ott volt a román király nyári rezidenciája – Magyarországot Bárdossy László, az akkori bukaresti magyar követ, képviselte Magyarországot.

6 Életrútjáról lásd: Pritz 2001.

7 Victor Antonescu (1871–1947) román politikus, 1936. augusztus 29-e és 1937. december 28-a között töltötte be a külügyminiszteri posztot.

4. A három állam felelős vezetői érintkezésbe lépnek az országukban élő magyar kisebbségek vezetőivel, hogy velük a kisebbségi helyzet gyökeres rendezéséről tárgyaljanak.⁸

A két konferencia mellett számos üzenetváltás történt az akkreditált követeken keresztül, a kisantant fővárosok és Budapest között. A tárgyalások és üzenetváltások dinamikája egyszerűen leírható: a román, a csehszlovák vagy a jugoszláv fél tett egy ajánlatot a tárgyalások elkezdésére/felújítására, a magyar fél hajlandó volt leülni, tárgyalni, majd egy ponton valamilyen kényes kérdés – ez általában a kisebbségi kérdés volt – körül kialakult vitában az álláspontok megmerevedtek és a tárgyalások újból félbeszakadtak. Néhány hónap múlva valamilyen világpolitikai esemény hatására, vagy valamelyik, a térségben érdekelt nagyhatalom – főképpen Németország és Olaszország – nyomására, újra megindultak a tárgyalások.

Az 1938-as év magyar–kisantant tárgyalásai

1938 tavasza és nyara

Jól mutatják ezt a dinamikát az 1938-as év első felének eseményei: az 1938. március 12-én bekövetkezett Anschluss után a kisantant államok – különösen Csehszlovákia⁹ – pozíciói meggyengültek és ebben a szituációban felerősödött tárgyalási hajlandóságuk. Az alábbi három esemény is alátámasztja állításunkat:

8 Bárdossy a magyar javaslatot külön-külön ismertette a három kisantant állam politikusaival. Elsőként Antonescuval – a román külügyminiszterrel –, így ezért a négy pontot az ott elhangzottak alapján ismertetjük. A Bárdossy–Antonescu találkozóról készült feljegyzést lásd: DIMK 1965, 83. dok. 232–237.

9 A vizsgált időszak magyar–csehszlovák kapcsolatainak alakulásáról lásd: Simon 2015, 77–97.

1. 1938. március 12-én – tehát az Anschluss¹⁰ másnapján – Gheorghe Tătărescu román külügyminiszter¹¹ fogadta a bukaresti magyar követet és jelezte számára, hogy az „[...] *összel abbahagyott tárgyalásokat hivatalosan újból megkezdeni kívánja.*”¹² Majd megkérdezte, hogy a magyar kormány fenntartja-e a sinaiai javaslatát (ez az 1937 augusztusában átnyújtott ún. tervezet volt).
2. 1938. március 29-én Kamil Krofta csehszlovák külügyminiszter¹³ Wettstein János¹⁴ – prágai magyar követ – előtt a csehszlovák–magyar érdekközösséget hangsúlyozta. Majd március 29-én Miloš Kobr – Csehszlovákia budapesti követe¹⁵ – felajánlotta, hogy a két állam fogjon össze a függetlenségüket veszélyeztető német fenyegetés ellen.¹⁶
3. Ezekben a napokban Alexander Vukčević¹⁷ – Jugoszlávia budapesti követe – szintén a Magyarországgal történő megegyezés fontosságát hangsúlyozta Kánya előtt.

Annak érdekében, hogy az 1938 januárjában-februárjában megszakadt tárgyalások újra indulhassanak, Nicolae Petrescu-Comnen – az új román külügyminiszter¹⁸ – 1938. március 18-án átnyújtotta Bárdossynak az 1937. augusztusi magyar tervezetre adott közös kisantant választ. Ezt nevezi a szakirodalom kisantant ellenjavaslatnak.¹⁹ Azt gondoljuk, ha egy augusztusi tervezetre a jövő

10 A részleteket lásd: Zöllner 2000, 393–394.

11 Gheorghe Tătărescu (1886–1957) a két világháború közti román politikai élet egyik nagyhatalmú politikusa. Kétszer volt miniszterelnök (1934–1937; 1939–1946), háromszor külügyminiszter (1934; 1938; 1945–1947) és egyszer hadügyminiszter. A fentebb bemutatott tárgyalások során második külügyminiszteri ciklusát töltötte, 1938. február 1-jétől 1938. március 29-ig.

12 A Tătărescu–Bárdossy találkozóról készült feljegyzést közli DIMK 1965, 126. dok. 293.

13 Kamil Krofta (1876–1945) csehszlovák politikus. 1936. február 29-től 1938. október 4-ig volt a csehszlovák állam külügyminisztere.

14 Wettstein János (1987–1972) magyar diplomata. Életrajzát lásd: Gulyás 2020, 253–254.

15 Miloš Kobr (1878–1953) csehszlovák diplomata. életrajzát, lásd: Dejmek 2013, 113–114.

16 Ádám 1968, 213.

17 Életrajzi adatot nem találtunk hozzá.

18 Nicolae Petrescu-Comnen (1881–1958), román politikus, 1938. március 30. és 1939. január 31. között töltötte be a külügyminiszteri posztot.

19 A kisantant ellenjavaslatát közli DIMK 1965, 134/a dok. 305–306. old.

év márciusában, azaz 7 hónappal később adnak választ, mindennél jobban mutatja a kisantant–magyar tárgyalások vontatottságát.

Az ellenjavaslat átadása után a magyar–kisantant tárgyalások a korábbi forгатókönyvet követték, azaz a megneemtámadási szerződés és a kisebbségi kérdés rendezése körül diplomáciai huzavona kezdődött. Ezúttal a magyar fél volt az, aki újabb és újabb követelések felvetésével akadályozta a megegyezés megszületését.

Nézzük a konkrét eseményeket: a kisantant ezúttal megint Sinaiában ülésezett – 1938. május 3. és május 5. között –, Bárdossy ismét részt vett a tanácskozáson, de a tárgyalások nem jártak kézzel fogható eredménnyel, mindössze egy semmitmondó kommuniké született.

Ezen a ponton egy kitérőt kell tennünk a magyar belpolitika felé: 1938. május 14-én Darányi Kálmán megrendült egészségügyi állapotára hivatkozva – valójában azért, mert elveszítette a konzervatív politikai körök bizalmát – lemondott.²⁰ Utóda Imrédy Béla²¹ lett, akinek kormányában – hasonlóan a Gömbös- és Darányi-kormányhoz – Kánya kapta meg a külügyminiszteri tisztséget. Kánya három miniszterelnök alatt irányította a magyar külpolitikát 1933 februárjától 1938 novemberéig.²² Itt jegyezzük meg, hogy ezen 6 év alatt nem csupán más országok diplomataival került villongásba, hanem sok esetben az aktuális magyar miniszterelnökkel is. Ezek a konfliktusok Kánya személyiségéből fakadtak. Ennek főbb elemei a belső magabiztosságról tanúskodó zárkózott fölény és a szellemes előadásmód voltak. Továbbá az, hogy sohasem tudott ellenállni annak a csábításnak, hogy egy keserűen gúnyos viccet el ne mondjon, mert rendkívül éles nyelve volt.²³ A kortárs Gratz Gusztáv – aki korábban maga is betöltötte a külügyminiszteri posztot – erről így ír: „Kegyetlen igazságokat tudott félig tréfás mezbe öltöztetve elmondani olyanoknak is, akiknek tekintélye vagy állása előtt mások tisztelettel meghajoltak. Egyes külföldi diplomaták, gyakran olyanok is, akik hatalmas országokat képviseltek, ritkán tudták ebben

20 Darányi lemondásának belpolitikai háttéréről lásd: Ormos 1998, 180–185.

21 Politikai pályafutásáról lásd: Miklós 2020, 91–93.

22 Kifejezetten külügyminiszteri tevékenységére koncentrált életrajzát lásd: Tóth 2020, 165–169.

23 Macartney 2006 I. kötet 156.

vele felvenni a versenyt, és igen sokszor kénytelen-kelletlen adósak maradtak a viszontválasszal. Nem is nagyon szívesen érintkeztek vele. Ebben benne rejtett az elismerés szellemi fölényével szemben.”²⁴

Kánya az Imrédy-kormány²⁵ tagjaként a korábbi taktikával folytatta a magyar–kisantant tárgyalásokat. Így 1938. május–július hónapokban újabb tárgyalásokra került sor. Ezek az egymás fővárosaiba akkreditált követek és az adott ország vezetői között folyó konzultációkat jelentették. Így Bárdossy Bukarestben Comnen külügyminiszterrel, az új magyar belgrádi követ, Bakách-Besenyey Stojadinovićcsal, Wettstein Prágában Kroftával, míg Kánya és Imrédy Budapesten a kisantant követeivel tárgyalt.

A magyar taktikát alapvetően meghatározta Kánya 1938. június 1-jén a Parlamentben elhangzott beszéde, mely kifejezetten a kisantant kérdéskörrel foglalkozott.²⁶ Ebből két fontos pontot kell kiemelnünk: egyrészt Kánya hangsúlyozta, hogy „Magyarország továbbra sem hajlandó a kisantanttal, mint blokkal tárgyalni.”²⁷ Másrészt Kánya külön kitért arra, hogy Csehszlovákiával szemben, melynek nemzetközi politikai helyzete más, mint Romániáé vagy Jugoszláviáé – magyarul nehezebb nemzetközi helyzetben van –, a két államtól eltérő ígényekkel (értsd a kisebbségi kérdés terén komolyabb engedmények kicsikarása) lép fel.

Gyakorlatilag Kánya taktikája az volt, hogy megpróbál megegyezni Romániával és Jugoszláviával, míg Csehszlovákiát kizárja a megállapodásból. Csak-hogy ennek lett egy olyan magyar fél által nem kívánt következménye, hogy Csehszlovákia annak érdekében, hogy játékban maradhasson, újabb engedményeket tett Magyarország felé. Prága külpolitikai céljainak elérése érdekében sorozatosan engedményeket hozott saját nemzetiségi politikája terén.²⁸

24 Gratz 2001, 257.

25 A kormány összetételét lásd: Bölöny 1987, 102–103.

26 Kánya beszédének teljes szövegét közli: KN, 1938. június 1.

27 Uo.

28 A csehszlovák állam nemzetiségi politikájáról a kortárs cseh történészek az utóbbi néhány évben több fontos tanulmányt jelentettek meg, ezek közül fontosnak tartjuk az alábbiakat: Tóth–Novotny–Stehlík 2011/a, 143–170. illetve Tóth–Novotny–Stehlík 2011/b, 151–168., illetve Tóth–Novotny 2014, 216–234.

A csehszlovák engedményekkel párhuzamosan maga a kisantant is próbált egy a kisebbségi kérdést rendező közös nyilatkozatot tető alá hozni. Ez a törekvés sikerrel járt, a három állam június elején megállapodott egy közös nyilatkozat szövegében, melyet hangsúlyozottan közös javaslatként eljuttattak Bárdossyhoz 1938. június 10-én.²⁹ A magyar kormány erre június 22-én ellenjavaslattal válaszolt,³⁰ majd heteken át tartó huzavona alakult ki a javaslat szövegébe bekerülő pontos kifejezésekről.

Alfejezetünk összefoglalásaként azt mondhatjuk, hogy a magyar–kisantant tárgyalások dinamikáját tökéletesen megvilágítja Wettstein – prágai követ – magánlevele, melyet Bakách-Bessenyei Györgynek³¹ – a levél keletkezésekor még a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, de hamarosan Belgrádba vezényelték követnek – küldött. Ebben a prágai követ az alábbi kérdést tette fel: „Akarunk-e tényleg a szóban forgó államokkal valamely megegyezést létesíteni, vagy csak az a célunk, hogy vonatkozó tárgyalások megghiúsulásának ódiuma ne ránk essék?”³²

Véleményünk szerint Wettstein kérdésével a lényegre tapintott. Magyarország tárgyalásokat folytatott a kisantanttal, de valójában nem akart megegyezni. Joggal merül fel a kérdés: Miért bocsátkozott tárgyalásokba Budapest, ha igazából nem akart megegyezni? Válaszunk erre: 1938 tavaszától a nyugati hatalmak, elsősorban Nagy-Britannia³³ nyomást gyakoroltak mind Budapestre, mind a kisantant államokra, hogy a Duna-medence biztonsága érdekében próbáljanak megegyezni. A magyar kormány nem tehette meg, hogy az angol (és francia) kérést nyíltan elutasítsa.

Ilyen közegben került sor a kisantant bledi konferenciájára, ahol váratlanul megegyezés született Magyarország és a kisantant között.

29 Bárdossy jelentését, melyhez mellékelte a kisantant tervezetét közli DIMK 1965, 234. dok. és 234/a melléklet 423–427.

30 Kánya levelét Bárdossynak közli: DIMK 1965, 242. dok. 438–441.

31 Életrajzát lásd: Domján 2020, 184–186.

32 Wettstein levelét közli: DIMK 1965, 168. dok. 346–347.

33 A Duna-medencével és a Balkánnal kapcsolatos 1938. évi tavaszi és nyári angol elképzeléseket részletesen ismerteti Juhász 1988, 176–186. További fontos szempontokra hívja fel a figyelmet Bán 1998, 41–45., valamint Romsics 1996, 34–131.

A bledi tárgyalások, 1938 augusztusa

1938 augusztusában a kisantant államok mindent elkövettek annak érdekében, hogy a hónap vége felé sorra kerülő bledi konferencián – ezt augusztus 21-re hívták össze – Magyarországgal végre megegyezzenek.³⁴

Ennek érdekében a román kormány 1938. augusztus 4-én nemzetiségi státútumot tett közzé, amelyben rendezte a magyar kisebbség helyzetét, 28 pontban foglalta össze a kisebbségek jogait.³⁵ Ez egy rendkívül fontos román lépés volt, hiszen láthattuk, hogy a román–magyar tárgyalások korábban mindig a magyar kisebbségnek adandó jogok körüli viták miatt rekedtek meg. Kánya augusztus 6-án az öt felkereső román követnek azt mondta, hogy „[...] a kisebbségi státútum közzététele Magyarországon elég jó benyomást keltett [...]”³⁶ és ez a tény megkönnyíti a Romániával folytatott tárgyalásokat. Azt, hogy ezt Kánya tényleg komolyan gondolta, jól mutatja, hogy augusztus 9-én az alábbiakat tudatta Bárdossyval: „[...] a kisebbségi státútumnak a román kormány által legutóbb eszközölt közzététele a helyzet megítélésem szerint megváltoztatta, úgy hogy erre való tekintettel elérkezettnek látom az időt a kis-entente államokkal folyamatban lévő tárgyalások lezárására.”³⁷

Azt, hogy ezt konkrétan hogyan gondolta, szintén kifejtette Bárdossynak: a magyar kormány Románia és Jugoszlávia vonatkozásában elfogadja a kisantant 1938. június 10-i közös jegyzékét. Viszont Csehszlovákiával szemben nem hajlandó erre, ehelyett az alábbi alternatívákat állította fel:

1. A csehszlovák kormány adjon egy, a román–jugoszláv–csehszlovák nyilatkozatnál (értsd a június 10-i nyilatkozatot) messzemenőbb nyilatkozatot a kisebbségi kérdésben.
2. A kisantant–magyar megállapodást csak Romániával és Jugoszláviával írja alá, míg Csehszlovákiával elhalasztják az aláírást, addig amíg a „csehszlovákiai helyzet kellően tisztázódik és ebben a vonatkozásban is lehetségessé válik a megállapodás finalizálása.”³⁸

34 Ádám 1968, 253.

35 A státútum értékelését a magyar kisebbség szempontjából lásd: Mikó 1938, 177–192.

36 A Kánya–Bossy találkozóról készült feljegyzést közli: DIMK 1965, 277. dok. 522–523.

37 Kánya utasítását Bárdossynak közli: DIMK 1965, 279. dok. 524–526.

38 DIMK 1965, 526.

A fenti taktika jegyében a magyar kormány elkészített egy, a június 10-i jegyzéken alapuló nyilatkozat-tervezetet a román és a jugoszláv fél számára, valamint egy másik tervezetet a csehszlovák fél számára,³⁹ majd ezeket a bukaresti ideiglenes magyar ügyvivő – Bárdossy megbetegedett, ezért vette át feladatát az ideiglenes ügyvivő – augusztus 10-én ismertette a román külügyminiszterrel.⁴⁰ A román kormány Raoul Bossy⁴¹ budapesti követen keresztül 1938. augusztus 18-án jelezte Kányának, hogy Románia a magyar ajánlatot „mely szerint egyelőre csak Magyarország, Románia és Jugoszlávia parafálja az egyezményt, semmi módon nem fogadhatja el.”⁴² Majd Bossy az alábbi ajánlatot tette: „[...] Csehszlovákia is parafálja az egyezményt és ez csak akkor kerülne publikálásra, amikor Csehszlovákia kisebbségeivel, elsősorban a magyarokkal, megegyezett.”⁴³ Ezt az ajánlatot viszont Kánya utasította el.

Közben Krofta csehszlovák külügyminiszter 1938. augusztus 19-én közölte a prágai magyar ideiglenes ügyvivővel, hogy a magyar–kisantant tárgyalásokon „Csehszlovákia elfogadja a diszkriminációt.”⁴⁴ Ez azt jelentette, hogy Prága beleegyezett abba, hogy vele Magyarország külön jegyzőkönyvet ír alá. Valószínű, hogy erre még Kánya sem számított!

Ilyen előzmények után ült össze a kisantant konferencia Bledben 1938. augusztus 21-én. A tárgyalásokon a kisantant részéről Stojadinović, Comnen és Krofta, míg magyar részről Bakách-Besseney György vett részt. Itt jegyezzük meg, hogy Kánya, a Horthy által vezetett magyar küldöttség tagjaként a – blei tárgyalásokkal párhuzamos folyó – kielői tárgyalásokon vett részt.⁴⁵

A tárgyalások során egy alkalommal a kisantant egysége megbomlott: Stojadinović – ekkor a jugoszláv állam miniszterelnöke – külön megegyezésre törekedett Magyarországgal.⁴⁶

39 Mindkét tervezet szövegét közli: DMIK 1965. 279/a 527–528. old, és 279/b dok. 528.

40 Erről lásd DIMK 1965, 281. dok. 530–532.

41 Raoul Bossy (1894–1975) román diplomata, 1936 és 1939 között Románia követe volt Budapesten. Diplomáciai tevékenysége mellett komoly történelmi életművet is magáénak tudhat.

42 A Kánya–Bossy találkozóról készült feljegyzést közli: DMIK 1965. 288. dok. 539–542.

43 Uo.

44 DIMK 1965, 289. dok. 543.

45 Ennek részleteit lásd: Gulyás 2016, 92–109.

46 Hornyák 2010, 58–59.

Ennek jegyében Stojadinović közölte Bessenyeivel: összegyűjtötte a magyar kisebbségekre vonatkozó összes adatokat, és megbízta Andrić vezértitkárt: a konferencia munkálatainak befejezte után részletesen beszélje át Bessenyeivel az egész anyagot, és a magyar követ mondja meg, hogy a jugoszláv állam milyen engedményeket tehetne még kisebbségi téren.

Végül azonban az antant összezárt, így a tárgyalások mindkét fél szempontjából felemás végeredménnyel zárultak. A kisantant Állandó Tanácsa kiadott egy hivatalos jelentést, melynek kulcsmondata így hangzott: „1. A kisantant Állandó Tanácsa meglelégedéssel *állapította meg, hogy a Magyarországgal folytatott tárgyalások lehetővé tették olyan megállapodások megkötését, amely Magyarország és a kisantant közötti mindennemű erőszakos eszköz alkalmazásáról való lemondást és a három állam részéről Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának elismerését tartalmazza.*”⁴⁷

Mint látható, a fegyverkezési egyenjogúságról és a megnehtámadási szerződésről megállapodás jött létre Magyarország és mindhárom kisantant állam között. Emellett még egy megegyezés – gentlemen’s agreement formájában – született a kisebbségi kérdésben Magyarország Jugoszlávia és Románia között. Ezt a kisantant részéről Stojadinović, míg magyar részről Bakách-Bessenyei parafálta.⁴⁸ Annak ellenére, hogy a kisebbségi nyilatkozatot Csehszlovákia nem írta alá.

Miután augusztus 23-án délután publikálásra került a kisantant Állandó Tanácsának kommunikéje, az augusztus 24-én megjelenő francia és angol lapok nagy terjedelemben foglalkoztak vele. A nemzetközi sajtó úgy értékelte a bledi megbeszéléseket, hogy Magyarország és a kisantant kibékült, és ezzel rendeződött Közép-Európa helyzete. A francia és brit újságok elsősorban az erő alkalmazásáról való kölcsönös lemondást üdvözölték. Még az olasz lapok is pozitívan kommentálták a megállapodást, melyet Róma részben saját diplomáciai sikerének is tekintett, és amely jól beleillett a Délkelet-Európával kapcsolatos olasz külpolitikai tervekbe.⁴⁹

47 A teljes szöveget közli Halmosy 1966, 429–431.

48 Ádám 1968, 259–260.

49 Olasz 2015, 25.

Ezzel szemben a német külpolitika irányítói – elsősorban Hitler és Ribbentrop – komoly szemrehányásokat tettek a bledi egyezmény publikálásával egyidőben a Németországban tárgyalásokat folytató magyar államférfiaknak.⁵⁰

Úgy véljük, hogy a bledi egyezmények jelentőségét mind a nyugati hatalmak, mind Németország erőteljesen túlértékelték.

A bledi tárgyalások értékelése

Mi történt Bledben? Mindhárom kisantant állam elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, továbbá az aláírók lemondtak mindennemű erőszakos eszköz alkalmazásáról.

Budapest kétségtelen eredményként könyvelhette el, hogy a kisantant elismerte fegyverkezési egyenjogúságát. Viszont vesztésgként kellett elkönyvelnie, hogy le kellett mondani az erőszak alkalmazásáról. Ráadásul az eredeti magyar szándékkal szemben (csak Jugoszláviával és Romániával történik aláírás) Csehszlovákia is aláírta a fegyverkezési egyenjogúságról és a megneemtámadásról szóló pontokat.

Joggal merül fel a kérdés: miért hátrált meg a csehszlovák aláírás kérdésében a magyar diplomácia? Véleményünk szerint ez három okra vezethető vissza:

1. Románia és Jugoszlávia ragaszkodtak ahhoz, hogy ezekben a kérdésekben Csehszlovákia is aláíróként szerepeljen.
2. Az angol diplomáciai nyomás: A brit kormány budapesti ideiglenes ügyvivőjén keresztül augusztus 16-án és augusztus 19-én ismételt felhívta a magyar kormány figyelmét arra, hogy Nagy-Britannia érdekelt a kisantant–magyar tárgyalások sikeres befejezésében.⁵¹ Imrédy Béla, aki miniszterelnökként erősíteni kívánta kormánya brit kapcsolatát, így nem hagyhatta figyelmen kívül London jelzéseit.
3. A magyar kormány küldöttsége – élén Horthyval – Kielben Németországgal kezdett tárgyalásokba, ahol egy magyar–kisantant megegyezés ténye erősítette tárgyalási pozícióit Németországgal szemben.

50 Gulyás 2016, 101.

51 Ádám 1968, 258.

A kisebbségekkel kapcsolatos megegyezésről azt mondhatjuk, hogy a magyar kormány csak Romániával és Jugoszláviával parafálta a szerződést, tehát itt a magyar szándék megvalósult, Csehszlovákiát sikerült kizárni a kisebbségi kérdés rendezéséről szóló egyezményből. Véleményünk szerint a magyar kormány négy részsikert könyvelhetett el Bledben, melyek az alábbiak:

- a) Elismertette fegyverkezési egyenjogúságát.
- b) Fenntartotta Nagy-Britannia és Franciaország jóindulatát.
- c) Nyitva hagyta a kaput saját maga számára, hogy a kisebbségi kérdés segítségével Csehszlovákiát tovább bomlassza.
- d) Előnyt biztosított a maga számára a Németországgal folytatandó tárgyalásokra.

A fentiekből egyértelmű, hogy a bledi egyezmény a magyar diplomácia győzelmét jelentette. Itt jegyezzük meg, hogy a bledi tárgyalásokról kiadott magyar közlemény a tárgyalások folytatását irányozta elő a kisantanttal,⁵² de az 1938. szeptember 30-i müncheni egyezmény minden további tárgyalást feleslegessé tett.

52 A magyar közlemény teljes szöveget közli Halmosy 1966, 431-432.

IRODALOMJEGYZÉK

Nyomtatott források

- DIMK 1965.** Ádám Magda szerk.: *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához*. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
- KN 1938.** *Képviselőházi Napló 1935–1940*. XIX. kötet 1938. június 1.

Kézikönyvek

- Bölgöny 1987.** Bölgöny József: *Magyarország kormányai 1848–1987*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Halmosy 1966.** Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1966.

Emlékiratok

- Gratz 2001.** Gratz Gusztáv: *Magyarország a két háború között*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Feldolgozások

- Ádám 1968.** Ádám Magda: *Magyarország és a kisantant a harmincas években*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1968.
- Bán 1998.** Bán D. András: *Illúziók és csalódások. Nagy-Britannia és Magyarország 1938–1941*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Dejmek 2013.** Dejmek, Jindřich: *Diplomacie Československa, Díl II. Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*. Historický ústav Akademie věd České republiky. Praha, 2013. 113–114.
- Dombrády–Tóth 1987.** Dombrády Lóránt – Tóth Sándor: *A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945*. Zrínyi Kiadó, 1987. 51–58.
- Domján 2020.** Domján Dániel Ferenc: Bakách-Bessenyei György. In Gulyás László szerk.: *111 életrajz a külpolitika történetéhez*. Egyesület Közép-Euró-

- pa Kutatására, Szeged, 2020. 184–186.
- Gulyás 2008.** Gulyás László: *Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság.* Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2008.
- Gulyás 2016.** Gulyás László: *A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és Kárpátalja visszatérése. 1937–1939.* Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2016.
- Gulyás 2020.** Gulyás László: Wettstein János. In Gulyás László szerk.: *111 életrajz a külpolitika történetéhez.* Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2020. 253–254.
- Hornják 2010.** Hornják Árpád: A magyar kisebbségi kérdés a magyar kormány délszláv politikájában a harmincas években. In Hornják Árpád szerk.: *Találkozások és ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből.* PTE Történettudományi Intézet, Pécs, 2010. 40–60.
- Juhász 1988.** Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Lukes 1996.** Lukes, Igor: *Czechoslovakia between Stalin and Hitler. The diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s.* Oxford University Press, NewYork–Oxford, 1996.
- Miklós 2020.** Miklós Péter: Imrédy Béla. In Gulyás László szerk.: *111 életrajz a külpolitika történetéhez.* Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2020. 91–93.
- Macartney 2006.** Macartney, C. A.: *Október tizenötödike. A modern Magyarország története, 1929–1945.* I. kötet. Gede Testvérek kiadása, Budapest, 2006.
- Mikó 1938.** Mikó Imre: A román kisebbségi státúum. *Hitel.* 3. (1938) 3. sz. 177–192.
- Olasz 2015.** Olasz Lajos: Horthy kormányzó németországi látogatása 1938. augusztusában. *Közép-Európai Közlemények* 8. (2015) 1. sz. 18–33.
- Ormos 1998.** Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában 1914–1945.* Történelmi Kézikönyvár. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998.
- Pritz 1995.** Pritz Pál: A határkérdés jelentősége a két háború közötti Közép-Európában. In Pritz Pál szerk.: *Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest. 234–240.
- Pritz 2001.** Pritz Pál: *Bárdossy László.* Élet-kép sorozat. Elektra Kiadóház, Bu-

- dapest, 2001.
- Romsics 1991.** Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz.* Magyarországtudató Intézet, Budapest, 1991.
- Romsics 1996.** Romsics Ignác: A brit külpolitika és a „magyar kérdés”, 1914–1946. In Romsics Ignác szerk.: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében.* Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 34–131.
- Simon 2015.** Simon Attila: Magyarország revíziós külpolitikájának dilemmái és konfliktusai Csehszlovákiával. A magyar kisebbség helye az államközi kapcsolatokban 1935–1938. In Simon Attila et. al. szerk.: *Változó világban. A magyar kisebbség a harmincas évek Csehszlovákiájában.* Selye János Egyetem Tanárképző Kar. Komárno. 2015. 77–97.
- Tóth 2016.** Tóth Imre: *Egy polgári arisztokrata Kánya Kálmán (1869–1945).* Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2016.
- Tóth 2020.** Tóth Imre: Kánya Kálmán. In Gulyás László szerk.: *111 életrajz a külpolitika történetéhez.* Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2020. 165–169.
- Tóth–Novotny–Stehlík 2011/a.** Tóth, Andrej – Novotny, Lukaš – Stehlík, Michal: Deutsche, Ungarn und Slowaken in der Tschechoslowakei zwischen den Weltkriegen. *West Bohemian Historical Review*, (2011) 1. sz. 143–170.
- Tóth–Novotny–Stehlík 2011/b.** Tóth Andrej – Novotny, Lukaš – Stehlík, Michal: Short Summary of Constitutional Confirmation of the So-called First Czechoslovak Republic. The Basic Premise for Establishment of National Minorities in the Social-political Life of Interwar Czechoslovakia. *Öt Kontinens. Az Új-és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék tudományos közleményei.* (2010) 1. sz. 151–168.
- Tóth–Novotny 2014.** Tóth Andrej – Novotny, Lukaš: On Some Aspects of Political and Legal Background of National Minorities in Czechoslovakia 68. (1918–1938). *Zgodovinski časopis.* (2014) 1–2. sz. 216–234.
- Zeidler 2001.** Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat.* Osiris, Budapest, 2001.
- Zöllner 2000.** Zöllner Erich: *Ausztria története.* Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2000.

BOTLIK JÓZSEF

KÁRPÁTALJA VISSZAVÉTELE ÉS ÚJRAEGYESÜLÉSE MAGYARORSZÁGGAL 1939. MÁRCIUS 15–17., 23–24.

A két világháború közötti Kárpátalja területe (cseh nyelven: Podkarpatská Rus) 1938–1939 fordulóján három részletben tért vissza és egyesült újra Magyarországgal. Először az 1938. november 2-án Bécsben aláírt döntéssel, amely két évtizedig tartó idegen, csehszlovák uralom után, Csehszlovákia déli, túlnyomórészt magyarok által lakott területét csatolta vissza. E folyamat előzményei: a magyar minisztertanács 1938. október 8-án tartott rendkívüli ülésén kimondta: a csehszlovákiai magyarlakta területeket „nem történelmi, hanem etnikai alapon követeli vissza”.¹ Ezt követően az 1938. október 9. és 13. között az új határvonal kitzúzéséről szóló magyar, illetve cseh–szlovák tárgyalások eredménytelenül zárultak a felvidéki Révkomáromban.

A cseh–szlovák kormány október 22-én Budapestre küldött harmadik területi ajánlatában – 11 300 km², 740 ezer lakossal, ebből 680 ezer, azaz 91,2%-ban magyarajkú volt – több mint 90%-ban elismerte a magyar igények jogosságát.² Tehát cáfolhatatlan tény, igazság, hogy a bécsi döntőhatalmi határozattal a házánkhoz visszacsatolt 12 109 km² kiterjedésű terület túlnyomó részét, pontosan 93%-át (!) nem a Cseh–Szlovákiát kényszerítő bécsi döntés alapján ítélték meg Magyarországnak, hanem a cseh–szlovák kormány saját ajánlatára. Tehát az

1 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban MNL OL), K 27. Minisztertanácsí jegyzőkönyvek, 1938. október 8.

2 Rónai 1989, 164–186.

első bécsi döntés valódi tényeken, igazságos megoldáson nyugodott. Néprajzi, nyelvi és területi szempontból feddhetetlen, megtámadhatatlan új államhatárt vont meg a két ország között.³ Szemben a velejéig igazságtalan és kegyetlen trianoni békediktátummal!

A Magyarországgal újraegyesült Felvidék legkeletibb részét Kárpátalja déli, csaknem színmagyar tája alkotta. A történeti Magyarország trianoni feldarabolása után ugyanis a fogalom kibővült, és a Csehszlovákiához rendelt területeket kezdték Felvidéknek nevezni. Az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel a dél-kárpátaljai, alföldi jellegű vidéket az Ung folyótól délkeletre húzódó Beregi-Tiszahátat, majd az Ugocsai-síkot is újraegyesítették Magyarországgal. A korabeli magyar köztudat ezeket a területeket azonban a Felvidékhez tartozóknak tekintette.

Kárpátalja hegyvidéki részének visszafoglalására november 9-én Kánya Kálmán külügyminiszter jegyzékben kérte Lengyelország katonai segítségét, de Varso csak ún. „szabadcsapatok” küldését ígérte. Két nap múlva Olaszország közölte, hogy a németekre való tekintettel Róma nem támogatja Budapest előbbi tervét.

Közben a bécsi döntés alapján a Magyar Királyi Honvédség csapatai ugyan csak november 9-én birtokba vették Beregszászt, 10-én Munkácsot és Ungvárt, valamint környéküket. A később, december 15-én tartott népösszeírás szerint a történelmi Ung vármegye déli, Bereg vármegye nyugati-délnyugati és Ugocsa vármegye északnyugati részéből hazatért terület kiterjedése a fenti három várossal együtt 2023 km² volt. Lakossága 276 041 fő, ebből 236 046 magyar (85,5%), 25 124 rutén/ruszin (9,1%), a többi egyéb nemzetiségű.⁴

A terület visszatérése után november 18-án, a magyar minisztertanács rendkívüli ülést tartott, amelyen elhatározta: katonai műveletet indít Kárpátalja hegyvidéki részének a visszavételére.⁵ Másnap a budapesti német követ átadta Berlin jegyzékét, amely nem helyeselte a tervezett lépést. Erre válaszul Kánya Kálmán külügyminiszter megígérte, hogy a magyar kormány az ügyben nem alkalmaz erőszakos eszközöket. A november 21-én tartott újabb rendkívüli mi-

3 Halmosy 1983, 448–450.

4 A bécsi döntés 1939.

5 MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. november 18.

nisztertanácsi ülésen hozott határozatában a kormány leállította a tervezett katonai támadást, miután Németország, illetve Olaszország négy azonos pontból álló jegyzéket juttatott el Budapestre.⁶

Az 1938. december 22-én hatályba lépett rendelet szerint újjászervezték a visszatért terület közigazgatási beosztását. Az ekkor megyei jogú városi rangot kapott Ungvár székhellyel újjáalakították Ung vármegyét, amelynek mindössze 14,9%-a került vissza 47 986 lakossal. Csekély kiterjedése miatt (484 km²) ezért Zemplén vármegye Nagymihályi járásából hozzácsatolták öt, majd 1939-ben a hatodik községet, mert ezek Ungvárhoz kötődtek. Szabolcs vármegyének a trianoni diktátum által elszakított részéből három falu került Ung vármegyébe. Bereg vármegye volt Mezókaszonyi járásából Nagydobrony és Kisdobrony helységet meghagyták Ung vármegyének, jöllehet ezeket még a cseh hatóságok rendelték az Ungvári járáshoz. Mindezzel Ung vármegye területe 59 községgel 692 km²-re, lakossága 73 980 főre nőtt: amiből a fenti népösszeírás szerint 63 652 magyar (86,0%), 6709 rutén (9,1%), 1758 szlovák (2,4%) anyanyelvű volt. A történeti Ung vármegyéhez 1920-ig tartozott Záhony és Győröcske viszont a trianoni Szabolcs vármegyénél maradt. Ekkor Ungvár (területe: 22 km²) lakossága 22 624 fő volt, ebből 18 037 magyar (79,8%), rutén 2478 (11,0%).

A történelmi Bereg vármegyéből az első bécsi döntéssel 890 km² kiterjedésű, 90%-ban magyarlakta terület tért vissza 50 községgel az anyaországhoz Beregszász és Munkács körzetében. A hajdani Ugocsa vármegyének azonban csak közel egynegyede, mindössze 282 km² (23,2%) területtel, ahol 21 község lehetett újra Magyarország része.⁷

A magyar kormányzat ezért a hazatért ugocsai részt hozzákapcsolta a beregi tájakhoz, és létrehozta Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített (k. e. e.) vármegyét. Ehhez hozzácsatolták a történelmi Szatmár vármegyét.

6 MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. november 21.

7 Ugocsa északi fele – Nagyszőlős és környéke – a hegyvidéki Podkarpatszka Rusz, azaz a Volosin-féle Kárpáti Ukrajna része maradt 1939. március közepéig, Kárpátalja hegyvidéki területének felszabadulásáig. Ugocsa délkeleti tája pedig román uralom alatt állt az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntésig, amikor Észak-Erdéllyel és a Székelyfölddel együtt ez a terület is újra egyesült Magyarországgal. A magyar kormányzat ekkor ismét létrehozta a történelmi Ugocsa vármegyét.

hez tartozott, elszakított színmagyar Nagypalád helységet is 32,4 km² területtel, 1525 lakossal. Az újonnan alakított Bereg és Ugocsa k. e. e. vármegye területe 1204 km² lett összesen. 74 településsel. Lakossága 133 079 fő, ebből 114 512 magyar (86,0%), 12 334 rutén (9,3%). Bereg és Ugocsa székhelye, Beregszász megyei jogú város (területe: 44 km²) lakossága 19 135 fő, ebből 17 907 magyar (93,6%), 713 rutén (3,7%). A visszacsatolt városok közül ekkor a legnépesebb Munkács (területe: 61 km²) volt 27 223 lakossal, ebből 21 938 magyar (80,6%), 2890 rutén (10,6%) anyanyelvű volt.⁸

Az első bécsi döntéssel kijelölt kárpátaljai határvonalat, amelyet demarkációs vonalnak is neveztek, a magyar, a cseh fél, illetve a kárpátukrán kormány egyaránt ideiglenesnek tekintette. Annál is inkább, mert azt több helyen – különösen Ungvárnál és Munkácsnál, de egyes községeknél is – nem az etnikai, illetőleg a helyi viszonyokra való tekintettel vonták meg, amivel sok bajt okoztak. Különösen Ungvár került lehetetlen helyzetbe, mert 3750 katasztrális hold területéből több mint egyezer cseh uralom alatt maradt, a város mintegy 3400 lakóházából viszont több mint 800 épület. A repülőtér, a szőlőhegyek, sőt a városi vízművek kútjai is idegen kézen voltak, miközben a szivattyútelep és a tartályok magyar ellenőrzés alatt álltak. Fennállt a veszély, hogy a csehek boszszúból bármikor megmérgezhetik Ungvárnak a kezükön lévő ivóvízkútjait. A temetők közül a Bercsényi utcai katonai, illetve a zsidó sírkert került az ellenséges oldalra. Az új határ megvonása következtében Munkács, Uzsok és Szobránc irányából az Ungvárra érkező utak forgalma teljesen szünetelt.⁹

Kárpátalja hegyvidéki területének Magyarországgal újraegyesüléséig, 1939. március 17-ig a bécsi döntés kárpátaljai határszakaszán rendszeresek voltak a cseh katonaság kihívó magatartása miatt kitört fegyveres összetűzések. Már november 25-én Szernye község északi kijáratánál őrségváltáskor a magyar határadásokra a cseh katonák egyike a túloldalról lövést adott le. A lövedék a közelben tartózkodó 12 éves szernyei kislányt, Orbán Amáliát találta el, aki a helyszínen meghalt.¹⁰

8 Thirring 1939b, 456., 461., 474–475., 479., 487.; A bécsi döntés 1939.

9 Ortutay 1940, 50.

10 MNL OL K 28. 59. tét. II. rész. 1938–P–17 704. sz. (old. nélk.) – A bécsi döntés után a ma-

A legsúlyosabb összecsapás, valójában orvtámadás 1939. január 6-án hajnalban Munkács ellen történt, amikor a szomszédos Oroszvég község felől a cseh csapatok páncélgépkocsikkal és ágyúkkal megtámadták a várost. Ennek oka: „A bécsi döntés csak részleges igazságot tett jóvá, mert a város környéke, hegyvidéke, a Munkáccsal összeépített [helyesen: egybeépült] Órhegyalja továbbra is a csehek és az [kárpát]ukránok kezén maradt. Munkács így nemcsak stratégiailag, de gazdaságilag is a legképtelenebb helyzetbe került”.¹¹ Ráadásul az új határt úgy vonták meg, hogy a város temetője ellenséges területen maradt, emiatt feszültségek keletkeztek. A cseh fél ugyanis nem járult hozzá a sírkert használatához, így Munkács népe nem tudta hová temetni az elhunytakat. Az orvtámadás során számos épület súlyosan megrongálódott, köztük a Városi Színház, a Csillag szálloda, a Scala mozi és több magánház, de az ágyúlövések emberéletet szerencsére nem követeltek. A lerohanás napján, január 6-án délután 17 órakor a fegyverszünetről tárgyalt cseh követek a városból távozva a harctevékenység beszüntetését ígérték, a cseh tüzérség fél óra múlva mégis két gránátot lőtt a római katolikus templom mögötti területre.¹² A január 6-án történt cseh orvtámadás, a „vízkereszti csata” visszaverése nyolc magyar halálos áldozatot követelt, közöttük rongyos gárdisták is elestek.¹³ Az áldozatok többségétől január 8-án, Munkácson vettek végső búcsút, a magyar kormány nevében a gyászszertartáson Jaross Andor tárca nélküli felvidéki miniszter vett részt. Az egyik hősi halott, Koncz József tartalékos főhadnagy kecskeméti temetésén Kozma Miklós mondott búcsúbeszédet.¹⁴ A munkácsi támadás sérültjeit vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó is meglátogatta a városi kórházban.

Az 1939. február 16-án miniszterelnöknek kinevezett gróf Teleki Pál már hivatala első napjaiban jól tudta: Adolf Hitler hamarosan felrúgja az 1938. szeptember 29-i müncheni egyezményt, és felszámolja Csehszlovákiát. Az események felgyorsultak, amikor Németország szabad kezet adott Magyarországnak

gyar-podkarpatszka ruszi (kárpátaljai) határszakaszt már cseh katonaság őrizte, mert az autonóm Tiso-kormány a szlovák erőket hazarendelte az országrészből.

11 Fedeles 1939, 388.

12 MNL OL K 28. 59. tét. 1939-P-15 069. sz.

13 A munkácsi orvtámadásról: Ádám T. 1939, 67–70.; Enyedy 1940, 107–109.

14 MNL OL K 429. Kozma-iratok, 28. csomó, 3. dosszié, 208–222.

az ún. „kárpatorosz” kérdés megoldásában. A minisztertanács március 10-én tartott ülésén határozatot hozott arról, hogy a német hadseregnek Csehszlovákiába való bevonulása, illetve Szlovákia függetlenségének kikiáltása esetén a Magyar Királyi Honvédség akkor is visszaveszi Kárpátalját, ha ehhez a németek nem járulnak hozzá.¹⁵ Hitler két nap múlva, március 12-én Sztójay Döme berlini magyar követ útján értesítette a magyar kormányt, hogy Cseh–Szlovákia a szétesés küszöbén áll. A Német Birodalom elismeri majd Szlovákia függetlenségét, de Podkarpatszka Rusz–Kárpáti Ukrajna (Карпатська Україна) önálló országrésszel, a Volosin Ágoston (Avgusztin, 1874–1945) által¹⁶ vezetett kárpátukrán kormánnyal kapcsolatban ezt 24 óráig nem teszi meg. Eközben Magyarország „megoldhatja a rutén kérdést”, vagyis a hegyvidéki Kárpátalja visszavételét. A következő napon a Teleki-kormány erélyes jegyzéket intézett a prágai, illetve a kárpátukrán vezetéshez, amelyben a rend helyreállítására, valamint a fölösleges vérontás elkerülésére hivatkozva megadásra szólította fel a Kárpáti Ukrajnát.

A kárpátukrán fővárosban, Huszt hajdani máramarosi koronavárosban március 14-én, a kora hajnali órákban a Szics-gárda megtámadta a kormányépületet, a csendőrséget, a postát, a vasútállomást és több cseh katonai létesítményt. A gárda fegyvereket igyekezett szerezni, hogy aztán megbuktassa a Volosin-kormányt, amelyet „puhasággal vádolt a csehek vonatkozásában”. A „szicsiek” támadását a cseh rendőrség és katonaság nehéztüzérség bevetésével verte vissza, és délben megadásra kényszerítette a gárdistákat.¹⁷ Miután ugyan ezen a napon, március 14-én az autonóm szlovák országrész miniszterelnöke, Jozef Tiso (1887–1947) bejelentette a független Szlovákia megalakulását, az-

15 MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. március 10.

16 Volosin Ágoston görögkatolikus lelkész, tanár, ukránbarát politikus. Édesapja, Volosin János szintén ruszin pap volt, édesanyja magyar: Zombory Emma, egyes forrásokban Zombori Emília. In: MNL OL Mfilm. Dob. sz. 8919. (467/1942. biz. sz. ir.), 24.

17 Az osztrák–magyar hadsereg kötelékében harcoló ukrán szics-egységeket (Українські Січові Стрільці, 'Ukrajinszki Szicsovi Sztrilci, 'Ukrán Szics Lövészek') 1914 augusztusában, Galíciában állították fel. Nagy részük 1920 áprilisában lengyel fogságba esett, mintegy 3 ezer fő az új Csehszlovákiába, Kárpátaljára menekült. Itt szabadon megalapíthatták a kárpátaljai ún. „Ukrajna Szics Bizottságot”, és tevékenyen részt vettek az ukrán eszmék és pravoszláv vallás terjesztésében.

nap este 20 órakor Volosin Ágoston miniszterelnök rádióbeszédben kihirdette Kárpáti Ukrajna függetlenségét, amelyet – mint mondotta – a később összeülő szojm (országgyűlés) hivatalosan is ki fog kiáltani.

Ugyancsak március 14-én, a prágai kormány elfogadta Magyarország követelését, hogy Kárpáti Ukrajnából vonja vissza a cseh katonaságot, amire azok Lev Prchala tábornoktól kaptak parancsot. Kivonulásuk az esti órákban megkezdődött, amit a 23 órakor kiadott prágai hivatalos kormányjegyzék is megerősített. Ez utóbbi azonban kinyilvánította, hogy Kárpáti Ukrajna mintegy 40 ezer fős magyar nemzetiségű lakossága nem szervezhet fegyveres önvédelmi alakulatokat.

Munkács biztosítása, azaz Órhegyalja és Beregszentmiklós körzetének elfoglalása mellett a további két veszélyeztetett magyar város védelmére vitéz Bély Alajos (1889–1946) vezérkari ezredes parancsnokságával március 14-én, a reggeli órákban a magyar csapatok három irányban átlépték a demarkációs vonalat. Ungvár megóvására észak felé Nevicke községig az ungvári 26. határvadász-zászlóalj vonult, a második ék északkelet felé a Munkács feletti térségbe. A honvédség harmadik csoportosítása Beregszász, valamint Tiszaújlak biztosítására Fancsika falunál tört előre Kárpáti Ukrajna területére, ahol Nagyszőlős előtt, a Salánk felé vezető vasútvonal mentén összecsapott az ellenséggel. A cseh hadmozdulatokra válaszul Werth Henrik gyalogsági tábornok, a Honvéd Vezérkar főnöke az Ung folyótól (Ungpinkóc) keletre a román határig határzárát rendelt el.¹⁸ Szintén még ezen a napon, március 14-én késő este a vezérkari főnök táviratilag utasította a határ menti alakulatokat, hogy éjfélkor lépják át a határt, és vegyék birtokba a hegyvidéki Kárpátalja egész területét. Horthy Miklós kormányzó, a „legfőbb hadúr” külön hadparancssal küldte harcba a honvédeket.

Másnap, március 15-én a kora hajnali órákban a kárpátukrán kormány táviratot adott át a huszti német konzulnak, aki azt Berlinbe, Joachim von Ribbentrop külügyminiszternek továbbította. A Volosin Ágoston miniszterelnök által aláírt sürgöny szövege a következő volt: „Kárpát-Ukrajna kormánya ne-

18 MNL OL K 28. 59. tét. 1939–P–16 888. sz.

vében tájékoztatjuk Önt, hogy kihirdettük önállóságunkat a Harmadik Birodalom védelme alatt”.¹⁹ Volosin egyidejűleg utasította a kárpátukrán csendőrséget, hogy fegyverezze le a Szics-gárdát.

A magyar honvédség 1939. március 15-én hajnalban, három irányban az előző napon már elfoglalt Kárpáti Ukrajna területén lévő állásaiból az Ung völgyében az Uzsoki-hágó, a Latorca folyó mentén a Vereckei-hágó irányába, valamint Beregszászból Huszt felé kezdte meg előrenyomulását Kárpátalja hegyvidékének visszavételére.

Ugyancsak március 15-én délután 3 óra 20 perckor ült össze Huszton először (és utoljára) a Kárpáti Ukrajna országgyűlése, a szojm, amely Volosin Ágostont államelnökké választotta, majd két törvényt hozott. Az első zakon (закон) nyolc szakaszból állt, és többek között kimondta: Kárpáti Ukrajna független állam, a neve Karpatszka Ukrajina. Köztársaság, élén az elnökkel, akit a szojm választ. Hivatalos nyelve az ukrán. Az állami zászló színe felül kék, alul sárga csík. Címere: a bal oldali vörös fél mezőben egy medve áll, a jobb oldalon pedig négy kék és három sárga csík húzódik. A két mező fölött Nagy (Szent) Volodimír (Vlagyimir, 980–1015) háromágú szigonya, a trizub (‘тризуб’) látható, a középső ágán kereszttel. Intézkedtek az állami Himnusz bevezetéséről is. A 8. szakasz arról határozott, hogy a törvény az elfogadásától, tehát 1939. március 15-től hatályos,²⁰ és azt rendeletileg azonnal érvénybe léptették. A szojm ülése közben, késő délután érkezett meg Husztra a Magyar Királyi Külügyminisztérium távirata, amely felszólította a Volosin-kormányt, hogy feltételek és harc nélkül adja meg magát.

A szojm berekesztése után, a röviddel előbb államelnöknek megválasztott Volosin Ágoston összehívta a minisztertanácsot, s többek között kijelentette: a magyar hadsereg felvonult Kárpáti Ukrajna ellen, az ellenállás értelmetlen. A belügyi tárca vezetőjét megbízta, hogy maradjon Huszton, várja be a magyar hadsereget, és rendezze a felmerülő gondokat. Volosin azonnal Nagybocksóra utazott, majd másnap néhány kormánytisztviselő kíséretében Máramarosszi-

19 Sztercso 1994, 213.

20 Kárpáti Ukrajna 1. számú törvényét közli: Sztercso 1994, 135–136.; magyarul: MNL OL K 28. 110. tét. 1941–P–17 548. sz.

getnél Romániába menekült, és a bukaresti kormány segítségét kérte, de nem kapott támogatást.²¹ Eközben március 15-én késő délután a magyar honvédség teljesen birtokba vette Huszt koronavárost.

Aznap este 20 órára már több mint száz település került a honvédség birtokába. Köztük olyan jelentősek, mint Beregszentmiklós, Szolyva, Nagyszőlős és Királyháza. Ide vonatkozó érdekes történeti adalék a korabeli, igen gyakori ruszin–magyar kettős kötődésre. Miközben Volosin államelnök a honvédség elöl menekült, unokaöccse, Nagylucskay Sándor (1889–1978) – aki 1937-ig viselte a Volosin családnevet – Kárpátalja visszavételének idején a Magyar Királyi Honvédség vezérkari ezredese volt, 1939. február 1. és augusztus 15. között a Honvéd Vezérkar 2. vkf. osztály Központi offenzív alosztálya, a Koffa (a hírszerző) keretében teljesített szolgálatot.²²

A másnap, március 16-án reggel 8 órakor keltezett honvéd vezérkari helyzetközlés szerint vitéz Vásárhelyi Andor (1889–1963) vezérkari ezredes csoportjának még egy teljes nap sem kellett ahhoz, hogy március 15-én elfoglalja az Ungvár környéki falvakat, majd Nevicke felé törjön előre. Az utóbbi település várából egy 200 fős cseh alakulatot kemény tűzharc után kivertek a magyar csapatok. Tovább északra, Ókemence falunál ismét erős cseh katonai ellenállást kellett a honvédeknek leküzdeniük. Kárpátalja visszavételének második napján, 16-án Ókemence és Perecseny között az erősítésként megérkezett nyírbátori 13. kerékpáros zászlóalj és a 101. számú páncélvonat megfutamította a cseh katonaságot, amivel az Ung völgyében megkezdődött az ellenség üldözése észak felé, a lengyel államhatár irányába.

Munkácsról a vitéz Bély Alajos ezredes vezette nyíregyházi 1. lovasdandár nyomult előre a Latorca völgyében, s egyik gyorsan mozgó csapatteste, a

21 Volosin végül Németországba utazott, majd a Cseh–Morva Protektorátus központjában, Prágában telepedett le. Itt a németeket kiszolgáló cseh bábkormánytól havonta 4000 cseh korona nyugdíjat kapott, és egy ukrán nyelvű újságot is kiadhatott. Kárpáti Ukrajna első államfőjét 1945. március 21-én a szovjet hadsereg letartóztatta, repülőgépen Moszkvába hurcolta, ahol július 11-én, életének 70. évében a börtönben meghalt.

22 Nagylucskay Sándort 1945. március 18-án nyugállományba helyezték, majd 1950 szeptemberétől, mint „osztályidegentől” megvonták az illetményét. 1958. december 4-én a honvédelmi miniszter 3307/1958. számú parancsával lefokozták, rangját a halála után, a 133/1991. szám alatti rendelkezéssel posztumusz visszakapta. In: Szakály 2003, 247.

munkácsi 12. kerékpáros zászlóalj még március 15-én este, sűrű hóesésben bevonult Szolyva járási székhelyre. A beregszászi csoport vitéz Loósy Alajos (1894–n.a.) gyalogos alezredes vezetésével az első nap elérte Nagyszőlős keleti vonalát. „Az ellenség csak kisebb helyi ellenállásokat fejtett ki. Nagyobb ellenállás Nagy-Szőllős környékén volt”.²³ Itt, Tiszaújhely, Fancsika és Szőlősvégardó, illetve Csepe, Feketeardó, Tiszaszászfalu térségében cseh harckocsik támadásait is vissza kellett vernie a magyar honvédeknek. „A 24. határ vadász zászlóalj – mely 80 százalékban kettő, illetve hat hete bevonult újoncokból állt, s harci kiképzésük még nem fejeződött be! – időnként élénk tűzharcban, tíz és fél óráig tartó 40 km-es menet után délután fél 3 órakor érte el Nagyszőlőst, és azt a magyar lakosság örömmujjongása közepette elfoglalta”.²⁴ A 24. határ vadász-zászlóalj az első bécsi döntés határának 66 kilométeres szakaszán, Beregújfalutól Szőlősgyula községig tört előre, s első napi, március 15-i vesztesége 20 hősi halott és 21 sebesült volt. A hajdani Ugocsa vármegye székhelye, Nagyszőlős felszabadításáról vitéz Loósy Alajos alezredes, a 24. határ vadász-zászlóalj parancsnoka később a Magyar Katonai Szemlében számolt be.²⁵

A gróf Teleki Pál miniszterelnöknek küldött vezérkari főnöki helyzetközlés szerint: „A szlovák állam III/15-én öt korosztályt mozgósított, mely azonban nem ellenünk irányul, csak (a) határait védelmét szolgálja. Ungvár-tól Ényra lévő szlovák csapatoktól összekötőtiszt jelent meg az Ungvár-i csoport parancsnokánál és közölte vele, hogy ha a szlovák határt tiszteletben tartjuk, a szlovákok Ruszinszko megszállásába nem avatkoznak bele. (...) Hersman cseh ezredes 15-én 16 h-kor megjelent a Munkács-i dd. pság-nál [dandárparancsnokságnál] és a következőket közölte: A 12. cseh hadosztály parancsnoka [Oleg] Svatek tbk. [tábornok] Szolyváról eltávozott. A 36. cseh gyalogezred Eperjes irányába, a [zömében kárpátaljai románokból álló] 45. cseh gyalogezred pedig Románia felé elvonul. Kéri, hogy a Perecsény–Eperjes felé elvonuló csapatok részére folyó hó 16–18. között az átvonulás biztosításáért”.²⁶

23 MNL OL K 28. 59. tét, 1939–P–16 014. sz.

24 Nyáry 1944, 419–421.

25 Loósy 1940, 594–608.

26 MNL OL K 28. 59. tét., 1939–P–16 014. sz.

A kárpátukrán „ideiglenes főváros” Huszt előtt, Veresmart és Rakasz községek között tíz km-re fejtette ki a Szics-gárda utolsó, egyben legnagyobb ellenállását a magyar honvédséggel szemben. Mintegy 1600 gárdistát vezényeltek a helyszínre, miután március 16-án a parancsnokságuk nyilatkozatban elítélte Volosin államfőt, mert „elárulta” Nagy-Ukrajnát, és egyben bejelentette a védelem megszervezését.

A magyar alakulatok először a Rakasz község előtti magaslaton foglalták el védőállásaikat, de a 24. határvadász-zászlóalj hamarosan megfutamította a Szics-gárdistákat. A menekülőket a zászlóalj kerékpáros százada vette üldözőbe, és gyors lerohanással megakadályozta, hogy a Huszttól nyugatra álló hegyormon megvessék lábukat. Kézigránátokkal indítottak ellenük támadást. „Pillanatok alatt be is törtek az ellenség állásába, ahonnan a Szics-gárdisták rendetlenül menekültek. Itt főként Volosin lelkiismeretlen ukránjai által elbolondított ungvári (ruszin) tanítóképzősök harcoltak és közülük igen sokan maradtak a csataterén”.²⁷ A cseh katonaság, illetve a gárda Huszt nyugati szélén vívta sikertelen utóvédharcát. A szicsek közül 600–700 fő Romániába menekült, mert a vezérkaruk eltávozott, és magukra maradtak. Máramarosszigeten a román katonaság letartóztatta őket, majd visszaadta a magyar hatóságoknak.²⁸ A város keleti határánál egy 50–60 főből álló Szics-gárda csoportot vert szét a magyar harci járőr. A vasúti pályaudvaron egy páncéltörő ágyú lövéseivel akadályozták meg a honvédek, hogy egy szicsekkel és különféle anyagokkal megrakott szerelvény megszökjön.²⁹ A harcok után több mint 500 gárdista menekült Szlovákián át Ostmark tartományba a volt Ausztriába, illetve Németországba.

A három napig tartó fegyveres összetűzések áldozatainak számáról ellentmondásosak az adatok. A mai ukrán nacionalista történészek szerint a Huszt közeli harcokban több száz Szics-gárdista esett el. A csata után a halottakat a Huszt közelében fekvő Vörös-mezőn (‘Красне поле’, Kraszne pole) közös sírban hantolták el. Más adatok szerint a Huszt környéki harcokban mintegy 25 seminarista (görögkatolikus papnövendék) halt meg, hat gárdistát kivégeztek.

27 Nyáry 1944, 422.

28 Veges 1993, 59.

29 Nyáry 1944, 422.

Meg nem nevezett szemtanúkra hivatkozva Mikola Veges ukrán történész közölte, hogy a Toronyai-hágónál 3421 Szics-gárdistát öltek meg.³⁰ Más kortárs kutatók viszont 3000 és 5000 fő közöttire becsülik azoknak a számát, akik Kárpáti Ukrajnáért veszítették életüket a cseh és a magyar csapatok elleni harcokban. Egy ukrán történelmi összegzés magyar forrásokra hivatkozva úgy tudja, hogy a Szics-gárda és a cseh csapatok tagjai közül Huszt környéki harcokban 230-an haltak meg, sokan megsebesültek, 450-en fogságba estek. Aknaszlatina körzetében a visszavonuló, Koszak-féle szics-alakulat maradványait a magyar katonaság megsemmisítette. A vörös-mezői harcok kapcsán 13 elesett huszti gimnazista, illetve szeminarista nevét sorolták fel.³¹ A szerző véleménye szerint az áldozatok valós számának a megállapítására további kutatásokra van szükség.

Az ukrán nacionalisták a mítoszteremtés jegyében a „Vörös-mező” helynév jelentését napjainkban is úgy értelmezik, hogy a magyar honvédekkel vívott összecsapásban az elesett Szics-gárdisták kiömlő véréből kapta e terület a Vörös-mező nevet. A valóság: régi dűlőnév, amely az ott előforduló vörös talaj nyomán keletkezett. Először 1990. március 16-án emlékeztek meg a helyszínen nyilvánosan az akkor 51 éve történt eseményekről: görögkatolikus papok és pravoszláv pópák tartottak gyászsztentiszteletet, fakeresztet állítottak, amit felszenteltek.³² A következőkben is rendeztek itt hasonló ünnepségeket, gyűléseket Kárpáti Ukrajna évfordulóján. Aztán Volosin Ágoston máramarosi szülőfalujában, Kelecsényben, a kárpátukrán miniszterelnök portrészobránál, és másutt az elesett „szicsiek” sírjánál.³³ Ugyancsak a Szics-gárda rehabilitálása volt a fő célja „Ukrajna Emlékkönyve” újabb kötetének.³⁴

Visszatérve az 1939. márciusi 17-i reggel 8 órai, Werth Henrik gyalogsági tábornok által gróf Teleki Pál miniszterelnöknek küldött helyzetközlésre: az előző napon, március 16-án délután 16 órakor a magyar honvédség „a csehek erős ellenállása dacára Husztot harangzúgás és gépfegyverropogás közepet-

30 Veges 1993, 60–61.

31 Kárpátalja vázlatos története 1995, 334.

32 Botlik–Dupka 1991, 47.

33 Veges 1993, fotómelléletek.

34 Ukrajna emlékkönyve 1998, 39–63.

te elfoglalta. A csehek kb. 70 halottat veszítettek. A [vásárosnaményi] 14. kp. zlj. (kerékpáros zászlóalj) még az éjszaka folyamán Técsőig tört előre, a 24. hv. (határvadász) zlj. pedig Huszt környékét pacifikálja”. A honvédek harci szellemét jelentősen növelte, hogy a várost övező magaslatokon folyó harcok idején Huszt főterén váratlanul megjelent vitéz Szombathelyi Ferenc (1887–1946) altábornagy, a kassai VIII. hadtest parancsnoka, és átvette az irányítást. Eközben a Munkácsról indult csapatok már az első nap visszavették Szolyva járási székhelyet, a hadművelet második napján (március 16-án) pedig a Kárpátok gerincén elérték az ezeréves lengyel–magyar határ vonalát. Honvédeinket „a lengyelek ünnepélyes fogadtatásban részesítették”. Ezután nyomban megkezdődött a határbiztosítás megszervezése. Az Ungvárról az Uzsoki-hágó irányába előrenyomult magyar alakulat a „támadását lendületesen folytatta Perecseny felé, melyet III/16-án 24 h-kor elfoglalt. A Turja (folyó) völgyében az összekötést a Munkács-i csoporttal felvette. [Az utóbbi] (...) az elmúlt nap folyamán 1 tiszt, 99 fő [katona] foglyot ejtett, a zsákmányolt hadianyag 50 waggon (...) A csehek erősebb ellenállást csak Husztnál és Ókemenczénél fejtettek ki. A többi helyeken halogatva vonulnak vissza”³⁵

Ekkor történt az emlékezetes eset, amelyről Kozma Miklós is beszámolt a naplójában: „Az egyik zászlóaljat Ókemenczénél tíz magyar kokárdás, részben magyarul beszélő fiatal legény fogadja. Valójában Szics-gárdisták. Örömet mutatnak és felajánlkoznak, hogy vezetik a csapatot. Rövid időre rá gépfegyvertűz. Kilenc halott és hatvanon felüli sebesült. A gépfegyvereket megtámadják, és a kezelő legénységet elfogják. Kihallgatásukkor bevallják, hogy a tíz magyar kokárdás hozzájuk tartozik. Az ő feladatuk volt a csapatot kelepcebe csalni. A zászlóalj megindul és folytatja menetét. A menet élén a tíz fogoly”³⁶

A kilenc magyar honvéd hősi halálát és a hatvan megsebesülését előidéző Szics-gárdistákra nem vonatkoztak a hadviselés szabályait meghatározó, akkoriban érvényben lévő genfi egyezmények, miként a nemzetközi hadijog szerint a partizánok is törvényen kívülieknek számítottak a második világháború éveiben. A törbe csaló, orvgyilkos ölést megtiltó genfi előírások szerint jogosan

35 MNL OL K 28. 59. tét. 1939–P–16 091. sz.

36 MNL OL K 429. Kozma-iratok – 1939. 29. csomó, 1. dosszié, 17.

végezte ki az egyenruhát és egységes fegyverzetet nem viselő, s megtévesztően magyar kokárdákat kitűzött Szics-gárdistákat a zászlóaljából alakult kivégzőosztag az Ung folyó partján. Az esetet az éppen ott tartózkodó Filmhíradó stábjába is megörökítette. A magyar országgyűlés egyébként már 1936. október 25-én kihirdette az 1936. évi XXX. törvénycikket „A hadrakelt seregek sebesültjei és betegei helyzetének javítása és a hadifoglyokkal való bánásmód tárgyában Genfben, 1929. évi július hó 27. napján kelt egyezmények becikkelyezéséről”.

Március 16-án este 20 óra 20 perckor a 14. kerékpáros zászlóalj a Tisza völgyében elérte Bustyaházát, ahol lövöldözés fogadta. A honvédek rövid idő alatt felszámolták az ellenállást, majd tovább nyomulva, 21 óra után néhány perccel bevonultak Técső hajdani koronavárosba. „A szicsbandák ellenállása Técső elfoglalásával végleg összeomlott és az ellenséges csapatok teljesen szétüllöttek. Tömegesen menekültek a Tiszán át Romániába. Técső lakossága a 14. kerékpáros zászlóaljat kivilágított ablakokkal, fáklyákkal és viharos ünnepléssel fogadta.” Az egész napos harcban a zászlóalj semmilyen veszteséget nem szenvedett, azonban az ellenségnek legalább 200 halottja volt. A parancsnok Técsőn arról értesült, hogy a közeli, de még el nem foglalt Taracköz vasútállomásról a személyzet több mozdonyt és teherkocsit idegen, azaz román területre akar átvontatni. Ennek megakadályozására egy mozdonnyal golyószórós rajt küldött előre, amely hajnalban 14 mozdonnyal és 40 teherkocsival tért vissza. A zászlóalj már elcsigázott volt az előző napok nagy meneteitől és harcaitól, ezért a parancsnok elrendelte, hogy a kőrösmezői vasútvonalon található minden mozdonyt és vasúti kocsit Terebesfejérpatak községbe irányítsanak.

Másnap, március 17-én délelőtt 10 óra után a kerékpáros honvédek elérték Aknaszlatinát, majd Nagybocksón áthaladva 14 órakor bevonultak Terebesfejérpatakra. Itt a zászlóalj nagyobb része vasúton, a többi gépkocsikon északra a Tisza, majd a Fekete-Tisza völgyében Rahó, Tiszaborkút, Kőrösmező és a lengyel határ felé nyomult előre. Az alakulat 16 óra 30 perckor érkezett meg Kőrösmezőre, ahol „a lakosság a vasútállomásra tódult és kitörő lelkesedéssel fogadta a kerékpáros zászlóaljat. Üdvözlő beszédek hangzottak el, majd elénekelték a Himnuszt”.³⁷ A

37 Nyáry 1944, 423.

zászlóalj egy része ezután továbbhaladt, és március 17-én 17 óra 50 perckor a Tár-hágó birtokbavételével a Kárpátok gerincén elérte az ezeréves magyar határt. A kerékpáros honvédek teljesítménye hatalmas volt: Vásárosnaményből indultak március 15-én 10 órakor, és a 270 km-es nehéz utat esőben, hóviharban, sok helyen harcolva, 55 óra alatt, vérvesztés nélkül tették meg.

A március 17-én tartott minisztertanácsi ülésen gróf Csáky István külügyminiszter tájékoztatta a kormányt Kárpátalja katonai visszavételéről. „A velünk szomszédos államokban meglehetősen meglepetést keltett Ruszinszko elfoglalása, így Lengyelországban és Romániában, Belgrádban is, ahol már régebben bejelentették érdektelenségüket. [...] Románia egyedül nem mert közbelépni és igényt a kőrösmezei határsávra felvetni. [...] amennyiben a román katonaság bevonult volna a Romániával határos ruszinszko területre, úgy azt Magyarország ellenséges aktusnak tekintette volna. [...] A románok próbáltak lépéseket tenni a lengyeleknél arra nézve, hogy Kőrösmezőt jelképesen megszállhassák, de a lengyelek intervencióra nem vállalkoztak, nehogy csorba ejtessék a lengyel–magyar barátságon. Magyarország erélyes, elszánt, gyors cselekvésével, honvédségünk bámulatos lendülettel végrehajtott teljesítményeivel nagy *prestige*-nyereséget szerzett nemcsak Németország és Olaszország, de más államok előtt is. Franciaország is szívesebben látta, hogy Ruszinszko Magyarországhoz visszakerült, mintha a németek foglalták volna el.” Csáky gróf után gróf Teleki Pál „nagy elismeréssel és köszönettel emlékszik meg arról a tevékenységről, amelyet a külügyminiszter úr és a honvédelmi miniszter úr e történelmi napok alatt kifejtett. Az egész magyar nemzet büszkeséggel gondol kitűnő honvédségünkre”.³⁸

Werth Henrik gyalogsági tábornok, vezérkari főnök március 17-én délután 17 órakor kelt helyzetközlése szerint újabb seregtestek – a soproni 7., a nagykanizsai 9., a pécsi 11. dandár –, valamint a 1. és a kecskeméti 2. lovasdandár kiegészítő szállítmányai felvonultak Kárpátaljára. Az előző napon, a déli órákban az Ung völgyében az Ungvárról előretörő magyar csapatok támadása Mécse községnél erősebb ellenállásra talált.³⁹ A csehek kétségbeesett gyalogsági és

38 MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. március 17.

39 MNL OL K 28. 59. tét. 1939–P–15 936. sz.

tüzérségi ellentámadását Nagyberezna és Ugar körzetében délután megtörték a magyar honvédség ütegeinek és repülőgépeinek bombacsapásai. Mindez tömegesen megzavarta az ellenséget, így azt gyorsan szétszórta a 13. kerékpáros zászlóalj átkaroló hadművelete. Révhely 18, Uzsok 22 órakor, az utóbbtól 3–4 km-re húzódó Uzsoki-hágó jóval éjfél előtt került újra magyar kézre.⁴⁰

A másnapi, március 18-i reggel 8 órai helyzetközlésében Werth Henrik gyalogsági tábornok vezérkari főnök arról értesítette gróf Teleki Pál miniszterelnököt, hogy Kárpátalja egész területét már a magyar csapatok birtokolják, miután „Az Ungvár-i csoportból a 13. kp. zlj. [kerékpáros zászlóalj] az ellenséges ellenállást Kisbereznánál megtörve III. 17-én 22 h-kor Uzsoknál elérte a lengyel határt”. Ezzel a magyar honvédség birtokba vette a hegyvidéki Kárpátalja teljes területét, és a Kárpátok gerincén mindenütt elérte az ezeréves határt. A fenti helyzetközlés szerint az ellenség nagyobb ellenállást már sehol sem fejtett ki. „Anyagi helyzet: III. 17. folyamán véres veszteség nem volt. [...] Újabb hadizsákmány. Percsényben 2 teljes gyalogezred felszerelésére elégséges puska, gsz. (golyószóró), gp. (géppuska) és gázálc, valamint nagyobb mennyiségű robbanószer, a Tizsakirva-i laktanyában 150–200 ágyas teljesen felszerelt kórház. Hangulat: mind csapatainknál, mind pedig a polgári lakosságnál lelkesült. A csapatok már erősen fáradtak. A lengyelek III. 19-én Klimiec-en ünnepélyt rendeznek a közös magyar–lengyel határ megvalósulásának alkalmával, melyen a magyar csapatok is képviseltetik magukat”.⁴¹

Az újabban lehetővé vált levéltári kutatások alapján módosítani kell Kárpátalja újbóli magyar birtokbavételének időpontját, mert a hadművelet nem négy, hanem csak három napig, március 15. és 17. között tartott. Az imént ismertett korabeli vezérkari helyzetközlés egyértelműen bizonyítja, hogy az Uzsoki-hágó visszavételével Kárpátalja már március 17-én, közvetlenül éjfél előtt a magyar honvédség ellenőrzése alá került. Ezt az időpontot rögzítette Nyáry Iván szakszolgálatos ezredes Kárpátalja felszabadítása című beszámolója is öt esztendővel az események után.⁴² Feltehető, hogy a téves, négynapos időpont

40 Nyáry 1944, 431.

41 MNL OL K 28. 267. tétel, 1939–T–16 092. sz.

42 Nyáry 1944, 431.

azért került a köztudatba, mert március 14-én Ungvár, Munkács és Beregszász, illetve Tiszaújlak biztosítására a magyar honvédség valóban elfoglalta a két város fölötti magaslatokat, illetve Nagyszőlős előtt a vasútvonal egy szakaszát. E lépések azonban a kárpátaljai hadműveletek szempontjából csak megelőző intézkedéseknek tekinthetők.

A Honvédvezérkar közlése szerint a március 13-án megkezdődött öszszetűzések áldozataival együtt március 17-éig a veszteség mértéke a következő volt: „magyar részről 37 halott, 131 sebesült, a csehek részéről 150–200 halott, 200–300 hadifogoly. [...] A cseh soralakulatok visszavonulásuk előtt a Szics-gárdát fegyverrel, lőszerrel és ruházattal látták el, ennél fogva *guerilla* harccal a továbbiakban is számolnunk kell. Nagyobb Szics erők Ilosva, Bilke, Dolha területére szorultak be. [...] Ezek megtisztítása most van folyamatban. A Munkács-i kórház eü. [egészségügyi] felszerelése a Beregvár-i kastélyban feltaláltatott, melyet a honvédség használatba vett”.⁴³ A Kárpátalját elfoglaló magyar csapatok jelentős részét újoncok alkották, akiknek március 15-én lett volna a katonai esküjük. A még be sem befejeződött kiképzésük ellenére bátorságukkal sok hőstettet hajtottak végre.⁴⁴

Ugyancsak március 18-án – az előző napon este indult Budapestről a Turán különvonattal – Horthy Miklós kormányzó felkereste Kárpátalját, hogy megsejlemlje a visszavételben részt vett csapatokat. Csap nagyközségen keresztül érkezett Munkácsra, ahol a katonai kórházban meglátogatta a harcok sebesültjeit. Innen Beregszászra, Nagyszőlősre, majd Husztra utazott. A „felszabadult területen” ezen a napon, március 18-án déli 12 órától bevezették a katonai közigazgatást. Másnap „Kárpátalja ruszin népéhez!”, magyar–rutén kétnyelvű kiáltványt tettek közzé a magyar katonai és polgári hatóságok, amelyben a rendre, a nyugalomra és a munkára szólították fel a lakosságot.

A mindössze három napig tartó küzdelemmel 11 094 km² terület egyesült újra Magyarországgal. Az 1939. februári kárpáti ukrainai, torzított népszámlálás szerint 552 124 lakos tért vissza. Közülük 413 481 ukrán/ruszin (75,9%),

43 MNL OL K 28. 59. tét. 1939–P–15 936. sz.

44 Móricz 1939.

65 828 zsidó (12,1%), 25 894 magyar (4,8%), 17 495 cseh és szlovák (3,2%), 13 268 román (2,4%) és 8715 német (1,6%).⁴⁵ A visszacsatolt ungi, beregi, ugo-csai és máramarosi tájakon 390 település feküdt, amelyből mindössze három – Huszt, Nagyszőlős, Kőrösmező – volt 10 ezer lakosnál népesebb (17 833, 11 054, illetve 10 614 fő).⁴⁶

A vezérkari főnök, Werth Henrik gyalogsági tábornok március 20-án kiadott kora esti, 18 órai helyzetközlésében már arról számolt be, hogy a hadműveleti területre vezényelt magyar seregtestek ezen a napon befejezték kárpátaljai felvonulásukat. Másnap, március 21-én a magyar hatóságok felszólítást intéztek a Szics-gárdistákhoz. Ha április 10-ig önként jelentkeznek, és beszolgáltatják fegyvereiket, akkor nem kell felelniük a magyar állam ellen elkövetett tetteikért, és folytathatják polgári életüket.

Az erőteljes magyar katonai felvonulás már a következő napok harci eseményeit vetítette előre. A mozgósított gyorsadtestet, illetve a VIII. hadtestet a Tisza völgyéből Szlovákia keleti határához csoportosították át, hogy foglalja el az Ung völgyétől nyugatra fekvő területet a Zellő–Cirókafalu–Takcsány–Remetevasgyár–Szobránc–Sárosremete vonalig. Ezt a sávot az 1938. szeptember 29-i müncheni egyezmény után a Szlovákiának megadott autonómia alkalmával csatolták az új államhoz.

A támadáshoz három magyar seregtest gyülekezett: északon, Kisberezna, illetve Nagyberezna körzetében a 9. önálló dandár; középen, Ungvárnál a kaszai 2. gépkocsizó dandár, délen, Nagykapos környékén a 2. lovasdandár; a harci állományuk összesen kb. 20–25 ezer fő volt. A katonai közigazgatás alatt álló területre ezért március 22-én déli 12 órától korlátozták az átlépést.

A magyar–szlovák határ nyugati irányú áthelyezésére elsősorban azért volt szükség, mert itt egy országhatárnak teljesen alkalmatlan tartományi mezsgye zárta le az újra magyar kézbe került kárpátaljai területet. Ennek fő oka, hogy a ruténok és a szlovákok többszöri követelése ellenére a prágai kormány két évtizedig tartó uralma alatt sem volt hajlandó véglegesen kijelölni Podkarpatská

45 Kárpátalja vázlatos története 1995, 294.

46 Thirring 1939a, 199–200.

Rus, azaz Kárpátalja nyugati határait. Az 1919. szeptember 10-i saint-germaini szerződés, amely a Ruténföldet de facto Csehszlovákiának ítélte, az előbbi a Csap és Ungvár közötti vasút, illetve onnan a lengyel határig az Ung folyó vonalában határozta meg. Ez azonban 1939-ben – mint végleges magyar–szlovák államhatár – Magyarország szempontjából stratégiaileg igen kedvezőtlené vált. Ungvártól az Uzsoki-hágóig ugyanis a vasút közvetlenül a demarkációs vonal közelében húzódott, úgy, hogy a közeli dombok és hegyoldalak túlnyomó részben már Szlovákiához tartoztak. Ez a körülmény veszélyeztette a Lengyelország felé vezető Ung völgyi vasút és közút zavartalan birtoklását.

A határbizonytalanság megszüntetésére és a pálya biztosítására a magyar csapatok március 23-án hajnalban támadást indítottak nyugat felé. Kispereszlő és Kiskolon falvak, délebbre a Halas-patak, illetve Pálóc község vonaláig törtek előre. Másnap, mintegy 20 km mély előnyomulás után a seregtestek megállásra kaptak parancsot a budapesti hadvezetéstől, ugyanis az addigra elfoglalt területsáv már elegendő volt az Ung völgye, illetve az Ungvár és Uzsoki-hágó közötti vasútvonal biztonságához. Szlovákia azonban, mint Csehszlovákia jogutódja, Kárpátalja e sávjára is igényt tartott, és a következő napokban elkeseredett támadásokat indított a magyar honvédc csapatok, ütegek és vonatok ellen. A Szobránc környéki ellentámadáskor a szlovák katonaság mustárgázt is bevetett a magyar alakulatok megsemmisítésére. A támadás nem sikerült, mert a honvédségnél rendszeresítve volt a gázálarc.⁴⁷

Különösen a szlovák légierő csapásai voltak veszélyesek. Az ungvári repülőtéren – melyet egy-két évvel korábban Csehszlovákia akkori szövetségese, a Szovjetunió esetleges használatára felkészítettek, korszerűsítettek és kibővítettek – ekkor már az 1/1. „Íjász” vadászrepülő század állomásozott. Március 24-én reggel riasztották, mert a figyelőszolgálat Szobránc felől ellenséges repülőraj közeledését jelentette. Három-három szlovák vadászgép, illetve bombázó gyújtóbombákkal és géppuskatűzzel támadta a településen és a Tiba falu környékén

47 Az adatot Hábel György (1922–2016), budapesti okleveles erdőmérnök, MÁV-főmérnök, közíró osztotta meg e sorok írójával 2005-ben. Hábel egyetemi hallgatóként társaival Kéri Kálmán – akkor vezérkari őrnagy – előadásában hallotta, aki az 1940–1941-es tanévben honvédelmi tantárgyat oktatott a budapesti Magyar Királyi József Nádor Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem Soproni Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki karán.

elhelyezkedő magyar alakulatokat. A bombázók közül egyet légvédelmi géppuskákkal megsemmisítettek, a három vadászgépből kettőt a magyar repülők lőttek le. Ezzel az ungvári 1/1. vadászrepülő század átesett a tűzkeresztségen. A szlovák repülőgépek délelőtt még kétszer támadtak; ezúttal az Ungvár környéki magyar falvakat és az ungvári betonhidat. Az egyik menekülő gépet az ungvári vadászszázad megsemmisítette.

Délután két ellenséges repülőgép a Szobránc melletti Tiba községre hat darab bombát dobott le, amelyek nem okoztak súlyos károkat. A magyar légvédelem egy szlovák gépet leszállásra kényszerített. Elfogott pilótája azt vallotta, hogy Igló városából indultak támadásba. A közlés alapján a magyar vezérkar megtorlásul elrendelte az ottani szlovák repülőter megsemmisítését két debreceni bombázó századdal, két vadászszázad biztosítása mellett. A kijelölt bombázóosztály útnak is indult, de csak egy vadászszázad kísérhette, mert a másik Pálóc falu fölött harcba keveredett egy kilenc gépből álló ellenséges kötelékkel. Az utóbbi a 2. lovasdandár ott elhelyezett ütegeire és a szegedi 16. kerékpáros zászlóalj oszlopára támadt. A magyar honvédség gépágyúi heves tűzzel felbomlasztották a támadók rajait. Ekkor jelent meg Ungvár felől az ugyancsak kilenc gépből álló magyar vadászszázad, amelynek feladata szerint Miskolc felett kellett volna csatlakoznia az Igló felé repülő kijelölt bombázóosztályhoz. Ehelyett az ellenségre támadt: 7 repülőgépet lelőtt, kettőnek súlyosan megrongálódva sikerült elmenekülnie.

Eközben a magyar bombázóosztály kétezer méter magasságban a felhők felett észrevétlenül elérte Iglót, és csak az utolsó pillanatban bukott alá, hogy pontosabban célózhasson. A támadást 12 gép hajtotta végre. Lent a repülőtéren 24 gép vesztegelt, körülöttük korszerű épületek, műhelyek és hatalmas hangárok álltak. A magyar rajok egyszerre oldották ki bombáikat. Az ellenséges gépek roncsai a levegőbe röpültek, és megsemmisültek a létesítmények is. A kísérő vadászgépeknek nem akadt dolguk, mert ellenség nem mutatkozott. A magyar bombázóosztály győztesen, sértetlenül érkezett vissza repülőtereire.⁴⁸ A magyar légierő összesen 34 szlovák repülőgépet semmisített meg, a magyar légvédelem egyet lelőtt, és ugyancsak egyet leszállásra kényszerített.

48 Nyáry 1944, 431–434.; Pataky–Rozsos–Sárhidai 1992, 20–24., 31–32.

A szlovák–magyar összecsapásnak Németország közbelépése vetett véget. Magyarország megtarthatta a Kárpátalja elfoglalt, mintegy 60 km hosszú és 20 km széles nyugati sávját, az összesen 1056 km² területet.

Az 1939 márciusában, két részletben összesen 12 141 km² terület tért vissza Kárpátaljával, és egyesült újra Magyarországgal. Ezen a tájon az 1910. évi utolsó magyar népszámláláskor 496 487, az 1930. évi (szintén utolsó) csehszlovák összeíráskor 592 901 lakost jegyeztek fel, „s kb. 300 kilométeren a Kárpátok ezeréves természetes határvonalán a baráti Lengyelországgal érintkező földterület került vissza”.⁴⁹ Kárpátalja nyugati határának módosításával, az azt rögzítő 1939. április 4-i magyar–szlovák megállapodással Magyarországhoz 1056 km² terület, 74 település került vissza 40 777 lakossal. A Szinnai járásból 604 km² és 19 496, a Szobránci járásból 452 km² és 21 281 lakos.⁵⁰ Az 1939. március–áprilisi hadművelettel összesen 464 kárpátaljai községet csatoltak a magyar hazához.

Kárpátalján a hadműveletek természetes folyományaként katonai közigazgatást vezettek be, amelyet három és fél hónap múlva polgári ügyintézés váltott fel. „A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről” szóló 1939. évi VI. törvénycikk⁵¹ elfogadása napján, június 22-én jelent meg a 6200/1939. M. E. számú kormányrendelet „A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről”.⁵² Ennek hatályba lépése napján, 1939. július 7-én állították fel Ungvár székhellyel a Kárpátaljai Kormányzó Biztosságot. A rendelkezés lényege, hogy a Magyarországgal újraegyesült kárpátaljai területen átmeneti, ideiglenes közigazgatási szervezetet vezetett be. Leszögezve, hogy ez az állapot addig marad érvényben, amíg az önkormányzattal kapcsolatban az igazgatást törvényhozói úton, véglegesen nem rendezik. Ez az állapot jelentősen eltért az első bécsi döntéssel megnagyobbított, korabeli Magyarország közigazgatási rendszerétől. Az államfő által kinevezett miniszteri rangú kormányzói biztos képviselte a végrehajtói hatalmat Kárpátalján, ahol teljesen elhagyták a vármegyei igazgatást. A felállított

49 Thirring 1939a, 236.

50 Thirring 1939a, 237.

51 Törvénytár 1939;. Lásd még: MNL OL K 774–1939. 55–57.

52 *Belügyi Közlöny* 1939, 769–773.

Ungi, Beregi és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség s azok legfőbb irányító szerve, a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság, és a néhány hónappal korábban megalakult Ung vármegye, valamint Bereg és Ugoicsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék (k. e. e. vm.-k.) köz- és szakigazgatásilag teljesen eltérően működtek.

A Kárpátaljai Kormányzói Biztosság kiterjedése a határkiigazítások után elérte 12 146 km²-t, népessége a 671 512 főt. A joghatósága alá került területet három egységre – Ungi, Beregi és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség – tagolták, Ungvár, Munkács és Huszt a székhelyük.⁵³ Kiterjedésük az 1939. július 15-i nép-, földbirtok- és állatösszeírása szerint, a kirendeltségek fenti sorrendjében 2941 km², 2828 km², illetve 6292 km² volt. A kormányzói biztosság 12 járásában 459 település helyezkedett el, ezek közül 15 nagy- és 444 kisközség. Az utóbbiakból 107 körjegyzőséget alakítottak ki, az erről szóló rendelet két nyelven közölte a helységek elnevezését.⁵⁴

A kormányzó biztosság területén általános gyakorlattá volt a kétnyelvű – magyar és rutén (cirill betűkkel) – hatósági-hivatali ügyintézés (nyomtatványok, körbélyegzők), a postaszolgálat (hely-kelet körbélyegzők, levelezőlapok, feladóvevények, ajánlási rajzelek stb.),⁵⁵ a közintézmények, a közúti- és vasúti állomástáblák, például Dombó–Дубовое⁵⁶ stb. kétnyelvű feliratai és a szabad nyelvhasználat. Kétségbevonhatatlan volt a görögkatolikus egyház önállósága, a rutén nyelvnek az elemitől az egyetemi szintig való oktatása, valamint az anyanyelvű művelődés. Ugyancsak a kétnyelvűséget szolgálta a „Ruszin akadémia”, vagyis az 1941. január 26-án, Ungváron megalakított Kárpátaljai Tudományos Társaság (Подкарпатское Общество Наук), amely három szakosztályba tömörítette a rutén/ruszinszármazású tudósokat, kutatókat és művészeket. Működésének négy éve alatt összesen 92 ruszin nyelvű tudományos, tudományos-ismeretterjesztő és szépirodalmi művet, valamint több folyóiratot és hetilapot adott ki.⁵⁷

53 Benisch 1941, 73–74.

54 *Budapesti Közlöny*, 73. (1939. szeptember 2.) 199. sz., 16–19.

55 Simády 1991, 100–112.

56 Korabeli fénykép Dombó vasútállomásáról, kétnyelvű felirattal. In: Beneš 1996, 121.

57 Botlik 2005a, 352–360.; A kétnyelvűség elemeiről és a Kárpátaljai Tudományos Társaságról: Botlik 2005b, 9–58.

Az 1939. március 18. és július 6. közötti katonai közigazgatás után Kárpátalja története négy polgári igazgatási szakaszra osztható. Az első kormányzói biztos báró Perényi Zsigmond felsőházi tag volt (1939. július 7.–1940. szeptember 2.), a saját kérésére történt hivatali felmentéséig. Kiépítette a kétnyelvű közigazgatást kiépítője és elindította a ruszin nép gazdasági-szociális felemelését. A második: Kozma Miklós (1940. szeptember 12.–1941. december 7.), aki haláláig töltötte be tisztségét. Nyugalmat teremtett Kárpátalján, amelynek gazdaságát erőteljesen fejlesztette, és újjászervezte a művelődési életet. Az ő nevéhez fűződik a fenti Kárpátaljai Tudományos Társaság létrehozása. A harmadik kormányzói biztos Tomcsányi Vilmos Pál polgári hivatali idejét (1942. január 5.–1944. március 31). nehezedő háborús viszonyok, az ellenséges baloldali, kommunista hangulatkeltés jellemezték. Ennek ellenére kiegyensúlyozottan, higgadtan vezette a jogterületet.

A Kárpátalja kétnyelvű, magyar–rutén köz- és szakigazgatásának utolsó szakasza 1944. április első napján kezdődött. Ekkor a magyar kormány Ungvár törvényhatósági jogú várost, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéket, a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság Ungi, Beregi és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségeit hadművelleti területté nyilvánította, és azoknak kormánybiztosi irányításával Tomcsányi Vilmos Pált bízta meg. Négy nap múlva, 1944. április 5-én, Ungváron átvette hivatalát Vincze András nyugállományú altábornagy, Kárpátalja negyedik és egyben utolsó kormányzói biztosa, aki október 23-ig töltötte be tisztségét. Közben a magyar kormány április 26-án Tomcsányi Vilmos Pált a saját kérésére felmentette hadművelleti kormánybiztosi tisztségéből, és a fenti napon ugyanerre a jogkörre Vincze András nyugállományú altábornagyot nevezte ki.

Mint ismert, gróf Teleki Pál miniszterelnök 1940. július 23-án a magyar országgyűlésben betervezte a kárpátaljai jogterület önkormányzatáról szóló külön törvényjavaslatot, amire az 1939. évi VI. törvény cikk 6. szakasza utasította, mint a végrehajtó hatalom irányítóját. Ekkorra azonban Erdély kérdésében egyre feszültebbé vált magyar–román viszony, emiatt Teleki a törvénytervezetet 1940. augusztus 5-én kénytelen volt visszavonni. Mindez azonban nem érintette a kétnyelvű, illetve a nem hivatalosan Ruténföldnek is nevezett jogterület, azaz Kárpátalja magyar–rutén kétnyelvű köz- és szakigazgatását. Az ezt felál-

lító 6200/1939. számú kormányrendelet ugyanis, mint alapjogszabály 1944. október végéig, a terület szovjet katonai megszállásáig érvényben maradt, és a szakigazgatás annak alapján, illetve arra hivatkozva hozott további rendelkezésekkel működött.

A korábbi szovjet és napjaink ukrán történetírása az 1939–1944 közötti újbóli kárpátaljai magyar korszakot – többek között a kommunista szervezkedések, az említett partizánok, kémcsoportok elleni határozott fellépés miatt – csaknem fél évszázadon át, következetesen „a fasiszta leigázás éveit”-nek minősítette.⁵⁸ A mai ukrán historiográfia is ezt a hagyományt folytatja: „A fasiszta önkény alóli felszabadulás, 1939 március – 1944 október”.⁵⁹ Az „Ukrajna Emlékkönyve” fejezetcímei: „A horthysta megszállás fojtó szorításában”; „Harc az illegalitásban a megszállók ellen”; „Harcba szálltak a népi bosszúállók”, azaz a partizánok.⁶⁰ Következtesen Kárpátalja 1938–1944 közötti „magyar fasiszta okkupációjá”-ról, és az ottani illegális kommunista mozgalom, majd a szovjet repülőgépekről a kárpátaljai hegyekbe ledobott partizánosztatok üldözéséről beszél. Egy megjegyzés: minden bizonnyal a magyar hatóságokhoz hasonló magatartást tanúsított volna a szovjet hadvezetés, ha például magyar partizánok ugrottak volna le ejtőernyővel szovjet területre, vagy akár a moszkvai Vörös térre.

Kárpátalja utolsó magyar kormányzói biztosa, Vincze András nyugállományú altábornagy 1944. október 23-ig, hivatalának Ózd nagyközségbe (Borsod vármegye) való áttelepítéséig töltötte be ténylegesen tisztségét. Vezetésével ekkor tartották Ungváron az utolsó kormányzói biztosi értekezletet. A Kárpátalját megszállt szovjet birodalmi hatóságok rövid idő alatt felszámolták a kétnyelvű, magyar–ruszin köz- és szakigazgatást. Sőt a síkvidéki színmagyar területeken a magyar feliratokat is eltávolították.

58 Kárpátontúl 1975, 128.

59 Kárpátalja vázlatos története 1995. 467.

60 Ukrajna emlékkönyve 1997, 27., 32., 42

IRODALOMJEGYZÉK

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (Budapest)

K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. október 8., 1938. november 18., 1938. november 21.; 1939. március 10.; 1939. március 17.

K 28. 59. tét., 1939–P–15 069. sz., 1939–P–15 936. sz., 1939–P–16 014. sz., 1939–P–16 888. sz., 110. tét., 1941–P–17 548. sz., 267. tét., 1939–T–16 092. sz.

K 429. Kozma-iratok, 28. csomó 1938–1939. 3. dosszié, 208–222. old.; 1939. 29. csomó, 1. dosszié, 17.

K 774–1939. 55–57.

Mikrofilm. Doboz szám: 8919. (467/1942. biz. sz. ir.) 24.

*

A bécsi döntés 1939. A bécsi döntés alapján visszacsatolt terület lakosságának megoszlása anyanyelv szerint / az 1938. december 15-i népszélelés alapján. / Budapest, [1939.] In. Országgyűlési Könyvtár, B 10 / 2037. sz. (Soksz. kézír.)

Belügyi Közlöny 1939. *Belügyi Közlöny*, 44. (1939. július 6.) 30. sz. 769–773.

Benisch 1941. Benisch Arthur: A visszatért területek közigazgatási beosztása. II. rész. Kárpátalja. *Közigazgatástudomány*, 4. (1941) 3. sz. 73–74.

Budapesti Közlöny 1938. *Budapesti Közlöny*, 72. (1938. december 18.) 284. sz.

Budapesti Közlöny 1939. *Budapesti Közlöny*, 73. (1939. szeptember 2.) 199. sz. 16–19.

Halmosy 1983. Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései*. II. átdolgozott, bővített kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983. 448–450.

Loósy 1940. Loósy Alajos: Nagyszőlős felszabadítása. *Magyar Katonai Szemle*, 10. (1940.) 3. sz. 594–608.

Szakály 2003. Szakály Sándor: *A magyar katonai felsővezetés 1938–1945. Lexikon és Adattár*. Ister, Budapest, 2003.

Thirring 1939a. Thirring Lajos: Az 1939. március közepén birtokba vett kárpátaljai terület. Az 1939. április eleji területgyarapodás. *Magyar Statisztikai Szemle*, 17. (1939) 3. sz. 196–205., 235–240.

Thirring 1939b. Thirring Lajos: A népesség a Felvidék visszacsatolt részén. *Magyar Statisztikai Szemle*, 17. (1939) 5. sz. 454–499.

Könyv

Ádám T. 1939. Ádám T. István: *Soprontól Munkácsig*. Róna Nyomda, Budapest, 1939.

Beneš 1996. Beneš, Karel: Vasúti közlekedés Kárpátalján. MÁV [Magyar Államvasutak] Rt. Vezérigazgatósága, Budapest, 1996.

Botlik 2005a. Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. I. kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945. Szerkesztette és az előszót írta: Udvari István. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara, Nyíregyháza, 2005. (Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae 7.)

Botlik 2005b. Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. II. kötet. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. Szerkesztette és az előszót írta: Udvari István. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza, 2005. (Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae 9.)

Botlik–Dupka 1991. Botlik József – Dupka György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Mandátum Kiadó – Universum Kiadó, Budapest–Szeged, 1991.

Enyedy 1940. Enyedy Balázs Béla: *A Rongyosok felvidéki harcainak története*. (Egy Rongyos Gárdista naplója). Szerzői magánkiadás, Budapest, 1940.

Kárpátalja vázlatos története 1995. *Нариси історії Закарпаття*. Том II. 1918–1945. Ред. кол. І. Гранчак. Видавництво „Закарпаття”, Ужгород, 1995. (Kárpátalja vázlatos története. II. kötet. Szerkesztő kollektíva, I. Grancsak. „Zakarpattya” Kiadó, Ungvár, 1995.)

Kárpátontúl 1975. *A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története*. Szerzői munkaközösség vezetője: Sz. O. Miscsenko. Kárpáti Könyvkiadó, Uzsho-

rod, 1975.

Móricz 1939. *Kárpátalja hősei.* Összeállította: Móricz Béla. Vitézi Rend Zrínyi Csoportja, Budapest, 1939.

Ortutay 1940. Ortutay Tivadar: Ungvár múltja és jövője. In: *Ungvár és Ung vármegye.* Szerkesztette: Csíkvári Antal. A Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatala, Budapest, 1940. 48–51.

Pataky–Rozsos–Sárhidai 1992. Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula: *Légi háború Magyarország felett.* I. kötet. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1992.

Rónai 1989. Rónai András: *Térképezett történelem.* Püski Kiadó, Budapest, 1989.

Simády 1991. Simády Béla: *Kárpátalja postatörténete.* Magyar Bélyeggyűjtők Országos Szövetsége, Budapest, 1991.

Sztercso 1994. *Стерцо, Петро Ю.: Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках.* Видавництво „За вільну Україну”, Львів, 1994. (Sztercso, Petro J.: *A Kárpát-Ukrán állam. A kárpáti ukránok 1919–1939. évek közötti felszabadító harcának történetéhez.* „Szabad Ukrajnáért” Kiadó, Lviv, 1994.)

Ukrajna emlékkönyve 1998. *Ukrajna Emlékkönyve. Kárpátontúli terület.* 1. kötet. Szerk. főszerk. bizottság. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1997. (Magyar nyelvű kiadás)

Ukrajna emlékkönyve 1998. Книга пам’яті України. Закарпатська область. (Том.) 2. Головна ред. кол. Видавництво „Карпати”, Ужгород, 1998. (Ukrajna emlékkönyve. Kárpátaljai terület. 2. kötet. Főszerkesztő bizottság. „Kárpáti” Kiadó, Ungvár, 1998.)

Veges 1993. *Вегеш, Микола М.: Карпатська Україна 1938–1939. (Соціально-економічний і політичний розвиток).* Ужгородський Державний Університет Кафедра Історії України, Видавництво „Карпати”, Ужгород, 1993. (Veges, Mikola: *Karpatszka Ukrajina 1938–1939. Szociális-gazdasági és politikai fejlődés.* Ungvári Állami Egyetem Ukrajna Története Tanszék, Ungvár, 1993.)

Könyvfejezet

Fedele 1939. Fedeles Jenő: Munkács. In: *A visszatért Felvidék*. Szerkesztette: Csatár István – Ölvedi János. Mahr Ottó és Tsa „Rákóczi”, Budapest, 1939. 382–388.

Nyáry 1944. Nyáry Iván: Kárpátalja felszabadítása. In: *A magyar katona. Századunk legszebb magyar csatái*. Szerkesztette: Ajtay Endre. „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt., Budapest, 1944. 419–434.

BABUCS ZOLTÁN

A DÉLVIDÉK VISSZATÉRÉSE 1941

A Magyar Királyság 1940 végére az 1938–1940 közötti területi visszacsatolások eredményeként közép-európai hatalommá növekedett, ám beszűkült külpolitikai mozgásteret, hiszen a területi revíziót a tengelyhatalmaknak köszönhette, a németek és az olaszok pedig az angolszászok ellen hadakoztak, akikkel – titokban – gróf széki Teleki Pál miniszterelnök jó viszonyra törekedett. Teleki érezte, hogy elfogyott körülöttünk a levegő, és félelmei akkor váltak valóra, amikor az 1941 márciusának végén kirobbant jugoszláv krízis alkalmával két tűz közé került.

Habár Nagy-Britannia és Franciaország – érdektelenségre hivatkozva – nem vett részt az első bécsi döntés meghozatalában, azt hallgatólagosan mégis elismerte. Kárpátalja visszacsatolását is tudomásul vették, sőt a franciák még hangoztatták, hogy jobb lett volna, ha a németek helyett a honvédek vonulnak be Prágába. A Wehrmacht nyugat-európai hadjáratát követően az angolok nem elleneztek a második bécsi döntést, Vichy-Franciaország elismerte azt, a szovjetek pedig ekkor „szövetségesnek” számítottak a románok ellenében. A német és olasz jóindulatnak azonban ára volt. A felvidéki bevonulás után, 1938. november 26-án Magyarországon megalakult a Volksbund; majd az ország 1939. február 24-én csatlakozott az antikomintern paktumhoz; Kárpátalja birtokbavétele után, 1939. április 11-én kilépett a Népszövetségből; majd az erdélyi bevonulást követően, 1940. szeptember 30-án engedélyezte, hogy területén német tancsapatok vonuljanak át Romániába. Továbbá messzemenő engedményeket tett a magyarországi német népcsoportot tömörítő Volksbund számára; 1940. november 20-án pedig elsőként csatlakozott a Háromhatalmi Egyezményhez.

Magyarország a három kisantant állam közül Jugoszláviával igyekezett jó kapcsolatokat kiépíteni, egyrészt vele szemben volt a legkevesebb magyar területi követelés, másrészt egy lehetséges magyar-csehszlovák vagy magyar-

román háború során kulcsfontosságú lehetett a délszláv állam semlegessége. Csehszlovákia megszűnését követően a magyar diplomácia azon dolgozott, hogy egy szlovák–román vagy román–jugoszláv együttműködést hiúsítson meg. A tervek között szerepelt egy Róma–Bécs–Belgrád–Budapest–Varsó tengely kialakítása a német expanzió ellensúlyozására, de ez végül csak elképzelés maradt, ugyanis azt az Anschluss, az 1939. szeptemberi lengyel hadjárat és a Duce alárendelt viszonya megakadályozta. 1940 őszén már csak Jugoszlávián keresztül lehetett az angolokkal fenntartani a kapcsolatot, hiszen Magyarországot német gyűrű fogta körül, miközben az ellenséges érzületű szlovákok és a románok mindinkább kiszolgálták a németeket, és magyarelles összefogáson gondolkodtak. Magyarország ily módon szinte teljesen elszigetelődött, azonban a Szovjetunióval 1939 őszén helyreálltak a diplomáciai kapcsolatok. Angol orientációja folytán Teleki Jugoszláviához kívánt közeledni, ezért a jobb kapcsolat érdekében még arra is hajlandónak mutatkozott, hogy a magyar revíziós igényeket a Muravidékre, a Muraközre, a Drávaszögre, valamint Észak-Bácskára mérsékelje. A magyar külpolitika úgy vélte, a revízió elhalasztása és a fegyveres lépésről való lemondás ellenszolgáltatásaként, a jószomszédi viszony érdekében a jugoszlávok elismerik a magyar területi igények jogosságát.

A magyar–jugoszláv közeledés a német politika érdekeivel is megegyezett, hiszen a németek számára fontos volt, hogy a Szovjetunió ellen tervezett hadműveletek idején a hátukban lévő Balkánon béke honoljon. A Duce keresztülhúzta e számításokat, amikor 1940. október 28-án a Führer tudta nélkül megtámadta a görögöket. Az Albániából meginduló olaszok azonban hamar elakadtak, így 1940. november 12-én Hitler parancsot adott a Görögország német lerohanását célzó Marita-terv kidolgozására. Jugoszlávia szerepe ekkor értékelődött fel a németek szemében, s az olaszokkal együtt úgy vélték, a magyar–jugoszláv megegyezés elősegítheti a délszláv állam tengelyhatalmakhoz való közeledését. 1940. december 12-én így köttetett meg a magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződés,¹ amelyben Magyarország letett a fegyveres terület-visszaszerzésről,

1 Solymossy Péter szerint az örökbarátsági szerződés elnevezés szándékos csúsztatás volt a későbbi győztesek részéről, ugyanis azt hivatalosan barátsági szerződésnek nevezték. Solymossy 2002, 182.

ám a békés revízióról nem. Teleki is úgy vélte, az örökbarátsági szerződés megkötésével Jugoszlávia közeledni fog a tengelyhatalmak felé, s így nem kerül sor a Wehrmacht görögországi hadjáratára, amely magyarországi csapatátvonulással és az ezt követő brit hadüzenettel járna.

1941. március 4–5-én német meghívásra a Berghofban tartózkodott Pál jugoszláv régensherceg és Dragisko Cvetkovič miniszterelnök, akik a Führer kérésére – valójában ultimátumára – megígérték, hogy Románia, Szlovákia (1940. november 23–24.) és Bulgária (1941. március 1.) után Jugoszlávia is csatlakozik a Háromhatalmi Egyezményhez. (Miután a bolgárok engedélyezték, hogy a Wehrmacht csapatai szövetségesként vonuljanak be területükre, az angolok megszakították velük a diplomáciai kapcsolatokat, majd két gyalogos hadosztályt és egy páncélos dandárt tettek partra Görögországban.)

Hitler és külügyminisztere írásba adta, hogy szavatolja Jugoszlávia területi integritását, lemondott arról, hogy a Wehrmacht a délszláv államon keresztül vonuljon a görögök ellen, és Görögország elfoglalása után a jugoszlávok igényt tarthattak Szaloniki kikötőjére. Március 25-én Bécsben Cvetkovič és külügyminisztere, Alexander Cincar-Markovič aláírta a csatlakozási okmányt, emiatt a szerbiai városok lakossága az utcákra vonult ki tüntetni. Két nappal később a volt jugoszláv vezérkari főnök, Dusan Simovič hadseregtábornok vezetésével angolbarát tisztek sikeres puccsot hajtottak végre – amelynek hátterében a brit titkosszolgálat állt –, Pál régensherceget környezetével együtt félreállították, és nagykorúsítva a 17 éves II. Pétert, uralkodói jogaiba helyezték. Az új király Simovič hadseregtábornokot nevezte ki miniszterelnöknek, aki megneemtámadási szerződés megkötését javasolta a németeknek. Ez keresztelte a Führer számitásait, aki március 27-én kiadta 25. számú hadműveleti utasítását, amellyel parancsba adta Jugoszlávia megtámadását, számolva az olaszok és a bolgárok bekapcsolódásával.

Ezen a napon a Führer levelet intézett a kormányzóhoz. Ebben Hitler elismerte a magyar területi követelések jogosságát (Bácska, Bánát, Fiume), cserébe azt kérte, hogy a Wehrmacht magyar területről is támadást indíthasson Jugoszlávia ellen, amelyhez a honvédség is csatlakozzon, vagyis az országgyarapítások német támogatásáért cserébe benyújtotta a számlát. Horthy válaszában – amelyet a Führer levelét hozó vitéz Sztójay Döme berlini magyar nagykövet

vitt Berlinbe március 28-án – engedélyezte a német csapatok magyarországi felvonulását, és reményét fejezte ki, hogy a támadásba bekapcsolódik a honvédség. Március 28-án összeült a minisztertanács, amely úgy határozott, hogy a honvédség a Duna–Tisza közén hadműveleteket kezdhet, de a történelmi határokat nem léphetik át a magyar csapatok. A végleges döntést a Legfelső Honvédelmi Tanács április 1-jei üléséig elhalasztották. Ezen a miniszterelnök javaslatait szem előtt tartva határozatot fogadtak el, vagyis a honvédség akkor kezdhette meg déli hadműveleteit, ha Jugoszlávia mint önálló állam megszűnik létezni (1.), ha a térségben hatalmi vákuum alakul ki (2.), ha a délvidéki őshonos magyar nemzetrészt bármilyen veszély fenyegeti (3.).

A primor dálnoki Veress Lajos vezérezredes szerkesztésében kiadott *Magyarország honvédelme a második világháború előtt és alatt* című háromkötetes munka szerint: „A helyzet feszültsége miatt a magyar kormánynak döntés hozatalára nem állott elegendő idő rendelkezésére. Hitler a támadó hadműveleteket a legrövidebb időn belül akarta megindítani. A magyar haderő viszont nem volt mozgósított állapotban és a beavatkozás mellett való döntés esetén legalább 8–10 napra volt szükség az alkalmazásra kerülő erők mozgósításához és felvonultatásához.”²

A depresszióra hajlamos Teleki e napokban került feloldhatatlan morális válságba. Tudomására jutott, hogy a Honvéd Vezérkar főnöke, Werth Henrik gyalogsági tábornok – a miniszterelnök háta mögött – március 28. óta tárgyalásokat folytatott a Wehrmacht vezérkarának főszállásmesterével, Friedrich von Paulus altábornaggal, akivel március 30-án megegyezett a honvédség jugoszláv hadjáratban való alkalmazásának részletkérdéseiről.³ Erre Werth jogosítványa

2 Veress 1972–1974, I. 113–114.

3 E tárgyalások során a Honvéd Vezérkar vállalta, hogy repülőtereket bocsát a Luftwaffe rendelkezésére, biztosítja a német XLI. és XLVI. hadtest zavartalan vasúti és közúti felvonulását a Dunántúlon és Románia felé. Magyar részről lezárják a magyar–jugoszláv határt, a légvédelmi körzetek fokozott légtérfigyelést vezetnek be, „M” (vagyis mozgósítási) parancsot kapnak az érintett honvéd seregtestek – a budapesti I., a pécsi IV., a szegedi V. és a miskolci VII. hadtest, továbbá a budapesti gyorshadtest – alakulatai, ezután a honvédség támadást indít a Duna–Tisza közén, hogy fedezze a Belgrád felé előrenyomuló német erők hátát. Dombrády–Tóth 1987., 176.; Gulyás 2019, 145.; Horváth–Lengyel é. n., 35.; Nyári 2015, 53–54., 56–57.

megvolt, hiszen 1940. március 3. óta a Honvéd Vezérkar főnöke közvetlenül a Legfelsőbb Hadúrnak tartozott felelősséggel. Szorult helyzetéből próbált kiutat találni, így privát vonalon értesítette a jugoszláv külügyminisztert arról, hogy ha Jugoszlávia nem tanúsít semleges magatartást Hitler görögországi támadásának idejére, akkor a Wehrmacht lerohanja a délszláv államot. Londonnak és Washingtonnak megüzente, hogy amennyiben megindul a német támadás Jugoszlávia ellen, Magyarország geopolitikai helyzetéből adódóan nem maradhat ki, és fellép délvidéki magyar nemzetrésze érdekében, a harcok során Jugoszlávia menthetetlenül szétesik, így érvényét veszti a magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződés. (Március 31-én Teleki tudtával külügyminisztere, Bárdossy László a horvát szeparatisták tudomására hozta, hogy számíthatnak Magyarország hallgatólagos támogatására.) A politikai sakk-mattot akkor kapta meg, amikor április 2-án megérkezett a britek válasza. Ebből kiderült, egyáltalán nincsenek tekintettel Magyarország geopolitikai helyzetére: ha Magyarország engedélyezi, hogy a németek átvonuljanak területén, megszakítják a diplomáciai kapcsolatokat, ha pedig a honvédség részt vesz a jugoszlávok elleni hadműveletekben, az hadüzenetet eredményez. Teleki látta politikai működésének csődjét, hiszen az 1939 szeptemberében meghirdetett fegyveres semlegesség feladása a békés revízió eredményeinek annulálását eredményezhette. Úgy érezte, helyzete kilátástalanná vált, és másnap – napjainkig sem kellően tisztázott módon – tragikus körülmények között elhunyt.

Halála előtt egy hónappal a következőben határozta meg országa külpolitikáját memorandumában: „A magyar kormánynak fő feladata ebben az európai háborúban az, hogy Magyarország katonai, anyagi és népi erejét a háború végéig konzerválja. Mindenáron távol kell maradnia a konfliktusban való részvételtől. A háború kimenetele kétséges. De minden eshetőségben Magyarországnak fontosabb, hogy megtépázatlanul álljon ott az európai konfliktus befejeződésének periódusában. Nagyon könnyen megtörténhetik, különösen Németország esetleges vereségének esetén, vagy még Németország nem is egészen teljes veresége esetén is, hogy a háború végén, akár egész Európában, akár Európának ebben a keleti részében kaotikus állapotok állnak be, amelyek a legnagyobb veszéllyel azokra az államokra fognak jární, amelyek védtelenek, amelyek anyagi eszközeiket és hadseregüket a konfliktus befejeződése előtt feláldozták. [...] a

magyar politika vezetőinek első, majdnem egyetlen feladata az, hogy Magyarországot épen és erőben megtartsák a háború végéig. Kockáztatni az országot, fiatalságunkat, hadierőnket csak önmagunkért szabad és senki másért...”⁴

Április 3-án a kormányzó újabb levelet írt a Führernek, amelyben tudatta, hogy a honvédség előkészületei megtörténtek, és arra kérte, hogy a „Német Főparancsnokság határozza meg a csapatainkra vonatkozó feladatokat lehetőleg oly módon, hogy azok mindenkor összeegyeztethetők legyenek lelkiismeretünkkel.”⁵ Ekkor vette kezdetét a német alakulatok felvonulása a Délnyugat-Dunántúlon (április 6-án pedig a magyarországi német összekötő törzs megkezdte munkáját), valamint a Bulgáriába vezényelt csapatok vasúti átszállítása Magyarország területén.

Mivel a Honvéd Vezérkar főnöke csak április 3-án kapott engedélyt a részleges mozgósításra, azt április 4-én és 5-én rendelték el a honvédségnél. Így rohamléptekben indult meg a pécsi IV. és a szegedi V. hadtest, a gyorshadtest, a Folyamőrség, valamint a déli határrész határvadász és légvédelmi alakulatai, a budapesti I. és a miskolci VII. hadtest, továbbá a Fővezérség-közvetlen csapattestek és a magyar királyi 3. honvéd hadsereg-parancsnokság (Pécs) hadiállományra feltöltése.

A német hadigépezet április 6-án 6 óra 45 perckor lendült támadásba – ugyanezen a napon kötötték meg a jugoszláv–szovjet barátsági és kölcsönös segítségnyújtási egyezményt, ám ez már nem segített a halálra ítélt délszláv államalakulaton. A kibővített Marita-terv értelmében a Wehrmacht több irányból tört be Jugoszlávia területére, és ehhez az olaszok is csatlakoztak, de magyar területről ekkor még nem indult meg a német 2. hadsereg két gépesített hadteste. Aznap 18 órakor volt először légi riadó Budapesten, másnap a jugoszláv légierő magyar településeket bombázott (Körmend, Zalaegerszeg, Pécs, Siklós, Kelebia, Szeged), vasúti szerelvények ellen hajtottak végre alacsony támadásokat. Nem értek el jelentős eredményeket, de a támadások következtében egy gyermek meghalt, és többen súlyosan megsebesültek. A grancsárok (határőrök) több helyen magyar területre törtek be, tűzharcot kezdeményeztek, de azokat

4 Gosztonyi 1992, 23.

5 Gulyás 2019, 158.

minden esetben visszaverték a határvadászok, és hadifoglyokat ejtettek. A provokátlan támadásokat magyar válaszlépés nem követte, azonban a déli határzár mellett a folyamördandár folyamzárezrede telepített aknazárat a Dunán és a Tiszán. A britek beváltották ígéretüket, megszakították a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal, hadüzenetre azonban ekkor még nem került sor.

Április 10-én Zágrábban kikiáltották a Független Horvát Államot, Jugoszlávia mint állam megszűnt létezni, így a Legfelső Honvédelmi Tanács által felvázolt három kritérium közül az egyik teljesült, a magyar 3. hadsereg bevetése elől minden akadály elhárult. Aznap este a minisztertanács ülést tartott, amelyen proklamációt fogadtak el,⁶ mely szerint: „A független és önálló horvát állam megalakulásával Jugoszlávia megszűnt létezni és alkotóelemeire bomlott. Ezzel egyidejűleg parancsoló kötelességünké vált, hogy a Magyarországtól 1918-ban elszakított területet és az azon nagy tömegben élő magyarság sorsának és helyzetének biztosítását újból a kezünkbe vegyük. Olyan szent nemzeti kötelesség ez, amelyet haladéktalanul teljesítenünk kell.”⁷

A Gorondy-Novák Elemér altábornagy vezette magyar 3. hadsereg parancsnoksága Kiskunhalasra települt, alárendelt alakulatainak többségét április 11-ig felvonultatták a déli határon. A vezérkar szerint a mozgósítást azonban több tényező is hátráltatta: a közvélemény nem volt felkészülve a váratlan jugoszláv fordulatra, a posta jelentős késéssel kézbesítette a behívókat, ráadásul ekkor lépett életbe a vasúti nyári menetrend. Gondot jelentettek továbbá a tavaszi mezőgazdasági munkák; valamint a bevonulás alóli felmentési kérelmek sokasága, a lovak, országos járművek és gépjárművek nehézkes bevonultatása és azok állapota is akadályozó tényező volt. A hadiállományra feltöltött csapattestek számára felvonulási tervet készítettek, de az túlszervezett volt, ráadásul azt a vezérkar kapcsolásai tovább bonyolították. Ebből adódóan nem lehetett tartani a mozgósítási ütemet, s a támadás megkezdésekor a magyar 3. hadsereg parancsnoksága az alárendeltségébe tartozó erők mindössze 70 százalékára számíthatott.⁸

6 A kormányzó és Bárdossy László miniszterelnök írta alá a kiáltványt. Szilágyi 2011, 102–103.

7 Gulyás 2019, 163.

8 Horváth–Lengyel é. n., 48–50., 52–55., 66.

1. táblázat. A magyar 3. hadsereg felépítése.

Hadtest:	Dandár:
I. (Budapest)	1. (Budapest), 13. (Kecskemét), 15. (Kiskunhalas) gyalogdandár
IV. (Pécs)	2. (Budapest), 10. (Kaposvár), 12. (Szekszárd) gyalogdandár, 16. (Baja) határvasdandár
V. (Szeged)	14. (Szeged), 19. (Miskolc) gyalog-, 2. (Kecskemét) lovasdandár
Gyórházi hadtest (Budapest)	1. (Budapest), 2. (Munkács) gépkocsizó-, 1. (Nyíregyháza) lovasdandár
Fővezérség- közvetlenek	9. (Nagykanizsa), 11. (Pécs) gyalog-, 1. (Budapest) folyamőr-, 1. (Budapest) repülődandár; 101. (Hajmáskér) tüzér-, 101. (Budapest) légvédelmi tüzérszázada
Összesen:	Összesen:
4 hadtest	16 dandár (10 gyalog, 2 gépkocsizó, 2 lovas, 1 folyamőr, 1 repülő)

Magyar részről előbb április 15-én, aztán két nappal korábban tervezték a támadás megindítását. A villámgyors és igen látványos német sikerek azonban arra ösztönözték a magyar hadvezetést, hogy április 11-ére hozza előre a támadás időpontját. Vélelmezhető volt ugyanis, hogy amennyiben a honvédség késlekedve csatlakozik a folyó hadműveletekhez, a Délvidék visszaszerzése megghiúsulhat, így a 8–10 napig tartó mozgósítást 5–7 napra szállították le. A Wehrmacht április 11–12. tájékán végleg megtörte az R–41 haditerv szerint (vagyis a határokon egyenletesen) elosztott jugoszláv hadsereg szervezett ellenállását, amely gyors bomlásnak indult.⁹

A honvédség alakulatai április 11-én, nagypéntek délután 13 óra 30 perckor kezdték meg a határátlépést, de a kormányzói hadparancs már előző este ismeretessé vált: „Honvédek! A kötelesség ismét arra szólít bennünket, hogy elszakított magyar véreink segítségére siessünk. Mindig bevált katonai erényeitekre

⁹ Az R–41 haditerv az országhatárok védelme mellett feltételezte a görög hadsereggel való együttműködést, s azzal számolt, hogy ha a jugoszláv csapatokat visszaszorítják, akkor görög földön fejtenek ki további ellenállást. Kiss 2014, 135.

és fegyelmekre építve bízom benne, hogy ezt az új feladatot is tökéletesen fogjátok megoldani. A magyarok Istene és a nemzet minden gondolata most is veletek van. Előre az 1000 éves déli határokra.”¹⁰

A magyar támadás jobbszárnyán a Baja környékén lévő IV. hadtestnek a határt átlépve Zombor–Nemesmilitics térségét kellett elérnie. Előrenyomulását a Dunán az 1. őrnaszádezred úszóerői (GYŐR, KECSKEMÉT, DEBRECEN, SOPRON) támogatták. Középen, Őrszállástól keletre az I. hadtestnek Bajmok–Bácskossuthfalva vonalában, a Nemesmilitics és Pacsér közötti jugoszláv kiserőrendszert, a magyar–jugoszláv határ mentén húzódó, mélységben tagolt, igen jól álcázott betonerődök sorát kellett áttörnie; míg a balszárnyra került, a Szeged és Szabadka közötti határszakaszon csoportosuló V. hadtestnek Horgos–Csantavér irányába kellett nyomulnia.¹¹ Az erődítések áttörését követően a gyorshadtest feladataul jelölték meg az ellenség üldözését, a pécsi 11. gyalogdandárnak a Baryana-háromszögbe, a nagykanizsai 9. gyalogdandárnak pedig a Muraközbe és a Muravidékre (Vendvidék) kellett bevonulnia. Mindezeket a Honvéd Vezérkar főnöke a következőkben foglalta össze: „A 3. hadsereg Szabadkától nyugatra jól összefogott súllyal törje át az erődvonalakat, nyugatról kerítse be és semmisítse meg a jugoszláv erőket. A gyorsan mozgó csapatokkal lehetőleg a Ferenc-csatornától délre előretörni, mielőbb elérni a Duna vonalát és birtokba venni az átjárókat. A 11. dandár a hadsereg jobbszárnyán támad azzal a feladattal, hogy a baryai háromszöget birtokba vegye. A bezdáni csatornatorkolat zsilipje gyorsan elfoglalandó; esetleg még a hadsereg megindulása előtt végrehajtandó [...]”¹²

A magyar támadás április 11-én 13 óra 45 perckor kezdődött, amikor a szekszárdi 12. gyalogdandár kijelölt része, a szekszárdi 18. honvéd gyalogezred

10 Horváth–Lengyel é. n., 71.; Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL) (Budapest). Magyar Távirati Iroda hírei (a továbbiakban: MTI) 1920–1956. Napi tudósítások, 1920–1944. 1941. április 11 https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1941_04_1/?p-g=457&layout=s; a letöltés időpontja: 2020. október 29.

11 A Honvéd Vezérkar elgondolása szerint a magyar balszárny hadmozdulatait a miskolci 19. gyalogdandárnak kellett fedeznie a Tiszától keletre. Április 5-én azonban a románok közölték a németekkel, hogy ha a magyarok a Tiszától keletre is alkalmazzák a honvédséget, az román támadást von maga után, ezért a Tiszától keletre nem történt magyar felvonulás. Horváth–Lengyel é. n., 50.

12 Ravasz 2011, 78.

a támadási sávjába eső két karaolát¹³ lerohanta, és a granicsárok zöme megadta magát. Zombor és Szabadka környékén a magyar felderítés adatai szerint a jugoszláv 1. hadsereg 3 gyalog- és 1 lovashadosztálya, valamint 1 erődadosztálya csoportosult, így azok ellenállását kellett leküzdenie a bevonuló honvédségnek.

A jugoszláv–magyar határ mentén 1935-től a jugoszlávok hat erődítési szektort jelöltek ki, de csak az Anschlusst követően készültek az első tábori erődítések, majd 1939-ben kezdtek neki az állandó erődvonalak megépítésének, amelyhez francia hadmérnöki segítséget is kaptak. Az első vonal a határon húzódott, és megerősített határőr állásokból, az ún. karaolákból vagy karaulákból állt, több helyen útzárral. A Duna–Tisza közén építették ki a főerődövet, amely két vonalból állt: az első Bezdán–Gádor–Őrszállás–Bajmók–Szabadlak–Palicsfürdő–Horgos, a második a Pacsér–Csantavér–Zenta vonalon készült el. Mindkét vonal vasbetonból épült, jól álcázott erőd sor volt harckocsiárkokkal és süllyesztett drótkadályokkal védve. Az első vonalban kis-, a második vonalban közép- és nagyerődök sora épült ki,¹⁴ amelyeket óvóhelyek, futóárkok, útkadályok egészítettek ki. Az erődövek mélysége 600–700 méter, olykor 2–3 km között volt. Az utolsó erődítési vonal a Ferenc-csatorna mentén épült ki, az északi hídfőket harckocsiakadályokkal megerősített kiserődök védték, de a déli parton is emeltek erőd sort. Estére a magyar 3. hadsereg mindenütt felszámolta a határőrsöket, és felzárkózott az első erődvonalra. A folyamördandár alakulatai közül a SOPRON őrnaszád volt az, amelyik 17 óra 30 perckor átlépte a határt, és erőszakos felderítést végezve Bezdán felé haladt.

A megerősített határőr állások elleni meglepetésszerű támadásban vett részt az ún. garai áttörő csoport kijelölt alakulataként a budapesti magyar királyi „József nádor” 2. honvéd gyalogezred ezredközvetlen jászberényi rohamszázada. Parancsnokuk, nemes eszenyi Eszenyi László főhadnagy – a második világháború végén vezérkari százados –, miután a beosztott szakasz- és rajparancsnokaival százada feladatait egyeztette, a határ túloldalán lévő, kisebb

13 Karaola vagy karaula = műszakilag tartós védelemre alkalmassá tett határőr (granicsár) laktanya (őrház).

14 A jugoszláv-erődrendszerben három, vasbetonból épült erőd típus létezett: a páncélozott lőrésű – belülről zárható – kiserőd, a betonkupalás erőd és a betonkupalás nagyerőd.

háznak álcázott kiserőd felderítésére adott parancsot. Véráldozat nélküli első bevetésükről a következőket írta: „Önként jelentkezőkből egy járőrt válogattam össze, akiknek feladata lesz a szürkület beállta után a karaola felderítése, különös tekintettel arra, hogy abban órák óta semmi mozgás vagy bármilyen más tevékenység nem észlelhető. Bealkonyodott. A járőr előbb egyesével szökellve, majd utasításom szerint kúszva elérte a karaolát, amiből mi természetesen semmit nem láttunk, és abból a távolságból már a mozgás okozta legkisebb neszt sem hallottuk. Az volt a parancsuk, hogy ha a karaolából tüzet kapnak, a géppuskás szakasz hosszú sorozatban tüzelni kezd, és annak támogatása alatt azonnal visszatérnek. Közben ránk szakadt a sötétség, csak a szemben lévő gyümölcsös fának körvonalai rajzolódtak ki a lebukott naptól halványra festett ég alján. Életem első fegyverténye előtt állok – legalábbis azt hittem. Szemem kissé feljebb emelem, s kérem az Úristent, hogy segítse meg vállalkozásunkat, és kímélje meg kiküldött bajtársaim életét. Mintegy válaszul alakok mozognak felénk, és – magyarul beszélnek halkán. A járőrparancsnok boldogan jelenti, hogy az erőd üres [...] a szerbek jó pár órája hagyhatták el. Nagy kő esett le a szívemről. Egy rajt és egy géppuskás szakaszt előre rendeltem a karaola és környékének megszállására [...]”¹⁵

A jugoszlávok sietve elhagyták az erődvonalat, de ez csak akkor derült ki, amikor április 12-én reggel a gyorshadtest felderítői jelentették, hogy a tüzérség a kiürített erődelemeket lövi. A tüzérség 300 lövés leadása után beszüntette romboló tevékenységét, ám a légi előkészítést már nem lehetett lemondani. A bombázást követően délelőtt 10 óra után indult meg a három hadtest gyalogsága. A IV. hadtest elérte Zombort (ahol a „[...] bevonulás csaknem ugyanolyan ünnepélyes, mint Erdélyben [...]”¹⁶, de az este folyamán a szekszárdi 12. gyalogdandárt csetnik támadás érte) és Pacsért. Az I. hadtest Topolya körzetét, az V. hadtest Szabadkát – ahol a jugoszláv csapatok heves ellenállást tanúsítottak, de a honvédek utcai harcok árán bevették a várost –, a miskolci 19. gyalogdandár Csantavért (ahol szintén lövöldözésre került sor), a 11. gyalogdandár csapatai pedig Baranya déli részét vették birtokba. A Baranya-háromszögben

15 Eszenyi é. n., 180.

16 Kádár 1978, I. 369.

az erődítések sora más volt, mint a Duna–Tisza-közén. A határ mentén itt is karaolák láncolata állt, az első erődvonal (kiserődöv) Vörösmart–Pélmonostor, a második Pélmonostor–Bolmány között, a Drávaig húzódott. A dombos vidék adta terepviszonyok miatt az első erődvonal előtt nem voltak harcokcsárkók, csak a másodiknál, a harmadik erődvonal pedig nem épült ki Dárda és Laskó között, csak papíron létezett.

A gyorshadtest nem várta meg, amíg a gyalogság átverekszí magát az erődvonalakon, hanem éleit Zombor felé küldte, hogy attól délre vegyék birtokba a Ferenc-csatornát és hídfőket létesítsenek. A budapesti 1. felderítő zászlóalj könnyűharcokcsi százada két jugoszláv csoportosítást is felszámolt, foglyul ejtett 1 tisztet és 160 katonát, zsákmányolt 4 db páncéltörő ágyút, 1 db géppuskát és 3 db golyószórót. Az 1. felderítő zászlóalj délelőtt 11 óra 30 perckor vonult be Zomborba, ahová pár órával később érkezett be a budapesti 1. gépkocsizó dandár többi része. A további felderítés eredményeként kiderült, hogy a visszavonuló jugoszláv csapatok felrobbantották a Ferenc-csatorna hídjait, így a zászlóalj árkászai másnap reggelre használhatóvá tették a kulai hidat. A budapesti 3. gépkocsizó zászlóalj Küllődnél számolt fel egy ellenséges csoportosulást – 2 tiszt és 40 katona adta meg magát, 5 db löveg vált hadizsákmánnyá –, a folyamőrök támogatása révén 15 órakor birtokba vette Bezdánt (ahol még 1 db tábori és 1 db páncéltörő löveget zsákmányoltak) és Monostorszeget. A folyamördandár őrnaszád-ezrede megnyitotta a Kiskószeg és Bezdán közötti aknazarat, így jutott el Monostorszegig, majd Apatinig, aknakereső osztaga pedig megakadályozta, hogy a jugoszlávok felrobbantsák a Ferenc-csatorna zsilipét. Dassinger Endre főhajónagy szerint: „A délelőtti órákban (1941. április 12.) átléptük a megcsonkított ország ránk kényszerített határait. A legénység sapkát levéve, háromszoros Éljen!-nel fejezte ki örömét, hogy a magyar hadilobogó alatt ezt a pillanatot megérhette.”¹⁷

Április 12-én indult el első éles bevetésére a pápai 1. ejtőernyős-zászlóalj 1. százada azon feladattal, hogy a földet érést követően, a főerők beérkezéséig tartsa a Ferenc-csatorna Újverbász és Szenttamás közötti közúti és vasúti hidja-

17 Csonkaréti–Benczúr é. n., 204.

it, valamint az összeköttetést Újvidék felé. 17 órakor a Veszprém melletti jutasi repülőtérrel indult el 4 db Savoia–Marchetti SM–75 szállítógép,¹⁸ de a vezérgép felszállás közben lezuhant és felrobbant. A balesetben 4 repülő és 16 ejtőernyős halt meg, köztük a zászlóalj parancsnoka, a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjével kitüntetett vitéz Bertalan Árpád őrnagy. A bevetést nem fújták le, hanem módosított céllal hajtották végre az ejtőernyősök, akik a célterülettől 30 km-rel távolabb, Csantavértől délre, a kecskeméti 2. lovasdandár mögött – amelynek Bajmok, Pacsér–Bácskossuthfalva térségéből kellett elérnie a Bajsza–Topolya–Csantavér vonalat – értek földet. Összeköttetésbe léptek a munkácsi 2. gépkocsizó dandárral, részesei voltak Szenttamás és az ottani híd elfoglalásának, az Újvidék északi részén folyó utcai harcoknak, amelyek során nem tudták megakadályozni az újvidéki két Duna-híd felrobbantását. A 2. gépkocsizó dandár zöme Szegedről indult el, de Palicsfürdőnél a munkácsi 12. kerékpáros zászlóalj zavarótűzet kapott. Erre pánik tört ki, és a lövöldözésben több honvéd megsebesült, a zöm Szabadka mellett éjjelezett. Ezen a napon érkezett be a nyíregyházi 1. lovasdandár, és második lépcsőbeli seregtestként Bácsalmás–Bajmok környékére vonult.

Április 13-án a gyorshadtest folytatta előrenyomulását. Az 1. gépkocsizó dandár azt a parancsot kapta, hogy a rendbehozott kulai hídon átkelve Újvidék felé törjön, s kerítse be a hátráló jugoszláv csapatokat. Petróc és Dunagálos között rábukkantak egy tucat páncéltörő ágyúval rendelkező jugoszláv gyalogezredre, és gyors rajtaütésük eredményeként 30 tiszt és 800–1000 katona adta meg magát.¹⁹ Az itteni harcokban tűnt ki Tóth János továbbszolgáló szakaszvezető, az 1. felderítő zászlóalj páncélgépkocsi századának egyik rajparancsnoka, aki hősiességéért a honvédség tagjai közül kilencedikként kiérdemelte

18 Az olasz gyártmányú Savoia–Marchetti SM–75 szállítógép maximális sebessége 370 km/h volt. Fegyverzetét forgótoronyba épített 2 db 12,7 mm-es Breda–SAFAT géppuska és 1 db 12,7 mm-es GKM állványos géppuska jelentette. Bonhardt–Sárhidai–Winkler é. n., 304–305.

19 Más munka szerint 50 tiszt és 3500 jugoszláv katona esett hadifogságba. Saját veszteség 6 halott és 32 sebesült volt. Az 1. gépkocsizó dandár 20 db táborig löveget, 13 db páncéltörő ágyút és 47 db gépkocsit zsákmányolt. Veress 1972–1974, I. 117.

a Magyar Arany Vitézségi Érmét.²⁰ Elesett Alexay Andor tartalékos zászlós, az 1. felderítő zászlóalj egyik páncélgépkocsi szakaszparancsnoka, aki még a parlamenterek érkezésekor szállt ki Csaba páncélgépkocsijából,²¹ hogy tárgyaljon a megadásról, ám ekkor egy szerb hadnagy orvul lelőtte. (*Post mortem* kapta meg a Magyar Érdemrend lovagkeresztjét hadiszalagon a kardokkal.²²) Eközben a dandárvonatot²³ Zomboron tűzrajtaütés érte, ám annak parancsnoka, Bolhóy Imre százados ura maradt a helyzetnek, és határozottsága révén sikerült visszaverni az ellenséget. Az 1. gépkocsizó dandár zöme 19 óra 30 perckor ért Újvidékre, ahol átfésülte az utcákat és beszállásolt. A 2. lovasdandár csetnik²⁴ tűzrajtaütésekkel kísért menet után érte el Szenttamást – amelyet a jugoszláv csapatok szervezetten tartottak –, azt harcok árán elfoglalta, a Ferenc-csatornán átívelő, robbantásra előkészített hidat pedig épségben vette birtokba. Még este is tartott a város biztosítása, hiszen a csetnik tevékenység nem szűnt meg. Pacséron a dandár egészségügyi oszlopát, Csantavéren a ceglédi magyar királyi „Árpád fejedelem” 2. honvéd huszárezred ezredvonatát érte csetnik támadás, de ezek már nem okoztak pánikot a honvédek soraiban. A kecskeméti magyar királyi „Zrínyi Miklós” 7. honvéd gyalogezred ezredzenekarának zenenővendéke, az akkor 17 esztendő Szeverényi István (később szakaszvezető) a pacséri tűzharcról a következőket őrizte meg emlékezetében: „Váratlanul csak a város [Helyesen: falu] közepén hatalmas golyószóró, puskatűz volt [...] pattogott a lőszerhüvely a betonon [...] És akkor mi a kocsik alá húzódtunk be. Voltak olyan egységek, melyek feladata az volt, hogy próbálja kivédeni a támadást, de nem tudtuk, honnan lönek. Teljesen bizonytalan volt minden. A templomto-

20 Kiss 2014, 163–164.

21 A 39 M. Csaba felderítő páncélgépkocsi harci tömege 5,95 t, maximális sebessége 65 km/h, páncélzata 9–13 mm között volt, fegyverzetét 1 db 36 M. 20 mm-es nehézpuska, 1 db 34/37 M. 8 mm-es géppuska és 1 db 31 M. 8 mm-es golyószóró alkotta. Kezelőszemélyzete 4 főből állt. Bonhardt–Sárhidai–Winkler é. n., 170.

22 Kiss 2014, 167.

23 Vonat = személy- vagy anyagszállításra, oszlopokba foglalt fogaltolt vagy géperőhajtású szállítóeszközök, a hozzátartozó személyekkel. A seregvonat feladata az utánszállítás és a szolgálati ágak szerinti szállítás. Szállító részekből (kocsi- és gépkocsioszlopok), valamint intézetekből (ellátó-, egészségügyi oszlopok, gépkocsi-, híradó-, tüzérségi szeroszlopok) állt. Berger 1930, I. 277.

24 Csetnik = szerb nacionalista, királypárti félkatonai harcos. Lexikon 1997, 72.

ronyból lőttek akkor, utcából, házból, ablakból, emeletről, háztetőről [...] Egészen addig tartott ez a partizánakció a magyar bevonuló katonaság ellen – ellenünk –, még egyszer meg nem szólaltak a lövegek [...] És a lövés következtében a templomtorony ledőlt [...] és akkor elhallgatott a lövöldözés. Akkor nyugodtan tudtunk továbbmenni.”²⁵

Temerintől nyugatra, Bácsszőregnél a ceglédi 2. lovas páncélos zászlóalj élszakasza a kassai 4. gépkocsizó zászlóalj támogatásával egy kb. 300 fős csetnik egységgel került harcba, uzoni Béli László főhadnagy átvette a páncélgépkocsik feletti parancsnokságot, miközben az ellenség keményen védekezett. A magyar veszteségek súlyosak voltak, az ellenség kilőtt két Csabát, elesett a századparancsnok és 5 honvéd, súlyosan megsebesült 2 fő. (Béli főhadnagy *post mortem* kapta meg a Magyar Érdemrend lovagkeresztjét hadiszalagon a kardokkal.) Bácsszőreget a késő délutáni órákban vették be a 4. gépkocsizó zászlóalj honvédei, így a hősi halottak és a kilőtt páncélgépkocsik nem maradtak az ellenség kezén. Kétszáz jugoszláv katona esett hadifogságba. Az itteni harcokban tűnt ki Hredlicska István honvéd, aki önfeláldozó, hősies magatartásáért kapta meg elestét követően a honvédség tagjai közül nyolcadikként a Magyar Arany Vitézségi Érmét. Este a 2. gépkocsizó dandár elővédje elérte az Újvidéktől északra lévő, felrobbantott csatornahidat, és felvette az összeköttetést az 1. gépkocsizó dandárral, míg zöme a felrobbantott szabadkai műút helyreállítása miatt az éjjelt a Szabadka–Palicsfürdő vonalon töltötte. A nap során Zomborban, Kulán, Topolyán, Szenttamáson, Szabadkán és Palicsfürdőn történtek csetnik tűzrajtaütések. Az 1. lovasdandár Topolya, Bajsa, Jakabszállás felé nyomult, és a nap folyamán részt vett a palicsfürdői tisztogatásban. A folyamórök Gombásnál egy felrobbantott vasúti híd által képezett torlásszárat számoltak fel, és estére elérték Vukovárt. A gyalogos seregtestek a Ferenc-csatornától északra fekvő részeket szállták meg. Előfordult, hogy torlódások alakultak ki, mint például Zomborban, ahol a kecskeméti 13. és a kaposvári 10. gyalogdandár, valamint a gyorsadtest vonata és közvetleneinek egyes részei keveredtek össze. Este a csetnikek elvágták a villanyvezetéseket, világítás nélkül maradt a város, ahol

25 Babucs–Maruzs–Szabó 2008, 14.

egész éjjel tartó tűzharc bontakozott ki. A budapesti 1. gyalogdandár Pacsérnál keveredett harcba az ellenséggel, ahol a jugoszlávok 66 halottat és 200 hadifoglyot vesztek, a budapesti magyar királyi „Mária Terézia” 1. honvéd gyalogezred vesztesége 12 sebesült és 3 eltűnt honvéd volt. Zentára Magyarkanizsáról érkezett meg a szegedi magyar királyi „Hunyadi János” 9. honvéd gyalogezred I. zászlóalja és a gyulai 20. határvasdandár-zászlóalja. A város határában tüzet kapott a csoportosítás, amely tüzérségi támogatás révén hatolt be Zentára, ahol még este is lövöldözések zajlottak.

A harccselekmények kapcsán kell megemlítenünk az ún. csetnik harcmódot. Ez abból állt, hogy a szerbek a városokba, falvakba be- és kivonuló magyar erőkre, illetve a beérkezett és az utcákban feltorlódott zömre nyitottak tüzet. A jó szervezésnek köszönhetően nem lehetett tudni, mikor és hol csapnak le. Nappal békés civilként viselkedtek, aztán az esti sötétséget kihasználva, elfoglalták rejtett tüzelőállásaikat, és rövid tűzrajtaütés után nyomaikat eltüntették, fegyvereiket elrejtették. Közülük csak keveset kaptak el, így a bevonuló honvédek nem érezhették magukat biztonságban, főleg a szerbek által lakott településeken.

Este 8 órakor jelentette a gyorshadtest parancsnoksága, hogy kitűzött célként elérte a Duna vonalát. Vitéz lófő dálnoki Miklós Béla tábornok úgy döntött, másnap teljesen megszállja a Duna vonalát, és a birtokba vett területeket pacifikálja.

Április 14-én éjjel 2 órától csetnik orvlövészek léptek működésbe Újvidéken, lövöldözésük reggelre elült. Az 1. gépkocsizó dandár Titel felé indult, ám Temerin és Sajkásgyörgye között egy jugoszláv ezredbe ütközött. Mintegy 2000 ellenséges katona megadta magát, és számos hadianyag került a honvédek kezére. A 2. gépkocsizó dandár Palicsfürdőnél és Kulán, Bácsszöregen, valamint Újvidéken visszamaradt részei vettek részt harcokban. Az 1. lovasdandár folytatta felzárkózó menetét, miközben a 2. lovasdandár tisztogató akciókat hajtott végre, és e napon fejeződött be a Duna–Tisza közének megszállása, a gyorscsapatok felszámolták a reguláris jugoszláv erők maradványát.

Zomborban a IV. hadtest részei továbbra is harcban álltak a csetnikekkel. A hadtestparancsnok utasítást adott hirdetmények kihelyezésére, polgárőrség szervezésére és az elfogott csetnikek kivégzésére. Kulán a hajnali órákban a

templomtoronyból és házak padlásairól lövéseket adtak le a kiskunhalasi 15. gyalogdandárra. A település mellett Cservenka és Újszivác térségét átvizsgálták, 150 embert fogtak el. Pacsért kisebb harcok árán pacifikálta az 1. gyalogdandár, és elrettentés gyanánt elfogott csetnikeket végeztek ki: 4-et felakasztottak, 24-et agyonlőttek és 8-at felkoncoltak. Szabadkán nem boldogultak az V. hadtest katonái, ezért rendfenntartás céljából odavezényeltek 380 rendőrt és 650 csendőrt. A folyamördandár – miután április 13-án feltörte az aknazárat Apatinnál – Bácsújlakról megérkezett Újvidékre, ahol részese volt az ottani harcoknak. A már idézett folyamördírtiszi visszaemlékezés szerint: „Újvidéki befutásunk és ott tartózkodásunk ismét emlékezetes... A kanyarodóba befordulva, jobb parton magasodik a péterváradi fellegrvár, míg balparton, a lapos részen Újvidék terül el. A kép sivár. A hidakat az irtózatosszerű robbanás szétépte. A péterváradi hegy gyomrában az elrombolt alagút sötét sebként tátong. A hidak előtt sodoraknatorlasz. A város felett tűz és füst. Erős csatazaj hallatszik [...] kikötünk a torlasz alatt, közvetlenül a vasúti híd fölött. Távcsovön jól kivehető a töltésen tüzelőállásban levő saját golyószórós rajunk. Hamarosan felismerik a magyar lobogót és a harc helyzet rövidesen tisztázódik. Kiderül, hogy a gyorshadtest részei foglalták el a várost, továbbhaladásuk után a csetnikek megmozdultak és kezdetét vette a vérengzés, gyújtogatás és rombolás. A töltésről szomorú kép tárul szemünk elé. A háztetők a becsapódó gránátvető és géppuska találatoktól felszaggatva: ablakokból, erkélyekről, háztetőkről saját és ellenséges csatárok lövöldöznek, az utcákon ordító tömeg, sebesültek, saját és ellenség összekeveredve. [...] A Dunáról nézve, géppuska számára cél nemigen akadt, mert a nagy zűrzavarban nem lehetett tudni, sajátot vagy ellenséget találunk-e. A Ferenc-csatorna zsilipjéig behajóztunk a csatornába, egy kisebb járőrrel partra szálltunk és a Temerin felől vezető út kis hídjával szemtanúi lehettünk a gyorshadtest rendszeres tisztogató munkájának, amint kisebb csoportok házról házra haladva úzték ki a csetnikeket. Nehéz harcaik voltak és közben maguk is veszteséget szenvedtek.”²⁶ Az őrnaszádok tovább haladtak a Dunán és folyamzár-alakulatokkal együtt aknamentesítő tevékenységet

26 Csonkaréti–Benczúr é. n., 206.

folytattak, míg német alárendeltségben a SOPRON őrnaszád és két aknakereső hajó tovább úszott, majd április 16-án kötött ki Belgrádban. Petneházy Zalán kapitány leírása szerint: „A Dunán Bezdánnál, Apatinnál, Opatovácnál, Zalánkeménél és Zimonynál voltak aknazarak. A Tiszát ugyancsak elzárták három helyen, a Dráván és a csatornákon pedig megelégedtek a hidak felrobbantásával [...] Az egyes aknazarakban elhelyezett elemek kifogását [...] megkönnyítette, hogy Belgrád megszállása után a hadvezetőség kezébe került az aknazárak számozási lajstroma és így az a kimutatás, hogy az egyes záarakban hány darab és milyen sorszámú akna fekszik. Így az egyes kifogottak számfelirataiból a hiányzó mennyiségét és helyét pontosan ellenőrizni lehetett [...] A volt jugoszláv Dunaflozilla aknaanyaga a 35/R-jelzésű érintő akna volt, amely Csehországban, Brünnben készült [...]”²⁷

2. táblázat. A délvidéki bevonulás napi lebontásban. Bácska, Baranya-háromszög: április 11–14., Muravidék és Muraköz: április 16.

Időpont:	Birtokba vett település:
április 11. (péntek)	A magyar–jugoszláv határon lévő granicsár laktanyák birtokba vétele, felzárkózás az erődvonagra
április 12. (szombat)	Petárda, Pélmonostor, Dárda, Kiskőszeg, Bezdán, Zombor, Csonoplya, Kerény, Pacsér, Bácskossuthfalva, Topolya, Csantavér, Szabadka, Magyarkanizsa
április 13. (vasárnap)	Apatin, Ószivác, Cservenka, Kula, Óverbász, Szenttamás, Óbecse, Zenta
április 14. (hétfő)	Újvidék, Temerin, Titel
április 16. (szerda)	Muraszombat, Csáktornya, Alsólendva

Április 16-án a 9. gyalogdandár puskalövés nélkül vonult be a Muraköz-be és a Muravidékre, ahol Muraszombat, Csáktornya és Alsólendva lakossága „örömkönnyek közt fogadta katonáinkat”. Az új horvát állam igényt tartott e

²⁷ Csonkaréti–Benczúr é. n., 208.

területre, amely – Mindszenty József zalaegerszegi plébánosnak is köszönhetően – magyar fennhatóság alatt maradt.²⁸ Az április 11. óta tartó hadműveletek során a honvédek 15 ezer jugoszláv katonát ejtettek hadifogságba, és mintegy 100 db löveget zsákmányoltak.

A délvidéki bevonulás szó szerint puszkaporos volt, és össze sem lehetett hasonlítani a felvidéki vagy az erdélyi „csókhadjárat” eseményeivel. A bevonuló honvédeket csupán a magyarlakta településeken fogadták örömmel, a svábok hívős távolságtartással, a szerbek pedig többnyire – mint például Szabadkán, Pacséron és Zomborban – ellenségesen. A Délvidék visszaszerzése véráldozatot követelt, a honvédség vesztesége 729 fő volt. Elest 5 tiszt és 60 honvéd, megsebesült 16 tiszt és 648 honvéd. (1941 decemberében a német fél kérésére a Honvéd Vezérkar elküldte a délvidéki hadművelet magyar veszteségi jelentését, de abban a hősi halottak száma 7 tiszt, 219 altiszt és legénységi állományú honvéd volt. Ez abból adódhatott, hogy a súlyos sebesültek egy része a gondos kórházi ápolás ellenére meghalt.) A Magyar Királyság területe 11.417 km²-rel és 1.025.508 lakossal gyarapodott, közülük 36,6% volt magyar, 19% német és 16% szerb.²⁹

A külpolitikai helyzet sem volt békés, így a magyar politikai vezetés hiába fogalmazta meg április 10-i proklamációját, azt a britek nem fogadták el, mint ahogy az amerikaiak sem. Április 16-án az Egyesült Államok a jugoszlávok elleni hadjáratban a magyarokat hadviselő félnek tekintette, de Magyarországgal ekkor még nem szakította meg a diplomáciai kapcsolatot. Moszkva rosszállását fejezte ki: amikor április 12-én Kristóffy József magyar követ tájékoztatta Andrej Januarjevics Visinszkij külügyi népbiztoshelyettest, az kijelentette, hogy

28 Péterfi-Nagy 2011, 52–57.; Emellett a Független Horvát Állam az olaszok által elfoglalt Adria-mellékre is bejelentette igényét, de egyiket sem kapta meg. A Bánság szerbiai része nem tért vissza, ugyanis a románok háborúval fenyegetődtek, ha oda magyar csapatok vonulnak be, így az német kézben maradt 1944 őszéig (de az általuk tervezett és a magyarok fenyegetésére szánt délvidéki német kisállam, a Prinz Eugen Gau nem jött létre).

29 A délvidéki bevonulás katonai és politikai eseményeiről bővebben: Babucs 2016, 128–134.; Csonkaréti-Benczúr é. n., 202–212.; Dombrády 1990, 149–161.; Dombrády-Tóth 1987, 171–181.; Erdeős 2007., I. 361–387.; Gosztonyi 1992, 22–31.; Gulyás 2019, Horváth-Lengyel é. n., 35–120.; Horváth 2011 (a), Horváth 2011 (b), Kiss 2014, 12–190.; Mihályi 2011, M. Szabó 1999, 131–134.; Mujzer 2019, 57–66.; Nagyvárad-M. Szabó-Winkler 1986, 241–242.; Nyári 2015, 47–61., 133–165.; Ravasz é. n., 74–76.; Ravasz 2005, Solymossy 2002, 175–208.; Veress 1972–1974, I. 109–118.

a Szovjetunió „Magyarország eljárását nem helyeselheti. A szovjet kormányra különösen az a tény tesz rossz benyomást, hogy Magyarország háborút kezdett Jugoszláviával négy hónappal a barátsági szerződés megkötése után.”³⁰ Erre Kristóffy megjegyezte, hogy 1939-ben a Szovjetunió hasonló indokokra hivatkozva vonult be Lengyelországba. A párhuzam ellen Visinszkij tiltakozott, és kijelentette, hogy 1939-ben a lengyel kormány nem létezett, amikor a Vörös Hadsereg bevonult Kelet-Lengyelországba, míg a jugoszláv kormány nem szűnt meg, hanem Krétára menekült. A Szovjetunió hazarendelte budapesti követét, holott 1941. március 24-én maga tett történelmi gesztust a Magyar Királyság felé, amikor – Rákosi Mátyasért cserébe – a cári csapatok által 1849-ben zsákmányolt 56 db honvéddzászlót visszaszolgáltattott.³¹

A csetnik tevékenységet Littomericzky Oszkár vezérkari ezredes, az V. hadtest mozgósítási és anyagi osztályának vezetője a következőkben jellemezte: „A bácskai bevonulás nem volt kassai vagy kolozsvári díszbevonulás. Nem – fegyverrel a kézben kellett a területet visszafoglalnunk. [...] Már útközben partizán-támadásban volt részünk. Szabadkán a városházát bocsátották a parancsnokság rendelkezésére. Az én irodám az első emeleten volt. Bemegyek a szobába. [...] Egyszerre lövések a folyosón: pár lövedék az ajtón keresztüljutva előttem fúródik a falba. Kirohanok a folyosóra. Ott általános lövöldözés. Kapuban őrségünk megzavarodva. Mi ez? Senkit sem lehet látni, mégis lőnek mindenünnen. Az őrség parancsnoka, egy főhadnagy, az épületet alaposan átvizsgálhatja: a folyosókon, a szobákban nincs idegen. Sehol senki. Fenn, a toronyba vezető ajtó azonban zárva van. Betörik az ajtót. Ott áll egy görögkeleti pópa, mellette a géppuska. A pópa leugrott a mélységbe – nem voltam ott, talán segítettek is neki. Én magam később csak a kövezeten láttam halva, a bejárat előtt. Az utcákon még mindig lövöldözések. Behoznak az udvarba egy kb. tízéves fiút. Puskája az egyik honvéd kezében van. Egy kerítés mögött lövöldözött, kabátja hajtókáján tenyérynyi nemzetiszínű szalag. Az egyik katona felemeli a hajtókát: alatta ott

30 MNL. MTI hírei 1920–1956, Napi tudósítások, 1920–1944, 1941. április 14. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1941_04_1/?pg=576&layout=s&query=Moszkva; a letöltés időpontja: 2020. november 14.

31 Györkei–Kottra 2000, 19.

virul a partizánok kék szalagja. Az étkezdénk a város egyik éttermében volt. Odafelé menet – pár beosztottammal útban – a járdán hirtelen poroznak a lövések. Senki sem sebesült meg közülünk. Átfésültetjük a környéket. Senkit sem találnak. Később megtaláljuk a rejtély nyitját: az egyik ház tetején a cserepek közé beépítettek egy golyószórót. A billentyűje zsinórral volt ellátva. Ez a kéményen keresztül a földszinti kályhához vezetett. Onnan kezelték. A golyószóróval így persze nem lehetett célzott lövéseket leadni, de zavarótűzet igen.”³² Horváth László altábornagy, a IV. hadtest parancsnoka április 14-i parancsa is foglalkozott a csetnikekkel: „Beérkezett jelentések szerint az elfoglalt területeken csetnikek garázdálkodnak. Ezeket ki kell irtani. A seregtest parancsnokságokat felhatalmazom, hogy a szükséghez képest túszoikat szedjenek és mindenkit, akit lőfegyverrel a kézben találnak, agyonlövethessék. Az önkényes eltávozás és lövöldözés elkerülésére elrendelem, hogy a legénységet az elhelyezési körletben együtt kell tartani. A körletek elhagyását és az őrszolgálatot a legfeszesebben kell szabályozni. Az alkohol fogyasztását meg kell akadályozni.”³³ Eszenyi László főhadnagy pedig arról számolt be, hogy „ezredparancsnokunk a genfi egyezmény szellemében azt a parancsot adta ki a csapatoknak, hogy a polgári ruhában támadó orvlövészeket a helyszínen ki kell végezni.”³⁴

A magyar lakosság kitörő örömről számos beszámoló ismeretes. „Közleedtünk utunk végcélja, Bácsfeketehegy felé. Közben már leereszkedett az este, amikor a kocsisor bekanyarodott az egyik mellékútra, hogy elfoglaljuk kijelölt szállásainkat. Színmagyar utca volt, a házakon vidáman lengtek a piros-fehér-zöld lobogók, az emberek mosolyogva álltak az út szélén, és amikor, eltördötten az aznapi 46 kilométeres lovaglástól, leugrottam a lóról, egyszerre tízen is invitáltak. [...] Az emberek ragyogó arccal ugráltak le a kocsikról, mindenki érezte, hogy megérkeztünk és egyben hazaérkeztünk. A hatalmas udvarok kapui kitérültek, és sorban behajtottak a kocsik. A lovakat meleg istállókat várták, a

32 Gosztonyi 1992, 30–31.

33 HM Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) (Budapest). II 1471. M. kir. 10. gyalogdandár parancsnoka, Kaposvár 1941–1942. 10. gyalogdandár iratai 53. doboz. 1941. Hadtestintézkedés IV. 14-re (50./10. dd. I. a. 1941); HL 10. gyalogdandár iratai 53. doboz. 1941. Megszálló intézkedés. (19./10. dd. I. a. – 1941.)

34 Eszenyi é. n., 183.

gazda kivezette saját jószágát, hogy a fáradt vendégnek helyet biztosítson. Félórával a megérkezésünk után már a legénység és a lovak fedett helyen voltak, az embereket behívták a szobákba, hogy vetett ágyban pihenhessék az út fáradalmait. Az egyik udvarból sertéspörkölt ínycsiklandozó illata szállt kifelé, a szakácsok készítették a fűszeres katonakosztot. A közeli péknél hófehér kenyeret vásároltam a legénység számára. A lovak a meleg istálló sötétjében ropogtatták a jó szagú szénát.” – jegyezte fel Szilágyi István tartalékos zászlós.³⁵ Szeverényi István, a kecskeméti 7. honvéd gyalogezred zenenövendéke arról számolt be, hogy Szenttamástól Újvidékig a magyarlakta települések milyen örömmel várták a honvédeket: „Örjögés volt, örjögött a nép. Nagyon kedves fogadtatás volt, amerre mentünk, magyarlakta területeken. Én, mint zenekari tag, különösen élveztem ennek az előnyét, mert a mi feladatunk az volt, hogy a katonákat szórakoztatjuk, fölfrissítjük [...] hogy harcedzettek legyenek [...] az volt a feladat, hogy a lakosságot szórakoztatjuk, s ezért hétről-hétre, napról-napra – rendszeres próbák mellett –, hol az egyik városban, hol a másikban: Szabadka, Zombor, Újvidék, Óbecse, Szenttamás, Temerin, Zenta [...] végigjártuk az egészet, mindenütt térzenéket adtunk.”³⁶

Eszenyi László főhadnagy visszaemlékezése tudósít egy sváb falu visszatérési ünnepségéről: a „[...] nagyrészt sváb lakosságú falu a felszabadulást nagy ünnepség keretében ülte meg, amelyre a dandárparancsnokság és az ezred néhány tisztje volt kirendelve. Az első sorban ültünk a szónoki emelvényel szemben. [...] A tér hemzsegett a horogkeresztes zászlóktól, csak itt-ott lengett a háromszínű lobogó. Nehezményezték, hogy a Bánát már visszatért a birodalomba (sic!), és ők még nem. [...] jól beszéltünk németül, s a borzalmas dialektus ellenére megértettük a túsúrásként ható megjegyzéseket. Beszéd beszédet követett – kizárólag német nyelven. Hitler neve számtalanszor megfordult bennük, sok tapssal kísérve, de Horthyról teljesen megfeledkeztek. Végül a fúvószenekar rázendített a német himnuszra, amelyet az akkor bevett szokás szerint a Horst Wessel-dal induló követett. Karjukat előrelelendítették, és torkuk szakadtából énekeltek. Ez volt a zárószám – legalábbis ők úgy tervezték. De nem mi. Összenéztünk. Szemünk hara-

35 Szilágyi 2011, 110–111.

36 Babucs–Maruzs–Szabó 2008, 14.

gos villanása árulta el, hogy az otromba provokációt nem nyelhetjük le. A tőlünk telhető legerősebb hangon rázendítettünk: »Isten, áldd meg a magyart...« Előbb csak tisztársaink csatlakoztak a műsoron kívüli számhoz, majd néhányan a közönségből, csak vezérkari főnökünk és a község vezetői álltak ott megzavarodva és megszegyenítve. Fehéregyházi [Ödön vezérkari százados] az ünnepség végén valami olyasfélét mormogott, hogy magatartásunk nem volt elég tapintatos, mire én megjegyeztem, hogy a Bácska »egyelőre« még magyar, és a község vezetőinek magatartása ízléstelen és felháborító. Ebben maradtunk.³⁷

A gyorsadtest (1. és 2. gépkocsizó dandár) a német 1. páncéloscsoport kötelékében³⁸ április 19-ig a Száván túli Valjevóig nyomult előre (ahonnan május 6-án tért vissza magyar területre), ezáltal a délvidéki hadművelet magyar részvétele gyakorlatilag befejeződött, és a mozgósított alakulatok nagy részét április végén vezényelték vissza helyőrségeikbe. Hazaszállításukat megelőzően a IV. hadtest Zombor és Topolya, az I. hadtest Szabadka, a 11. gyalogdandár Eszék, az V. hadtest alakulatai Szenttamás–Újverbász–Palánka és Titel térségében partizánelhárító, biztosító és helyreállító feladatokat láttak el.

Április 21-én az I., négy nappal később a IV. hadtest részeit vonták ki a Duna–Tisza közéről, és vasúti szállítás révén tértek vissza békehelyőrségeikbe. Szeptember végéig Gorondy-Novák altábornagy parancsnoksága alatt az V. hadtest parancsnoksága maradt vissza, alárendeltségében a pacifikálással megbízott 13., 14., 15. gyalog- és a 2. lovasdandárral. Megkezdődött a jugoszláv hadsereg által módszeresen felrobbantott hidak, megrongált köz- és vasutak helyreállítása. Időközben a katonai közigazgatást a polgári váltotta fel, augusztus 15-én a Bácskában és a Baranya-háromszögben, szeptember 21-től pedig a Muravidéken és a Muraközben.³⁹

37 Eszenyi é. n., 183.

38 A Führer áprilisi 13-i levelében kérte, hogy a gyorsadtest részei német alárendeltségben vegyenek részt a további harcokban. A minisztertanácsban ez komoly vitát eredményezett, a kormányzó engedélyt adott. A Duna-hidak lerombolása miatt a két gépkocsizó dandárt előbb fel kellett váltani és kivonni a Délvidékről, ez több napot vett igénybe, s vélelmezhető volt, hogy addigra Jugoszlávia teljesen összeomlik. Horváth–Lengyel é. n., 103.

39 A Bácska katonailag az V., a Baranya-háromszög a IV., a Muravidék és a Muraköz pedig a III. hadtest közigazgatása alá került.

Az országgyarapítás tényét 1941. december 31-én cikkelyezte be az országgyűlés az 1941:XX. törvénycikk (A visszafoglalt délvidéki területeknek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről) révén. Ennek első paragrafusára szerint: „A magyar nemzet testvéri szeretettel öleli magához és veszi újból oltalmába a közel huszonhárom évi megpróbáltatás alatt a haza iránti hűségben megerősödött délvidéki fiait és hálás elismerését fejezi ki a magyar királyi honvédségnek önfeláldozó, lelkes kötelességteljesítéséért. A törvényhozás jóváhagyóan tudomásul veszi azokat az intézkedéseket, amelyeket a m. kir. kormány a visszafoglalt délvidéki területek birtokbavétele végett tett. A birtokba vett területeket a törvényhozás a magyar állam területéhez visszacsatolja.”⁴⁰

Az országgyarapítás utolsó fejezetét képezte a Délvidék visszacsatolása. A magyar 3. hadsereg 1941. április 11-én indított támadásának köszönhetően visszatért az anyaország kebelébe a Bácska, a Muravidék, a Muraköz és a Baranya-háromszög (mialtal 1938–1941 között területe 172.149 km²-re, lakossága 14.669.128 főre növekedett).

Mindezért súlyos árat fizettünk, országunk feladta az 1939 szeptembere óta alkalmazott fegyveres semlegesség elvét, és végképp elkötelezte magát a tengelyhatalmak oldalán, majd bő két hónappal később a Szovjetunió és szövetségesei elleni hadviselő felek sorába lépett az újabb világháborúban.

40 <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94100020.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42>; a letöltés időpontja: 2020. október 31..

IRODALOMJEGYZÉK

- Babucs–Maruzs–Szabó 2008.** Babucs Zoltán – Maruzs Roland – Szabó Péter: „Légy győzelmek tanúja...” A kecskeméti magyar királyi „Zrínyi Miklós” 7. honvéd gyalogezred a második világháborúban. Püldo Kiadó, Budapest–Nagykovács, 2008.
- Babucs 2016.** Babucs Zoltán: „Szabadka, Zombor, Újvidék”. A Magyar Királyi Honvédség délvidéki hadműveletei a budapesti 2. honvéd gyalogezred történetének tükrében. In: Szidiropulosz Archimédész (főszerk.): *Trianoni Szemle évkönyv 2016*. Trianon Kutatóintézet Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2016.
- Berger 1930.** Berger Károly: *A vezetés kézikönyve*. I–II. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1930.
- Bonhardt–Sárhidai–Winkler é. n.** Bonhardt Attila – Sárhidai Gyula – Winkler László: *A Magyar Királyi Honvédség fegyverzete*. Zrínyi Kiadó, Budapest, é. n.
- Csonkaréti–Benczúr é. n.** Csonkaréti Károly – Benczúr László: *Haditengerészek és folyamőrök a Dunán. A császári (és) királyi haditengerészet Dunaflottillájától a Magyar Királyi Honvéd Folyamerőkhöz (1870–1945)*. Zrínyi Kiadó, Budapest, é. n.
- Dombrády 1990.** Dombrády Lóránd: *A Legfelsőbb Hadúr és hadserege*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1990.
- Dombrády–Tóth 1987.** Dombrády Lóránd – Tóth Sándor: *A Magyar Királyi Honvédség 1919–1945*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1987.
- Erdeős 2007.** Erdeős László: *A magyar honvédelem egy negyedszázada 1919–1944*. I–II. (sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta: Babucs Zoltán) Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2007.
- Eszenyi é. n.** Eszenyi László: *Trianoni Nemzedék*. Magyar Világ Kiadó, h. n., é. n.
- Gosztonyi 1992.** Gosztonyi Péter: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992.
- Gulyás 2019.** Gulyás László: *A Délvidék visszatérése 1940–1941. A Horthy-korszak külpolitikája 6. (A revíziós sikerek 3.)* Attraktor, Máriabesnyő, 2019.

- Györkei–Kottra 2000.** Györkei Jenő, Dr. – Csákváriné Kottra Györgyi: *Dicső erekyéink. Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc hadilobogóinak története.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 2000.
- Horváth–Lengyel é. n.** Horváth Csaba – Lengyel Ferenc: *A délvidéki hadművelet 1941. április.* Püedlo Kiadó, h. n., é. n.
- Horváth 2011 (a)** Horváth Csaba: A nemzetközi katonapolitikai helyzet 1940–41-ben. *Nagy Magyarország*, 3. (2011) 1. sz. 36–48.
- Horváth 2011 (b)** Horváth Csaba: A délvidéki hadjárat. *Nagy Magyarország*, 3. (2011) 1. sz. 38–48.
- Kádár 1978.** *Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronköhidáig.* I–II. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- Kiss 2014.** Kiss Gábor Ferenc: „*Lovon, gyalog, autón, biciklin, vasúton...*” *A Magyar Királyi Honvédség gyorscsapatai.* Belvedere Meridionale, Szeged, 2014.
- Lexikon 1997.** Ravasz István – Sipos Péter (szerk.): *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs.* Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- Mihályi 2011.** Mihályi Balázs: Jugoszlávia hadserege és határerődítései 1935–41. In: Vincze Gábor (szerk.): *Visszatér a Délvidék 1941. Magyar–délszláv viszony és visszacsatolás.* Kárpátia Stúdió Kft., Budapest, 2011. 58–72.
- M. Szabó 1999.** M. Szabó Miklós: *A Magyar Királyi Honvéd Légierő elméleti-technikai-szervezeti fejlődése és háborús alkalmazása 1938–1945.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999.
- Nagyvárad–M. Szabó–Winkler 1986.** Nagyvárad Sándor – M. Szabó Miklós – Winkler László: *Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Mujzer 2019.** Mujzer Péter: *Páncélosok. A magyar páncélos fegyvernem és a rohamtüzérség története 1938–1945.* Magánkiadás, Budapest, 2019.
- Nyári 2015.** Nyári Gábor: *A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége 1939–1941.* Kairosz Kiadó, Piliscsaba–Budapest, 2015.
- Péterfi-Nagy 2011.** Péterfi-Nagy László: Mindszenty József történelmi érdeme: Muraköz visszatérése. *Nagy Magyarország*, 3. (2011) 1. sz. 52–59.
- Ravasz é. n.** Ravasz István: *Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945.* Püedlo Kiadó, Budapest–Nagykovácsi, é. n.

- Ravasz 2005.** Ravasz István: A délvidéki hadjárat. Ravasz István (szerk.): ... *És újfent hadiidők! (avagy: a „boldog békeidők” nem térnek vissza) 1939–1945.* Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2005. 34–38.
- Ravasz 2011.** Ravasz István: A délvidéki hadművelet. Fegyveres beavatkozás és zöldmezős revízió. In: Vincze Gábor (szerk.): *Visszatér a Délvidék 1941. Magyar–délszláv viszony és visszacsatolás.* Kárpátia Stúdió Kft., Budapest, 2011. 72–98.
- Solymossy 2002.** Solymossy Péter: *Magyar revízió svéd szemmel. Svéd diplomáciai jelentések Magyarország 1938–1941 közötti revíziós politikájáról.* Buda Records, Budapest–Stockholm, 2002.
- Szilágyi 2011.** Szilágyi István: Egy magyar katona feljegyzései a bevonulásról. In: Vincze Gábor (szerk.): *Visszatér a Délvidék 1941. Magyar–délszláv viszony és visszacsatolás.* Kárpátia Stúdió Kft., Budapest, 2011. 98–122.
- Veress 1972–1974.** Veress Lajos, dálnoki vezérezredes (szerk.): *Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt.* I–III. Danubia–Druckerei GmbH, München, 1972–1974.

Levéltári források

HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (Budapest)

II. 1471. M. kir. 10. gyalogdandár parancsnoka, Kaposvár. 1941–1942.

KÉPMELLÉKLET

A kiskunhalasi magyar királyi „Balogh Ádám” 15. honvéd kerékpáros zászlóalj egyik tisztje buzdító beszédet tart katonáinak a határátlépés előtt.

Bácsmadaras-délkelet, 1941. április 12.

(Babucs Zoltán gyűjteménye)

Diadalkapu Bácsfeketehegyen, 1941. április 13. (Babucs Zoltán gyűjteménye)

A kecskeméti 2. lovasdandár ceglédi 2. lovas páncélos zászlójának egyik 38 M. Toldi A20 könnyűharcokcsija Szenttamás előtt, 1941. április 13.
(Babucs Zoltán gyűjteménye)

A budapesti 1. gépkocsizó zászlóalj egyik tisztje honvédek társaságában hallgatja a jugoszláv hadsereg egyik hazatérő katonájának beszámolóját. A honvédek egy 37 M. Krupp L2. H. 143 nagy terepjáró személygépkocsiban állnak, az út másik oldalán pedig egy 38 M. Botond A terepjáró tehergépkocsi látható
(Babucs Zoltán gyűjteménye)

HOLLÓSI GÁBOR

ÚJABB ORSZÁGCSONKÍTÁS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN: DUNACSÚN, HORVÁTJÁRFALU ÉS OROSZVÁR (1947)

Bevezető

Az 1947. február 10-én, Párizsban aláírt békeszerződéssel¹ Magyarország területe tovább csökkent, a trianoni határokhoz képest három, Pozsonyhoz közeli településsel lett kisebb.² Horvátjárfalu, Oroszvár, Dunacsún, Rajka és Bezenye szerepelt a tervezetben, végül azonban – az amerikai diplomácia eredményeként – Csehszlovákia csak az első három községet kapta meg. A döntés meghozatalának körülményeit – azaz a pozsonyi hídfő kiszélesítésének történetét – a Romsics Ignác által közölt adatok alapján foglaljuk össze,³ a döntésnek a csehszlovákiai magyarok egyoldalú kitelepítési tervével való összefüggésére is felhívva a figyelmet.

1 1947: XVIII. tv.

2 „Magyarország átengedi Csehszlovákiának Horvátjárfalu, Oroszvár és Dunacsún községeket a jelen Szerződéshez I/A. alatt csatolt térképen megjelölt kataszteri területükkel együtt.” Párizsi békeszerződés, 1. Cikk, 4. c).

3 Romsics 2006, különösen 212–223.; Lásd még: Balogh 1982, Balogh 1988, Fülöp 2008.

A II. világháború időszaka

Az önálló Szlovák Köztársaság – amelynek Jozef Tiso⁴ volt az államelnöke – 1939. március 14-én jött létre, és létét a náci Németországnak köszönhette. A Szlovák Köztársaság részt vett Lengyelország lerohanásában, majd a Szovjetunió elleni katonai támadásban is, így területe – Hitlertől kapott jutalomként – az I. világháború végén Lengyelországhoz került szepességi területtel egészült ki.

1940 júliusában azonban Csehszlovákia törvényes államelnökének Edvard Beneš⁵ ismerte el Anglia, és az általa összeválogatott testületet is elismerte emigrációs kormánynak Londonban. Az emigráció diplomáciai erőfeszítései jelentős eredményt hoztak: Beneš 1943 decemberében fogadták Moszkvában.⁶ Ekkor járultak hozzá a szovjetek ahhoz, hogy „Azoknak a területeknek, amelyeket Magyarország Hitler segítségével annektált Csehszlovákiától, vissza kell jutniuk a Csehszlovák Köztársasághoz”,⁷ illetve hogy a németekhez hasonlóan a magyarokat is ki kell telepíteni Csehszlovákiából. Különösen azért volt jelentős Beneš szovjeteknél elért eredménye, mert a teheráni konferencián (1943. november 28. – december 1.) Churchill, Rooseveltt és Sztálin nem a balkáni, hanem a normandiai partraszállás mellett döntöttek, továbbá mert 1944 októberében, az úgynevezett százalékos egyezményben – amelyről Churchill és Eden Sztálinnal és Molotovval Moszkvában állapodott meg – a Szovjetunió a háború utáni Magyarországon 80%-os befolyásra tett szert. Nem volt alapja tehát annak a magyar várakozásnak, hogy angolszász erők érkeznek az országba.

4 Jozef Tiso (Nagybiccse/ Trencsén vármegye, 1887. okt. 13. – Pozsony, 1947. ápr. 18.) római katolikus szlovák pap és politikus. A Szlovák Néppárt képviselője, majd vezetője. Egészség- és testnevelésügyi miniszter (1927. jan. 15. – 1929. okt. 8.), a prágai parlament elnökhelyettese (1925–1939), az 1938–1945 közötti német bábállam, az első Szlovák Köztársaság elnöke. Halálra ítélték 1947-ben.

5 Edvard Beneš (Kožlany, 1884. máj. 28. – Sezimovo Ústí, 1948. szept. 3.) Csehszlovákia második elnöke, Csehszlovákia létrehozásának legerőteljesebb hirdetője és megvalósítója. Külpolitikai tevékenysége nagymértékben hozzájárult Magyarország világháborúban betöltött szerepének hátrányos megítéléséhez és a trianoni békeszerződésben meghatározott területvesztéseihez.

6 Lásd: Gulyás 1993.

7 Idézi: Romsics 2006, 41.

A szovjetek viszont tartották ígéretüket: a magyar csapatoknak és hivataloknak az 1938 előtti határokra kellett visszavonulniuk az 1945. január 20-án, Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény értelmében, és Csehszlovákiából nyomban megkezdődött a magyarok kitelepítése. Hiábavaló volt a tiltakozás: a csehszlovákok azzal érveltek, hogy ők a „magyarokkal szembeni terveiket, sőt törvényjavasolataikat is Moszkvában dolgozták ki, s azokat Sztálin és Molotov elvtársak jóváhagyták”. Hozzá tették azt is, hogy „Sztálin elvtárs a csehszlovák delegációval június végén folytatott tárgyalásai során a magyarok kérdésében azt a határozott véleményét fejezte ki, hogy úgy kell kezelni őket, mint a németeket” és a magyarokra célozva állítólag azt is mondta, hogy „Csapjanak oda nekik!”⁸

A pozsonyi hídfő kiszélesítésének felvetése

A magyar békeszerződés tervezetére nézve a csehszlovák kormány 1946. április 10-én jegyzéket juttatott el a londoni külügyminiszter-helyettesi értekezlethez. Ezzel az volt a célja, hogy a nagyhatalmak kötelezzék Magyarországot arra, hogy kétszáz ezer magyar áttelepítéséről kössön egyezményt Csehszlovákiával,⁹ továbbá, hogy Horvátjárfalu, Oroszvár, Dunacsún, Rajka és Bezenye falvakat átadja.¹⁰ Az utóbbi kérést azzal indokolták meg, hogy Pozsony városfejlesztése

8 Idézi: Romsics 2006, 104.

9 A lakosságcsere-egyezménnyel nem keverendő össze a kétszáz ezer magyar áttelepítésének terve. 1946. február 27-én, a lakosságcsere-egyezmény aláírását követően, Clementis találkozott a magyar pártok vezetőivel, akiknek kifejtette, hogy a csehszlovákiai magyarok problémáját a lakosságcsere-egyezmény nem oldja meg. Ezért azt javasolta, hogy kössenek egy újabb megállapodást kétszáz ezer magyar áttelepítésére vonatkozóan. A javaslatot minden párt vezetője elutasította. Lásd: Romsics 2006, 135.

10 Találtunk iratot arra vonatkozóan, hogy a csehszlovákok a hídfő Sopronig való kiterjesztését is indokoltnak tartották volna. Megtudták ugyanis, hogy Sopront és vidékét Ausztria fogja igényelni, és ettől állami biztonságukra való hivatkozással akarták elűtni. Így 1945 szeptemberében a szlovák vasúti minisztériumba Prágából bizalmas leirat érkezett, hogy a Ligetfalu–Pándorfalu–Sopron vasútvonal minden viszonylatát sürgősen térképezék fel, illetve a csehszlovák vasúthálózatba „minél simábban és gyorsabban” történő bekapcsolására dolgozzanak ki tervet. Ugyanekkor utasítást kapott a vasúti minisztérium a Miskolc–Diósgyőrtől Csehszlovákia felé vezető vasútvonal kartografálására is. Az irat ismeretlen keletkeztetője úgy látta, hogy a hídfő Sopronig való kiterjesztése kísérlet az első

csak ebben az irányban lehetséges,¹¹ és hogy a szlovák főváros védelme csak így biztosítható a magyar tüzéség esetleges támadásával szemben. Ezenkívül azt is kérték a jegyzékben, hogy Magyarország a „Szent István-i gondolatról” és az erre épülő revizionista igényeiről, továbbá minden irredenta propagandáról és jelkép használatáról egyszer és mindenkorra mondjon le. Ez utóbbiakba sorolták a magyar címerben található hármashalmot és kettős keresztet is, amelyek világosan Szlovákiára utalnak a jegyzék megfogalmazói szerint.

Meg kell említenünk azt is, hogy egy nappal korábban, április 9-én találkozott Molotov és Gyöngyösi János magyar külügyminiszter¹² is, akit egyébként szintén Moszkvában jelöltek ki. Gyöngyösi ekkor közölte, hogy ha „a csehszlovákok továbbra is ragaszkodnának a magyarok kitelepítéséhez, akkor a magyar kormány nem zárkozhat el a területi kérdés felvetésétől”, azaz az „embert földdel” koncepciót fogalmazta meg. Tehát egyszerűbb volna, ha Magyarország határa valamivel északabbra húzódná. Molotov azonban a lakosságcsere-egyezmény megkötését helyesnek tartotta, és remélte, hogy „Csehszlovákia egyenjogúvá teszi a magyarokat Szlovákiában”.¹³ Ezzel jelezte, hogy magyar területi követelésnek nincsen helye. Az igényelt öt falu lakossága 1946. augusztus 11-én tömeggyűlésen adott hangot a felháborodásának, amit táviratban tudomására is hoztak a békekonferenciának.

A hídfő területének megfelezése

Mivel a csehszlovák területi igényről a magyar delegáció hivatalosan nem tudott, erről haladéktalanul tájékoztatták, és a párizsi békekonferencia Magyar Területi és Politikai Bizottsága a magyar észrevételek megtételére határidőt szabott. A

Csehszlovákia idejében felvetett csehszlovák–jugoszláv korridor megalkotására. MNL OL, XIX–J–1–k, 29/h, 16/4–pes, 945. sz. 69. d.

11 Az indok „Bratislava fejlődési lehetőségeit biztosítandó” megfogalmazással a Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság jegyzőkönyves anyagában is megtalálható. Lásd: MCsHB jkv.-ek 1947. okt. 11. – dec. 16. MNL OL XIX–J–1–k, 29/h, 69. d.

12 Gyöngyösi János (Berki/Sáros vármegye, 1893. máj. 3. – Budapest, 1951. okt. 29.) magyar politikus, kisgazdapárti országgyűlési képviselő, az Ideiglenes Nemzeti Kormány külügyminisztere. 1947. febr. 10-én ő írta alá a párizsi békeszerződést.

13 Idézi: Romsics 2006, 160.

magyar delegáció memorandumát augusztus 27-én nyújtotta be, amelyben tagadta, hogy Pozsony fejlődéséhez valóban szükség volna erre a 145 km²-nyi területre, felhívta a magyarokból, horvátokból és németekből álló hétezres lakosság tiltakozására a figyelmet, utalt a kért területen áthaladó Budapest–Bécs országút forgalmának várható megnehezedésére, továbbá emlékeztetett az Atlanti Charta¹⁴ szellemére. Mindazonáltal a szeptember 6-i ülésen a csehszlovák követelést „energikusan” támogatta mind Jugoszlávia, mind Ukrajna képviselője. Meghallgatták a folyosón várakozó Sebestyén Pál¹⁵ külügyminiszter-helyettest is, aki igyekezett a figyelmet a területkövetelés és a magyar lakosság egy részének kitelepítési szándéka közötti ellentmondásra ráirányítani. Az ausztrál küldött végül azt javasolta, hogy állítsanak fel egy külön albizottságot a kérdés kivizsgálására.

A szeptember 9-i ülés fontos fordulatot hozott, mivel az amerikai Bedell Smith tábornok¹⁶ ugyan „rokonszenvesnek” találta a pozsonyi hídfő kiszélesítésére vonatkozó javaslatot, de úgy vélte, hogy a Budapest és Bécs közötti forgalom biztosítása érdekében Rajka és Bezenye maradhatna Magyarországon. Továbbá elképzelhetetlennek tartotta, hogy kétszázezer magyar kitelepítését az Egyesült Államok elfogadná. A hídfő és a kitelepítés ügyének összekapcsolását Juraj Slávik csehszlovák nagykövet¹⁷ – a szovjet képviselővel egyetértésben –

14 Az Atlantic Charter az Amerikai Egyesült Államok elnöke, Franklin D. Rooseveltt és Nagy Britanniá miniszterelnöke, Winston Churchill által 1941. augusztus 14-én aláírt dokumentum, amelyben a két állam kijelenti, hogy a háború során nem szeretné növelni területeit.

15 Sebestyén Pál (Budapest, 1893. szept. 11.– Budapest, 1973. okt. 18.) jogász, diplomata, fordító. 1921-től a fiumei magyar konzuli kirendeltség vezetője, 1923 és 1932 között kormány megbízott a trianoni békeszerződés alapján létesített vegyes döntőbíróóságok mellett. 1937-től a Külügyminisztérium nemzetközi jogi osztályának vezetője. Tagja volt a párizsi békekonferencián részt vevő magyar küldöttségnek.

16 Walter Bedell „Beetle” Smith (Indianapolis/Indiana, 1895. okt. 5. – Washington, 1961. aug. 9.) vezérkari főnök, nagykövet, külügyminiszter-helyettes. Eisenhower vezérkari főnöke a tunéziai hadjáratban, Olaszország lerohanásánál és a nyugat-európai hadjáratban a II. világháború alatt. Az Amerikai Egyesült Államok szovjetuniói nagykövete (1946. ápr. 3. – 1948. dec. 25.), a központi hírszerzés (CIA) igazgatója (1950. okt. 7. – 1953. febr. 9.), külügyminiszter-helyettes (1953. febr. 9. – 1954. okt. 1.).

17 Juraj Slávik (Dobronya/Zólyom vármegye, 1890. jan. 28. – Washington, 1969. máj. 30.) szlovák politikus, diplomata, író és fordító. 1940 és 1945 között az emigráns csehszlovák kormány belügyminisztere, 1947 és 1948 között az Amerikai Egyesült Államokban Csehszlovákia nagykövete.

hevesen ellenezte, ám immár sor került az albizottság kiküldésére, amelynek azonban Ausztrália, Kanada, Új-Zéland és Ukrajna mellett – az Egyesült Államok tiltakozása ellenére – maga az érintett, Csehszlovákia is tagja lett.

A hídfő mint a csehszlovákiai magyarság jogállásának biztosítója

Az albizottság a hídfő ügyét öt alkalommal tárgyalta, és mivel annak kanadai elnöke, illetve az új-zélandi és az ausztráliai küldött is az amerikai javaslatot támogatta, így a Csehszlovákiát képviselő Vavro Hajdú¹⁸ nagyobb ellenállás nélkül beletörődött a redukált megoldásba. Az albizottság a három Pozsonnyal szembeni falu Csehszlovákiához csatolását 1946. szeptember 28-án négy igen szavazattal és egy tartózkodással elfogadta, kikötötte azonban, hogy az átengedett terület lakossága minden Csehszlovákiában érvényes emberi jogot megkap. A határozat megszavazásától tartózkodó ausztrál küldött külön nyilatkozatot tett: a három faluért „Csehszlovákiának valahol másutt azonos értékű területet kellene felajánlania Magyarországnak”¹⁹ – szögezte le.

A Magyar Területi és Politikai Bizottság folytatta az üléseit az albizottsági ülések alatt, ahol szeptember 20-án Bedell Smith megismételte, hogy az egyoldalú kitelepítés az Egyesült Államok számára elfogadhatatlan, és utalt arra, hogy ha Csehszlovákia nem hajlandó tárgyalóasztalhoz ülni a magyarokkal, akkor a Pozsonnyal szembeni falvakra sem számíthat. A szovjet Visinszkij²⁰

18 Vavro Hajdú (Szenice/Nyitra vármegye, 1913. aug. 8. – München, 1977. júl. 15.) csehszlovák kommunista politikus, Csehszlovákia képviselője az ENSZ-ben, külügyminiszter-helyettes.

19 Idézi: Romsics 2006, 214.

20 Andrej Januarjevics Visinszkij (Ogyessza, 1883. dec. 10. – New York, 1954. nov. 22.) lengyel nemzetiségű szovjet jogász, politikus. 1935-től a Szovjetunió főügyésze, a sztálini tisztogatások főszereplője. „Maradandót” alkotott a büntetőjog elméletében is, „a bizonyítékok királynője a vádlott beismerő vallomása” hírhedt alaptézise szerint. 1940-től kezdve haláláig külügyi népbiztosként/külügyminiszterként működött, a Szovjetunió állandó képviselője volt az ENSZ-ben 1946 és 1949 között.

viszont határozottan támogatta a csehszlovák tervet, azt „korrektnek” és minden „embertelenségtől mentesnek” nevezte. Olyan magatartás a magyaroké – mondta –, „mintha egy sokgyermekes családanya a szomszédokhoz tuszkolná gyermekeit, nem akarná nevelni őket, és arra hivatkozna, hogy tehetélt és nehézséget jelentenek számára”.²¹

Szeptember 23-án a csehszlovák indítványt továbbra is támogatta Jugoszlávia, Ukrajna és Belorusszia képviselője, Nagy-Britanniáé azonban szembe fordult vele. Lord Samuel Hood²² az amerikai állásponttal egyezően kijelentette, hogy országa a magyarok egyoldalú kitelepítésébe nem egyezik bele, még Csehszlovákia iránti rokonszenve ellenére sem. Romsics úgy látja, hogy Nagy-Britannia fellépésében része lehetett annak a találkozóknak, amely Hood kezdeményezésére néhány nappal korábban jött létre Kertész Istvánnal, a magyar békedelegáció főtthkárával.²³ Hood érdeklődött ugyanis, hogy ha elfogadnák a csehszlovák javaslatot, akkor a magyar delegáció mit fog tenni. Kertész azt válaszolta, hogy ő maga azonnal hazautazna, mert a továbbiakban nem látná értelmét a magyar jelenlétnek Párizsban, a koalíciós kormány pedig, amely a nyugati demokrácia elveit a térségben egyedül képviseli, „minden bizonnyal összeomlana”. Szeptember 30-án az ausztrál delegátus, Alfred Stirling²⁴ is külön nyilatkozatot tett, jelezve, hogy amíg a kitelepítés kérdésében nem lesz megálapodás, Ausztrália nem dönt a hídfő ügyében.

21 Idézi: Romsics 2006, 218.

22 Lord Samuel Hood (1910. okt. 15. – 1981. okt. 13.) brit külügyminisztériumi tisztviselő, diplomata. 1945 és 1947 között az Egyesült Királyság delegációjának tagja a Külügyminiszterek Tanácsának londoni, párizsi, New York-i és moszkvai ülésein és a párizsi békekonferencián is 1946-ban.

23 Kertész István (Putnok, 1904. ápr. 8. – Notre Dame/Indiana, Amerikai Egyesült Államok, 1986. jan. 26.) magyar jogász, diplomata. 1938-ban került a Külügyminisztériumba, ahol főleg nemzetiségi ügyek intézése volt a feladata. 1942-től a bukaresti magyar követség tisztviselője. 1947-től római nagykövet, de hivatali idejének lejárta után nem tért vissza Budapestre. 1949-től történelmet és politikatudományt tanított amerikai egyetemeken.

24 Alfred Thorp Stirling (1902. szept. 8. – 1981. júl. 3.) ausztrál diplomata, 1937-től összekötő tiszt Londonban. Miután 1949-től nagykövet volt Hollandiában, majd Franciaországban (1955–1959), a Fülöp-szigeteken (1959–1962), Olaszországban (1962–1967) és Görögországban (1964–1965), hazatért Ausztráliába. A 70-es években hét könyvet írt, sohasem házasodott meg. Első diplomáciai megbízásaira anyja és Dorothy testvére is elkísérte.

Mivel biztosra lehetett venni, hogy az egyoldalú áttelepítésre vonatkozó indítvány fenntartása esetén az albizottság ajánlását a Pozsonnyal szembeni három falu átengedéséről az angolszász hatalmak nem fogják megszavazni, október 2-án a csehszlovák delegátus az áttelepítésre vonatkozó indítványát jobbnak látta visszavonni. Ugyanakkor elfogadta azt az Új-Zéland delegátusa²⁵ által előterjesztett javaslatot, mely szerint „Magyarország kétoldalú tárgyalásokba fog bocsátkozni Csehszlovákiával abból a célból, hogy rendezze azoknak a Csehszlovákiában lakóhellyel bíró magyar etnikai eredetű lakosok ügyét, akik a lakosságcsere tárgyában 1946. évi február 27-én kelt Egyezmény²⁶ értelmében nem fognak Magyarországra áttelepülni.”²⁷ Ezt követően az október 3-i ülésen a békekonferencia Magyar Területi és Politikai Bizottsága a három községet egyhangúan Csehszlovákiának ítélte.

Az utolsó kísérlet

Mialatt a New Yorkban ülésező Külügyminiszterek Tanácsa 1946. november 3. és december 12. között a párizsi békekonferencia ajánlásait véglegesítette, a magyar kormány – új fejleményekre tekintettel – a három község elcsatolásának törlését ismét kérte. Ugyanis a prágai kormány 1946 novemberében felújította az 1945 végén már elkezdett, de a lakosságcsere vonatkozó tárgyalások miatt leállított magyar lakosság cseh–morva területekre való deportálását. A magyar kezdeményezés azonban ezúttal is eredménytelen maradt.

Mindazonáltal Romsiccsal egyet kell értenünk abban, hogy a pozsonyi hídfő területének a megfelezése és a csehszlovákiai magyarok egyoldalú kitelepítésének az elvetése – az adott helyzetet figyelembe véve – a sok negatívum mellett akár pozitívumaként is értékelhető a békekonferenciának. A párizsi bé-

25 Jakabffy Imre ironikus hangú memoárjában úgy emlékezik vissza, hogy a Magyarország által átadandó területet „birkalegelőnek” becsémélte Új-Zéland delegátusa. Jakabffy 1998, 918.; Lásd még: Balahó–Gál 2002, 179–200.

26 1946: XV. tv. A magyar–csehszlovák lakosságcsere szakirodalma igen bő, monografikus feldolgozás is készült: G. Jakó – Hógye 1995.

27 Idézi: Romsics 2006, 222.

kekonferencia döntései a csehszlovák közvéleményre is kiábrándítóan hatottak, Martin Hano szlovák újságíró 1946 novemberében ezt írta: „Csehszlovákiát Jugoszláviával összekötő korridorról voltak híreink, Vácról és Miskolcra jutottunk, Közép-Szlovákiának Kassával való összeköttetéséről dél felől. Aztán visszavonulást fújtak: maradt a München előtti határ, a harmadik fázis pedig már a védekezés volt, előkészületek a magyar étvágy harapásának a kivédésére.”²⁸ Mindehhez még hozzá kell tennünk, hogy a két háború között Csehszlovákiához tartozó Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolásáról már 1945. június 29-én létrejött az államközi szerződés a Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság között.

28 Uo. 229.

IRODALOMJEGYZÉK

- 1946: XV. tv.** 1946. évi XV. törvény a Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában Budapesten 1946. évi február hó 27. napján kelt magyar–csehszlovák egyezmény becikkelyezéséről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=94600015.tv>
- 1947: XVIII. tv.** 1947. évi XVIII. törvény a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=94700018.TV>
- Balahó–Gál 2002.** Balahó Zoltán – Gál Vilmos: A pozsonyi hídfő története. Jakabffy Imre publikálatlan naplója az 1947-es magyar–csehszlovák határmegegyeztető bizottság munkájáról. In: Kovács Tibor (főszerk.): *Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Évkönyve*, XXIII–II. kötet. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2002. 179–200.
- Balogh 1982.** Balogh Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947. A fegyverszünetről a békeszerződésig*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- Balogh 1988.** Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Fülöp 2008.** Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke. A külügyminiszterek tanácsa és a magyar békeszerződés (1947)*. Püski Kiadó, Budapest, 2008.
- G. Jakó–Hógye 1995.** G. Jakó Mariann – Hógye István: *A magyar–szlovák lakosságcsere és előzményei, 1945–1948*. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 1995.
- Gulyás 1993.** Gulyás László (szerk.): *Az 1943. decemberi Beneš–Sztálin–Molotov megbeszélések dokumentumai*. JATE Történész Diákkör, Szeged, 1993.
- Jakabffy 1998.** Jakabffy Imre: A pozsonyi hídfő. *Életünk*, 36. (1998) 10. sz. 918.
- MCsHB jkv.-ek 1947. okt. 11. – dec. 16.** A Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság jegyzőkönyvei 1947. október 11. és december 16. között: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltár (OL) XIX–J–1–k, 29/h. tétel, 69. doboz. „Csehszlovák delegációnak a határkérdésben október hó 18-án közölt nyilatkozatára a magyar delegáció az alábbiakat állapítja meg”: I. számú melléklet az 1947. évi október hó 22-i jegyzőkönyvhöz.

MNL OL, XIX-J-1-k, 29/h., 16/4-pes, 945. sz. 69. d. MNL OL, Csehszlovákia „adminisztratív ügyiratok” (1945–1964), 29/h. tétel, 16/4-pes, 945. szám, 69. doboz. Az irat tárgymegjelölés nélküli, 1945. szeptember 21-én keletkezett.

Párizsi békeszerződés. Lásd: az azt becikkelyező 1947. évi XVIII. törvényt.

Romsics 2006. Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés.* Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 41, 104, 135, 160, 212–223, 229.

KÉPMELLÉKLET

Orosvár 1930 körül

BORVENDÉG ZSUZSANNA

TRIANON MEGÍTÉLÉSE A KOMMUNIZMUS ÉVTIZEDEIBEN

Az imperialista béke

„A magyar a világtörténelem legnagyobb baleskeje, és ez sohasem lesz másképp.” – mondja Szabó Dezső *Az elsodort faluban*. A dualizmus időszakában meginduló erőteljes iparosodás okozta gyors társadalmi átalakulás sokként érte a jobbára feudális viszonyrendszerben élő és gondolkodó magyar középréteget, amely képtelen volt arra, hogy sikeresen küzdjön a hazáját széttépő történelmi viharok és idegen érdekek ellen. Ez a tehetetlenség – vagy Szabó Dezső szerint: „baleskeg” – országcsönkításhoz vezetett, de a magyar nemzet túlélte a halálos ítéletét. A trianoni diktátum megácsolta azt a koporsót, amelybe a második világháborút követően hatalomra jutó és a magyar lélektől teljesen idegen ideológia, a kommunizmus próbálta beverni az utolsó szöveget. Az 1945 utáni évtizedekben jelképesen kivégzőosztag elé állították a magyar nemzettudatot. A „világtörténelem legnagyobb baleskeje” a nemzethalál küszöbére sodródott.

A nemzeti érzés a szocialista internacionalizmus egyik legfőbb ellensége volt – legalábbis Magyarországon. A kelet-közép-európai térség szocialista államaiban, Kelet-Németország kivételével, nemzeti alapon álló – egyes esetekben akár a sovinizmus határát súroló – rendszer működött 1945 után is, de nekünk kommunistából is a legrosszabb jutott. A szétszaggatott magyar nép számára a nemzeti összetartozás érzésének ápolása létkérdés lett volna, a túlélés záloga, azonban 1945 után a hatalom igyekezett mindinkább elnyomni a trianoni határokon kívül rekedt honfitársainkról való gondolkodást, még a kapcsolattartást is akadályozták.

Lenin – marxista frazeológiával élve – imperialista békének titulálta a Versailles környéki megállapodásokat, vagyis a bolsevik értelmezés szerint Magyarország határainak meghúzása igazságtalan volt. A politikai ideológia mentén megfogalmazott minősítés azonban korántsem jelentette azt, hogy a frissen létrejött Szovjetunió érdeke lett volna a kialakult status quo felborítása. Éppen ellenkezőleg. Lenin kijelentése az ideológiai máztól megfosztva a valóság pontos leírását adta, hiszen az európai határok átrajzolása egy új hatalmi berendezkedés, geopolitikai egyensúly kialakítását szolgálta, ahol a Szovjetunió maga is birodalomként, vagyis impériumként jelent meg. A kommunizmus fellegvára megörökölte és továbbvitte a cári birodalmi érdekeket, és a közép-európai térség megosztottsága kedvezett nagyhatalmi törekvéseinek. Ennek 1945 után lett különös jelentősége, amikor a régió a szovjet megszállással Moszkva befolyása alá került, és – hatalomgyakorlását a *divide et impera* régi elvére építve – Trianon kérdését hatalomtechnikai eszközként használva folyamatosan fenntartotta a viszályt az uralma alá került népek között. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ugyanazért támogatták a szomszédos országok kommunistáinak nacionalizmusát, amiért Magyarországon ugyanezt eredendő bűnnek tekintették. Az elkövetkező évtizedek során számos esetben tetten érhető volt az a nagyhatalmi szempont, amelynek mentén a Szovjetunió kezelte Magyarországot és az utódállamok kapcsolatát. A Sztálin nyomására 1952-ben létrejött Magyar Autonóm Tartomány¹ célja is leginkább az Erdélyben együtt élő nemzetiségek közötti ellentétek növelése, valamint a román sovinizmus felkorbácsolása volt, azzal együtt, hogy a föderatív elképzelések valóban nem álltak messze a bolsevik párttól, hiszen maga a Szovjetunió is ezen alapult, és annak ellenére, hogy éppen a román nacionalizmus felerősödése tett pontot a székely autonómia történetének végére.

A magyarországi kommunisták számára a Trianonhoz való viszonyulás a két világháború között tudathasadásos állapotot eredményezett. Minden idegszálukkal szembe helyezkedtek az általuk ellenforradalminak minősített rezsimmel, így a revizionizmus kérdését is zsigerileg utasították volna el, ugyanakkor

1 A Magyar Autonóm Tartomány történetéről lásd: Bottoni 2008.

abban az időszakban még illegálisban sem lehetett politikát csinálni anélkül, hogy valamilyen szinten ne emeljék be kommunikációjukba a békediktátum módosításának követelését. A Lenin-féle „igazságtalan béke” meghatározásra alapozva elutasították a fennálló *status quo*-t, de egyből hozzátették, hogy a hatalmon lévő politikai elit sovinszta uszításra használja fel az ország feldarabolásának tényét, vagyis a hangsúlyt ebben a kérdésben is a Horthy-rendszer kritikájára helyezték. A megoldást nem feltétlenül a határmódosításban látták, hanem a kommunista internacionáléban, a „szocialista testvériség” megvalósításában, és az ekkor még csak óvatosan megfogalmazott célok hamarosan végzetes realitássá váltak.

Az újabb béketárgyalások felé

1945 után az ország szovjet megszállás alá került, az erőszakos kommunista térfoglalás szűk mozgásteret hagyott a nemzeti erőknél. A teljes revízió végleg kikerült a politikai és közéleti közbeszédből, a polgári pártok céljai között is legfeljebb az etnikai határok mentén történő részleges módosítások lehetősége jelent meg, illetve az autonómia megvalósítására láttak némi esélyt. A kommunista párt elhagyta programjából és kommunikációjából Trianon kérdését, egyáltalán nem foglalkoztak többet az elszakított országrészekkel: nem a nemzetnek, hanem a szovjet megszállóknak kívántak megfelelni. Propagandájuk barátságos internacionalizmust éltette, amelyben a határok és a népek közötti különbségek feloldódnak majd, és a szocialista testvériségben egyesülve a nemzetiségi kérdések értelmezhetetlenné válnak. Utópisztikus elképzeléseik hazugsága hamar lelepleződött, hiszen a háború lezárultával szinte azonnal megindultak a kitelepítések és népességcserék, idealisztikus álmoképük kegyetlen cáfolataként.

A közgondolkodás meghatározó személyiségei is megtagadták a két világ-háború közötti nemzeti alapvetést, amely elfogadhatatlannak tartotta a trianoni határokat, de a legnagyobb pálfordulás Szekfű Gyula soraiból köszön vissza. A *Forradalom után* című munkájában nemcsak a revizionizmus teljes elítélése jelenik meg, de kiolvasható belőle a törvénytelen kommunista hatalomátvétel

közkedvelt legitimációs eszköze, a kollektív bűnösség tana is: „Magyarország kormányaért a történet és az ügyben érdekelt szomszéd népeink előtt az egész ország felelős. A próbán mindnyájan elbuktunk, nemcsak a kormányok, melyek nevünkben, helyettünk cselekedtek.”² Szekfű szerint nemcsak a holokausztért volt az egész nemzet felelős, hanem azért is, mert az országgyarapítások idején az utódállamok területén már demokratikus viszonyokhoz szokott népességnek újra meg kellett tapasztalnia a magyar feudális elnyomást: „A csehszlovák uralom alatt demokratikus érintkezési formákhoz szokott magyarság újra megismerte a főszovalgabírói felsőbbbséget, olyanok személyében, akik nemcsak a régi feudális közigazgatásnak, de az új hitlerizmusnak, a diktatúrának is hívei voltak.”³ A mélységesen elfogult és a kommunista ideológiához alkalmazkodó álláspont⁴ sajnos korántsem volt radikális szélsőségnek tekinthető már a koalíciós időszakban sem. Olyan mérsékelt gondolkodó, mint Bibó István is „Révai Józseffel került közös platformra, aki 1945-től hirdette az etnikai elvű revízió irrealizmusát.”⁵ Bibó szerint „a legsürgősebb [...] az itteni határvitákkal kapcsolatban kikapcsolni azt a moralizáló beállítást, amelyet az itt lakó népek a nemzetközi fórumok színe előtt állandóan felvesznek.”⁶ Nem kevesebbet állít ezzel, mint azt, hogy az érzelmek semlegesítésével létrejöhet a megbékélés a Kárpát-medence népei között, amelynek segítségével a határviták is elcsitulnak majd. Ez a steril és utópisztikus elképzelés azonban figyelmen kívül hagyott egy megváltoztathatatlan tény: Trianon fájt és fáj a magyarságnak, a környező népeknél pedig állandó kisebbségi komplexust generál, vagyis a moralizáló beállítás kikapcsolása lehetetlen.

2 Szekfű 1947, 69.

3 Uo. 68.

4 Szekfű Gyula néhány évvel korábban még veszélyforrásként jelölte meg a magyarságtudatot kikezdő propagandát és szellemi áramlatokat. A *Mi a magyar?* című esszégyűjtemény előszavában így fogalmazott: „[...] és arra gondoltunk, hogy ezzel a könyvvel útbaigazítsuk azokat a jóhiszemű magyarokat, akik a kíméletlenül ránk rohanó szellemi áramlatok, propagandák káoszában, amikor magyar magyarrá mutat mint rossz, gyöngé, hamis, beteg magyarrá, nem tudják többé, mi is az igazi magyarság. Valami normafélének szántuk ezt a könyvet, hogy öntudatosá tegye az emberekben magyarságukat és megóvja őket a tévelygésektől, az illúzióktól, az ingoványba süllyedéstől.” Szekfű 1939, 7.

5 Romsics 2010, 11.

6 Bibó 1986, 249.

Sulyok Dezső volt az egyetlen politikus, aki – a következményekkel dacolva – bátran felszólalt a trianoni országvesztés igazságtalansága ellen a parlamentben, és kifejtette, hogy „van egy minimális magyar álláspont, amelyhez feltétlenül ragaszkodnunk kell és amelyből egyáltalán nem szabad engednünk.”⁷ A kollektív bűnösség tanát tagadva egyértelműen a trianoni diktátum felelősségére mutatott rá, hiszen enélkül Magyarország nem sodródott volna a hitleri Németország oldalára, valamint – nem megkérdőjelezve a korabeli magyar kormány hibás döntéseinek következményét – felmentette a magyar nemzetet ennek terhétől: „Ha a háborúban bűnösök voltunk, akkor fizessünk érte jóvátételt, ez a háború számlájának kiegyenlítésére az egyedül alkalmas eszköz, azonban a magyarokat, akik hozzánk tartoznak vérségi alapon, nyelvük, történelmük, hagyományaik, gazdasági viszonyaik alapján, elszakítani tőlünk azért, mert a mi kormányaink bűnösök és vétkesek voltak, ezt semmiképpen nem tartom történelmileg igazságosnak és indokolhatónak.”⁸ Felszólalását hangos véleménynyilvánítás kísérte, a kommunista padsorokból többször félbeszakították, de mégis sikerült végigmondania beszédét, amelynek konklúziója így hangzott: semmi sem indokolja, hogy a trianoni határok peremén egy tömbben élő magyarság ne térhessen vissza hazájához. A nemzeti minimum megfogalmazására azonban már 1946 elején sem volt semmi esély.

Az 1945-ös választásokon győztes Független Kisgazdapárt is az etnikai revíziót kívánta, bár a Nagy Ferenc vezette kormány elképzelései sokkal visszafogottabbak voltak Sulyok véleményéhez képest. A miniszterelnök igyekezett a realitások talaján maradni, ez azt jelentette, hogy minimális kérésekkel állt elő, amelyekhez igyekezett nagyhatalmi támogatást szerezni. Jugoszláviát egyértelműen győztes hatalomként ismerte el, így lemondott a délvidéki magyarság visszatéréséről, azonban a kollaboráns Szlovákia esetében úgy érezte, van erkölcsi alapunk arra, hogy ha területi igényeket nem is támasztunk, de követelhetjük a „Csehszlovákiában élő magyar kisebbség polgári jogegyenlőségét.”⁹ Erdély volt az egyetlen az elszakított területeink közül, ahol a magyar

7 Nemzetgyűlési Napló, I. kötet, 401. 1946. február 8.

8 Uo. 402.

9 Nagy 1990, 271.

kormány úgy gondolta, eséllyel támaszthat területi követeléseket is. Románia kisebb kényszer hatására vált német csatlóssá, mint Magyarország, ráadásul a fegyverszüneti egyezményben megfogalmazott mondat – amely szerint Erdélyt vagy annak nagyobb részét Romániának fogják ítélni – adott némi reményt arra, hogy egy kisebb részt talán mégsem, így a szovjet megszállók által bevezetett román közigazgatást átmenetinek tekintették.¹⁰

1946 áprilisában kormánydelegáció utazott Moszkvába, hogy megnyerjék Sztálint a magyar érdekek támogatására. A szovjet vezető ugyan fogadta a küldöttséget, és nem is fejezte ki ellenvéleményét az előterjesztett kérdésekben, azonban semmitmondó válaszait hiba volt pozitív megerősítésként értelmezni. Néhány nappal később Molotov külügyminiszter Nagy Ferenc és Gyöngyösi János tudomására hozta, hogy a Szovjetunió nem fog lépéseket tenni Erdély területi revíziója érdekében, egyúttal javasolta a magyar kormánytagoknak, hogy kezdeményezzenek tárgyalásokat a román állami vezetéssel és próbáljanak közös megállapodásra jutni. A felvetés a realitások ismeretének teljes hiányát tükrözte, de mindez nem annak a bizonyítéka, hogy Molotov ennyire tájékozatlan lett volna a térség politikai és történelmi viszonyaiban, hanem pusztán arról volt szó, hogy a szovjet vezetés már az első pillanattól kezdve kihasználta minden lehetőséget a megosztottság és az ellentétek fokozására. A Trianon okozta sebek felszakítása újból és újból a nagyhatalmi játszmák eszköze lett. Molotov pedig már 1946 májusában határozottan kijelentette a győztes hatalmak külügyminisztereinek egyik megbeszélésén Párizsban, hogy Erdélyt teljes egészében Romániánál kell hagyni, a magyar területi revíziós igények támogatásáról semmilyen formában nem lehet szó, a Szovjetunió ettől a lehetőségtől kategorikusan elzárkózik.¹¹

Mindennek fényében indult Nagy Ferenc kormánytársaival 1946 júniusában az Egyesült Államokba, ahol mindössze annyi ígéretet kaptak, hogy amennyiben a szovjet fél maga fogja felvetni a béketárgyalásokon az erdélyi revízió kérdését, az USA delegációja támogatja az elképzelést. Ekkor már mindenki tudta, hogy ennek az esélye egyenlő a nullával. 1947. február 10-én a magyar

10 Uo.

11 Uo. 292.

kormányküldöttség aláírta Párizsban a második világháborút lezáró békét, amelynek értelmében az ország határait az 1937. december 31-i állapotok szerint határozták meg, vagyis visszaállították a revíziók előtti állapotot. Valójában hazánk újabb három falut veszített Pozsonytól délre, vagyis az új egyezmény még a trianoni veszteséget is felülmúlta. A kommunista párt számára a békeszerződés aláírása annyit jelentett, hogy hamarosan távozni fog a Szövetséges Ellenőrző Bizottság az országból, így fel kellett gyorsítaniuk a hatalomátvételt. Trianon és az országvesztés kérdését végleg száműzték a közbeszédből, a határon túli magyarság sorsa tabuvá vált. Az országcsonkító békediktátum következményeiért a kommunista értelmezésekben kizárólag az 1945 előtti politikai elit volt felelőssé tehető,¹² ezzel elhárították maguktól a mind sürgetőbben jelentkező nemzetiségi problémák kezelését is. A térség szovjetizálása 1948/49-re befejeződött, de a Kárpát-medencei magyarság számára sovány vigaszt jelentett, hogy a környező államok éppen azt kapták jutalmul, mint mi büntetésül, és nemcsak azért, mert ez a *bon mot* sem volt igaz, hiszen szomszédaink legalább megtarthatták igazságtalanul megszerzett területeinket. A kisebbségbe szorult magyarság magára maradt a problémáival, nem számíthatott az anyaország segítségére, támogatására: a kérdést a kommunista párt a szőnyeg alá söpötte.¹³

Kisantant reakciók feléledése

Az országvesztés és a határon túli magyarság kérdése értelmezhetetlen volt a Rákosi-rendszer gondolkodásában, nyelvezetében. Nemcsak azért, mert a hatalom kényesen ügyelt arra, hogy nehegy megsértse a baráti szocialista országok érzékenységét, hanem leginkább azért, mert Trianon nem jelentett számukra semmit. A nemzetfogalom definiálatlan, üres és reakciós szólam volt csupán, helyette osztályokban és internacionalizmusban gondolkodtak, a kisebbségben élő nemzettársaink iránt érzett felelősséget egy erőteljes csúsztatással a Horthy-korszak „fasiszta nacionalizmusával” azonosították, és bűnnek

12 Vizi 2014, 193.

13 Vizi 2018, 204–219.

nyilvánították. A történelemlkönyvek hamis elbeszélése a versailles-i békerendszer megszületéséről és az odáig vezető okokról kötelező értelmezéssé rögzült, generációk nőttek fel ebben a hazugságban, és a felszínen úgy tűnt, semmi sem változott ezen a téren a rendszerváltoztatás beköszöntéig. A mélyben azonban forrtak az indulatok, az értelmiség jelentős része tisztában volt a veszéllyel, amely a nemzeti érzések kiirtásából következhetett, az elégedetlenséget pedig a hatalom is érezte: az 1956 utáni régi-új hatalom kifinomultabb hatalomtechnikai eszközökkel építette ki az úgynevezett „puha diktatúra” világát, amelyben a Trianonhoz való viszonyulás is fontos szerepet játszott, de csak a megtorlások levezénylése után.

Az 1956-os forradalom kitörése tanulságos reakciót váltott ki az utódállamok kommunista vezetéséből, amely figyelmeztető jel volt a kádári kormányzat számára: azt üzenték, hogy a kisantant reakciók változatlanul működnek, és az első adandó alkalommal felszínre törnek, amint a leghalványabb lehetőség mutatkozik arra, hogy újra nemzeti alapon gondolkodó vezetése lehet Magyarországnak.¹⁴ A tüntetések és megmozdulások számottevő mértékben nem terjedtek át a trianoni határokon: a kisebbségben élő magyarság szolidaritása legfeljebb egy-két elszórt és elzárt csoportosulásban, gyűlésben, az egyetemista fiatalok egyperces néma felállásában, gyertyagyújtásban mutatkozott meg. Ennek ellenére arányaiban az anyaországihoz hasonló mértékű megtorlás kezdődött, különösen Erdélyben. Újra bebizonyosodott, hogy a bibói elképzelés a békediktátumhoz kapcsolódó érzelmek semlegesítéséről nem csak a magyarság részéről megvalósíthatatlan.

Kádár János hatalomra kerülésének módja komoly legitimációs problémát jelentett az új pártvezér számára, így a belső stabilitás hiánya arra ösztönözte, hogy legalább külpolitikai elismertségét mihamarabb megszerezze. Először az úgynevezett „testvérországok” megnyugtatója volt a célja, a gyanakvás elaltatása, amelyet úgy látott kivitelezhetőnek, hogy kifejezésre juttatja kormánya teljes nemzetietlenségét. Kádár 1958 februárjában Bukarestbe látogatott, ugyanez év végén pedig Marosán György államminiszter utazott Prágába.¹⁵ Mindkét állam

14 Somlai 2002, 54.

15 Romsics 2010, 12.

vezetőinek a tudomására hozták, hogy Magyarországnak nincsenek revíziós törekvései, megfelelőnek tartják az ottani nemzetiségi politikát, sőt: a magyar kisebbség helyzetét az adott ország belügyének tekintik. Az anyaország lemondott saját nemzetéről, ennek végzetes következményei lettek: korábban soha nem tapasztalt módon romlott az elszakított részekben élő honfitársaink helyzete. Csehszlovákiában ekkor kezdték összevonni a magyar és a szlovák iskolákat, átalakították a közigazgatási határokat is, hogy az őshonos kisebbségek minél kevésbé érvényesíthessék nemzetiségi jogait. Erdélyben a megtorló koncepciós perek mellett szintén az oktatásra mért csapással igyekeztek elfojtani a magyarságtudatot, ekkor szűnt meg a kolozsvári magyar egyetem, és hozták létre a Babeş–Bolyai Tudományegyetemet.

Nemzeti érzés helyett „hasbüszkeség”

A forradalom utáni történések arra engedtek következtetni, hogy az országvesztés és az anyaországon kívül rekedt magyarok problémája továbbra is tabu marad a kommunista párt számára, de Kádár és a kultúrpolitika kulcsembere, Aczél György felismerték a Trianon okozta sebekben rejlő „lehetőséget”, és hatalomtechnikai eszközként használták fel a magyar társadalommal való „kiegyezésben”. Már a hatvanas évek elejétől kezdve nagyon óvatosan, de egyértelműen megjelent az értelmiségi közbeszédben a kérdéskör. Burkoltan ugyan, egyfajta történelemszemléleti és nemzettudatvitának álcázva, de Trianon újra a gondolkodás homlokterébe került. 1967 szeptemberében Kádár János személyesen fogalmazott meg finom kritikát a románokkal szemben egy Pravdában megjelent cikkében, ez a nyílt ellenszenv az 1968-as prágai bevonulás után fokozódott. A nemzetinek tűnő politikai kommunikáció 1975-ben érte el csúcspontját, amikor az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten felszólalt a magyarországi állampárt feje, és először hivatkozott nyilvánosan hazánk 1100 éves történelmére, és tett utalást az ország megcsonkítására: „Mi annak a magyar népnek a küldötteiként veszünk részt ezen a történelmi jelentőségű tanácskozáson, amely államot alapítva 1100 éve él a Duna–Tisza táján, Európa közepén, [...] az első világháború hiábavaló áldozatainak után a vesztes

Magyarország területe a korábbinak egyharmadára csökkent.¹⁶ Mindössze két félmondatról van szó, de a jelentősége mégis óriásinak tetszett három évtizednyi hallgatás után. A kádári gesztust leginkább annak szokták tulajdonítani, hogy a szovjet–román viszony megromlásával a magyar pártfőtitkár jó pontokat kívánt szerezni Moszkvában, miközben egyből két legyet ütött, hiszen saját társadalmi elfogadottságát is javíthatta az utódállamokban sínylődő magyarság sorsának emlegetésével. Ezen a nyilvánvaló pragmatizmuson túl azonban árnyaltabb összefüggések is állhattak a háttérben, különösen annak tükrében, hogy a román „különutasság” sem teljesen egyértelmű szembefordulást jelentett a Szovjetunióval, sokkal inkább egy engedélyezett szerep volt, amely a blokk országainak nemzetközi kapcsolatait segítette.¹⁷

A 60-as évek első felében Aczél György vált a korszak meghatározó kultúrpolitikusává. Sajátos lekötelezettségi rendszereken alapuló „kegygazdálkodásának” része volt, hogy patikamérlegen kimért kedvezményeket adott az elsősorban írókból, költőkből és irodalmárokból álló befolyási körének, zseniális érzékkel manipulálva így az értelmiségi közélet nagyjait.¹⁸ A határon túli magyarságról szóló párbeszéd megjelenése is csak egy taktikai húzás volt részéről, érzelmi viszony őt sem fűzte a kérdéshez. Hogy mit jelenthetett Aczélnek az első világgégés borzalmas következménye, Palásthy Géza így fogalmazta meg: „Babits sorait: »Legyen béke már, legyen vége már...« úgy értelmezte, hogy te, izgága Illyés Gyula, miért piszkálsz az erdélyi magyarok ügyében a román nemzeti méltóságot? [...] Minek okvetetlenkedtek? Legyen béke már, magyarok, béküljetez már meg!”¹⁹ Elmondhatjuk, hogy nem a nemzettudat és a nemzeti érzés megerősítése hajtotta Kádárékat abba az irányba, hogy kiemeljék a szigorúan vett tabuk közül Trianont, hanem mindez a szövetségének hazudott politika része volt csupán, amelyet erősíthetett a szomszédos államok kommunistaival szemben meglévő bizalmatlanság is. A kisantant ellentétek ugyanis nemcsak a magyar és az utódállamok társadalmi között feszültek, de érezhető

16 *Magyar Nemzet*, 31. (1975) 179. sz. 1975. augusztus 1. 1.

17 Lakatos 2014, 71–72.

18 Aczél György kultúrpolitikájának lényegéről lásd: Szekér 2017.

19 Palásthy 1992.

volt a pártvezetők között is. A szovjet imperializmus „oszd meg és uralkodj” gyakorlata mindent megtett azért, hogy életben tartsa és fokozza az ellenérzéseket, így nem akadályozta meg azt sem, hogy a román hírszerzés folyamatosan jelen legyen hazánkban.²⁰ A szocialista országok elméletileg nem kémkedhettek egymás ellen, de a bizalmatlanság nemzeti alapon volt kódolt, az internacionalizmus sem tudta ezt felülírni. Nyilvánvaló, hogy a nemzeti érzést sovinizmusnak és a fasizmus melegágyának tartó magyarországi kommunisták számára sem volt elfogadható, hogy egy szomszédos ország titkosszolgálati folyamatosan jelentéseket küldjön a helyi belügyekről, hiszen ez közvetlenül érintette a pártvezetést is. Mindez veszélyeztethette hatalmukat. Nem lepődhetünk hát meg azon, hogy Kádáréknak nem volt ellenükre, ha borsot törhettek román kollégáik orra alá, vagyis a magyar nemzeti érzést és Trianont saját céljaikra használták fel. De nemcsak a külpolitikában érhető tetten ez a megfontolás, hanem a társadalmi megbékélés megteremtésénél is. A Rákosi-féle diktatúra gyilkos igyekezettel irtotta a nemzettudatot és az istenhitet az emberekből, de amit cserébe kínált, arra nem volt fogadókészség, így az emberek lelkében keletkezett egy űr, amelyet valamivel ki kellett tölteni. A kádári reálpolitikának erre is volt megoldása: az életszínvonal növelésével, a magánszféra látszólagos tiszteletben tartásával érezhetően jobb körülményeket teremtett állampolgárai számára, mint a szomszédos országok, ezzel kívánt „látványbüszkeséget” oltani a magyar emberekbe. Azért érezhette magát különbnek a „gulyáskommunizmus” kisembere, mert nagyobb választék volt az üzletekben, könnyebben jutott hétvégi házhoz vagy autóhoz, mint a határon túl élő nemzettársai, illetve a szocialista „testvérállamok” polgárai. A nemzeti büszkeséget „hasbüszkeséggel” helyettesítették – ezzel részben szembe is tudták fordítani az anyaországi és a határon túli magyarságot egymással –, az értelmiségnek pedig nyitottak egy szelepet azzal, hogy a beszédterbe engedték az elszakított területeken rekedtek sorsát.

Jól működő taktika volt ez, de eddig csak a járulékos következményekről beszéltünk, a valódi okot nem említettük. Nem a várható és kiaknázható

20 A román hírszerzés magyarországi jelenlétéről lásd: Bandi 2020.

előnyök miatt döntött a kádári kormányzat arról, hogy kiemeli a tabuk közül Trianont és az elszakított magyarság kérdését. Mindez egy alku része volt, egy csereüzleten alapuló ki nem mondott egyezség lapult mögötte. Ez volt az ára annak, hogy egy új és minden eddigénél szigorúbb tilalommal blokkolják a szabad gondolkodást: cserébe az 1956-os forradalmat tabusították. A forradalom emlékezete, amely megkérdőjelezte a rendszer legitimitását, amely a párt első emberére a politikai gyilkosság árnyát vetítette, és amely a nemzeti és ellenzéki önmeghatározás alapjává vált, évtizedekre a legszigorúbb tiltás alá esett, ennek megsértését brutálisan szankcionálták. Kádár János azonban a konszolidáció megkezdésével szakított a sztálinista gyakorlattal, amely a totális megfélemlítésen alapult, hatékonyabbnak ítélte az „önkéntes” jogkövetést. Az értelmiség lojalitásának növeléséért nyújtani kellett valami ellentételezést: ez volt a határon túli magyarságról szóló párbeszéd engedélyezése.

„Hamis tudat”

Az értelmiségnek az úgynevezett nemzettudatvitával nyílt először lehetősége arra, hogy elbeszélje és megpróbálja feldolgozni az elmúlt másfél évtized ideológiai agymosásának következményét, amely a magyarságtudat és a nemzeti összetartozás érzésének szinte teljes kiirtásával járt. Molnár Erik megfogalmazott egy elméletet 1958-ban, amely elsősorban történészi körökben vetett komoly hullámokat.²¹ Molnár Erik egy ortodox, hithű kommunista funkcionárius volt, akit az sem tudott megingatni hitében, hogy testvére a sztálini tisztogatások áldozatává vált. Hadifogolyként nézte végig a Szovjetunió létrejöttét, a bolsevik világbirodalom megszületésével párhuzamosan vált a szélsőbaloldali eszme szolgájjává. Később jogi végzettséget szerzett, és 1945 után több miniszteri tárca vezetését is ellátta, majd a Legfelsőbb Bíróság elnökeként vállalt szerepet a koncepciók perek lebonyolításában, halálos ítéletek meghozatalában. 1956 után kiszorult a politikából, és történészként tevékenykedett a továbbiakban.

21 Erről lásd részletesen: Öze 2009.

Az 1949-ben közreműködésével létrehozott, és a kezdetektől az ő irányítása alatt álló Történettudományi Intézet vezetője lett, de több cikluson keresztül ellátta a Magyar Történelmi Társulat elnöki tisztségét is. A kádári konszolidáció lassú megindulásával párhuzamosan fogalmazta meg történelemszemléletét, amely mind a rendszer ellenzékét jelentő népi írók gondolatiságával, mind a baloldali elmélettel szembehelyezkedett, és kinyilvánította, hogy nemzettudat demokratikus legitimáció nélkül elképzelhetetlen. Az évszázados szabadságküzdelmeket „hamis tudatra” vezette vissza, amellyel megtevesztették a kiszákmányolt tömegeket, hiszen a marxista felfogás szerint az elnyomó és az elnyomott osztályok között antagonisztikus ellentétek húzódnak, vagyis nem lehet közöttük semmiféle nemzeti összetartó szellemiség. Molnár szerint nemzettudat csak demokratikus legitimáció mellett tud kialakulni, amely viszont ebben a térségben csak a szocialista népköztársaságokkal köszöntött be, vagyis 1945 előtt nem beszélhetünk a Kárpát-medencében a nemzeti gondolat megjelenéséről. Ez a rendkívül radikális és szélsőséges megállapítás nem kevesebbet állított, minthogy Trianon kérdése egy álprobléma, hiszen az ország feldarabolásakor az itt élő népeket még nem tarthatta össze semmiféle nemzettudat, ez csak a „szocialista hazafiság” képében jelent meg a második világháború után, vagyis az utódállamokban élő magyar ajkú kisebbséget már az új hazájához köti a nemzeti érzés, az anyaország csupán egy idegen államalakulat számára. A pártvezetés nem kívánt állást foglalni a kérdésben, hiszen megértette, hogy amennyiben hivatalos elméletté léptetné elő Molnár demagógiáját, a társadalom széles ellenállásába ütközne, felélesztve az emberekben a lappangó nacionalizmust, és a nemzetellenesség vádját vonná a konszolidációt éppen csak megkezdő Kádár-kormányzatra. Csapdahelyzet alakult ki, hiszen Molnár Erik elméletének elutasítása viszont a nacionalista elhajlás gyanúját vetítette volna a pártvezetésre.²²

A Molnár Erik-féle abszurd történelemszemlélet másfél évtizednyi szigorú hallgatás után újra felszínre hozta az elszakított nemzettársainkról folytatott gondolkodást. Elsősorban történészvita alakult ki a felvetésből, amely főleg a

22 N. Pál 1999, 59–60.

16–17. századra fókuszált, de a végvári hősök motivációitól a szabadságharcaink értelmezéséig, Mohács és Erdély kérdésköréig széles spektrumon folyt a polémia,²³ amely fokozatosan kiterjedt más tudományterületekre is. A 70-es évek elejére a szociológia és a nyelvészet területén is találunk kezdeményezéseket, amelyek a határon túli magyarság megmaradásával foglalkoztak. Ennek szoros előzménye volt, hogy a 70-es évek elején a keleti blokk több tagállamában – Csehszlovákiában, Lengyelországban és Jugoszláviában – megkezdődtek a külföldön élő saját etnikumukra vonatkozó kutatások.²⁴ Nálunk a nemzetiségi kérdéskör tudományos vizsgálata a 70-es években még csak az országban élő nem magyar népcsoportokra terjedt ki, de mégis érezhető volt a politika elmozdulása például a nyugati magyar emigráció irányába, akik között megpróbálták felhasználható szövetségeket keresni. Ha elszórtan is, de voltak konkrét kezdeményezések már ekkor, amelyek a magyarságtudatot emelték tudományos figyelmük középpontjába, például 1970-ben Debrecenben megalakult az Anyanyelvi Konferencia,²⁵ amely a kilencvenes évek elejéig hét alkalommal ülésezett. Az első alkalommal Bárczi Géza nyelvészprofesszor ezekkel a szavakkal fogalmazta meg az anyanyelvi mozgalom célját: „Az öt világrészben szétszórt magyarság összetartozásának a tudata oly becses kincs, melyet minden magyar ember, akinek lelkében még nem némult el az anyanyelv csengése, még nem halványodott semmivé a közös történelmi múlt emléke, féltékenyen és aggódva őriz énjének legbelső rejtekében. Lehetnek és vannak magyar és magyar között az élet igen fontos kérdéseiben eltérő nézetek, de mindezeket túl és mindezek fölött minden magyar ember belső titkos ösztöne, egész szellemi és erkölcsi valósága abba a magyar — akár népi, akár magas — kultúrába nyújtja le gyökérszárait, melyet annyi évszázad pusztító viharai ellenére töretlen akarással, szívós munkával épített ki a mi népünk. S ha e szájak elszakadnak vagy elfonnyadnak, a gyökértelenül maradt egyén csak nagysokára tud bizonytalanul belekapaszzkodni az idegen talajba.”²⁶

23 Óze 2009, 131.

24 Tóth 1986, 15.

25 Görömbei 2000, 28.

26 Pomogáts 1996, 5.

„Diszkrét hazaszeretet”

Ilyen milióban bontakozott ki az az értelmiségi párbeszéd, amely a 70-es évek elejétől egyre bátrabban emelte fel hangját a kisebbségben élő magyarságért, és megkongatta a vészharangot a felnövekvő új generáció nemzettudatának hiánya miatt. Népi íróink, így Illyés Gyula és Csoóri Sándor, az 50-es évek második felében kaptak először lehetőséget arra, hogy meglátogassák az erdélyi magyar városokat.²⁷ Ekkor tudatosult sokak számára az anyaországban, hogy az utódállamok sovinizta kultúrpolitikája és agresszív asszimilációs törekvése végveszélybe sodorja az őshonos magyarságot. Számos publicisztikát, novellát és más irodalmi alkotást lehetne említeni, amelyek ebből a felismerésből születtek, de a terjedelmi korlátok miatt önkényesen kiemelünk néhány meghatározó művet, amely nagy visszhangot kiváltva meghatározó alaptétele lett a közgondolkodásnak.

1972-ben a *Népszabadság* hasábjain Illyés Gyula beszámolt egy különleges „közvélemény-kutatás” eredményéről,²⁸ amely nem volt más, minthogy a szegedi egyetem felvételi tesztjébe becsempészték azt a kérdést, hogy milyen nyelven beszélnek a székelyek. Elkészerítő tapasztalatokat közölt a népi írók mestere, az érettségizett fiatalok többségének ismeretlen volt a székelység fogalma. A hír döbbenetet váltott ki idehaza és a világban szétszórt magyarságban is, számos elmélkedés, reflexió született a következő évek során, amelyben a kialakult helyzet okait elemezték és azonnali megoldást sürgettek. Für Lajos történész, a Magyar Demokrata Fórum (MDF) későbbi alapító tagja a *Tiszatáj* folyóiratban írt elsőként egy hosszú elemzést arról, hogy a történelemkönyvekben hányszor és milyen összefüggésekbe ágyazottan jelenik meg a székely szó.²⁹ Arra a következtetésre jutott, hogy a felvételiző diákok tudatlansága törvényszerű, hiszen a történelemoktatás nyolc éve során a tankönyvekben csak elvétve és az ok-okozati rendszerből kiemelve, vagyis gyökértelenül jelenik meg az erdélyi magyarokra vonatkozó utalás, leg-

27 Pomogáts 2013, 79.

28 Illyés 1972, 5–6.

29 Für 1972.

többször megkülönböztetve a magyar nemzettől, vagyis azt sugallva, hogy önálló, saját nyelvet beszélő etnikumról van szó. A könyvírók következetesen hallgattak a székelység eredetéről és kultúrájáról. Ebben a formában teljességgel lehetetlen, hogy a tanulók integrálhassák ismereteiket egy átfogó rendszerbe, amely segítené számukra megérteni a történelmi folyamatokat és lelebbentené a fátylat saját nemzetük múltjáról. „Aligha szükséges hangoztatni: a történelmi tények attól még nem válnak meg nem történetké, ha ködbe burkoljuk vagy elhallgatjuk őket. A bennünk rejlő esetleges feszültségeket nem eltussolni, de föloldani lenne hivatott a történelemtanítás is.”³⁰ – fogalmazta meg végső konklúzióként Für Lajos.

Néhány évvel később megrázó erejű írásban összegezte a történelemtanítás hiányosságainak következményeit Szabó Magda is.³¹ Az író nő felelevenített egy 50-es évekbeli általános iskolai magyarórát, amelyen Katona József *Bánk bánját* kellett megtanítania a Rákosi-rendszerben szocializálódott proletárcsemetéknek. A tanóra tragikus kimenetele ébresztette rá Szabó Magdát, hogy a történelmi ismeretek hiánya, a nemzeti gyökerek és a magyarságtudat következetes megvonása a gyerekektől helyrehozhatatlan értékrendbeli zavarokat okoz. Ezek a kisiskolások nemcsak a múltjukhoz nem kötődtek érzelmileg, de arra is képtelenek voltak, hogy különbséget tegyenek jó és rossz között. Ezt részben az okozta, hogy 1945 után a fiatalságot öngyűlöletre nevelték, a kollektív bűnösség tanával a lelkükbe égették népük általános felelősségét: „Magyarország Hitler csatlósa, ne nagyon lelkesedjék önmagáért, s diszkrét hazaszeretetre oktasson a pedagógus.”³² A „diszkrét hazaszeretet” fogalma nem jelentett mást, mint a nemzettudat teljes kiüresítését, a nemzeti összetartozás tudásának elvesztését, amellyel Trianon teljessé válik. Szabó Magda érzelemtől túlfűtött sorai örökérvényű tanulsággal szolgálnak számunkra: „[...] én csak a nemzet igazságát tudom, az ország nyomorát, csak az író művészetét érzem, és nekem győzelemre kell segítenem Katonát, meg kell értetnem az osztállyal, hogy a nádor nemcsak nádor, több, a királyné nemcsak királyné, maga az idegen hatalom, Tiborc nem egy nyomorult jobbágy, hanem a népünk, magyar vagyok, magyarok vagytok,

30 Für 1972, 66.

31 Szabó 1979.

32 Uo. 1744.

magyar vagyok, magyarok vagytok, gratulálok annak, aki kitalálta a diszkrét hazafias nevelést, aminek az a következménye, hogy egy értelmes, az irodalomra fogékony közösség nem kapcsolódik nemzete múltjához, mert nincs hová kapcsolódnia, nem látja a történelmi folytonosságot, mert a tapintatos közlések értelmében a magyar történelem számukra nem akkor kezdődik, amikor kezdődött, hanem tulajdonképpen napjainkban, és mivel nincs múltunk, hát nincs korismeretünk sem, és mert nincs korismeretünk, csinálhat a magyar tanár, amit akar, az osztály tudatában egybemosódik minden, ami nem ma történt, az régen volt, Hitler vagy Napóleon vagy Caesar kora egy.”³³

Válasz

„A mások közé ékelt kyszámú magyaroknak századok múltán talán majd a nyelvét sem lehet felfedezni.” – írta Gottfried Herder a 18. század végén. A sokszor és sokat idézett gondolatot Kolozsvári Grandpierre Emil elevenítette fel ismét 1977-ben a *Kortárs* oldalain. Erre reflektált Illyés Gyula ugyanez év karácsonyán és az új év első napján egy kétrészes cikkel a *Magyar Nemzetben*, *Válasz Herdernek és Adynak* címmel. Újabb gondolatok, amelyek nem maradhattak visszhang és következmények nélkül. Illyés tabudöntögető módon beszélt a magyarok szétszakítottaságáról, a határokon kívül rekedt honfitársainkról, akik úgy tapadnak „a térképbeli országra, mint kenyérre a héja.”³⁴ Felemlítette a múlt nagy veszteségeit, amelyek megtépázták a nemzet létszámát, a nemzetiségi jogok hiányát az utódállamokban, az erőszakos asszimilációs politikát, amely arra kényszeríti a magyarságot, hogy a többségi társadalom iskoláiba írassa be gyermekeit, ha nem akar apartheid sorsra jutni. De a szomorú tények és adatok mellett a legveszélyesebb tendencia Illyés szerint is a nemzettudat megtörése: „A számokkal mérhető meggyengülésnél szinte katasztrófálisabb lett, ami a nemzeti tudatot érte. Szellemi összetartó erő – a közérzés kohéziója – nélkül nincs nemzet.”³⁵

33 Uo. 1744–1745.

34 Illyés 1978, 9.

35 Illyés 1977, 13.

A cikk szokatlanul kemény hangvétele politikai következményekkel járt. Pethő Tibor, a napilap főszerkesztője előzetes engedélyeztetés nélkül hozta le az írásokat, ráadásul ünnepnapokon, amikor a hatalom reakciója várhatóan lelassul, ugyanakkor a közönség fogékonyabb az ilyen tartalmú megnyilatkozásokra. Vannak feltételezések, hogy Aczélhoz mégiscsak eljuthatott a kézirat még a megjelenés előtt, de erről nem tudunk semmi bizonyosat, a kultúrpolitika feje úgy tett, mint aki az újságban olvasta először Illyés merész gondolatait.³⁶ A román kommunista hatalom természetesen nem hagyta válasz nélkül a cikket, először a politikai rendőrség embereivel kényszerítettek erdélyi magyarokat, hogy tiltakozzanak Illyés gondolatai ellen,³⁷ majd Mihnea Gheorghiu akadémikus penetráns hangvételű cikkben támadta meg Illyés Gyulát, aki viszont nem kapott lehetőséget a védekezésre. Aczél és Illyés kapcsolata megromlott, a következmények látványosak voltak: a *Magyar Nemzet* példányszámát csökkentették, nem jelenhetett meg az író legújabb esszékötetete, és betiltották a fiatal írók lakiteleki találkozóját, amely a nemzeti kérdés megvitatását helyezte volna a beszélgetés középpontjába.³⁸ A találkozót a következő évben megtartották, ahol a népnemzeti íróink között Illyés Gyula is felszólalhatott. A lakiteleki írótalálkozók a nemzeti ellenzéki mozgalom kibontakozásának egyik bölcsőjévé váltak.

A folyóiratok – különösen a vidéken megjelenők – szintén nagyon sokat tettek a határon túli kortárs magyar irodalom megismertetéséért, és ezzel a nemzeti összetartozás erősítéséért. A Szegeden megjelenő *Tiszatáj* elsősorban a vajdasági magyarság szellemi életére fókuszált, de erdélyi, kárpátaljai és felvidéki írók műveit is publikálták. Élen járt ebben a misszióban az *Alföld* és az *Új Forrás* is, elhivatottságuknak köszönhetően életben tartották a nemzet egészére vonatkoztatott magyarságtudatot.

36 Révész 1997, 250.

37 Nagymihály 2017, 213.

38 Uo. 252.

Ellenzékiség és nemzeti önazonosság

A 70-es évek elején nemcsak az értelmiségi vitákban, de a populáris kultúrában is megjelent és egyre nagyobb népszerűsége telt szert a magyar népi hagyomány, amely természetesen terelte a figyelmet az elcsatolt területek, főleg Erdély felé. 1972-ben indult útjára a táncházmozgalom Sebő Ferenc, Halmos Béla és Tímár Sándor jóvoltából, akik a népzene világát vitték közel a fiatalsághoz. A táncház lehetőséget adott arra, hogy a népzene és a néptánc megszerettetésével megismertessék a „diszkrét hazaszeretetre” nevelt ifjúságot a magyar tradíciókkal, Erdély felé tereljék az érdeklődésüket, ezzel kötődést alakítsanak ki az ősi magyar földhöz, identitást nyújtsanak nekik, felfedeztessék velük gyökereiket. A kezdeményezés óriási jelentősége abban állt, hogy saját tradíciókból merítve, belső kultúrára támaszkodva igyekezett építkezni, és nem idegen közegből hozott elemekkel alakította ki azt a szórakoztató közeget, amellyel megszólította a fiatalságot. Ráadásul a hatalom nem támogatta a nemzeti témájú gyűjtéseket az elrabolt területeken, a táncház keretében mégis lehetett akár a csángó népi kincsekkel is foglalkozni, ezzel áthagyományozni és megőrizni azokat.

Az évtized közepén a Magyar Tudományos Akadémia berkein belül is hiánypótló munka kezdődött: történészek láttak hozzá, hogy megírják Erdély históriáját a kezdetektől a 70-es évekig. A háromkötetes munka csak 1986-ban láthatott napvilágot annak ellenére, hogy főszerkesztője, Köpeczi Béla művelődési miniszter volt. A könyv – nem meglepő módon – ellenséges fogadtatásra talált Romániában, hiszen tagadta a román sovinizmus dákorumán elméletét. A könyv megjelenése mögött évekig húzódó harc állt, amelyből a 70-es évektől formálódó nemzeti ellenzék is kivette a részét.

A pártállam megrendülésének legkézzelfoghatóbb jele a párton kívüli ellenzék megjelenése volt, amelynek két meghatározó irányzata között a kezdetektől érzékelhetők voltak a törésvonalak, de a 80-as évek közepéig még egységesen is fel tudtak lépni. A teljes ellenzék önmeghatározásának az alapját két nagy nemzeti kataklizmához való viszonyulás jelentette: a trianoni békediktátum és 1956 képezte azokat a sarokpontokat, amelyeken keresztül az ellenzék meg tudta fogalmazni fundamentumát. A határon túli magyarsággal való foglalkozás a nép-

nemzeti iránynak elsősorban érzelmi viszonyulás, az összetartozás kérdése volt, az urbánus ellenzék pedig az emberi és kisebbségi jogok felől közelítette meg a problémát. Fontos és áthidalhatatlan különbség, a 80-as évek végéig azonban ezek a szakadékok rejtve maradtak, a két irányzat közösen is képes volt fellépni, megnyilatkozni az elszakított területeinken élők sorsa ügyében.

Több fontos kezdeményezés is újtára indult a 70–80-as évek fordulóján, a legfontosabb talán a Bethlen Gábor Alapítvány, amelynek létrehozásáról Bakos István ötlete nyomán Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Kodály Zoltánné és Németh Lászlóné adtak ki felhívást 1979 karácsonyán. A következő hónapok során az irodalmi, művészeti és tudományos élet nagyjai csatlakoztak a kérelemhez. Az alapítvány kimondottan a hazai és a határon túli magyar kultúra támogatását célozta, de ez a hatalom számára már megengedhetetlen volt. Az elmúlt másfél évtizedben ugyan látványosan egyre engedékenyebb volt a trianoni kérdés feszegetése kapcsán, de egy intézmény létrehozása – amelynek egyébként akkor a jogi lehetősége sem volt adott – túl nagy veszélyeket rejtett magában. Ez a szervezettségnek már olyan foka, amely a hatalom totalitását veszélyezteti: egy autonóm közösség formálódását jelentené, amely kiesne az állam teljes kontrollja alól. Nem véletlen tehát, hogy nem engedélyezték a „szabadság kis körének” eme megjelenését, sőt, jelentős állambiztonsági apparátust mozgósítottak az érintettek tevékenységének ellenőrzésére.³⁹ Az alapítvány sorsa évekig függőben volt, hivatalosan ugyan nem kaptak engedélyt Illyésék a működtetésére, de magánadományokból, magánlakásokon összegyűlve mégis díjazták többnyire a szilenciumra ítélt íróársakat, akik egzisztenciális segítségre szorultak. Mindez lehetőséget adott arra, hogy kialakuljon egy nemzeti alapon gondolkodó ellenzéki hálózat szerte a Kárpát-medencében, amely a rendszerváltás küszöbére politikai mozgalommá, párttá szervezhette magát. Az alapítvány működésének engedélyztetését 1984-ben magától Kádár Jánostól kérte tizenkilenc ismert értelmiségi,⁴⁰ akik

39 Szekér 2018, 30.

40 Bakos István, Bíró Zoltán, Czine Mihály, Csoóri Sándor, Csurka István, Fekete Gyula, Für Lajos, Gombos Katalin, Halász Péter, Kis Pintér Imre, Kiss Ferenc, Kodolányi Gyula, Kovács István, Madaras József, Nagy Gáspár, Sára Sándor, Sinkovits Imre, Vekerdi László, Zelnik József

írásban juttatták el pontokba foglalt meglátásaikat a magyarság sorskérdéseiről: „Ma már természettudósaink is arra figyelmeztetnek, hogy az előttünk álló teendők elvégzése a nemzeti tudat megújítása és megerősödése nélkül nem lehetséges.”⁴¹ – fogalmazták meg alapvetésüket. A levélírók kérték az Erdély történetét bemutató kötet kiadását, a határon túli magyarság helyzetével foglalkozó közlések megjelenését a különböző lapok hasábjain, a televízió és a rádió frekvenciáin, valamint egy Magyarság- és Nemzetiségtudományi Intézet felállítását és a Bethlen Gábor Alapítvány működésének engedélyezését.

A rendszerváltoztatás küszöbén

Ezek az események meghatározó mérföldkövei voltak a népi ellenzék formálódásának. Láthattuk, hogy a népi íróink hagyományait követő értelmiség már a 70-es évektől kezdve embert próbáló küzdelmet folytatott azért, hogy megakadályozza a nemzettudat utolsó csíráinak kiölését a magyar társadalomból. Eszközük alapvetően különböztek a magukat radikális ellenzékként aposztrofáló, később a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) köré tömörülő urbánusoktól, akik elsősorban az illegálitás és a szamizdat eszközeit használták lázadásuk kifejezésére. A népiek igyekeztek a korabeli törvényesség keretein belül maradva mindent megtenni azért, hogy felélesszék a haldokló nemzeti érzést, visszaoltsák a magyar identitást Kádár népébe. A határon túli magyarság sorskérdéseit igyekeztek újra a nemzeti gondolkodás szerves részévé tenni. A kétféle ellenzéki magatartás közötti legfőbb különbséget éppen a nemzetben és a nemzetről való gondolkodás mentén kell keresnünk, amely ellentétek 1987-re már mindenki számára világosan mutatták az együttműködés képtelenségét.

A politikai rendszerváltoztatás nyitánya a népiek által rendezett lakiteleki találkozóhoz köthető 1987 szeptemberében. Az összejövetel jelentőségét nem pusztán az adta, hogy a Magyar Demokrata Fórum (MDF) zászlóbontásával megszületett a többpártrendszer Magyarországon, de ez az esemény volt a 70-

41 A tizenkilencek levelét közli: *Rendszerváltó Archívum*, 2. (2017) 3. sz. 42–49.

es években meginduló nemzeti ébresztés csúcspontja is. *A magyarság esélyei* címet viselő előadássorozat a legégetőbb kérdéseket feszegette, Lezsák Sándor szavaival élve a felerősödő veszélytudat hozta össze a nemzetet féltő, azt megmenteni akaró értelmiséget: „Nem tudunk méltó körülmények között és elegendő lélekszámban megszületni, fölnevelkedni, tanulni, családot alapítani, élni, dolgozni, nemzeti sajátosságainkat kibontakoztatni.”⁴² Csurka István az *Új magyar önépítés* című és Monoron elmondott beszédéhez fogható felszólalásában a Trianon óta tartó nemzeti önfeladás eredményére hívta fel a figyelmet: „Annyi baj ért bennünket, magyarokat Trianon óta, olyan terhes magyarnak lennünk, hogy inkább feladjuk magunkat. Elhisszük azoknak, akik Trianon óta sulykolják belénk, hogy bűnös, bitorló nép vagyunk, vagy ha el nem is hisszük, rálegyintünk. Mindegy. »Ez van« – mondjuk, és ebben az »ez van«-ban benne tátong a halálos üresség.”⁴³

A nemzeti kérdésekhez való közelítés tehát éket vert az ellenzéki csoportok közé, a rendszerváltoztatás egyik ikonikus pillanatában mégis éppen az erdélyi magyarság megmentéséért állt ki közösen mind a népi, mind az urbánus vonal, ezzel 1956 óta először volt hatalmas méretű tömegdemonstráció Budapesten, amelyet már nem vert szét a hatalom. 1988. június 27-én százezres tömeg tüntetett a fővárosban Nicolae Ceaușescu „településszisztematizálási” terve ellen, amely elsősorban az erdélyi magyar falvak lerombolását és agráripari központok létrehozását célozta azzal a szándékkal, hogy végképp felszámolja azokat a településeket, ahol még magyar ajkú többség él. A tüntetésen elemi erővel tört fel Trianon minden fájdalma, ezzel hazai és nemzetközi szinten is újra visszakerült a közbeszédbe a békediktátum igazságtalansága. Többé nem lehetett úgy tenni, mintha az országcsönkítés a történelem homályába vesző, a jelen kihívásait tekintve irreleváns kérdés lenne. Természetesen a román politika azonnal reagált a tüntetésre, a két ország közötti ellentétek kiéleződtek, újfent bebizonyosodott, hogy a Magyarországot körülvevő kisantant gyűrű még mindig lé-

42 Lezsák Sándor: *A magyarság esélyei*. 1987. szeptember 27-én a lakiteleki találkozón elmondott köszöntő beszéd részlete. Közli: *Rendszerváltó Archívum*, 2. (2017) 3. sz. 4–5.

43 Részlet Csurka István lakiteleki felszólalásából. Közli: <http://www.eredetimiép.hu/fuggetlenseg/2012/oktober/05/18.htm> (a letöltés ideje: 2020. december 18)

tezik. (Ennek bizonyítékeként egy évvel később, a határnyitás kapcsán az utód-államok mindegyikével kiéleződött a konfliktus.) Ceaușescu megsemmisítő módon iskolázta le és oktatta ki Grósz Károly miniszterelnököt 1988. augusztus 28-án Aradon, ahonnan a magyar delegáció vert seregként távozott: elfogadták, hogy az erdélyi falvak megsemmisítése nem falurombolás, és azt is kénytelenek voltak elismerni, hogy a budapesti tüntetés hatására bezárt kolozsvári konzulátus diplomatáinak kiutasítása teljesen arányos és jogszerű válaszlépés volt a román kormány részéről.⁴⁴

A rendszerváltoztatás felgyorsuló eseményeihez hozzájárult az Erdélyből menekülő magyarok özöne is, akiket a falurombolás kergetett az anyaországba. A magyar kormány ekkor már nem engedhette meg magának, hogy ne segítse a határainkon kívül rekedt honfitársainkat, hiszen azzal az ellenzék malmára hajtotta volna a vizet a közeledő szabad választások előtt. Az erdélyi magyarság ügyének felkarolása azonban csak opportunista meggondolás volt az állampárt vezéreitől, szó sem volt arról, hogy a kommunistából szociáldemokratává vedlő baloldal számára a nemzeti érdekképviselő őszinte elkötelezettséget jelentett volna. Ennek bizonyosságát az elkövetkező évtizedek számtalanszor megmutatták, mint ahogy azt is, hogy a nemzeti érzés tudatos irtása a magyar emberek lelkéből és gondolatvilágából nem járt eredménnyel. A „világtörténelem legnagyobb balekja” végül nem nézte tétlenül saját kivégzését.

44 Vizi 2016, 190.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bandi 2020.** Bandi István: Az 1989-es romániai forradalomba való magyar beavatkozás kérdése. *Betekintő*, 14. (2020) 2. sz. 99–124.
- Bibó 1986.** Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Vida István (szerk.): *Bibó István: Válogatott tanulmányok 1945–1949*. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 185–265.
- Bottoni 2008.** Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.
- Für 1972.** Für Lajos: Milyen nyelven beszélnek a székelyek? *Tiszatáj*, 26. (1972) 8. sz. 57–66.
- Görömbei 2000.** Görömbei András: A magyarságtudomány útkeresései. *Hungarológia*, 8. (2000) 3. sz. 23–40.
- Illyés 1972.** Illyés Gyula: A Magyar Nyelvőr ünnepére. *Népszabadság*, 30. (1972) 13. sz. 1972. január 16. 5.
- Illyés 1977.** Illyés Gyula: Válasz Herdernek és Adynak 1. *Magyar Nemzet*, 33. (1977) 303. sz. 1977. december 25. 13.
- Illyés 1978.** Illyés Gyula: Válasz Herdernek és Adynak 2. *Magyar Nemzet*, 34. (1978) 1. sz. 1978. január 1. 9.
- Lakatos 2014.** Lakatos Artúr: A román külpolitikai nyitás és Románia helyzete a szocialista táboron belül, magyar diplomáciai dokumentumok tükrében, 1965–1968. *Külügyi Szemle*, 13. (2014) 4. sz. 44–76.
- N. Pál 1999.** N. Pál József: Egy történész-koncepció körülményei és következményei. Pillantás a Molnár Erik-vitára. *Hitel*, 12. (1999) 2. sz. 52–65.
- Nagy 1990.** Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött 1*. Európa Kiadó – História Folyóirat, Budapest, 1990.
- Nagymihály 2017.** Nagymihály Zoltán: Áttörő szavak „a résnyire felhúzott zsilipen”. A határon túli magyarság kérdése az 1956 és 1987 közötti sajtónyilvánosságban. In: Nagymihály Zoltán – Székér Nóra (szerk.): *Forrásvidék. A nemzeti demokratikus gondolkodás a magyar folyóiratok tükrében (1956–1987)*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2017. 197–230.
- Őze 2009.** Őze Sándor: *Nemzettudat és historiográfia*. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2009.

- Palásthy 1992.** Palásthy Géza: Az elnemzetietlenítés korszaka. Pillanatfelvétel Aczél Györgyről. *Ring*, 4. (1992) 3. sz. 1992. január 21.
- Pomogáts 1996.** Pomogáts Béla: Anyanyelvünk szolgálatában – az Anyanyelvi Konferencia 25 esztendeje. *Hungarológia* 10, 4. (1996) 4–15.
- Pomogáts 2013.** Pomogáts Béla: Válasz Herdernek és Adynak. Illyés Gyula 1977-es tanulmánya. *Kortárs*, 57. (2013) 12. sz. 79–84.
- Révész 1997.** Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Sík Kiadó, Budapest, 1997.
- Romsics 2010.** Romsics Ignác: Trianon és a magyar politikai gondolkodás. *Limes*, 23. (2010) 4. sz. 7–16.
- Somlai 2002.** Somlai Katalin: Trianon a marxista történetírásban. *Limes*, 15. (2002) 2. sz. 51–61.
- Szabó 1979.** Szabó Magda: Színképelemzés – A Meráni Fiú. *Kortárs*, 23. (1979) 11. sz. 1740–1763.
- Szekér 2017.** Szekér Nóra: A diktatúra „kis körei”. Az aczéli kultúrpolitika néhány sajátossága. In: Nagymihály Zoltán – Szekér Nóra (szerk.): *Forrásvidék. A nemzeti demokratikus gondolkodás a magyar folyóiratok tükrében (1956–1987)*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2017. 9–32.
- Szekér 2018.** Szekér Nóra: Elmúlt jövő. Az első lakiteleki találkozó 30 év távlatából. In: Szekér Nóra – Szeredi Pál (szerk.): *MDF-tanulmányok*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2018. 7–61.
- Szekfű 1939.** Szekfű Gyula: A Szerkesztő előszava. In: Szekfű Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939. 7–12.
- Szekfű 1947.** Szekfű Gyula: *Forradalom után*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1947.
- Tóth 1986.** Tóth Pál Péter: A magyarságkutatásról. *Nyelvünk és Kultúránk – az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének tájékoztatója* 16. (1986) 65. sz. 11–19.
- Vizi 2018.** Vizi László Tamás: *Trianon 100 Years Later. From Border Revision to National Cooperation (1920–2010)*. CEPoliti Review, Budapest, 2018.
- Vizi 2016.** Vizi László Tamás: *A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010)*. CEPOLITI Kiadó, Budapest, 2016.
- Vizi 2014.** Vizi László Tamás: A trianoni trauma kezelésének 21. századi ma-

gyar modellje: a határon átívelő nemzeti önépítés programja. In.: Herva-
iné dr. Szabó Gyöngyvér – Folmeg Márta (szerk.): *Társadalmi válságok,
konfliktusok a jól-lét kontextusában*. Kodolányi János Főiskola, Székesfe-
hérvár, 2014. 192–195.

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS

TRIANON, RENDSZERVÁLTOZÁS, NEMZETPOLITIKA, NEMZETI ÖSSZETARTOZÁS 1990–2010

Bevezetés. Trianon és az agyonhallgatás csendje

Trianont évtizedeken keresztül az agyonhallgatás csendje uralta. Nemhogy nem történtek megemlékezések, hanem még a létezését, megtörténtét is igyekeztek kitörölni. Trianont mintha kiradírozták volna a köztudatból. A szocializmus évtizedei alatt Trianon tabu témának minősült. Tilos volt a témával foglalkozni, az igazság után kutakodni, vagy az igazságot nyilvánosságra hozni, s még csak utalni sem lehetett a történetekre. Generációk nőttek úgy fel, hogy az iskolában Trianonról csak alig hallottak. Trianonnak ez az agyonhallgatása aztán kihatott az utódállamokhoz csatolt területeken élő magyarság helyzetére is. Még a nemzetiségi kérdésnek a felvetése is tiltott területnek számított. Aki megpróbálta megkerülni a tilalmakat, azt elhallgattatták, szilenciumra ítélték, nacionalistának, sovínisztának bélyegezték. Olyan rendszerellenes személynek, aki Trianon és a nemzetiségi kérdés felvetésével éket próbál verni a baráti szocialista országok közé, s bomlasztani akarja a béketábort.

A magyar sajtóban 1990-ig egyetlen apró foszlányt sem találni arról, hogy az ország feldarabolása Trianonban megtörtént volna. A beköszöntő diktatúrák nem engedtek teret a trianoni megemlékezéseknek, s minden erejükkel azon voltak, hogy megakadályozzák a hazafias érzület újbóli előretörését, felülkerekedését. A némaság évtizedei voltak ezek, amikor Trianont a tömegsajtó és a

tankönyvek valósággal agyonhallgatták. A sajtóban és a közéletben egyaránt tabu témának minősült Trianon.

A nemzetiségi kérdést csak internacionalista megközelítésben lehetett tárgyalni, mely szerint a nemzetiségek egyfajta hidat képeznek a szocializmust építő szomszédos országok között. A helyzetet jól példázza Kádár Jánosnak az MSZMP, és Nicolae Ceaușescunak, a Román Kommunista Párt főtitkárának 1977. június 15-én Debrecenben és 16-án Nagyváradon megtartott találkozója, melyről a Népszabadság összefoglalót készített. Ebben a következők olvashatók: a találkozó „elősegíti a jobb megértést, hozzájárul ahhoz, hogy tovább fejlődjenek a két párt, két ország kapcsolatai, hogy a szorosabb együttműködés hatékonyabban segítse népeink javát, valamint a békét, a biztonságot, a függetlenséget, a társadalmi haladást és a szocializmust szerte a világon. [...] A nemzetiségek – az illető országok állampolgárai – problémáinak megoldása a két ország mindegyikének belső ügye és felelőssége. Ugyanakkor hangsúlyozzák annak jelentőségét, hogy a két szomszédos állam nemzetiségei mind nagyobb mértékben töltsék be a híd szerepét a magyar és román nép közötti közeledésben.”¹

Ez az álságosan szervilis, a trianoni problematikát és a megoldatlan nemzetiségi kérdést tudatosan szőnyeg alá seprő, a határon túli magyarságot magára hagyó, annak képviselétéről lemondó kommunista politika ráadásul 1988. augusztus 28-án Grósz Károly és Nicolae Ceaușescu aradi találkozásán látványos megaláztatásban is részesült. Szűts Pál, aki bukaresti magyar nagykövetségként vett részt az aradi tárgyalásokon, erről így számolt be naplójában: „[...] a pszichikai hadviselés már a határon elkezdődött: Grószékat román autókba ültették és kerülőúton vitték Aradba, nehogy találkozzanak az út mentén köszöntésre felsorakozott romániai magyarokkal. A magyar tévéeket is eltérítették, hogy lekéssék az aradi nyitóprogramot. A tárgyaláson Grósz 25 percben ismertette a magyar álláspontot, válaszul Ceaușescu két és fél órában oktatta ki a magyarokat. Grósz tudomásul vette, hogy a településrendezés nem falurombolás,

1 1977: Ceaușescu Debrecenben, Kádár Nagyváradon. http://index.hu/belfold/tegnapiujsag/2009/06/16/1977_magyar-roman_targyalasok_debrecenben_majd_nagyvaradon/ (2021. május 28.)

elfogadta, hogy a falurombolás elleni budapesti tüntetésre válaszul bezárt kolozsvári főkonzulátus kiutasított diplomatáit le kellett volna tartóztatni, nem pedig csak kiutasítani. És amiatt sem akadékoskodott, hogy nem nyitják meg a Magyar Kultúra Házát Bukarestben.”²

Ide vezetett tehát a trianoni traumának, ennek a huszadik századi magyar tragédiának az agyonhallgatása, kibeszéletlensége, elemző feldolgozásának a hiánya, kezelésének kidolgozatlansága.

Ormos Mária, a korszak vezető történésze 1990-ben, amikor hosszú évtizedek után újra lehetett írni és meg lehetett emlékezni Trianonról, így összegezte az előző, szocialista korszak rombolásának következményeit és „eredményeit”: „Így aztán Trianon lassacskán »igazságossá« vált a magyar propagandában, s ezt követően a hivatalos történetírásban, az újságok hasábjain, az iskolai tankönyvekben. [...] Trianonról már [...] nem lehetett az igazságot sem kutatni, s még kevésbé nyilvánosságra hozni. A téma tilalom alá került. Hosszú ideig síri csend uralkodott Trianon körül, és ha egyáltalán lehetséges, még mélyebb csend vette körül a szomszédos országokban élő magyarok helyzetét, sorsát.”³

Tabudöntő rendszerváltás

Grósz Károly aradi megaláztatásának évében – bár erről a hatalom még nem akart tudomást venni – már rendszerváltó hangulatban élt az ország. Sorra alakultak meg az ellenzéki mozgalmak, s 1956 óta először fordult elő, hogy nem a párt hivatalos felhívására vonultak többezres tömegek az utcákra. Így történt ez 1988. június 27-én is, amikor számos ellenzéki szervezet hívására hetven-nyolcvanezer ember tüntetett a Hősök terén a romániai falurombolás ellen. A nagygyűlésen Csurka István mondott beszédet. A román követség nem volt hajlandó átvenni a szervezők által megfogalmazott petíciót, ezért azt másnap

2 1988: Ceausescu megalázza Grósz Aradon. http://index.hu/belfold/tegnapiujsg/2008/08/28/1988_ceausescu_megalazza_groszt_aradon/ (2021. május 28.); Lásd továbbá Szűts 1998.; Földes 2007.

3 Ormos Mária Elhallgatások nélkül című írását a Magyar Nemzet 1990. június 4-i száma közölte. Ormos 1990, 8.

postán juttatták el a címzetthez, továbbá négy nyelven valamennyi budapesti külképviselethez és a Bécsben üléselő Nemzetközi Emberi Jogi Konferenciához, valamint az ENSZ-hez is.

Elfojtott indulatok, évtizedekig kimondhatatlan szavak törtek elemi erővel a felszínre. Nem lehetett tovább hallgatni Trianonról sem. Az évtizedekig agyonhallgatott szitokszó újra bekerült a közbeszédbe. Élményt jelentett ekkor már csupán annak a gondolata is, hogy végre beszélhetnek róla, kutathatnak utána, megismerhetik mi történt 1920. június 4-én a versailles-i Nagy Trianon palota rózsaszín márványtermében. „Nem csoda így, ha manapság minden szó Trianonról, amely a köztéren, a nagy nyilvánosság előtt hangzik, megrázó élményt jelent.” – írta 1990-ben a korszak történetével foglalkozó történész.⁴

A rendszerváltoztatás új fejezetet nyitott Trianon megismerésének vonatkozásában. Sorban jelentek meg a Trianonról szóló tanulmányok, könyvek, rövidebb-hosszabb írások, elemzések, s érzékelhetően nagy volt az igyekezet arra nézve, hogy a realitások felé terelődjön a közgondolkodás.

Már önmagában az a tény, hogy az aláírás 70. évfordulóján írások jelentek meg a témával kapcsolatosan, újszerűnek számított. Kérdés azonban, hogy milyen kommunikációs tartalmak és eszközök jellemezték az 1990-es évfordulós írásokat és lapokat.

Amit elsőként le kell szögezni, hogy azok a napilapok, amelyek érdemben vizsgálat tárgyává tették az évfordulót, azok a június 4-én megjelent írások tekintetében szigorúan a történelmi eseményekre, azok előzményeire, hátterére, a Trianon kérdéskörhöz szervesen kapcsolódó problematikákra koncentráltak. A második fontos megjegyzés, hogy szerzőik elsősorban a témával régebb óta foglalkozó, ismert és elismert szaktörténészek voltak, s kevésbé volt jellemző – bár ilyennel is lehet találkozni – a témához kapcsolódó publicisztika.⁵ Ennek

4 Uo.

5 A már korábban idézett Ormos Márián kívül meg kell említeni Galántai József és Ádám Magda nevét, akik a Magyar Nemzet 1990. június 4-i számában történészi alaposítással publikáltak írásokat a Trianon tárgykörben.; A Népszava is hasonló szemléletben emlékezett meg Trianonról, amikor „Trianon – egy kényszerbéke 70 év távlatából” címmel a történelmi eseményeket történészekkel dolgoztatta fel, s azokat közölte. *Népszava*, 118. (1990. június 4.) 129. sz. 6–7.

kapcsán jegyezzük meg, hogy a Magyar Nemzet főszerkesztője, Pethő Tibor az évfordulós lapszám első oldalán vezércikket írt „Trianon” címmel,⁶ ami nemcsak tartalmában – „Trianon máig terjedően szinte bénulttá tette a magyar realitásérzékét” – de önmagában abból a szempontból is történelmi tett és írás volt, hogy évtizedek óta ez volt az első vezércikk, amely a témában, s nem utolsó sorban ezzel a címmel megjelent. A Magyar Hírlapban is jelent meg – bár annak csak ötödik és nem első oldalán – egy Trianon című, történelmi publicisztika Lengyel András György tollából, aki miután a nagy magyar történelmi kataklizmákhoz hasonlította Trianont, elsősorban a magyar–román viszony és együttélés nehézségeire és megoldási kísérleteire reflektált. A lapszám ugyan ezen az oldalán ugyan ő közölt egy történelmi elemzést és forrásközlést az 1916-os titkos bukaresti szerződésről és az annak megvalósítását célzó román törekvésekről.⁷

Ezzel szemben a Népszabadság csupán egyetlen rövid cikkben – vezércikket, történelmi elemzést egyáltalán nem közölt – foglalkozott az évfordulós eseménnyel. Azt is csak egy tudósítás keretében tette, ami a megemlékezés egy új, eddig nem használt, ugyanakkor olvasmányos, riportelemeket is felhasználó kommunikációs formája volt. Írója Rózsa László, aki a Trianon palotában tett látogatásának élményeit osztotta meg az olvasókkal. Elmondása szerint azzal a céllal indult, hogy saját szemével is szemügyre vegye az aláírás helyszínét. A cikk szövegéből az vélelmezhető, hogy Rózsa járt az aláírás helyszínén, a Nagy-Trianon palotában, az azonban mégis hiteltelenné teszi az írást, hogy cikkhez a Kis-Trianon palota fotóját közli, amely épületnek semmi köze sincs az aláíráshoz.⁸

A korszak népszerű történelmi folyóirata, az 1979-től megjelenő História a békediktátum hetvenedik évfordulóján megjelenő 1990. évi 3. száma egyfajta Trianon tematikus számnak volt tekinthető.⁹ A folyóiratban közölt tizenkét írásából tíz foglalkozott a témával. Az írásokat a korszak vezető – többnyire

6 *Magyar Nemzet*, 53. (1990. június 4.) 129. sz. 1.

7 *Magyar Hírlap*, 23. (1990. június 4.) 129. sz. 5.

8 *Népszabadság*, 48. (1990. június. 4.) 129. sz. 7.

9 *História*, 12. (1990) 3. sz.

marxista – történészei jegyezték: Szakály Ferenc, Szarka László, Glatz Ferenc, Hajdú Tibor, Juhász Gyula, Ormos Mária, Adám Magda, L. Nagy Zsuzsa, Kende János, Hanák Péter. Érthetetlen módon a folyóirat főszerkesztője és szerkesztőbizottsága nem vállalta fel, hogy a lapszám borítója utaljon a belső tartalomra. Nevezetesen arra, hogy itt egy Trianonnal kapcsolatos tematikus számot vehet kezébe az olvasó. Helyette a címdoldalon a lap utolsó – Gergely Jenő által jegyzett Egyházak, egyházpolitika című – írásához kapcsolódó, a Ludas Matyi 1948. december 3-i számában közölt egyház ellenes gúnyrajzot közöltek.

Arról, hogy a Trianonról történt diskurzus több évtizedes hiánya és a téma tudatos elhallgatása milyen mértékű volt, és mekkora tévedésekhez is vezetett, álljon itt egy látványos példa. A fent említett História című történelmi folyóirat a békediktátum hetvenötödik évfordulóján, 1995-ben, a lap 1995. évi 5–6. számában¹⁰ közölte az MTA Történettudományi Intézet és az Európa Intézet közös rendezésében 1995. május 29-én tartott Trianon és az európai békerendszer című konferencia bevezető előadásának rövidített szövegét, valamint az ott elhangzott előadásokból közölt válogatást. A tizenkét írást olyan neves, történelmi tudatformáló, ismert, de többségében továbbra is marxista történészek jegyezték, mint Glatz Ferenc, Adám Magda, Romsics Ignác, Niederhauser Emil, Hajdú Tibor, Balogh András, Szokolay Katalin, Szarka László, L. Nagy Zsuzsa, Szász Zoltán, Bíró László, Palotás Emil. A főszerkesztő és a szerkesztőbizottság ezúttal úgy döntött, hogy a lapszám borítója illeszkedjen a beltartalomhoz, és a „MI TÖRTÉNT TRIANONBAN?” főcímhez választottak illusztrációt. Csak hogy hiba történt és nem is kicsi. A lapszám borítóján ugyanis nem a trianoni békediktátum aláírásának helyet adó Nagy-Trianon palota képét közölték, hanem az attól több száz méterre lévő Kis-Trianon palotáét, amelynek semmi köze sem volt az aláíráshoz. Gondolhatnánk, hogy a képszerkesztésért az impresszum szerint felelős Stemlerné Balog Ilona tévedett, de a képaláírás – A Kis-Trianon-kastély, ahol aláírták a magyar békeszerződést – egyértelműsíti, hogy itt súlyos szakmai tévedésről van szó. Egy olyan folyóiratban, amely magát meghatározó, történelmi véleményformáló lapnak tekintette a nyolcvanas-ki-

10 História, 18. (1995) 5–6. sz.

lencvenes években ilyen hiba aligha bocsájtható meg. Különös tekintettel arra, hogy ennek nyomán szinte beleégett a köztudatba az aláírásnak a téves helyszíne, s a békediktátum kilencvenedik és századik évfordulójának kellett eljőnie ahhoz, hogy mindez korrigálásra kerüljön.¹¹

Így vagy úgy, de a probléma kibeszélése megkezdődött, de mindehhez nagyfokú illúzió is társult. Nem kellett ugyanis sok idő ahhoz, hogy kiderüljön: Dunának és Oltnak mégsem egy a hangja. A szocializmus feszítő bilincseitől megszabaduló utódállamokban nem az együttműködő, és a közös problémákat megoldani akaró politika nyert teret, hanem ezzel ellentétesen az újjáéledő nacionalizmus. Hiába fogalmazódott meg a konszenzuson alapuló új magyar külpolitika hármassztratégiájaként az euroatlanti integráció, a szomszédsági kapcsolatok fejlesztése és a határon túli magyarok támogatása, az utóbbi kettőt az utódállamok bizalmatlanul fogadták. S nem kellett sok idő ahhoz sem, hogy a magyar belpolitikát is megossza a határon kívüli magyarság és az anyaország közötti viszony kérdésének az ügye.

Nemzetpolitika az 1990-es években

Az 1990 májusában megalakult Antall-kormány egy új típusú magyarságpolitikát és egyúttal szomszédságpolitikát hirdetett meg. Ennek lényegi elemeként emelendő ki, hogy a magyar kisebbségeket a nemzetközi emberjogi és kisebbségjogi normákra alapozva diplomáciai védelemben kell részesíteni, s számukra egyúttal a kisebbségvédelem európai normáit kialakítani. Továbbá az a tézis, mely szerint a szomszédos államokkal való jó viszony alapját félreérthetetlenül az képezi, hogy az adott országban milyen a magyar kisebbség helyzete, mennyire biztosítottak jogaik, illetve azoknak megvannak-e a törvényes garanciái.¹²

A nemzetpolitika átértelmezését és a külpolitikai hangsúlyoknak az áthelyeződését jól jellemzi, hogy a Horn-kormány kormányprogramja tudatosan

11 Ablonczy 2015, 81–90.; Vizi 2017, 30–35.

12 Kiss J. 2004, 54–58.; Bába 1994, 6–7.; Jeszenszky 2005, 274–281.; Jeszenszky 2016, 58–69.; Vizi 2016, 194–198.

kerülte még a nemzetpolitika fogalmának használatát is.¹³ A Horn-kormány idején a határon kívül élő magyar kisebbség ügye, ha nem is tűnt el a magyar külpolitika horizontjáról, de mindenképpen más dimenzióba került. Azaz a külhoni magyarság jogvédelme a magyar külpolitikának fontos, de ugyanakkor nem prioritás értékű tényezője lett. A szomszédokkal való kapcsolatot tehát nem elsősorban az határozta meg, hogy azok miként viszonyulnak a magyar kisebbségekhez, hanem annak a nyugati elvárásnak történő megfelelés, ami elvárta, s szinte kötelezően előírta a jószomszédi kapcsolatok és viszony megteremtését, akár egyoldalú magyar gesztusok megtételének az árán is. Ezt szabva az euroatlanti integráció egyik fő feltételének.¹⁴

Kormányzati törekvések Trianon sebeinek a begyógyítására. A nemzetegyesítés első kísérlete

Az 1998 júniusában megalakult első Orbán-kormány visszakanyarodott az antalli nemzetpolitika elveihez, de egyúttal túl is mutatott azon.¹⁵ A kormány támogatta a határon túli magyar közösségek céljait, s nemzetpolitikájának alapjává tette a határon túli legitim magyar szervezetek törekvéseinek elősegítését.

Az első olyan törvény, amelyet deklaráltan a szomszédos államokban élő magyarokért viselt kormányzati felelősség érvényesítése, és az anyaországgal való kapcsolataik ápolásának és fejlesztésének az érdekében alkottak, az első Orbán-kormány idejében született meg 2001. június 19-én. A 2001. évi LXII. törvény célként fogalmazta meg a szomszédos államokban élő magyarságnak a szülőföldjén való boldogulásának, és Magyarországgal való kapcsolatainak fenntartásának, magyar nemzeti azonosságtudata megerősítésének, valamint a magyar kulturális örökséghez való kötődésének, mint a magyar nemzethez való tartozása

13 Győri Szabó 2009, 207.; Győri Szabó 2011, 365–366.; Vizi 2016, 199–202.

14 Kiss J. 2004, 63.; Bárdi 2004, 141–143.

15 Kiss J. 2004, 58–63.; Bárdi 2004, 143–146.; Vizi 2016, 203.

kifejezésre juttatásának elősegítését.¹⁶ Egyúttal bevezette a Magyar igazolványt és a Magyar hozzátartozói igazolványt, ami formájában hasonlított a magyar útlevele, s fedőlapján a magyar Szent Koronát ábrázolta. Ezzel tulajdonosát közjogi-
lag ugyan nem, de szimbolikusan a magyar nemzet részévé fogadta. Ez a magyar jogszabály az első igazán komoly lépést jelentette a Kárpát-medencei nemzetegyesítés irányában. Évtizedek – mondhatni Trianon – óta az első olyan lépés volt, amely egy új típusú nemzetegyesítési politika alapjait tette le.

A magyar külpolitikának azt is sikerült elérnie, hogy a Szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvényről és a kétoldalú együttműködés egyéb kérdéseiről magyar–román egyetértési nyilatkozat¹⁷ szülessen. A dokumentumot Orbán Viktor magyar és Adrian Nastase román miniszterelnök 2001. december 22-én Budapesten írta alá. Az Együttműködési Nyilatkozat munkavállalásra vonatkozó passzusai azonban hamarosan a magyar belpolitika kampánytémájává váltak, és az ellenzékben lévő MSZP-nek sikerült olyan politikai közhangulatot gerjesztenie, amelynek jelentős szerepe volt abban, hogy a 2002-es parlamenti választásokat a Fidesz elveszítette. A kibeszéletlen és a trianoni traumára gyógyírt kereső jó szándékú kormányzati törekvés a 2002-es kormányváltást követően így hamarosan kiüresedett. Az egész ügy azonban egy dologra élesen rámutatott: a határon túli magyarság, mint téma, a választások közeledtével nemcsak az utódállamokban kerül a politikai viták középpontjába, hanem a magyar belpolitikai küzdelmeknek is eszközévé válik.

Defenzívában a nemzetpolitika

A 2002-ben hivatalba lépő Medgyessy-kormány külpolitikai programjának nemzetpolitikára vonatkozó részei alaposan felülírták és egyúttal lényegesen át is értelmezték az anyaország és a kisebbségek viszonyát rögzítő korábbi kor-

16 Kántor 2001, 11. http://www.provincia.ro/pdf_magyar/m000334.pdf (Letöltés: 2021. január 31.)

17 A magyar–román Egyetértési Nyilatkozat szövegét lásd <https://index.hu/kulfold/egyeterteresi/> (Letöltés: 2021. január 31.)

mányzati törekvéseket.¹⁸ A kormányprogram ezzel kapcsolatosan leszögezte: „A kormány felelősséget érez a határon túli magyarságért, annak szülőföldjén való boldogulását, helyzetének javítását, nemzeti, nyelvi és kulturális önazonosságának megőrzését kiemelt fontosságú nemzeti ügynek tekinti. A szomszéd-sági és a kisebbségi politikát szoros kölcsönhatásban kívánja megvalósítani.”¹⁹

A kormány a nemzetpolitikát azonban ismételten alárendelte az integrációs- és szomszéd-ságpolitikának. A nyugati elvárásokhoz és a szomszédos országok igényeihez igazította a státusz törvényt, ami gyakorlatilag annak teljes kiürítéséhez és a törvény eredeti rendelkezéseinek megszüntetéséhez vezetett. Mindez szavakban úgy hangzott, hogy a kormány „támogatja a kedvezménytörvény további végrehajtását, ugyanakkor szükségesnek tartja az Orbán–Nastase-megállapodás felülvizsgálatát. Olyan új, a szomszédos államok számára is elfogadható megállapodások megkötésére törekszik, amelyek összhangban vannak a kedvezménytörvény eredeti céljaival, Magyarország és a határon túli magyarság érdekeivel, valamint az európai normákkal.”²⁰ A valóság azonban más volt. A kormányzat lényegében csak az európai normákra összpontosított, és a kedvezménytörvény módosított változata leszűkült az oktatás és a kultúra területére. A magyarigazolvány elveszítette kedvezményekre jogosító jellegét, s „kikerült a jogszabályból a határon túli magyarok vízumelbírálásának kedvezményes elve is.”²¹

Jól jellemezte továbbá a megváltozott helyzetet, hogy Medgyessy Péter miniszterelnök 2002. december 1-jén Göncz Árpád volt köztársasági elnök, Kovács László külügyminiszter, illetve több RMDSZ-es politikus társaságában részt vett a budapesti Kempinski Hotelban Erdély Romániával történő egyesülésének az évfordulóján rendezett fogadáson – ami mellesleg nem kis felzúdulást keltett – ahol Románia nemzeti ünnepén pezsgős koccintással ünnepelt együtt Adrian Nastase román miniszterelnökkel.

18 Kiss J. László 2004, 64–66. old.; Vizi 2016, 206–207.

19 Alkalmazkodó külpolitika. A kormány több lépésével kikezdte a rendszerváltozás alapértékeit. http://mno.hu/migr_1834/alkalmazkodo-kulpolitika-715979 (Letöltés: 2021. január 31.); A második szocialista-liberális kormány külpolitikájának sikerként történő beállítására lásd Dunay 2004, 233–236.

20 Uo.

21 Uo.

A nemzetpolitika mélypontja – a 2004-es népszavazás

A 2001-es státustörvény az első intézményesített lépés volt annak érdekében, hogy a trianoni határokon kívül és az anyaországban élő magyarság között olyan jogilag is deklarált kapcsolat jöjjön létre, amely az összmagyarság összetartozását rögzíti, s ezáltal enyhíti a trianoni sebeket. A Magyarok Világszövetsége azonban ennél szorosabb kapcsolatot tartott szükségesnek, s a határon kívül élő magyarságnak a magyar állampolgárság megadását szorgalmazta. Miután 2003 nyarán az MDF-nek nem sikerült a kedvezményes honosítási törvényt az akkori kormánypártokkal (MSZP–SZDSZ koalíció) elfogadtatnia, a Magyarok Világszövetségének a vezetése 2003. augusztus 13-án úgy döntött, hogy népszavazást kezdeményez a nem magyar állampolgárságú magyarok kedvezményes honosításáról. A következő év nyarára összegyűlt több mint háromszázezer aláírás ellenőrzése után az Országgyűlés elrendelte, Mádl Ferenc köztársasági elnök pedig 2004. december 5-re kiírta az országos népszavazást.²²

A népszavazás kérdése a következő volt: „Akarja-e, hogy az Országgyűlés törvényt alkosson arról, hogy kedvezményes honosítással – kérelmére – magyar állampolgárságot kapjon az a magát magyar nemzetiségűnek valló, nem Magyarországon lakó, nem magyar állampolgár, aki magyar nemzetiiségét a 2001. évi LXII. törvény 19. paragrafusa szerinti magyarigazolvánnyal vagy a megalkotandó törvényben meghatározott egyéb módon igazolja?” A kérdés tehát csupán arra irányult, hogy az Országgyűlés alkosson-e a kedvezményes honosításra vonatkozó törvényt, vagy sem. Azt, hogy ezt mikor és milyen tartalommal tegye, az a törvényalkotó hatásköre maradt volna. A népszavazási kérdés azonban – még ebben a formájában is – a magyar

22 A kettős állampolgárság kronológiája. <https://kisebbskutato.tk.hu/kettosallampolgarsag/kronologia.html> (Letöltés: 2021. február 1.); A kettős állampolgárság kérdését elemzi Győri Szabó 2006, 394–395.

belpolitikában olyan indulatokat hozott a felszínre, amely alkalmas volt a társadalom megosztására, az anyaországi és a határon túli magyarok közötti feszültségek szítására.

Miközben az ellenzéki pártok a szavazáson való minél nagyobb részvételre és az „Igen” szavazásra buzdítottak, s ezzel együtt azt hangsúlyozták, hogy az állampolgárság megadása a trianoni békeszerződés által szétszakított magyar nemzet újraegyesítésének egyik hatékony módja, addig a balliberális kormánypártok nyíltan elutasították a népszavazáson az „Igen” válaszok támogatását. Fő érvként azt hozták fel, hogy a magyar állampolgárság megadása súlyos gazdasági terheket róna Magyarországra. Azt hangsúlyozták, hogy a magyar állampolgárság helyett az Európai Unió tagság jelenti a külhoni magyarok többsége számára a megoldást, s azt prognosztizálták, hogy egy egyoldalú magyar lépés nem segítené, hanem csak rontaná a viszonyt Magyarország és szomszédjai között.

A rendkívül feszült légkörben lezajlott 2004. december 5-i népszavazás végül eredménytelenül zárult. A szavazásra jogosult állampolgárok mindössze 37,49%-a (3.017.739 fő) járult az urnák elé, s bár az igen szavazatok száma 51,57%-os többséget kapott – 1.521.271 fő szavazott igennel – a referendum érvényességéhez ez kevésnek bizonyult.²³

A 2004. december 5-i sikertelen népszavazás igazi lelki Trianont jelentett, mely a magyar belpolitikában olyan indulatokat hozott a felszínre, amely alkalmas volt a társadalom megosztására, az anyaországi és a határon túli magyarok közötti feszültségek szítására. A sikertelen népszavazás és az azt kísérő belpolitikai küzdelem súlyos traumát okozott a határon túl élő magyaroknak, s egyben rámutatott arra, hogy mindaddig, amíg az anyaország magyarsága ilyen mértékben megosztható a kérdésben, a nemzetegyesítésnek a lehetősége, s ezáltal Trianon kezelése még várat magára.²⁴

23 A 2004. december 5-i népszavazás végleges eredményét lásd http://www.valasztas.hu/nep-szav04/main_hu.html (Letöltés: 2021. február 1.)

24 Vizi 2016, 208–209.

A nemzetegyesítés megteremtése

A 2010-es parlamenti választásokat követően megalakuló második Orbán-kormány egyik azonnali intézkedése volt, hogy a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosítását kezdeményezze. 2010. május 14-én benyújtott törvénymódosítás indoklásában az előterjesztők – Orbán Viktor, Semjén Zsolt, Kövér László, Németh Zsolt és Kósa Lajos – az Alkotmány 6. § (3) bekezdésére hivatkoztak, amely kimondja, hogy „a Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.” Rögzítették továbbá, hogy „A világban és a Kárpát-medencében élő magyarság körében az elmúlt 20 évben időről-időre felbukkant igényként, hogy az anyaországgal való kapcsolattartásban és magyarságuk megtartásában komoly segítséget jelentene – külföldi példák nyomán – egy egyszerűsített honosítási eljárás bevezetése.”²⁵ A javaslatban rögzítették, hogy az előterjesztéssel a céljuk „a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításán keresztül az ún. »kettős állampolgárság«, azaz a határon túli magyarok számára egyszerűsített, kedvezményes állampolgárság-szerzés biztosítása.”²⁶

A magyar állampolgárságról szóló törvény módosítását a képviselők az Országgyűlés 2010. május 26-i ülésnapján 344 igen, 3 nem szavazat és 5 tartózkodás mellett fogadták el.²⁷ A jogszabály 2010. augusztus 20-án lépett hatályba, de rendelkezéseit csak a 2011. január 1. napját követően induló eljárásokban kellett alkalmazni. Eddig az időpontig készültek el ugyanis a törvény végrehajtási rendeletei.

A törvény elfogadásával a magyar Országgyűlés megnyitotta az utat a határon túli magyarok egyszerűsített állampolgárságának megszerzése előtt, s ezzel

25 Törvényjavaslat a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról. <http://www.parlament.hu/irom39/00029/00029.pdf> (2021. június 14.)

26 Uo.

27 A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról szóló 2010. évi XLIV. törvény a Magyar Közlöny 2010. június 1-jei, 89. számában került kihirdetésre. <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk10089.pdf> (2021. június 14.)

orvosolta a 2004-es népszavazáson őket ért lelki sérelmeket. Egyben megteremtette a trianoni békeszerződés által szétszakított magyar nemzet újraegyesítésének a lehetőségét.

Trianon újra értelmezése a kilencvenedik évfordulón. A nemzeti összetartozás megteremtése

A magyar állampolgárságról szóló törvény módosítását követően, és a trianoni békediktátum aláírásának 90. évfordulóját megelőzően néhány nappal, 2010. május 31-én a magyar Országgyűlés a nemzeti összetartozás emléknapjává nyilvánította június 4-ét és törvénybe iktatta a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről címet viselő 2010. évi XLV. törvényt.²⁸

A törvényjavaslatot Kövér László (Fidesz), és Semjén Zsolt (KDNP) parlamenti képviselők nyújtották be 2010. május 19-én Schmitt Pálnak, az Országgyűlés Elnökének a Fidesz–Magyar Polgári Szövetség és a Kereszténydemokrata Néppárt Képviselőcsoportja nevében. A dokumentumot az Országgyűlés Hivatala T/39. szám alatt vette nyilvántartásba.²⁹ A törvényjavaslat egy rövid bevezetőből, mindössze öt paragrafusból és néhány soros indokolásból állt. A törvény bevezetője felidézte a trianoni döntés magyarságot sújtó intézkedéseit, a békerendszer által teremtett konfliktusokat, amelyek egyenesen vezettek el oda, hogy a térség előbb a náci Németország, majd 1945 után a kommunista Szovjetunió függőségébe kerüljön. A bevezető rögzítette, hogy az évtizedekig elfojtott problémák kibeszéletlenül maradtak és a kisebbségek érdekei ilyen légkörben nem nyertek megoldást. Záró gondolatai a mának, illetve a jövőnek szóltak. A problémák megoldására nem lehet gyógyír sem az idegen hatalmak által támogatott területi revízió, sem pedig a totalitárius utópia. A sérelmi po-

28 A Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. Törvény, <http://www.vajma.info/docs/Nemzeti-osszetartozas-torveny.pdf> (2021. június 14.)

29 <http://www.parlament.hu/irom39/00039/00039.pdf> (Letöltés: 2021. február 2.)

litika, és a kérdéshez való tragikus hozzáállás sem járható út. Ezek helyett a magyar nemzet egységét emeli ki, a határokon átívelő nemzeti önépítés programját, amely nem irányul egyetlen szomszédos nép ellen sem. Éppen ellenkezőleg. A velük való kölcsönös együttműködésben kívánja megteremteni a 20. században a tragédiák által szétdarabolt Európa egységét.

Az öt paragrafusból álló és a magyaron kívül még kilenc nyelven kihirdetett törvény első szakasza megemlékezik és tiszteleg mindazok előtt, akik Trianon után „áldozatvállalásukkal és teljesítményükkel lehetővé tették, hogy a tragédiát követően a magyarság mind szellemi, mind gazdasági értelemben képes volt újra megerősödni, s képes volt túlélni az ezt követő újabb történelmi tragédiákat is.” Fejtet hajt mindazok előtt, akik magyarságuk miatt bármilyen sérelmet szenvedtek. Különös tekintettel azokra, akik emiatt életüket áldozták. Egyben elismeréssel adózik azok előtt, akik a magyarsággal szolidaritást vállaltak.

A második paragrafus rögzíti, hogy „a trianoni békediktátum által felvetett kérdések történelemből ismert eddigi megoldási kísérletei – mind az idegen hatalmak segítségével végrehajtott újabb határmódosítások, mind a nemzeti önazonosságnak a nemzetköziség ideológiája jegyében történt felszámolására irányuló törekvések – kudarcot vallottak.” Ebből következően nyomatékosítja, hogy a trianoni problémák megoldására csak nemzetközi jogi keretek között, a demokratikus, szuverén, jogegyenlőséget biztosító egyenrangú országok „kölcsönös tiszteleten alapuló együttműködése” vezethet. Ennek alapja pedig „csak az egyének – a nemzeti önazonosság megválasztását is magában foglaló – szabadsága, s a nemzeti közösségek belső önrendelkezéshez való joga lehet.” Egyben „elítél minden olyan törekvést, amely az adott állam területén kisebbségekben élő nemzetrészek asszimilációjának előidézésére irányul.”

A törvény harmadik szakasza deklarálja, hogy „a több állam fennhatósága alá vetett magyarság minden tagja és közössége része az egységes magyar nemzetnek, melynek államhatárok feletti összetartozása valóság, s egyúttal a magyarok személyes és közösségi önazonosságának meghatározó eleme.” Megerősíti, hogy Magyarország elkötelezett abban, hogy a nemzet tagjai és közösségei az egymással való kapcsolatot fenntartsák és ápolják, s támogatja az Európában elfogadott gyakorlaton alapuló közösségi autonómia formákat.

A negyedik paragrafus arról rendelkezik, hogy Trianonra, mint nemzeti tragédiára a jelenben és a jövőben is emlékezni kell. Azt elfeledni nem szabad. Erre emlékeztetni kell a jövő nemzedékeit. De a hibákból okulva, azokat számon tartva és belőlük tanulva, az elmúlt évtizedek összefogásának példáiból merítve, a nemzeti összetartozás erősítésén kell munkálkodni. Ennek érdekében nyilvánítja az Országgyűlés június 4-ét, az 1920. évi trianoni békediktátum napját a Nemzeti Összetartozás Napjává.

A törvény utolsó, ötödik paragrafusa szimbolikus tartalommal bírt, hiszen az a jogszabályt 2010. június 4-ével helyezi hatályba.

A benyújtott törvényjavaslatot az Országgyűlés illetékes bizottságai még aznap megtárgyalták, és tárgysorozatba vételre javasolták. Egyúttal támogatták az emléktörvény³⁰ általános vitára bocsátását.

A törvényjavaslat általános vitája

A törvényjavaslat általános vitája 2010. május 21-én kezdődött meg.³¹ A napirendi pont előadója Kövér László volt, akinek 25 perces időkeret állt rendelkezésére,³² hogy a törvényjavaslatot bemutassa és annak meghozatalának szükségességét indokolja. Kövér László, a napirend előadójaként az alábbi előterjesztéssel élt: „Tisztelt Elnök Úr! Tisztelt Ház! Képviselő Hölgyek és Urak! Megtiszteltetés számomra, hogy a választók bizalmából fakadóan ma itt állhatok önök előtt, és egy olyan törvényjavaslat előterjesztőjeként szólhatok, amely a trianoni békediktátum által okozott nemzeti tragédia 90. évfordulójáról hivatott megemlékezni.

30 Emléktörvénynek nevezzük a jelentős történelmi eseménynek vagy személynek az emléket megőrkítő törvényt. Legkorábbi ilyen emléktörvényünk az 1827. évi XII. törvény, amely azoknak a neveit örökíti meg, akik a magyar tudós társaság föllállítására, illetve a hazai nyelvterjesztésére felajánlásokat tettek.

31 Vizi 2014a, 578–592.; Vizi 2014b, 181–201.

32 Az előterjesztő nem használta ki a rendelkezésére bocsátott időkeretet. Expozéja alig haladta meg a tizenöt percet.

Az emléktörvény régi műfaja a törvényhozásnak. Nemcsak a dualizmus kori vagy a két világháború közötti parlamentek alkottak ilyen jellegű, deklaratív jogszabályokat, de az 1990 óta működő demokratikus Országgyűlés is élt már jó néhányszor ilyen lehetőséggel. Mi több, a rendszerváltozás parlamentjének első törvényhozási aktusa 1956 forradalma és szabadságharca jelentőségének törvénybe iktatása volt, mintegy kinyilvánítva: a rendszerváltozás új politikai elitje e világraszóló teljesítményben keresi önnön történelmi gyökereit.

Azóta számos hasonló törvény született, közöttük Nagy Imre mártír miniszterelnök emlékééről, az 1944-es Ideiglenes Nemzetgyűlésről, a Szent István-i államalapításról vagy éppen május 9-e Európa napjává nyilvánításáról. Mindezekkel az volt a törvényhozás szándéka, hogy jelezze, melyek azok a múltunkban felhalmozódott értékek, amelyeket a maga számára és az általa képviseltek számára egyfajta útjelzőként számításba vesz, mérceként használ. E törvények sorában, meggyőződésem szerint, a most önök elé terjesztett javaslat különlegesnek mondható. Különleges annyiban, hogy míg a többi törvény alapjául valóban történelmivé vált események szolgáltak, még akkor is, ha például 1956 megítélésében inkább csak a felszínen volt egyetértés a különböző politikai erők között, addig a 90 évvel ezelőtt történtek mind ez ideig nem tudtak történelemmé sűrűsödni. Azaz nem váltak kitörölhetetlen részévé a múltnak, vitathatatlan elemévé a jelennek és eligazító erejű tanulságává a jövőnek, hanem feldolgozhatatlan kollektív traumaként nehezednek nemcsak a magyarság, de szemlátomást a szomszéd népek közgondolkodására is.

Az elmúlt 20 esztendőben valahányszor, amúgy ritkán, szóba került e Ház falai között Trianon kérdése, a vita mindannyiszor a feldolgozatlanságot, a közös történelemmé válni nem tudást demonstrálta. Akkor hát mi végre terjesztettük most be a szóban forgó javaslatot Semjén Zsolt képviselőtársammal? – kérdezik önök közül talán néhányan. A magam válasza erre röviden pedig az, hogy éppen ezért. Miután a magyar nemzet tragédiái között a trianoni történelmünk legmeghatározóbb, legmesszebb ható és legösszetettebb következményekkel járó eseménye, nem folytatható, hogy ne nézzünk szembe a kérdéssel: egy emberöltő után, a XXI. század második évtizedének kezdetén a 20 éve hiányzó új nemzetstratégia megalkotásáért is felelős Országgyűlés képes-e meghaladni végre azt a korszakot, amelyre Trianon teherként való kezelése volt jellemző? A

Trianon-tabu pedig egyet jelent, jelentett egy negatív nemzetstratégiával, a vélt vagy valós nemzetközi elvárásoknak való megfelelés védekező kényszerével, a magyar állam határain kívülre rekesztett magyar közösségek felett a szomszédok nacionalista politikai elitjével való összehajolással, az alapszerződés-politikával, a »tanuljunk meg kicsik lenni« szégyenteljes doktrínájával, a szociális irigységre politikát építő 23 millió románozással, a 2004. december 5-ét megelőző gyalázatos, nemzetellenes uszítással.

Természetesen, tisztelt képviselőtársaim, az általunk beterjesztett törvényjavaslat nem pótolja, nem is pótolhatja, és nem is volt szándékunk, hogy pótolja 20 esztendő mulasztását. Nem hisszük, hogy elegendő az ország és a nemzet feldarabolásával előidézett trauma feloldására, nem hisszük, hogy egymagában pozitív nemzetstratégiát adna. Ellenben megkísérli megtenni az első lépést ebbe az irányba, ugyanis Trianon és következményeinek őszinte és nyílt számbavétele, a politikai viták szalonképes témái közé történő beemelése nélkül nem lehet a jövő, nemzetet érintő kérdéseire sem választ találni.

Miért éppen most? – következhetne az újabb kérdés. Azért, mert a békediktátum kerek, 90. évfordulója kikerülhetetlen kényszert jelent, kötelezettséget ró ránk. Kényszert, mert a jelen politikai tagoltság mellett ha akartuk volna, sem tudtuk volna kikerülni az évfordulóhoz való viszonyulásunk egyértelművé tételét; s kötelezettséget, mert egyrészt ennyivel tartozunk az önbecsülésünknek, másrészt – e helyről most a legteljesebb jóhiszeműség és tárgyilagosságra törekvés hangján fogalmazva – a jelen politikai tagoltság mellett nekünk, a Fidesz és a kereszténydemokraták szövetségének mint nemzeti jobbközép erőnek látszik a legtöbb esélyünk arra, hogy e kérdésben a politikai szereplők minél szélesebb köre számára kínáljunk vállalható álláspontot.

Ugyanakkor nemcsak kötelezettséget és kényszert, de lehetőséget is jelent e kerek évforduló. Azt a lehetőséget, amellyel élve nem csupán az anyaország történelmének elmúlt húsz esztendejét zárhatjuk le, s kezdetünk egy új korszakot, de a Trianon utáni emberöltőnyi korszak lezárásával az egész nemzet számára is új időszakot kezdetünk. Legyen ez az esztendő az új kezdet éve ne csak a belpolitikában, ne csak a mai magyar állam területén élők, de a magyar nemzet minden közössége, minden tagja számára! Új nemzetpolitika kell, amely értelmetlenné teszi a »határon túli« s a »határon inneni« jelzős szerke-

zetek használatát, hiszen csak egy magyar világ, csak egy magyar nemzet van, csak magyar emberek vannak, s »minden magyar felelős minden magyarért«.

Tisztelt Ház! Mit üzen az előbbieken kívül e törvényjavaslat? Azt, hogy az Európai Unió tagállamaként le kell zárunk a 90 évvel ezelőtti ország- és nemzetdarabolás tudomásul nem vételének korszakát, kimondva: ahogy sikertelen volt a nemzeti célok elérése szempontjából a revizionizmus politikája, ugyanúgy sikertelen és folytathatatlan az elhallgatás, az önmegtagadás szocializmust is túlélte politikája is.

A történelmi Magyarország nem támasztható fel. De nem is szükséges, hogy feltámadjon, hiszen él: a lelkünkben, a kultúránkban, a nyelvünkben, az általunk épített templomokban, emberi kapcsolatainkban. A közép-európai rendszerváltozások és Európa újraegyesítésének folyamata bár csalódást keltett a nemzeti problémáknak automatikusan sikeres demokratikus megoldásában reménykedők számára, mégiscsak az eddigi legkedvezőbb kereteket kínálják a nemzeti érdekérvényesítési törekvéseink számára. Az ebben rejlő kihasználatlan lehetőségek megragadásához magunk mögött kell hagynunk a trianoni traumát, és el kell szakadnunk attól a fatalista, tragikus történelemszemlélettől, amely az európai civilizáció védelmében hozott – amúgy valóban óriási – áldozataink és amúgy valóságosan és joggal létező sérelmeink tényeiből próbálja megálmodni a mindig csak az – egyébként ellenségesnek tekintett – külső környezeten múló jövőt. S vissza kell térni a Millennium kísérletéhez, a »merjünk nagyot álmodni« szemlélete által vezetett cselekvéshez, a nemzet határok felett megvalósuló újraegyesítésének programjához.

Merítsünk erőt abból, hogy a trianoni tragédia után meg tudtuk őrizni nemzetünket, gazdasági és kulturális fejlettségét tekintve Európa középmezőnyének élére vittük a békediktátum által pusztulásra szánt országunkat, s hogy mindez olyan anyagi és erkölcsi tartalékokat jelentett a magyar élet számára, amelyet egy újabb világégés és majd fél évszázadnyi idegen megszállás és kommunista diktatúra sem volt képes teljesen felemészteni. Tartsuk számon és tiszteljük mindazok teljesítményét és áldozatvállalását, akik nélkül talán mi sem lehetnénk ma itt. Állítsunk emléket minél több helyütt a helytállás hőseinek, a Kratochvill Károlyoknak és katonáiknak, a Márton Áronoknak és Esterházy Jánosoknak! Ne felejtsük el azokat, akik Golgotára mentek a magyarságukért! De legyen mégis június 4-e gyásznapi helyett a nemzeti összetartozás napja!

Tisztelt Képviselőtársaim! Azt üzeni e törvényjavaslat, hogy a magyarság nem mások ellenében kívánja megélni nemzeti önazonosságát, hanem a szomszéd államok és a magyar állam területén élő, saját önazonosságukat szintén őrizni kívánó népekkel együtt közös hazájának tekinti a Kárpát-medencét, amely több mint ezer esztendőn át közös állami kereteket is adott az együttélésnek. A magyar nemzet érdekeit az szolgálja, ha a szomszéd népek államainak demokratikus fejlődése jólétet, jogbiztonságot és jogegyenlőséget hoz polgáraik – köztük a magyar nemzet ezen országok fennhatósága alatt élő tagjai – számára.

Ugyanakkor a magyarság fenntartja magának a jogot, hogy a nemzet tagjai bármely, a trianoni békeszerződés eredményeképpen vagy azután létrejött új állam fennhatósága alatt éljenek is, igényt formálhassanak mindazon garanciákra, amelyek nemzeti önazonosságuk, illetve közösségeik megtartását és erősítését célozzák, ideértve az Európában gyakorlatként működő autonómiaformáknak megfelelő közösségi önrendelkezést.

A magyar állam a Kárpát-medence államaiban és a diaszpórában élő magyar közösségeket az egységes magyar nemzet részének tekinti, és vitathatatlan feladatának tartja a nemzet államhatárok feletti újraegyesítését, e közösségek és tagjaik emberi és polgári jogainak, nemzeti önazonosságának és méltóságának védelmét.

A magyarság tisztában van azzal, hogy a trianoni békeszerződés számunkra tragikus következményei más nemzetek történelmi céljainak beteljesülését is jelentették. Ugyanakkor kifejezzük azon meggyőződésünket, hogy a fegyverek békéje után a lelkek békéje csak akkor valósulhat meg, ha az egymás mellett élő népek megértik és elfogadják a különböző történelmi kiindulópontokból származó eltérő lelki viszonyulások létjogosultságát. Demokratikus politikának csak az tekinthető, amelyiket ez a megértés vezérel.

Tisztelt Képviselő Hölgyek és Urak! Szeretném felhívni figyelmüket a javaslat 4. §-ának egy fordulatára, amely arra hív fel mindnyájunkat, hogy tartsuk számon más nemzetek tagjaiban okkal sérelmeket keltő hibáinkat is. Én most ezt megtoldom azzal, hogy tartsuk számon azon hibáinkat is, amelyek nem mások, hanem a mi kárunkra voltak, s vannak, s forduljunk bátran szellemi életünk azon volt nagyjaihoz, akik ezeket már számba vették.

Engedtessek meg nekem, hogy – mondandójukban az előttünk álló négy esztendő törvényhozási vitáihoz alapgondolatokul is szánva – most közülük kettőt

idéznek, akik Trianon tanulságairól írnak. Németh László ekképpen A magyar élet antinómiái című, 1934-ben megjelent tanulmányában: „A magyarságnak Trianon után nem volt nagyobb feladata, mint hogy idegen kézre került testvéreit ott, ahol voltak, életben tartsa. A határokat szerződések csinálják és szerződések mossák el. Az államformáknak, a nemzetről és nemzetiségről alkotott felfogásoknak megvan a divatjuk: amint az utolsó században vesztünkre változtak, megváltozhatnak még a javunkra is. De hogy egy népcsoport van-e vagy nincs, meg tud-e kapaszkodni földjén és hagyományaiban: az az élet alapténye; a népnek, mely elfogyott, szerződések sem szerezhetnek országot, s a népet, melyben bő természet terjeszkedik, szerződések sem tudhatnak ki az országból.”

A következő sorokat pedig Móricz Zsigmond vetette papírra 1926-ban: „A magyarság a történelem folyamán öt krisztusi sebet kapott: Muhi, Mohács, Kismajtény, Világos és Trianon. Ez az öt seb nem a kiválasztottság isteni szimbóluma volt, hanem valóságos öt halálos szúrás, mindenik elég arra, hogy egy faj elvérezzen bele, hacsak az életereje nem oly roppant szívós, hogy kiheverje. A magyarság idegen erők játéka lett áldozatává, s a maga erejéből heverte ki, amint békén hagyták ezek az idegen erők. Egyetlen hibánk, hogy nincs alapgondolatunk egy valódi nemzeti életre. Magyar ember nem tekinthet a világra hódító szándékkal, és nem tekinthet szolgálai kishitúséggel. A magyarságnak egy lehetősége van: birtokba venni az országot, s kitermelni belőle a legmagasabb értéket, amit lehet. A magyar faj eddig a história folyamán öt krisztusi sebet kapott. A Krisztus életét azonban a hatodik oltotta ki, a lánzdaszúrás a bordák közt a szívbe. Vigyázzon a magyarság, hogy ezt a hatodik szúrást meg ne érje.”

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Képviselőtársaim! Az előttünk álló négy esztendőnek az a tétje, hogy vajon megtaláljuk-e az alapgondolatunkat egy valódi nemzeti életre, megtaláljuk-e azokat a válaszokat, amelyeket a XXI. század kihívásai jelentenek számunkra, és megtaláljuk-e magunkban az erőt, hogy megfeleljünk ezeknek a kihívásoknak. Ez a törvény erre hívja önöket.

Kérem megtisztelő támogatásukat.”³³

33 Vizi 2016, 215–221.

Ezt követően a pártok vezérszónokainak a felszólalásai következtek. A Fidesz képviselőcsoportja nevében L. Simon László,³⁴ az MSZP részéről Hiller István,³⁵ a KDNP részéről Simicskó István,³⁶ a Jobbik részéről Vona Gábor,³⁷ az LMP képviselőcsoportja részéről Mile Lajos³⁸ szólalt fel.

A pártok vezérszónokainak felszólalását követően az általános vita képviselői hozzászólásokkal folytatódott. Ebben legaktívabbak a Jobbik parlamenti csoportjának képviselői voltak, akik közül négyen is szót kértek. (Balczó Zoltán, Zagyva György Gyula, Szávay István – két alkalommal is – Gaudi-Nagy Tamás, aki a híres Teleki-féle „vörös térképet” is felmutatta felszólalásakor) Az MSZP részéről Gógös Zoltán szólt hozzá, s folytatott vitát a jobbikos Szávay Istvánnal az előző MSZP–SZDSZ kormány határon túli magyarokat érintő támogatási rendszeréről és politikájáról. A Fidesz részéről Balog Zoltán vett részt aktívan a vitában.³⁹

A törvényjavaslat általános vitáját a beterjesztő Kövér László előadói válasza zárta. Mielőtt tételesen válaszolt volna a pártok vezérszónokainak és elsősorban az ellenzéki felszólalóknak, az általános vita hangneméről, tartalmáról megállapította, hogy annak „[...] fő hangja [...] mégiscsak az egyetértésről szólt, mégiscsak a méltóság keretei között maradt [...]”⁴⁰ Ezt követően először Hiller István felszólalásának a haza és haladás, a nemzet és Európa egységéről alkotott véleményére reflektált. A haza, a haladás és a nemzet kapcsán kiemelte: „[...] nem jelenti például a haza a közösségvállalást azokkal, akik fegyvert emeltek a saját népükre, idegen megszállók tankjainak az árnyékában. Mit jelent a haladás; nem jelenti például azt, hogy egyfajta aufklérista,⁴¹ jakobinus vagy épenséggel bolsevista dühvel boldoggá lehet verni egy társadalmat, ha belepusztul, akkor is. Nem jelenti természetesen a nemzet azt, hogy mindaz, aki magát

34 Uo. 221–222.

35 Uo. 222.

36 Uo. 222–223.

37 Uo. 223.

38 Uo. 223–224.

39 Uo. 224.

40 Uo. 224–225.

41 A kifejezés a német Aufklärung szóból származik, és a felvilágosodás képviselőinek, különösen II. József (1780–1790) támogatóinak megnevezésére szolgált.

a nemzetbe sorolja önként, és fenntartja magának a jogot arra, hogy ő maga határozza meg, hogy része-e a nemzetnek, vagy sem, az konzekvencia nélkül nekironthat saját fajtájának, és egy olyan uszító kampányt folytathat, mint amelyen december 5-ét megelőzte 2004-ben, és [...] akiknek nemzeti méltóságát és alapvető érdekeit ezzel a kampánnyal sárba tiporták.”⁴² Hiller István azon megjegyzésére, mely május 9-ét és június 4-ét egyfajta közös megemlékezéssé javasolta tenni, Kövér László így válaszolt: „[...] nem egészen világos, hogy hogyan kerül ide május 9-e, a győzők napja, amelyet persze, hogy mindenki számára elfogadható legyen, a vesztesek számára is, átkereszteltünk Európa napjává, ami számunkra azért mégiscsak egy újabb iszonyatos megszállást és annak minden következményét jelentette, hogyan kerül ez a nemzeti összetartozáshoz.”⁴³

Mile Lajos hozzászólásából és javaslataiból Kövér László támogathatónak ítélte azt, amelyik arra tett indítványt, „[...] hogy emlékezzünk meg azokról is, akik nem magyarként, nem magyar önazonosságú emberekként szolidaritást vállaltak Trianon kapcsán vagy Trianon óta velünk, éljenek vagy éltek akár a Kárpát-medencén belül, vagy akár lehettek, mondjuk, külföldi államférfiak, diplomaták [...]”⁴⁴

A jobbkios képviselők – különösen igaz ez Zagyva György Gyula felvetésével kapcsolatban, aki hozzászólásában június 4-én tiltakozó demonstrációkat javasolt szervezni az utódállamok követségéinél – az előterjesztő egyértelműen kifejezte azon véleményét, miszerint „[...] a látszólagos egyetértés mögött azért vannak alapvető különbségek a felfogásunkban és a gondolkodásunkban, akár még a Trianonhoz fűződő viszonyunkat illetően is. Nem lehet egyszerre a meg nem értés ódiuma nélkül ennek a törvénynek a támogatását kilátásba helyezni, és ezt a törvényt támogatólag megszavazni, és közben azt mondani vagy úgy tenni, mintha az általunk vezetett, egyébként alapvetően valóban a történelmi ismereteket tekintve talán tájékozatlannak mondható ifjak gyülekezetével Trianon napjain, Trianon emléknappain vagy Trianon évfordulóin a szerb, a szlovák meg a román követség előtt tüntetni, mert a kettő nem ugyanarról szól. Mert,

42 Uo. 225.

43 Uo.

44 Uo.

ha mi azt gondoljuk, hogy ezzel a törvénnyel rokon az utódállamok nemzetei, követségei előtti tiltakozó demonstráció, akkor, kérem tisztelettel, tévedünk, mert akkor éppen azt nem értettük meg ebből az előterjesztésből, ebből a javaslatból, ami pedig szó szerint benne van, hogy ugyanazon tényekből kiindulva, különböző megközelítésekben különböző következtetésekre lehet jutni. És akkor tesszük magunknak meg a jövőnek is a legjobbat és a legtöbbet, ha ezzel megbarátkozunk Budapesten, Pozsonyban, Bukarestben és Belgrádban, és ilyen értelemben a kölcsönös megértés és a kölcsönös tisztelet alapján próbálunk egymáshoz közelítve valami közös álláspontot elfoglalni, amelyben a Kárpát-medencében valaha a Szent István-i állam fennhatósága alatt élő népek újra megtalálják a harmonikus együttműködés lehetőségeit.⁴⁵

Az előterjesztő az alábbi gondolatokkal fejezte be az általános vitában felvetett kérdésekre adott válaszát: „És hogy pozitív módon fejezzem be a választakat, az összefoglalómat, ez a leginkább reményt keltő ebben a mai vitában, hogy ennek senki nem mondott ellent. Tegnap, tegnapelőtt, az elmúlt nyolc évben, az elmúlt húsz évben, az elmúlt hatvan évben nagyon sokat tettek ellene azok is, akik ma nem szóltak ellene. Én most igyekszem nagyon őszintén kifejezni azon reményemet, hogy ezt a változás esélyének és jelének látom. Tehát remélem azt, hogy itt nem csupán egy taktikai megfontolásról van szó, nem csupán arról van szó, hogy itt és most jobb üzletnek tűnik ennek a törvénynek meg a törvény szellemének a támogatása mellett felszólalni, mint ahogy ott és akkor pillanatnyilag jobb üzletnek tűnt az úgynevezett státustörvény, a határon túli magyarok jogállását rendező törvény megszavazása mellett állást foglalni, majd utána rá néhány hónapra 23 millió románra, és azóta sem föloldani ezt a konfliktust, azóta sem levonni sem a személyes, sem az erkölcsi, sem az elvi konzekvenciákat.

Tehát mindezzel együtt azt remélem, hogy ez most itt egy valóságos változás kiindulópontja, amelynek reményeim szerint lesz folytatása. Miután a legjobb külpolitika a jó belpolitika, szokták mondani, ezt átfordítva nyugodtan alkalmazhatjuk a nemzetpolitikára is: a legjobb nemzetpolitika a jó belpolitika,

45 Uo. 225–226.

a jó gazdaságpolitika, a jó oktatáspolitikai, a jó kultúrpolitika, a jó szociálpolitika, a jó mezőgazdasági politika, és így tovább, hadd ne soroljam végig.”⁴⁶

Ezt követően az elnöklő Lezsák Sándor az általános vitát lezárta.

A törvényjavaslat részletes vitája

A törvényjavaslat részletes vitára történő bocsátásáról 2010. május 25-én szavazott az Országgyűlés, és egyhangúan, 352 igen szavazattal támogatta azt.⁴⁷ Az általános vita első vitaszakaszában a normaszöveget módosító javaslatok szerepeltek, míg a második vitaszakaszban az Országgyűlés elnökének javaslata szerint a preambulum módosítását kezdeményező indítványok vitájára került sor.

Először Hiller István (MSZP) kért szót,⁴⁸ akinek a fideszes László Tamás válaszolt.⁴⁹ László Tamás Hiller István gondolataira reagálva határozottan megfogalmazta a kormánypártok véleményét: „Trianon kapcsán mindig az anyaország, a szomszédos államok, a határon túlra szakadt magyarság hármában, összefüggésrendszerében gondolkodunk, holott ez európai kérdés is, csak más képp, mint ahogy Hiller úr mondja. Itt az európai elhelyezkedésünk is fontos összefüggésrendszer. Európa az öntudatos országokat becsüli. Európa számára nemcsak érthetetlen, hanem lenézés tárgya az a magyarság, amelyik megtagadta a határon túlra rekedt honfitársait 2004. december 5-én. Európa számára negatív meglepetés, hogy a magyar állam nem tiltakozik határozottan és markánsan a köztársasági elnökét ért sérelem, Szlovákiába történő be nem engedése miatt. Ezért nem állnak mellénk. Ha viszont helyreállítjuk az ép, hű és valós emlékezetünket, fény- és árnyoldalainkat ismerő önbecsülésünket, akkor Európa is tisztelettel néz ránk. Új nemzeti közmegegyezés kell, amelyben számba vesszük a nemzeti megújulás eredményeit, és munkálkodunk a nemzeti összefogás erősítésén.”⁵⁰

46 Uo. 226–227.

47 Uo. 227.

48 Uo. 227.

49 Uo. 228.

50 Uo.

A törvényjavaslat részletes vitájában felszólalt még Lenhardt Balázs jobbkos képviselő, aki Hiller István felvetésére reagált.⁵¹ Lenhardt Balázs felszólalásában utalt arra, hogy álláspontja szerint az Európai Unió nem alkalmas a trianoni sebek begyógyítására.⁵²

Schiffer András (LMP) szintén Hiller István felvetésére reagált, párttársa Mile Lajos ismételten támogathatónak nevezte a törvényjavaslatot.

A jobbkos képviselők Szávay István és Gaudi-Nagy Tamás azt emelték ki, hogy a törvény „tegye megkerülhetetlenné, [és] kormányzati kötelezettséggé, hogy az oktatási rendszeren belül [...] találkozassa össze a magyar embereket azzal a gondolatkörrel, amelynek valóban az a fundamentuma, hogy a magyar állam és a magyar nemzet határai nem esnek egybe.”⁵³

Az általános vitában felszólaló Lendvai Ildikó (MSZP) felvetéseire a fideszes László Tamás, majd a jobbkos Gaudi-Nagy Tamás reflektált.⁵⁴

A részletes vita utolsó felszólalója, a fideszes Ivanics Ferenc ismételten visszautalt a Hiller István (MSZP) által javasoltakra, miszerint „az európaiság a Trianonra adott válasz”.⁵⁵ Ezzel kapcsolatban a képviselő egyértelművé tette: „Ez azt jelenti, hogy gyakorlatilag megint belekeverünk valami mást, megint nem a saját ügyünkkel foglalkozunk, megint nem azzal nézünk szembe, ami a miénk. Csak ha biztos alapokon állunk, csak ha saját magunkban rendeztük a kérdést, akkor lehet kifele tekinteni.”⁵⁶

Tekintettel arra, hogy további képviselők nem jelezték hozzászólási szándékukat, az elnöklő Latorcai János a részletes vita ezen szakaszát lezárta. Miután pedig a törvényjavaslat második vitaszakaszához, a preambulum módosításához kapcsolódóan sem kívánt senki hozzászólni, a részletes vita e szakaszát és ezzel a vita egészét az elnöklő Latorcai János lezárta.

51 Uo. 228–229.

52 Uo.

53 Uo. 229–230.

54 Uo. 230–232.

55 Uo. 233.

56 Uo.

Végszavazás a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló törvényjavaslatról

A Nemzeti Összetartozás mellett tanúságtételről szóló törvényjavaslatról 2010. május 31-én szavazott az Országgyűlés. A jelen lévő 369 képviseléből 302-en igennel, 55-en nemmel voksoltak, míg 12-en tartózkodtak. Igennel szavazott a Fidesz frakció mind a 222 jelen lévő tagja (5 fő, köztük az elnöklő Schmitt Pál nem szavazott), a KDNP képviselőcsoportjának mind a 36 tagja, a Jobbik frakció jelen lévő 42 tagja, valamint az LMP-s Schiffer András és minden bizonnyal tévedésből az MSZP-s Juhász Ferenc. Az MSZP frakció jelen lévő 56 tagjából ugyanis 55-en – kivéve az említett Juhász Ferencet – a „nem” gombot nyomták meg. Azaz az MSZP képviselőcsoportja a Nemzeti Összetartozás mellett tanúságtételről szóló törvényjavaslattal kapcsolatban elutasító álláspontra helyezkedett. Az LMP jelen lévő képviselői közül 12-en tartózkodtak, s csak Schiffer András szavazott igennel. Az egyetlen független országgyűlési képviselő, Molnár Oszkár nem vett részt a szavazásban.⁵⁷

Az elfogadott törvény sürgős kihirdetésének a kéréséről is szavazott az Országgyűlés, s azt 304 igen, 59 nem és 6 tartózkodás mellett támogatta. A szavazás részeredményei a törvény elfogadásához hasonlóan alakultak. A sürgős kihirdetés mellett foglaltak állást a Fidesz, a KDNP és a Jobbik frakciók jelen lévő képviselői, összesen 300-an. A sürgős kihirdetést támogatta további 4 LMP-s képviselő is. Közülük hárman (Karácsony Gergely, Kukorely Endre és Szabó Tímea) a törvény végszavazása során tartózkodtak, míg Schiffer András következetes maradt, s a törvény megszavazása mellett annak sürgős kihirdetését is támogatta. Ezzel szemben a sürgős kihirdetés ellen foglalt állást a teljes MSZP frakció – köztük Juhász Ferenc is, a ki a törvényt, ha tévedésből is, de megszavazta – valamint három LMP-s képviselő (Jávor Benedek, Szilágyi Péter, Vágó

57 Uo. 234.

Gábor) akik a törvény végszavazása során tartózkodtak. Az LMP frakciójának tétova, hezitáló és a törvényhez való ambivalens viszonyát jelzi, hogy a többi LMP-s képviselő tartózkodott.⁵⁸

Az államfő 2010. június 2-án írta⁵⁹ alá a törvényt, amely a trianoni békediktátum aláírásának 90. évfordulóján, 2010. június 4-én a Magyar Közlöny 2010. évi 92. számában⁶⁰ meg is jelent. Kihirdetésével megszületett a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. törvény,⁶¹ amely – mint azt a törvény előterjesztője is kifejtette – nyíltan és őszintén szembe kívánt nézni Trianonnal, és annak következményeivel, s ezáltal jelentős lépést tett egy pozitív nemzetstratégia megvalósításának irányába.

Trianon mint tabu téma végleg a múlté vált

A rendszerváltás óta szabadon lehet beszélni, írni, cikkezni Trianonról. Folyamatosan látnak napvilágot az eddig nem, kevésbé, vagy csak részleteikben ismert események, történetek stb. Még a századik évforduló is rejtegetett eddig nem ismert vagy nem vizsgált részleteket, összefüggéseket. A politika és a társadalom egyaránt felszabadult a titkolózás terhe alól, miközben Trianon és annak következményei továbbra is megosztják a politikai eliteket és a szakmát is.

A trianoni békeszerződés aláírásának a napja szimbólummá vált az ezredforduló után. Emlékműveket avatnak országszerte, megemlékezéseket, emlékező beszédeket, tartanak, számos helyen és esetben visszanyúlnak a két háború közötti hagyományokhoz. Az emlékezésnek egy új narratívája jelent meg, amelyet az országos és a helyi sajtó egyaránt közvetít.

58 Uo. 235.

59 A Magyar Köztársaság elnöki tisztét a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló törvény 2010. június 2-i aláírásakor Sólyom László töltötte be. (Elnökségének időszaka: 2005. augusztus 5. – 2010. augusztus 5.)

60 *Magyar Közlöny*, (2010. június 4.) 92. sz. 21379–21380. <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPPDF/hiteles/MK10092.pdf> (Letöltés: 2021. február 5.)

61 A Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. Törvény. <http://www.vajma.info/docs/Nemzeti-osszetartozas-torveny.pdf> (Letöltés: 2021. február 5.)

Azt azonban mindenképpen meg kell említeni, hogy a trianoni békeszerződés aláírásának kilencvenedik évfordulóján, 2010. június 4-én a megemlékezésnek olyan formáját választotta a kormányzat és a parlamenti többség, amely minden tekintetben újra fogalmazta és újra írta a trianoni megemlékezésekről szóló narratívákat. Megszületett a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló törvény, amely egyaránt lehetőséget teremt a nemzeti emlékezésre, elősegíti a Kárpát-medence népei közös jövőjének és az európai értékek érvényesülését, segíti Trianon döntéseinek megértését és feldolgozását. Ugyanakkor lehetőséget ad arra is, hogy bebizonyítsa: a nyelvéből és kultúrájából erőt merítő magyarság e történelmi tragédia után képes a nemzeti megújulásra, az előtte álló történelmi feladatok megoldására.⁶²

62 <http://www.parlament.hu/irom39/00039/00039.pdf> (2021. június 20.)

IRODALOMJEGYZÉK

- Ablonczy 2015.** Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2015.
- A kettős állampolgárság kérdése – kronológia 1996–2004.** Összeállította Bakk Miklós. <https://kisebbssegkutato.tk.hu/kettosallampolgarsag/kronologia.html>
- Bába 1994.** Bába Iván: *Irányváltás a magyar külpolitikában 1990–1994*. Windsor Klub Füzetek 2. 1994. december.
- Bárdi 2004.** Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004.
- Dunay 2004.** Dunay Pál: Az átmenet magyar külpolitikája. In: Gazdag Ferenc – Kiss J. László (szerk.): *Magyar külpolitika a 20. században*. Tanulmányok. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004. 226–227.
- Földes 2007.** Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzetiségi kérdés 1956–1989*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007.
- Győri Szabó 2011.** Győri Szabó Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*. Helikon Kiadó, Budapest, 2011.
- Győri Szabó 2006.** Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- Győri Szabó 2009.** Győri Szabó Róbert: *Magyarország 20. századi külpolitikája*. Mirabal Oktatási és Szolgáltató Bt., Budapest, 2009.
- Jeszenszky 2016.** Jeszenszky Géza: *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltozás éveiben*. Osiris Kiadó, Budapest, 2016.
- Jeszenszky 2005.** Jeszenszky Géza: Tanulmányok a szuverén Magyarország külpolitikájáról. *Külügyi Szemle*, 4. (2005) 1–2. sz. 274–290.
- Kántor 2001.** Kántor Zoltán: *Provincia*, 2. (2001. december) 12. sz. 11. http://www.provincia.ro/pdf_magyar/m000334.pdf
- Kiss J. 2004.** Kiss J. László: A kádárizmustól az EU-tagságig: a magyar külpolitika metamorfózisa. In: Gazdag Ferenc – Kiss J. László (szerk.): *Magyar külpolitika a 20. században*. Tanulmányok. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2004. 54–58.

- Szűts 1998.** Szűts Pál: *Bukaresti napló 1985–1990*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Ormos 1990.** Ormos Mária: Elhallgatások nélkül. *Magyar Nemzet*, Könyvsátor Kulturális melléklet, 53. (1990. június 4.) 129. sz.
- Vizi 2014a** Vizi László Tamás: A Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló törvény parlamenti vitája. In: Rajnai Zoltán, dr. – Fregan Beatrix, dr. (szerk.): *5. Báthory-Brassai Tanulmánykötet. 2. rész. Tanulmányok, publikációk és előadások az 5. Báthory-Brassai Konferencia programjából. Az Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola közreműködésével*. Budapest, 2014. 578–592. <http://www.bbk.alfanet.eu/index.php?module=staticpage&id=220&lang=1>
- Vizi 2016.** Vizi László Tamás: *A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010)* Cepoliti L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2016.
- Vizi 2017.** Vizi László Tamás: A trianoni ceremónia. *Emlékeztető*, 2. (2017) 1–2. sz. 23–40.
- Vizi 2014b** Vizi László Tamás: A trianoni trauma kezelésének 21. századi magyar modellje: a határon átívelő nemzeti önépítés programja. In: Hervainé dr. Szabó Gyöngyvér – Folmeg Márta (szerk.): *Társadalmi válságok, konfliktusok a jól-lét kontextusában*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2014. 181–201.

A KÖTET SZERZŐI

Babucs Zoltán, a Magyarságkutató Intézet Történeti Kutatóközpontjának ügyvivő szakértője.

Botlik József, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem ny. egyetemi docense.

Borvendég Zsuzsanna, a Magyarságkutató Intézet Történeti Kutatóközpontjának tudományos munkatársa.

Gulyás László, a Magyarságkutató Intézet Történeti Kutatóközpontjának tudományos tanácsadója.

Hollósi Gábor, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, tudományos főmunkatársa.

Soós Kálmán, ny. lapszerkesztő, a Fortissimi Alapítvány elnöke, Kercaszomor díszpolgára.

Suba János, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Térképtárának térképtárvezetője.

Szávai Ferenc, a Károli Gáspár Református Egyetem egyetemi tanára.

Tóth Imre, a Soproni Múzeum igazgatója, a Nyugat-Magyarországi Egyetem és a Pécsi Tudományegyetem egyetemi docense.

Tyekvicska Árpád, a balassagyarmati Madách Imre Városi Könyvtár tudományos kutatója.

Vizi László Tamás, a Magyarságkutató Intézet tudományos főigazgató-helyettese, a Történeti Kutatóközpont igazgatója, a Kodolányi János Egyetem főiskolai tanára.

A kötetet a Magyarágkutató Intézet adta ki.

Postacím: 1014 Budapest, Úri utca 54–56.

Web: mki.gov.hu

Email: kiado@mki.gov.hu

Felelős kiadó: Horváth-Lugossy Gábor, a Magyarágkutató Intézet főigazgatója

Felelős szerkesztő: Virág István

Borítóterv: Tóth Gábor, Tóth Mihály

Műszaki szerkesztés: Tóth Gábor, Tóth Mihály

Nyomás és kötés: OOK-PRESS Nyomda, Veszprém, ookpress.hu

Trianon utóélete – Az első sikerektől a százéves évfordulóig

Trianon utóélete – Az első sikerektől a százéves évfordulóig címmel rendezett tudományos konferenciát a Magyarországtudató Intézet Budapesten, 2020. szeptember 3-án. A konferencián a helyi jellegű, határkiigazító sikerek (1919–1924), az országgyarapítás (1938–1941), valamint Trianon 1945 utáni megítélése és a 2010 utáni szellemi nemzetegyesítés folyamata témakörökhöz kapcsolódóan tizenegy előadás hangzott el. Az előadók által megírt, számos új kutatási eredményt felmutató tanulmányból összeállított kötetet veheti most kezébe a tisztelt Olvasó.

A trianoni békediktátumra eddig három magyar válasz született. Az első a békés területi revízió volt, az első és második bécsi döntés nemzetközi döntőbíráskodás révén született meg, míg Csehszlovákia és Jugoszlávia felbomlásakor, az ott élő magyarság védelmében lépett fel a Magyar Királyi Honvédség Kárpátalján és a Délvidéken. Az országgyarapítás eredményeinek megőrzése érdekében kellett belépnie Magyarországnak a megújult világháborúba, de vesztes félként ismét elveszítette valamennyi, 1938–1941 közötti területgyarapodását. A második az 1989-ig regnáló kommunista diktatúrához köthető, amely 1956 mellett Trianont is „indexre” tette, az internacionalizmus jegyében teljesen lemondva a szomszédos, „baráti” államokban élő magyarságról, akiket cinikus módon kiszolgáltattak ottani elvtársaiknak. A harmadik a rendszerváltozástól napjainkig tartó folyamat, a nemzeti-keresztény kormányok által meghirdetett, a határok felett átfelölő szellemi nemzetegyesítés. Ennek révén sikerült meghaladnunk Trianont. Nem szabad elfelednünk, bár a határokat átrajzolhatták felettünk a megkérdésünk nélkül, de attól még a magyar nemzet egy és oszthatatlan, államhatáraink pedig nem azonosak a magyar nemzet határaival.

E célt szolgálja jelen kötetünk is, hittel vallva Szabó Dezső nagyszerű gondolatát: „Minden magyar felelős minden magyarért.”

